

Základy marxistické filozofie

František Ledvina

Základy marxistické filozofie

František Ledvina

Tato učebnice získala v roce 2009 cenu [Klubu společenských věd](#),
od té doby byla v mnohém upravena, nikoli v rozporu s Marxem.
Její interaktivní podoba pro počítač je volně ke stažení
na adrese marxismus.cz

*A to jest nová doba ve vývoji smýšlení sociálního,
že totiž socialismus přestává být náboženský.
Toto nové stádium nám představuje marxismus,
a to jest jeho velká zásluha.*

Tomáš Garrigue Masaryk

Co to je marxismus

Lidé nečiní své objevy, nevytvářejí hnutí, teorie a vědy jen tak bez příčiny; musí k tomu mít důvod. Oním důvodem jsou zpravidla společenské podmínky a praxe člověka, které si na určitém stupni vývoje nový objev, novou teorii či celou vědu přímo vynucují. Každý velký objev vyrůstá především z potřeb společenské praxe. Pokud by nevyrůstal, a přece byl učiněn, nikdo o něj neprojeví zájem - zapadne a musí být učiněn po čase, až jej bude zapotřebí, znovu. Třeba jako vrtulník, psací stroj a další "zbytečnosti", které kdysi vynalezl Leonardo da Vinci. Stovky objevů tak musely být opakovány, často několikrát. I Ameriku bylo nutné objevit vícekrát. Každý nový lidský výtvar, stejně tak jako každý myšlenkový směr či společenský jev vyrůstá především z potřeb společnosti; má své sociální, společenské kořeny či zdroje.

Aby však mohl nový objev vzniknout, musí být splněna i další podmínka. Tou je předchozí poznání, na něž lze navázat, jež je možno přehodnotit a rozvinout, ze kterého může vyrůst poznání nové. Každý objev či společenský jev má i své gnoseologické prameny.

Existují-li sociální a gnoseologické podmínky, je pak už jen náhodné, kdo a kdy příslušný objev učiní. Chceme-li poznat, proč k objevu došlo, nemůžeme se příliš zabývat člověkem, který u jeho zrodu stál. Onen jednotlivec byl sice nezbytným, ale náhodným článkem v řetězu nutnosti. Jeho vlastnosti, schopnosti a motivy jsou sice možná zajímavé, někdy i důležité, ale nikdy ne rozhodující. To platí nejen o objevech či omylech, ale i o všech společenských jevech. Určující není jednotlivec, ale společenská možnost a potřeba jejich vzniku.

Pochopit cokoliv ve společnosti znamená poznat, z čeho to vyrůstá

Sociální zdroje marxismu

Marxismus vznikl v polovině 19. století jako duchovní odraz krize společenského systému. Buržoazie v té době přestala být spojencem ostatních vrstev společnosti v boji proti feudálům, protože už je definitivně porazila a plně zaujala jejich místo. Starý, po věky budovaný systém, založený na feudálním vlastnictví půdy a nucené práci na ní, byl rozvrácen a nahrazen novým. Obrovské masy lidí získaly osobní svobodu, ale ztratily své dosavadní skromné životní jistoty. Jejich dřívější osobní závislost na starých pánech se změnila v ještě těsnější závislost ekonomickou na pánech nových, na zaměstnavatelích. Rozvíjela se strojová velkovýroba, vznikaly nezaměstnanost a stávky, krize z nadvýroby a živelný odpor dělníků proti strojům, které na jedné straně přinášely pokrok i obrovské zisky svým vlastníkům, ale na druhé straně ztrátu zaměstnání, hlad i bídu. Masy lidí se ocitaly bez základních životních prostředků. V plné síle se projevil rozpor dvou rozvíjejících se nejvýznamnějších společenských tříd - buržoazie a proletariátu. Upevnil se nový

společenský řád a vyhrotily jeho protiklady; nastal stav, který byl dosavadním úhlem pohledu nepochopitelný.

Tyto nové jevy bylo třeba objasnit. Vznikaly malthuziánství, anarchismus i další směry. Pravdu v té době hledali mnozí, jen Marxovi se to podařilo. Mnoho myslitelů před Marxem i současně s ním se pokoušelo jít stejnou cestou. Omezení svou dobou, prostředím, sociálním zakotvením, zaměřením, vzděláním, náboženským přesvědčením i schopnostmi zůstávali většinou jen v půli cesty. Bělinskij, Dobroljubov, Černyševskij, Gercen i desítky dalších jsou toho příkladem.

Sociálním zdrojem marxismu je kapitalismus a jeho rozpory

Gnoseologické zdroje marxismu

Marxismus se skládá ze tří relativně samostatných, ale ne přísně oddělených součástí, z nichž každá má své specifické teoretické, neboli gnoseologické kořeny:

- **filozofie**, která navazuje na německou klasickou filozofii, reprezentovanou zejména pracemi Hegela a Feuerbacha. V nich vyvrcholily dvě dosud oddělené, zcela protikladné větve filozofického vývoje - idealismus a materialismus, z nichž každá přinášela něco nového, důležitého, ale žádná nebyla sama o sobě schopna podat ucelený, pravdivý obraz světa.
- **politická ekonomie**, která vyrůstala z anglické buržoazní politické ekonomie; u jejího zrodu stáli William Petty, Adam Smith a David Ricardo. Ti se pokusili objasnit ekonomickou podstatu kapitalismu, ale zůstali v půli cesty.
- **učení o komunismu**, tedy o nové, lepší budoucí společnosti a cestě k ní, které se formuje v myšlenkách utopických komunistů a socialistů asi od r. 1500. Je prezentováno v dílech Thomase Mora, Tommasa Campanelly, a později Charlese Fouriera, Saint-Simona a Roberta Owena i dalších myslitelů. Ti pochopili rozpory své doby a chtěli je odstranit vytvořením nového, spravedlivějšího společenského systému, který si dovedli představit, avšak neznali reálný způsob, jak jej dosáhnout. V tom byla jejich utopičnost.

Vedle toho pak vývoj marxismu urychlily a umožnily i velké objevy přírodních věd 19. století, zejména zákon o zachování hmoty a energie, objev buněčného jádra J. E. Purkyně a především Darwinova vývojová teorie, publikovaná v r. 1859. Ty nutily vědu změnit dosavadní nazírání na svět jako na věčný, stálý, neměnný a vcelku jednoduchý boží výtvar.

Gnoseologickým zdrojem marxismu je předchozí lidské poznání

Marxismus je věda

Marxismus vznikl jako zobecnění vědeckého poznání přírodovědy, historie, filozofie i ekonomie. Vytvořil zcela novou metodu zkoumání světa - dialektický materialismus - a formuloval ji asi takto: Vše, co chceme poznat, musíme vidět současně ...

- jako materiálně, hmotně podmíněné, mající své zákonitosti
- v celém svém vývoji, v procesu změn, v pohybu - jako dočasné, historické, proměnlivé

- jako vnitřně rozporné, přičemž vývoj vnitřních rozporů je zdrojem pohybu a změn
- v nejširších, zejména podstatných souvislostech a příčinných vztazích

Marxismus není dogma, je to návod k myšlení a jednání

Marxova teorie vznikala v praktickém boji proti společenskému systému, v němž žil. Jeho filozofie se formovala jako obecný pohled na svět a jeho zákonitosti, a z něho vyrůstala politická ekonomie - podrobný pohled na základní, tj. ekonomické vztahy tehdejší kapitalistické společnosti. A z toho všeho vyplýval jeho komunismus, snažící se z obecných tendencí vývoje světa a současného stavu společnosti načrtnout kontury budoucího vývoje. Teprve po jeho smrti byly tyto tři stránky jeho teorie relativně odděleny, aby bylo možno jinak nedílný celek lépe propagovat, studovat a porozumět mu.

Marxismus je společenská věda, protože zkoumá především společenské vztahy. Jeho základním přínosem je, že společnost pochopil jako činnost hmotného systému a hledal zákonitosti jejího vývoje. Byl prvním teoretickým systémem, který přestal svět vykládat jako svět bohů či idejí, a pojal jej jako svět lidské práce a vztahů z ní vznikajících. Stal se jediným uceleným výkladem světa, který se nedostal do rozporu s žádným vědeckým objevem. Je to nejkomplexnější a nejpravdivější učení o společnosti, jaké kdy vzniklo. A stejně jako každá věda se vyvíjí dále, nelze jej redukovat pouze na to, co napsali jeho klasikové.

Marxismus je filozofií světa jako celku

Byl tisíckrát kritizován, ale nikdy nebyl překonán. Byl mnohokrát zavržen, ale nikdy nebyl nahrazen něčím lepším. Byl nescísněkrát obviněn, ale nikdy nebyl vyvrácen. Je vytrvale pomlouván - většinou těmi, kteří jej vůbec neznají.

Politické hnutí, které má stejné sociální kořeny jako marxismus, které z něj důsledně jako z vědy vychází, ale i jeho ideje a cíle, to vše je nazýváno souhrnným názvem "komunismus". Avšak ne vše, co v historii používalo název socialismus a komunismus vycházelo z marxismu. Mnohá hnutí používala pouze názvy (jako např. německý národní socialismus, lybijský "zelený socialismus"), jiná používala pouze marxistickou frazeologii a vyrůstala ze zcela jiných kořenů (např. maoismus) a další vycházela z marxismu zcela deformovaného (stalinismus). Mnohé myšlenky marxismu, socialismu a komunismu i sama jejich jména byly a zůstávají natolik přitažlivé, že jsou a občas ještě budou používány i jako pouhý propagační plakát, přičemž jen tyto myšlenky diskreditují.

Marxismus je nejobecnější vědou o světě. Zkoumá vztahy v přírodě, vědomí i společnosti.

Marxismus, stejně jako každá věda, bývá v běžném vědomí chápán velice rozdílně, občas bývá redukován na pouhou "marxologii". Mnozí komunističtí funkcionáři si jej v minulosti zužovali na pouhý soubor vybraných citátů, které vyhovovaly jejich praxi. To, čemu nerozuměli, nebo jejich praxi přímo odporovalo, prostě přehlíželi. Mnozí bránili rozvoji marxistického myšlení a snažili se jej glorifikovat a zakonzervovat, což

snižovalo jeho váhu. Měli však k tomu důvod, neboť jiní se jej pokoušeli "rozvíjet" tak, aby odstranili samu podstatu. To je dialektika každé vědy a společenské zvlášť.

Primitivními antikomunisty je marxismus běžně redukován na souhrn vybraných myšlenek, které jejich praxi kritizují, a vědomě je zatajováno vše, co s naprostou samozřejmostí ostatní vědy uznávají a rozvíjejí. Skutečnými teoretiky i politickými strategy buržoazie je však vnímán, studován a respektován. Marxismus není jednoduchým pohledem politikáře na svět. Je to radikální stanovisko třídy, která má bytostný zájem na pravdivém poznání světa a toto poznání chce prakticky realizovat.

Marxismus je syntézou pokrokových prvků myšlení

Jednotlivé myšlenky, ze kterých se marxismus skládá, byly od nepaměti (a dodnes jsou) rozptýleny v běžném vědomí milionů lidí, kteří jej neznají, nebo dokonce neuznávají, ale kteří se přesto s jeho částmi ztotožňují. Ona zrnka pravdy, která je možno nalézt téměř u každého, jsou však překryta a rozmělněna nánosy idealismu, po tisíciletí uměle vnášeného do společnosti zejména prostřednictvím náboženství a v zájmu vládnoucích tříd. Zasluhou marxismu není to, že ony střípky pravdy objevil, ale to, že je posbíral, doplnil a vytvořil z nich ucelený, logický systém, že z nich setřásl po věky stíradající se balast a podíval se na ně znovu očima vědy. Marxismus, stejně tak jako ostatní vědy, není eklekticismem, přestože vznikl z poznatků mnoha protichůdně uvažujících myslitelů v nejrůznějších dobách.

Marxismus nezkoumá věci, ale vztahy

Marxismus je učení

- **monistické**, protože uznává jedinou podstatu světa, tedy přírodu, hmotu
- **materialistické**, protože považuje hmotnou skutečnost za prvotní vůči vědomí
- **dialektické**, protože uznává vnitřní rozpornost a univerzální souvislosti všeho
- **ateistické**, protože odmítá existenci nadpřirozených bytostí, jež jsou jen výtvozem vědomí člověka
- **evolucionistické**, protože uznává vývoj hmoty i společnosti vlastními vnitřními silami
- **optimistické**, protože chápe tendenci přírody rozvíjet se převážně směrem ke složitějšímu, dokonalejšímu a předpokládá poznatelnost existujícího
- **sociálně ekonomické**, protože se zabývá především základními vztahy ve společnosti, vznikajícími z hospodářské činnosti člověka a jejími důsledky pro jednotlivce i společnost
- **humanistické**, protože jeho východiskem i cílem je všestranné osvobození člověka
- **neuzavřené**, otevřené všem poznatkům skutečné vědy, odmítající pouze iluze a omyly, které jsou do něho v rozporu s vědou zanášeny

Marxismus je učením realistickým, protože vychází ze skutečnosti

Jak studovat marxismus?

Marx a Engels byli vědci, novináři i publicisté. Nepsali učebnice. Poctivě studovali myšlenky předchozích generací filozofů, historiků i ekonomů, seznamovali se

s výsledky soudobé vědy a své názory zveřejňovali formou polemik, kritik i novinových článků. Zabývali se především epochou, v níž žili. Čile korespondovali se svými přáteli i odpůrci, reagovali na aktuální politické, ideové, sociální i národnostní spory své doby, snažili se vysvětlit i burcovat - a v tom všem jsou obsaženy a rozptýleny jejich poznatky, zobecňující nejen jejich dnešek.

Pro čtenáře v jiném století je obtížné, stejně tak jako u většiny ostatních filozofů, hledat po létech v jejich dílech ona zrnka pravdy, z nichž postupně sestavovali svůj o vědu opřený názor na svět. Tisíce jmen a událostí, současníkovi už nic neříkajících, stovky sporů s autory už dávno neznámými, to vše obaluje v desítkách knih sebraných spisů i dopisů jejich racionální vidění světa, které na rozdíl od okolností, za nichž vznikalo, přetrvává věky.

Je těžké studovat jakoukoliv filozofii

- znamená to poctivě oddělovat dobový nános od podstaty, a při tom chápat podmínky, které vývoj této podstaty ovlivňovaly. Znamená to porozumět jazyku a stylu, ve kterém jsou myšlenky napsány, přeložit si je do současného jazyka, a při tom nezkrusit to skvělé, co obsahují. Předpokládá to tolerovat nutné dobové omyly a neodmítat s nimi přetrvávající, byť nedokonale popsanou pravdu. A chce to studovat u pramene, nebo alespoň u těch, kteří tu či onu filozofii pochopili - rozhodně ne u těch, kteří ji jenom papouškují, či kteří ji jenom kritizují, nebo kteří ji i přes svou nespornou inteligenci pochopit nemohou, protože prostě nechtějí. Nezbytné je i vědět, že se lidstvo a jeho poznání od té doby zákonitě pohnulo a porovnat, zda se také pohnula ta či ona filozofie, zda vydržela historický nápor, a zda je dále rozvíjena v souladu s ním.

To vše platí o každé filozofii - a o marxistické také

Marx a Engels však byli především demokratickými revolucionáři. Stejně jako všichni filozofové v historii stáli na straně jedné z existujících společenských tříd. Na rozdíl od většiny ostatních to však neskrývali - bojovně se ke své třídě hlásili a nepokrytě hájili její zájmy. Byla to dělnická třída, o níž se možná domníváte, že si to nezaslouží, že je méněcenná, nebo že už dokonce neexistuje. A to Vás může od studia marxismu odradit. Byla by to škoda - ona existuje, a denně tvoří vše, čeho užíváte. Nezošklivte si proto židli, na které právě sedíte, a neopovrhujte filozofií, sympatizující s nejpočetnější částí společnosti, ke které patříte nebo můžete zítra patřit i Vy!

Marxismus je uceleným a stále se rozvíjejícím teoretickým systémem, který zobecňuje dosavadní vědecké poznání, vychází z něho, respektuje jej, a na jeho základě se snaží o nový filozofický, ekonomický a sociální výklad světa proto, aby jej bylo možné učinit lepším

Všechny filozofické systémy s výjimkou dialektického materialismu se vždy po čase ukázaly být pouhou literaturou, kterou, protože obsahuje zrnka pravdy, je možné obdivovat, ale která nám nemůže sloužit jako metoda k pravdivému poznání světa, v němž žijeme.

Část I. Dialektický materialismus

Komunisté v Evropě byli poraženi. Stalo se to už mnohým v lidských dějinách. Neuspěli všichni ti, kteří překáželi dalšímu vývoji, ale i ti, kteří se dopouštěli na perspektivních cestách hrubých chyb. Vývoj lidstva se totiž odehrává jenom tak.

Všichni vítězové si vždy mysleli, že zvítězili provždy a nade vším. Unikalo jim, že jejich vítězství je jen částečné, relativní a dočasné, že je pouhým kompromisem mezi jejich vůlí a možnostmi, mezi jejich přáním a realitou. Ať to byl boj zbraní nebo myšlenek, každé sebevětší vítězství se po létechjevilo budoucím generacím jako malicherné. I nad těmi co sahalo až do nebe, nakonec vyrostla tráva. Jenže vždy něco přežilo, většinou potichu a nenápadně. Pravda je totiž skromná, někdy až nudná. Není tak krásná a zajímavá, jako její mladší sestra - lež.

Posuďte sami, co nebylo poraženo s komunisty. Poznejte základy jejich myšlení tak, jak je začali formulovat Karel Marx a Bedřich Engels již v roce 1844. Jejich pomníky bylo snadné odstranit, jejich jméno je lehké hanobit, ale jejich přínos k lidskému poznání by bylo nutno překonat, tedy nahradit něčím pravdivějším a přesnějším.

Teoretickým základem marxismu je dialektický materialismus, o němž dnes jenom stěží uslyšíte. Patří k tomu, o čem se organizovaně mlčí. To proto, že je prostě pravdivý, že jej nijak nelze popřít, vyvrátit, porazit. Věda mu mlčky dává za pravdu; každý vědec z něj ve svém oboru vychází, ať ve svém ostatním životě vyznává cokoli. Stal se samozřejmostí, kterou však není radno spojovat s opovrhovanými komunisty. A tak, světe div se, proti pilířům marxistické teorie se dnes neútočí. Mlčí se o nich v bláhové naději, že svět zapomene, kdo byl autorem.

Dialektika a materialismus

Tyto dva přístupy k světu mají ve filozofickém myšlení hluboké tradice. Vyvíjely se od dob Antiky jako samostatné, často protikladné směry myšlení, většinou nezávisle na sobě, odděleně. Jen tu a tam se u starých materialistů objevovaly záblesky dialektického myšlení. Filozofové, kteří v novověku rozvíjeli dialektický názor na svět, pak byli ve své většině idealisty a materialismem opovrhovali. A tak se dialektika a materialismus rozvíjely nejen vedle sebe, ale velmi často i proti sobě, jako nesmiřitelní odpůrci.

Bylo to do značné míry přirozené. I dnes mají lidé, zastávající materialistický světový názor, velmi často tendenci zjednodušovat, vidět svět v pevném řádu, strnule a mechanicky, pravidelně se pohybující jako nebeská tělesa, řízená fyzikálními zákony, nepřipouštějícími výjimky a pochybnosti. Rádi třídí a zařazují své poznatky v přehledné systémy, definují a klasifikují, hledají jednoznačné příčiny.

Materialismus často mívá tendenci k absolutizaci

Naproti tomu jsou i současní idealisté náchylnější k pochybnostem, jejich postoji se spíše příčí pevné zákonitosti, hledají výjimky, rozpory; jejich z idealismu vyplývající nedůslednost je nutí k relativizování, neurčitosti, vyhýbají se jednoznačnosti, absolutizaci a jedinou pevnou jistotou je pro ně jejich idea v podobě boha či čehokoliv jiného. A v tomto smyslu je jim komplikovaná dialektika přece jen bližší než strohý mechanicismus.

Idealismus často mívá tendence k relativizaci

Jenže svět je složitější, a v plné šíři to bylo možné pochopit až tehdy, kdy jeho poznání udělalo obrovský skok kupředu. Do této doby se narodili Karel Marx a Bedřich Engels. Jejich nejdůležitějším objevem bylo, že idealistická dialektika, rozvinutá Hegelem, je pravdivou pouze v organickém spojení s materialismem, vrcholícím v té době díky Feuerbachovi.

Zatímco materialismus se zabývá především hmotnou skutečností, zkoumá dialektika její pohyb; a protože obojí je neoddělitelné, může pravdivý obraz světa poskytnout pouze materialismus společně s dialektikou a naopak.

Historie lidského poznání zná zhruba tři typy lidí, kteří jej posouvali vpřed:

- **objevitelé a vynálezci**, kteří mohli, ale nemuseli mít mnoho teoretických znalostí v daném oboru, kteří se třeba v části svých názorů mýlili, ale přesto učinili objev, pro lidstvo významný. Stali se slavnými, i když jej třeba učinili jenom náhodou. Aniž tím chceme snižovat jejich přínos, patří mezi ně např. Röntgen či Kolumbus. Takových bude spíše ubývat.
- **vědci**, často úzce specializovaní, kteří usilovně pracovali celý život a jednou či několikrát se dopracovali k úspěchu. Jen někteří se dostali do učebnic, často zemřeli chudí či neznámí, přestože své vědě dali celý život. Většina vědců takto dopadá, a budou i nadále tvořit základ vědy.
- **myslitelé**, kteří třeba sami žádný konkrétní objev neučinili, ale dokázali zcela jinak pochopit poznatky mnoha svých předchůdců i současníků, nalézt v nich systém, nový řád, kteří vytvořili úplně novou teorii, otřáslí dosavadní vědou, otevřeli pro ni dosud netušený prostor a dali jí zcela jiný směr. Nebylo jich mnoho a do budoucna jich bude spíše ubývat. Mezi ty největší nepochybně patří např. v biologii Darwin, v mechanice Newton, v chemii Mendělejev, ve fyzice Einstein a ve filozofii Karel Marx svým objevem dialektického a historického materialismu.

Dialektický materialismus je logickým vyústěním a spojením vývoje dvou do té doby samostatných a protikladných filozofických směrů, dialektiky a materialismu

Komunisté nebyli poraženi proto, že vyznávali marxismus, ale proto, že jej mnozí málo znali, málo respektovali, často obcházeli a nezacházeli s ním jako s vědou, ale jako s praporem. Co je vlastně jádrem marxistického myšlení? To Vám může tato učebnice jen velmi zjednodušeně přiblížit.

Filozofie

Filozofie je věda, která se naučit nedá. To se dá ale říci o každé vědě. Žádnou nestačí naučit se - každou je nutno pochopit, osvojit si ji, respektovat a používat při myšlení i jednání. Teprve potom se stává jakákoliv věda něčím užitečným.

Filozofie má cenu teprve tehdy, stane-li se osobním stanoviskem člověka

Filozofie je jednou z nejobtížnějších nauk, protože se ze všech nejvíce vzdaluje skutečnosti. Je nejobecnějším a tudíž nejabstraktnějším odrazem světa, avšak dotýká se každé jeho části. Ačkoliv je nejvyšší abstrakcí, pomáhá vysvětlovat i ty nejběžnější jevy. Vysvětluje svět jako celek, popisuje jej, vykládá, kritizuje i hodnotí a hledá místo člověka v něm.

Filozofie je univerzální, nikoliv vševědoucí disciplinou

Vznik filozofie

V dobách, kdy člověk žil ještě téměř neodlišen od ostatní přírody, avšak již získal schopnost abstraktního myšlení, prolínají se jeho praktické zkušenosti a znalosti s náboženskými představami, mytologií i pověstmi tradovanými z generace na generaci, a jen nepatrně se přizpůsobujícími vývoji člověka. Pomáhají člověku vysvětlovat věci nové a neznámé, formují jeho postoj ke světu a společnosti. Už tenkrát získává člověk potřebu své rostoucí poznatky zobecňovat, a tuto funkci dlouho plní mytologie. Původním smyslem mýtů bylo zachytit pravdu, přinést pravdivý výklad světa a předat jej příštím generacím. Předávaly je i s minulými iluzemi. Avšak mýty, báje či legendy vždy trpěly určitým rozporem. Na jedné straně konzervovaly určité myšlení a na druhé straně byly ústním podáním neustále zkreslovány. Stále více se pak rozcházely s potřebami života i pravdou.

Prohlubující a rozšiřující se vědění tak postupně přerůstá náboženské představy a mýty, dostává se s nimi do rozporu, ale zároveň je jimi stále významně ovlivňováno. Rozvíjející se rozum potřebuje nový výklad světa, který se rodí vedle dosavadního, mění se spolu s ním i proti němu. Zárodky filozofického myšlení se objevují až tehdy, když si člověk počal uvědomovat svou odlišnost od okolního světa - kdesi na přelomu mezi divoštvím a barbarstvím. Rodily se v opozici proti mýtickému výkladu světa, i když z něho občas přebíraly. Mnozí filozofové dokonce vytvářeli mýty nové a činí tak dodnes. Často tím více, čím více se snaží zobecnit poznatky nejen minulé, ale přinést takový výklad světa, do něhož by se vešly i poznatky budoucí.

**Mytologie vykládala svět očima minulých generací;
filozofie vznikala z potřeby vysvětlovat současnost i budoucnost**

Skutečná filozofie mohla vzniknout teprve tenkrát, když se oddělila duševní a fyzická práce, společnost byla schopna vytvořit určitý nadprodukt, přerozdělit jej, a první jednotlivci díky tomu získali volný čas k tomu, aby se mohli věnovat převážně

myšlení. To je historický moment, v němž začínají vznikat i třídy. A tito jednotlivci s volným časem patřili zpravidla vždy k vládnoucí třídě, chtěně i nechtíc vyjadřovali její názory a vycházeli z jejích zájmů. Protože tyto zájmy byly v různých zemích a různých dobách odlišné, vznikala filozofie vždy jako nauka třídní a tudíž nejednotná.

První stopy sahají do Babylonu, Mezopotámie i Egypta, další nalézáme v Indii a Číně. Tehdy se tak ovšem ještě nejmenovala. Základy soudobé filozofii dalo starověké Řecko v 7. - 6. století př.n.l. Prvními historicky doloženými filozofy byli Thales z Milétu a jeho žáci, po nich rozvíjeli tuto vědu mnozí, z nichž Herakleitos, Sokrates, Platon, Aristoteles a Demokritos patří k nejslavnějším. I jméno pochází z řečtiny, poprvé jej prý použil Pythagoras - byla pojmenována jako láska k moudrosti (filein = milovat, sofía = moudrost). V češtině existuje obdobný, dnes již trochu pejorativní výraz - libomudrctví.

**Filozofie vznikla z potřeby člověka zobecnit své poznatky
a nahlížet dále za ně**

Předmět filozofie

Filozofie zkoumala svět. Ten byl velký a poznatků o něm přibývalo. Byly protichůdné, jako svět sám, a člověk v nich potřeboval nalézt jakousi jednotu. Filozofie vznikala jako vševěda, z níž se s rostoucím objemem poznání postupně oddělovaly jednotlivé specializující se vědy. Stále v ní však něco zůstávalo a přetrvalo dodnes. Filozofie totiž jenom nesbírala poznatky, snažila se je vždy nějak zevšeobecnit, hledat společnou podstatu jevů a věcí, pochopit svět v širších souvislostech a vysvětlit jej. Mnozí filozofové se mylně domnívali, že mohou rozumem pronikat i kamsi za tento svět, a tak docházelo i k prolínání filozofie a náboženství. Předmět filozofie se historicky vyvíjel, každý filozof si jej sám pro sebe definoval jinak, zužoval či rozšiřoval, ale přesto mnohé, nedefinované, zůstávalo společné.

**Marxistická filozofie definuje svůj předmět jako
zkoumání nejobecnějších zákonitostí vývoje přírody, společnosti a myšlení**

Filozofie hledá metodu k pochopení světa. Je vždy pokusem o nejvyšší zobecnění lidského poznání, snahou o celkový výklad světa, ale i o výklad správného chování jednotlivce a společnosti jako celku. Vždy usilovala o základní orientaci člověka ve světě i poznatcích o něm. Ale protože úroveň poznání je v každé době i v jiném prostředí rozdílná, vznikalo filozofií mnoho.

Filozofové se však nesnaží pouze zobecnovat dosud poznané. Usilují především z dosavadního poznání vyvodit závěry pro budoucnost, překročit hranice současných znalostí a předvídat, nalézt směr dalšího bádání i příštího vývoje vůbec. Ne každý pokus byl úspěšný - také proto, že každý byl veden odlišnými zájmy. Většina filozofií tím, že překračovala rámec poznání své doby, obsahovala i spekulace, z nichž některé se později nepotvrdily. Proto někdy nebývá filozofie vůbec považována za vědu. Ale i vcelku neúspěšné filozofie často přinášely pozitivní dílčí výsledky. Filozofové se postupně, omezení vždy dosavadním poznáním, dobou v níž žili

i způsobem, jakým hleděli na svět, propracovávali krůček po krůčku, metodou pokusu a omylu k stále pravdivějšímu pohledu na skutečnost.

Filozofie je nejvyšším zobecněním skutečnosti

Filozofie nemůže pracovat jinak než tak, že zkoumá hmotný svět a společnost, v níž vzniká. Má-li být opravdu filozofií, musí tak činit ve vztahu k nejobecnějším zákonitostem vývoje přírody, společnosti a myšlení. Aby se však někdo stal skutečným filozofem, musí tyto nejobecnější zákonitosti poznat a vysvětlit lépe, než předchozí filozofové; jinak je pouhým publicistou. Mnozí lidé za filozofy považovaní o ní píší a vyučují ji, se ve skutečnosti nezabývají filozofií, ale jen jejími dějinami. Skutečným filozofem byl vždy jen ten, kdo ve své době dokázal přinést nový, pravdivější pohled na svět.

Dějiny filozofie jsou džunglí lidských snah dospět k vědě,
v níž se jen těžce hledají seménka pravdy,
často neuměle či naivně formulované,
přesto však posunující lidské poznání vpřed

Filozofie se počala rozvíjet v již třídně rozdělené společnosti, v níž názory tříd na svět bývají značně rozdílné. Každá filozofie proto vždy, ať chtěla či nechtěla, vycházela ze stanovisek určité třídy, hájila více či méně její zájmy, a tak či onak některé třídy stranila a sloužila. Čím více poznávala, tím častěji se dostávala do rozporu se zájmy vládnoucích sil. Čím více si to uvědomovala, tím více se snažila tento rozpor nějak odstranit či zakrýt. Mnohé objevené pravdy tak zůstávaly pokryty historicky podmíněným nánosem balastu. Filozofie, zabývající se nejobecnějšími a tudíž většinou nespolehlivými prokazatelnými pravdami, z dosud nedostatečně a nepřesně poznaného odvozovala obecnější hypotézy, a proto se častěji než jiné vědy vzdalovala realitě a snadněji dopouštěla omylů. Avšak i tyto omyly byly ve svém konečném důsledku užitečné - vyvolávaly odpor, bylo nutno je vyvracet, a tak i ony přispívaly k poznání pravdy.

Filozofie je filozofií jen do té míry,
do které studuje nejobecnější vztahy v přírodě, společnosti a myšlení

Mnohé současné filozofie, často z bezradnosti nad skutečnými základními problémy světa, rezignují na svou podstatu, a kladou velký důraz na jiné oblasti poznání, např. na etiku a estetiku, které však jsou již dávno zcela samostatnými vědami. Filozofové nezřídka unikají do oblasti mystiky, psychologie, jazyka vědy a jiní se utápějí v sebekoumání člověka. Důvod je prostý: pokud by se opravdu zabývali nejobecnějšími otázkami světa a chtěli zůstat na půdě vědy, počali by se rychle přibližovat k marxismu. A to se nenosí.

Filozofie je nejobecnější teorií světa;
zkoumá svět jako celek a hledá místo člověka v něm

Filozofie je jádrem světového názoru

Každá filozofie vyjadřuje světový názor svého tvůrce. Ten může být ucelený či neucelený, důsledný či nedůsledný, může být vnitřně jednotný i rozporný. Světový

názor člověka vychází ze získaných znalostí, zkušeností, ale i z jeho společenských zájmů, je poznamenán výchovou, prostředím i postavením ve společnosti. Každý člověk takový názor má, pouze ho nikdy nese-psal v komplexní podobě. Kdyby ho teoreticky zpracoval a zdůvodnil, vznikne nová filozofie. Potíž je v tom, že když se laik nad svými názory zamyslí a začne je předávat papíru, zjistí zpravidla mnoho mezer, nesrovnalostí i problémů, které nedokáže vysvětlit. A tak je nucen si vymýšlet, mívá tendenci činit se lepším, což se stává i filozofům.

Nejen jednotlivec, ale i každá třída má svůj světový názor, který vyjadřuje její společné zájmy bez ohledu na to, co si jednotliví příslušníci této třídy myslí, co říkají. Důležité je vždy to, jak jsou nuceni se chovat, aby své postavení ve společnosti obhájili - to, co obhajuje a zdůvodňuje jejich zájmy. Vše, co je proti těmto zájmům, je možná tolerováno jednotlivci, ale je nepřijatelné pro třídu jako celek i pro ty, kteří si to uvědomují a tuto třídu reprezentují. Ti z filozofů, kteří nejlépe vystihli zájmy existujících společenských sil, se stali hlasateli jejich zájmů, jejich ideology.

Každá ideologie má svůj teoretický základ v určité filozofii

Marxistická filozofie je světový názor,
který se nedá prokazovat a uplatňovat v nějaké zvláštní vědě všech věd,
nýbrž ve všech vědách
Bedřich Engels.

Filozofie je metodologií vědy

Tím, že filozofie zobecňuje poznání ostatních věd, stává se chtíc i nechťíc jejich metodologií. Nemůže je nahradit, nemůže být jimi nahrazena, je svébytná. Je-li pravdivá, slouží vědě vždy v okamžiku, kdy se ocitá na hranicích nového poznání, kdy nový objev nelze ještě interpretovat vžitými postupy, kdy není dostatek informací a otevírá se prostor pro různé výklady. V tomto momentu vystupuje filozofie jako světový názor vědy, na jehož základě se věda orientuje, kterým svým novým poznatek vysvětlí; buď materialisticky či idealisticky, optimisticky či pesimisticky, správně či chybně, vědecky či nevědecky. Na rozhraní neznáma se tak rozhoduje za účasti filozofie o tom, zda věda zůstane vědou, vědec vědcem.

**Jen do té míry, do jaké je filozofie opřena o skutečné poznání vědy,
prověřené společenskou praxí, je sama vědou**

Je-li však opřena o spekulace, je sama spekulací; vychází-li z iluzí, je sama iluzí. Jen tehdy, je-li důsledně vědecká, poskytuje vědeckou metodu. Marxistická filozofie, tím že spojila dialektický pohled na svět s materialistickým východiskem, se stala první filozofií v historii, která se nedostává do rozporů se skutečným poznáním vědy a je sama vědou. Tím, že se nepovažuje za dogma, ale je otevřena všemu skutečnému, praxí ověřenému poznání, se stala živou. Stejně jako každá skutečná věda je schopna opustit vše, co praxe lidstva vyvrátí. Avšak podobně jako ostatní vědy není ochotna ustupovat iluzím, spekulacím a lžím.

**Marxistická filozofie se může v ledasčems mýlit -
na rozdíl od většiny ostatních filozofií to však předpokládá**

Filozofie je vědou společenskou

Zkoumat hvězdy nebo brouky nelze jinak než s odstupem. Nejsme na nich závislí, nežijeme mezi nimi, dokážeme k nim být nezaujatí, objektivní. Společnost takto zkoumat nelze. Jsme vždy její součástí, nemůžeme žít bez ní, jsme v ní zakotveni, máme s ní nespočet vztahů, a to vše nám brání být objektivní. Na společnost se nelze dívat z dálky, s odstupem; můžeme ji zkoumat pouze zevnitř. Je-li společnost v zásadních otázkách vnitřně rozdělena, nemůžeme si hrát na bohy, kteří stojí nad tím. Jsme vždy na jedné straně, i kdybychom si tisíckrát mysleli, že ne. Neustrannost uprostřed boje můžeme pouze předstírat nebo ji sami sobě nalhávat.

Neutralita je jen skrytou formou nadržování

Každý z nás má ve společnosti určité postavení a z něho vyplývají naše zájmy. Těmito zájmy jsme při zkoumání společnosti ovlivněni, i když si to třeba neuvědomujeme. Čím méně zájmů máme, tím méně máme důvodů zkoumat společnost. Kdo nemá důvod pochopit společnost, nemůže ji poznat. Čím intenzivněji ve společnosti žijeme, tím více ji známe; ale tím více jsme ovlivněni svým postavením v ní. Kdo nedrží prst na tepu společnosti, nemůže ji pochopit. Věda je ve vztahu k člověku neutrální; filozofie odráží vztahy člověka k jeho světu a v něm, a proto tuto neutralitu nemá.

Filozofie vznikala a vyvíjela se, stejně jako ostatní společenské vědy, v rozdělené společnosti. Vždy stála na něčí straně, vždy se s někým ztotožňovala a reprezentovala určité zájmy, někomu stranila. Někdy skrytě, jindy otevřeně, někdy trochu, jindy hodně. Platí to o všech společenských vědách. Čím blíže k současnosti mají, tím více straní. Kdo tvrdí že ne, buď nepochopil - nebo lže.

Filozofie je jako společenská věda vždy spjata s určitou formou organizace společnosti a určitými zájmy, a vždy někomu slouží

Filozofie, stejně jako ostatní vědy o člověku a společnosti, není vědou exaktní. Člověk, jakmile dostal rozum, začal se chovat i nerozumně. On i jeho společnost vytváří stochastické systémy, chovající se často nevypočitatelně. To ale neznamená, že toto chování nepodléhá určitým zákonům a zákonitostem. I neurčitě se chovající systémy je možné a nutné studovat. Je však přitom třeba počítat s vyšší pravděpodobností omylů, s nahodilostmi a víceznačností. Přesto je věda o člověku a společnosti vědou.

V důsledku dělby práce však zůstávala část filozofů od skutečného života společnosti izolována, uzavřena do svých pracoven, bez možnosti konfrontovat své názory s praxí. Připočtíme-li k tomu základní zájmy, protínající a ovlivňující celou rozdělenou lidskou společnost, často bránící pravdivému poznání, pochopíme, proč vzniklo filozofií tolik, a proč se často neshodnou ani v tom základním. Větší část filozofů vždy byla ekonomicky závislá na vládnoucích společenských silách a sloužila jim; jen menší část si mohla dovolit být v opozici. Duševní činnost vždy prorůstala s ovládnutím společnosti nebo s odporem proti němu. Filozofie v třídně rozděleném světě nikdy nemohla stát stranou společenských rozporů a bojů. Vždy stála na něčí

straně a někomu stranila, a tím mu i třeba nechtěně sloužila. To platí i o ostatních společenských vědách.

Filozofie je její doba pojatá v myšlenkách.
G.W.F.Hegel

Filozofie je vědou stranickou a třídní

Ti z filozofů, kteří nesloužili zájmům panujících sil, to zpravidla neměli lehké. Jakmile se jejich poznání počalo dotýkat vládnoucích zájmů, počali být pronásledováni, museli emigrovat, byli i vězněni a popravováni, jejich díla byla pálena a zakazována. V nejlepším případě se je oficiálně uznávaná věda snažila zesměšnit, ukřičet či jinak umlčet. Z mnoha jejich prací se zachovaly pouze zlomky. A ti opatrnější pak své názory halili do jinotajů, dnes již málo srozumitelných. Mnozí neměli odvahu své názory zveřejnit vůbec. Cesty filozofie byly často velmi klikaté.

Filozofové byli oslavováni či zatracováni
bez ohledu na pravdivost svých poznatků,
vždy jen podle toho, na čí straně stáli

Dvě větve ve vývoji filozofie

V dobách svého vzniku, kdy řeč a myšlení neposkytovaly tolik prostředků, živelně převládala ve filozofii snaha vykládat svět ze světa samého - prostě čerpat poznatky z materiálního okolí a z nich si vytvářet názor. Hmotný svět byl pro poznání prvotní. Převládal proto živelný materialismus.

Materialismus je uznáním prvotnosti bytí ve vztahu k vědomí

Čím bohatší však byl jazyk a myšlení, čím více se vytvářelo názorů, tím více se otevíral prostor i pro druhou možnost - abstraktně vytvořit nějakou ideu, vložit ji do přírody a teprve s její pomocí vše zkoumat. Tím spíše, že tato ideu v podobě bohů už tady byla a sloužila těm, kteří vládli. Byl zájem zdůvodnit ji a udržet. Rodil se a rozšiřoval vědomý objektivní idealismus, hledající základ světa v idejích ležících mimo hmotný svět. Nabyl mnoha konkrétních podob, jako např. spiritualismus, deismus, panteismus a mnoho dalších, stal se teoretickým názorem mnoha náboženství včetně křesťanství.

Objektivní idealismus je uznáním prvotnosti vnějšího vědomí ve vztahu k bytí

S prohlubováním a upevňováním společenských rozdílů mezi lidmi se i prohlubovaly, rozšiřovaly a upevňovaly zájmy rozdílných skupin, které se odrážely v jejich idejích, jimiž byl svět ovlivňován i zkoumán. Idealismus postupně převládl. Narážel však na rostoucí objem poznatků, s nimiž byl v rozporu, na svou neschopnost podat uvěřitelný výklad světa, a proto na poznání často rezignoval a hledal pravdu uvnitř člověka samého. Vznikal a sílil idealismus subjektivní, který je útekem od reálného světa a ponořením se do svého nitra. V různé míře neuznává poznatelnost světa, v krajních případech dokonce ani jeho existenci.

Subjektivní idealismus je uznáním prvotnosti vnitřního vědomí subjektu ve vztahu k bytí

Idealismus byl po dlouhá staletí vládnoucím názorem. Teprve mohutný rozmach přírodních věd na přelomu středověku a novověku posílil materialistické chápání světa, které se mohlo opírat o nezvratné poznatky. Některé idealisty to nutilo k ústupu na posice dualismu.

Materialistická (Demokritova), k níž se převážně hlásily skupiny mající zájem na přeměně společnosti, a idealistická (Platonova) větev filozofie, kterou zpravidla vyznávaly síly konzervativní, vyrůstaly vedle sebe. Vzájemně se ovlivňovaly, někde se zčásti prolínaly a byly nedůsledné, jinde proti sobě bojovaly a byly nesmiřitelné. Obě měly mnoho slepých výhonků, obě přinesly mnoho plodů v podobě úvah dnes třeba naivních, ale věcně správných. Idealistické názory byly většinou častěji oficiálně přijímány a hlášány, protože lépe vyhovovaly zájmům vládnoucích tříd, společnost se však vždy utvářela a chovala především pod vlivem materialistických názorů - jinak by lidstvo, spoléhaje na ideje, vymřelo.

Idealističtí filozofové byli často velkými mysliteli;
ne proto, že byli idealisty - ale přesto, že jimi byli

Z dějin filozofie především bývá vyvozován důkaz o nicotnosti této vědy.
G.W.F.Hegel

Dějiny filozofie

Každá věda se nějak vyvíjela, má své vlastní dějiny. V nich se jako věda vytvářela, ale neskládá se z nich. Většina někdejších názorů, východisek i poznatků byla totiž postupně odmítána a nahrazována poznatky novými, přesnějšími a úplnějšími. Zkoumat dějiny matematiky může být sice zajímavé, ale počítat nás to nenaučí. Znat dějiny medicíny je sice hezké, ale jakékoliv jejich praktické použití v nemocnici by se mohlo stát protizákonným. To jen někteří učitelé filozofie zaměňují dějiny filozofie s filozofií samou; hrabou se v omylech zesnulých, aby nemuseli přiznat pravdu, že jedinou filozofií, která obstála před nesmlouvavým zubem času je dialektická materialistická filozofie a historický materialismus.

Skutečná filozofie nezkoumá své vlastní dějiny, ale skutečný svět

Marxistická filozofie

Marxistická filozofie je teoretickým základem učení o světě, v němž není jiného ducha než ducha člověka, jehož nejdůležitější činností je práce a nejušlechtlejším cílem spravedlivé rozdělování toho co vytvořil.

Základním přínosem Karla Marxe ve filozofii bylo to, že hledal v názorech předchozích filozofů vše, co odpovídalo realitě, což jej přivedlo do tábora

materialistů. Posbíral v obrovské záplavě filozofických názorů kaménky pravdy, z nichž vytvořil zcela nový, logicky skloubený systém. Navázal na německou klasickou filozofii, zejména Feuerbachův materialismus. Současně však neodmítal nic z toho, co bylo pravdivé v dílech idealistů, zejména v tehdejší vrcholné učením Hegelově. Pochopil jejich pravdy i omyly. Přijal materialistické stanovisko, ze kterého zkoumal svět i dialektickou metodu, rozvinutou idealismem. Otevřel se mu tak pravdivý pohled na svět, který byl dosavadním filozofům nepřístupný.

Základem marxistické filozofie je materialistické stanovisko a dialektická metoda při zkoumání světa

Tuto filozofii pak dále propagoval a rozpracovával V. I. Lenin a její vývoj pokračuje i dnes. Marxistická filozofie je ve své podstatě nesmírně jednoduchá:

**Svět je hmotný, a proto jej musíme poznávat materialisticky.
Svět je dialektický, a proto jej musíme zkoumat dialekticky.
Marxistická filozofie je dialektickým a historickým materialismem.**

Onen název "marxistická", toto spojení se jménem Karla Marxe, je ale vnitřně rozporné, stejně tak jako vše, jak tato filozofie učí:

- na jedné straně onen název chrání tuto filozofii před překrucováním, vyklešťováním její podstaty a jiným formám revize, měnícím její podstatu
- na druhé straně však poněkud brání jejímu rozvoji, protože svádí k dogmatismu, k odmítání zabývat se i něčím jiným a jinak, než to ve své době činil Marx či Engels

Obě tyto tendence jsou samy o sobě stejně nebezpečné a stejně bezvýchodné. Protože k marxistické filozofii se musí přestupovat stejně tak jako ke každé jiné vědě: Respektovat její podstatu a rozvíjet ji. Přesně to měl na mysli Bedřich Engels, když napsal:

"Naše učení není dogma, ale návod k myšlení a jednání."

Filozofové působili buď jako výdělečně činní učitelé,
nebo jako placení šašci bohatých hýřilů.
Mnozí byli dokonce otroky.
Bedřich Engels

Zákoutí filozofie

Filozofie je vědou pro laika nepřehlednou. Často i ti, kteří o ní píšou, učí ji, nebo se dokonce sami za filozofy považují, v ní doživotně tápou. Okouzlení zvuknými jmény, zavalení mnohoznačnými formulacemi a nejasnými pojmy, pitvají tuto beztvárú masu, nerozeznávají pravdu od podivné poezie a krůčky vpřed od bezvýchodných tanečků v kruhu. Ve filozofii totiž více než jinde parazituje množství šarlatánů, kteří svou neochotu či neschopnost proniknout k podstatě věcí zakrývají nesrozumitelným blábolem; napodobují klasické myslitele, kterým jazyk, poznání či společenské

poměry prostě nedovolovaly vyjádřit své poznatky či pochybnosti jasněji. Zahalení hávem učenosti místo aby zobecňovali, objasňovali a činili svět srozumitelnějším, což je úkolem vědy, jej samoučelně činí složitějším a nesrozumitelnějším; devalvují filozofii, jež je jim pouhým prostředkem k obživě či odlišení se od jiných.

Astronomie se dokázala oddělit od astrologie, chemie od alchymie rovněž; avšak filozofie své šejdíře dodnes neumí odvrhnout. A to ji bohužel kompromituje.

Mnozí filozofové i zvučných jmen nepřístupují k filozofii jako k vědě, tj. nevytvářejí vnitřně logicky skloubený, ucelený soubor informací, odpovídající objektivní realitě a vyvíjející se spolu s ní i ruku v ruce s prostředky svého poznání. Filozofují tak, jak píší literáti; subjektivně přetvářejí objektivní realitu, přičemž záleží jen na tom, aby to bylo originální, zajímavé a krásné, zatímco pravda je vedlejší. Pak mohou v jednom díle tvrdit opak toho co jinde, podle nálady i módy akcentovat to či ono; věčně hledají, tápají, domnívají se že nacházejí, a objeví-li náhodou ve vlastním vnitřním zmatku střípek pravdy, utopí jej v balastu svých imaginací.

Filozofie vznikla kdysi proto, aby poznání světa usnadňovala. Od té doby jej však většina filozofů zbytečně komplikuje. Podobná krize nepostihuje jen filozofii, ale značnou část společenských věd. A navíc: filozofií bývá označováno od XX. století kde co.

Ne každá filozofie je vědou

Zánik filozofie

Vše na světě jednou vzniklo přeměnou z něčeho předchozího. Zároveň vše jednou zanikne tím, že se to přetvoří v cosi jiné. Platí to i o vědách. Filozofie vznikla z předchozího lidského útržkovitého vědění jako jeho scelující podoba, a z jejího lůna se počaly vydělovat specializované vědy. Také ty zanikají, především tím, že se rozpadají na dílčí, úžeji zaměřené disciplíny. Například medicína jako věda už vlastně neexistuje. Byla rozdrobena na desítky, možná stovky specializovaných oborů a podoborů, pronikají do ní složky fyziky, chemie, biologie a mnoha dalších věd.

Zánik zřejmě čeká i filozofii. Předpověděl jej Bedřich Engels. Postupný konec filozofie nastává tak, že její pravdivé zobecňující poznatky přecházejí do všech dalších věd, stávají se jejich samozřejmou, nedílnou součástí - světovým názorem vědy. Bude-li tento proces dovršen, pak už nebude třeba filozofie, která jakoby stála nad ostatními vědami a usilovala o nejvyšší zobecnění. V přírodních vědách je již tento proces zřetelný, ve vědách společenských nebude dovršen, pokud budou existovat velké skupiny lidí, třídy s protikladnými zájmy, jejichž odrazem jsou rozdílné filozofie. Teprve po jejich odstranění bude moci filozofie jako samostatná disciplína zaniknout, být rozpuštěna a obsažena v ostatním vědění. Bude překonána co do formy, zachována co do obsahu.

To se ale může týkat jen takové filozofie, která je sama vědou. Je-li pouhou spekulací, pověrou či iluzí, pak ji vlastně žádný zánik nehrozí. Neboť pověry, spekulace a iluze jsou nezničitelné, přetrvávají v lidském vědomí, dokud ono vědomí existuje. Vždy naleznou živnou půdu v nevyřešených otázkách, v lidské bezradnosti

a touze po jednoduchém vysvětlení. Až do vzniku dialektického a historického materialismu vznikaly nové filozofie zpravidla z touhy přiblížit se pravdě jinak než dosud. Od té doby se rodí jen proto, aby pravdu zakryly.

Hledají zbytečně a marně smysl života; často jej nacházejí jen uvnitř jedince samého. Utíkají od filozofie k sebezkoumání, k psychologii, logice, teorii či jazyku vědy, k etice, estetice, politologii či jiným vědám, kde nejsou tak bezradní či podezřelí ze sympatií k marxismu. V opozici proti materialistickému, dialektickému a historickému pojetí světa vymýšlejí memetiku, praxeologii, informaciologii a spoustu jiných samoúčelných módních "protověd" a pavěd, ale také se snaží povýšit existující vědy na nauky univerzální. Nemá smysl je příliš zatracovat; i bloudící tu a tam náhodně něco nového objeví.

Filozofie popírající Marxe mají vždy blíže k literatuře než k vědě

Předpokládaný konec filozofie už ukazuje své příznaky. Přírodní vědy dávno přijaly materialismus za své východisko a dialektiku za svou metodu, i když o tom nehovoří. Společenské vědy, narážejí neustále na něčí zájmy, přijímají materialismus i dialektiku daleko stydlivěji. A sama filozofie už těžko hledá prostor pro vlastní existenci. Nové ucelené směry, pokud vůbec vznikají, utíkají spíše od hlavních filozofických problémů někam jinam, nebo jsou spíše rekonstrukcemi a reinterpretačními předchozích názorů. Filozofie se často zabývá spíše svými vlastními dějinami než skutečností. Velké filozofické systémy už nevznikají a to málo, co vznikne, mívá jen krátkou životnost. Mnozí filozofové již hovoří o konci filozofie. Ten je však přece jen ještě daleko. A tak se mnozí nedávni i současní filozofové utápějí v ze společnosti vytrženém objektivismu, v iracionalismu, pesimismu, skepticizmu a nihilismu, protože na každém skutečném kroku k pravdě narážejí na marxismus.

Filozofie, stejně jako kterákoliv jiná forma vědění,
je jen jeho historicky omezenou podobou

Základní otázka filozofie

Vztahy bytí a vědomí, hmoty a myšlení, světa který nás obklopuje a světa idejí, to byly vždy nejzávažnější a nejobecnější úvahy, jakými se filozofové zabývali. Nelze už položit obecnější, hlubší a tajuplnější otázku než: co bylo dříve? Svět či bůh - hmota či myšlenka? Odpověď, jakkoliv je důležitá, nebude nikdy exaktně dokazatelná či vyvratitelná. Je věcí přesvědčení, světového názoru každého filozofa a dokonce každého z nás.

Ve své knize "Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filozofie" v roce 1888 Bedřich Engels poprvé formuloval vztah bytí a vědomí jako základní otázku filozofie, která se táhne coby červená nit celými jejími dosavadními dějinami. Ač třeba tuto otázku nevyslovili, vždy si ji všichni filozofové kladli a vždy na ni nějak odpovídali. Ona otázka zní:

Co je prvotní? Vědomí - nebo bytí?

Vědomí lidské či boží, myšlení, idea či duch v jakékoliv podobě - to vše na jedné straně stojí v této otázce jakoby proti objektivní existenci, tedy hmotné skutečnosti, materiálnímu světu, hmotě či člověku. Pojmy jsou různé, podstata stejná.

- **Materialismus** vykládá svět z něho samého. Bytí, tedy hmotná existence, je pro něj prvotní, určující. Vědomí či ideje jsou pro něj odrazem, produktem této hmotné existence a jsou druhotné, ve vzájemném vztahu odvozené. Prvotnost hmoty v hranicích této základní otázky je absolutní, za jejími hranicemi je však relativní. Vědomí totiž, jakmile vznikne, stává se relativně samostatným a zpětně na hmotnou skutečnost působí. Materialismus považuje svět za poznatelný vědomím.

Materialismus považuje bytí za prvotní a vědomí za odvozené, zpětně působící

- **Idealismus** považuje tak či onak za prvotní, určující myšlení, ideu, vědomí, ať mají podobu jakoukoliv. Při tom může uznávat poznatelnost světa (objektivní idealismus), nebo ji popírat (subjektivní idealismus).

Idealismus uznává prvotnost vědomí před hmotnou skutečností

Oba tyto základní směry se počaly formovat již v dobách antiky, stály proti sobě a filozofie se vyvíjela jako jejich vzájemný, zjevný či skrytý boj. Oba se v mnohém mýlily a oba občas přinášely nové poznání. Hranice mezi nimi, stejně tak jako v přírodě, ve společnosti či jinde v myšlení, nikdy nebyly zcela ostré, absolutní. Existovaly po tisíciletí, koexistují a bojují dodnes. Přes všechny dílčí neúspěchy materialismu a dílčí úspěchy idealismu nikdy věda nepotvrdila a nemůže potvrdit stěžejní předpoklad idealistů, tj. uznání ideálu jako samostatného jsoucna.

Materialismus a idealismus se v principu liší v posuzování vztahu bytí a vědomí

Otázka vztahu bytí a vědomí je základem každé filozofie, avšak žádnou filozofii na ni nelze redukovat. Podle toho, jak filozofové na tuto otázku odpovídají, dělí se v celé historii filozofie až dodnes do dvou velkých základních táborů - na materialisty a idealisty. Tato otázka je prubířským kamenem nejen pro filozofy, ale pro každého člověka, neboť jeho světový názor z určité filozofie, třeba své vlastní, nikdy neformulované, vychází.

**Jak na tuto otázku odpovídáte Vy?
Zkuste bez nároků na přesnost, spíše pro zábavu,**

test na <http://marxismus.cz/diamat/diamat.htm>

Materialistické pojetí, částečně pro svou praktickou povahu, a mnohem více pro své revoluční důsledky, se po celá staletí nesetkávalo s velkou podporou vzdělaných kruhů a zřídka kdy bylo součástí oficiální filozofie.
John Desmond Bernal

Materialismus

Poté, co lidstvo opustilo svůj zvířecí stav a naučilo se myslet, počalo žít nejen v přírodě, ale i v novém, protikladném duševním světě. Každý získaný poznatek vyvolával nevysvětlitelné otázky, vnášel do vědomí zmatek. Spolu s poznáním si člověk musel proto vytvářet také iluze, mýty a božstva, které mu pomáhaly překlenout nedostatek znalostí. Pokud bylo poznatků málo, mýtický výklad člověku stačil. Čím více se však prohlubovalo jeho vědění, tím větší byla potřeba informace uspořádat jinak, zobecnit, spojit, pochopit svět jako celek. Už nestačila vysvětlení nadpřirozená, člověk hledal vysvětlení přirozená. A z této potřeby vzniká filozofie.

První filozofové, ještě zcela nezatížení dělbou práce na fyzickou a duševní, dosud neodtrženi od praktické činnosti a neuzavřeni do ticha svých pracoven, byli zaujati světem, který je obklopoval, a bránili se starým idejím, které jim neumožňovaly jej poznat. Na druhé straně nebylo lehké se dosavadních mýtů zcela zbavit. Byli zpravidla živelnými, neuvědomělými a tudíž i nedůslednými materialisty.

Jejich snahou bylo objasnit svět ze světa samého, nalézt podstatu světa kdesi uvnitř. Hledali jakousi pralátku, ze které je složen (Thales - voda, Anaximenes - vzduch, Anaximandros - pohybující se tzv. apeiron, Herakleitos - oheň). Jiní chápali, že to bude asi složitější a hledali těchto pralátek více (Empedokles - země, voda, vzduch a oheň), Anaxagoras hledal nekonečně mnoho "semen věcí". Vrcholem těchto snah bylo učení Leukippa a Demokrita o nedělitelných, spojujících se částicích, pohybujících se v prázdnu - atomech. Toto jméno až daleko později použila věda pro skutečný objev. Mezi významné materialisty Antiky patřil i Epikuros.

**Podstatou materialismu je uznání existence hmoty nezávislé na vědomí.
Idealismus naopak předpokládá existenci vědomí nezávislého na hmotě.**

Materialismus, jako nový světový názor, se od svého vzniku dostával do rozporů s dosavadním mýtickým pojetím světa, s tradicemi i konzervatismem mocných v rozvíjející se třídní společnosti. Byl bezbožností, často upadal v nemilost, nevyhovoval vládnoucím silám, které potřebovaly božstva k udržení svého postavení ve společnosti. I tyto třídy potřebovaly výklad světa nový, ale méně nebezpečný.

Tato potřeba, ale i postupující dělba práce, vzdalování se myslitelů od každodenního zápolení s přírodou o uspokojení základních potřeb, jejich určitá izolace a zahleděnost do svého přemýšlení i jeho přeceňování, umožňují postupně vznikat a sílit idealismu, který doplňoval či nahrazoval bohy novými idejemi. Formující se sociální skupina inteligence často pocházela z vládnoucích tříd, kterým idealismus více vyhovoval, nebo na nich byla závislá a sloužila jim.

**Člověk je při práci materialistou. Idealistou se stává, až když si neví rady,
a nebo z dlouhé chvíle.**

Vývoj materialismu byl na dlouhá staletí téměř zastaven, především upevňujícími se náboženskými systémy, zpravidla mocensky zajištěnými a moc zajišťujícími, pravdivému poznání přírody bránícími často hrubou silou. Svou negativní roli, především v Evropě, představující tehdy nejvyspělejší svět, sehrálo křesťanství a zvláště církve, která jej ztělesňovala, ale i feudalismus, využívající ji jako svůj nástroj. Vládnoucí filozofií té doby byl tomismus. Přesto i uvnitř idealismu vznikaly některé filozofické názory, které skrytě narušovaly představu jediného boha, jako např. panpsychismus, esoterismus, hermetismus, okultismus, později scientologie aj. Některé z nich přinesly ledacos nového.

Mohlo by se zdát, že v dávné minulosti převažovaly názory spíše idealistické, protože se jich v písemné podobě zachovalo daleko více. Nelze však přehlédnout, že to byli zpravidla materialisté, jejichž činnost byla potlačována a díla ničena. Například z tisíc let se vyvíjející lókjaty nezůstal ani jediný text a známe ji, tak jako spoustu jiných názorů, jen z kritiky konkurenčních škol. Každý, kdo studuje dějiny filozofie, by si měl uvědomit, že vlastně studuje jen polovinu; neboť ta druhá, ateistická a materialistická byla mocnými tohoto světa po tisíciletí cílevědomě likvidována.

Teprve mohutný rozvoj vědy v 17. a 18. století, vyvolaný rozvíjejícím se kapitalistickým výrobním způsobem, vrátil mnoho myslitelů ze světa idejí zpět do světa materiálního. Rostoucí význam fyziky, mechaniky, přírodovědy, astronomie a matematiky však poznamenal materialismus mechanickým chápáním světa, strnulým pohledem na věci jako jednu pro vždy dané, nepohybující se a neměnní, které je třeba objevovat, klasifikovat a třídit. Zákony newtonovské mechaniky byly považovány za univerzální, byly aplikovány i na procesy chemické, organické a společenské povahy. Postupně se rodící buržoazie měla zájem na pravdivém poznání a materialismus jí byl zákonitě bližší. Vznikaly odrůdy přírodovědeckého, vulgárního i naivního materialistického učení i jejich nejpodivnější směsice s idealismem. Přesto se materialismus rozvíjel, narážející na tvrdý odpor církevních kruhů v minulosti dávné i nedávné, a dostoupil vrcholu v díle L. Feuerbacha.

**Materialismus vykládá svět ze světa samého, nic do něj nevkládá,
hledá jeho podstatu a zákonitosti uvnitř**

Dialektický materialismus

Teprve v 19. století, když materialismus vyvrcholil Feuerbachem a současně Hegel rozvinul dialektiku, bylo možné dojít k zásadnímu převratu v dějinách materialismu - zbavit jej jeho živelného či mechanického nazírání a opřít o dialektickou metodu. Spojení materialistického stanoviska a dialektického chápání světa znamenalo převrat v lidském myšlení. Tento největší objev v dějinách filozofie učinili Karel Marx a Bedřich Engels, nezávisle na nich však dospěli k podobným závěrům s řadou chyb např. Franz Mehring, Josef Dietzgen, Wilhelm Weitling a další. Podstatou tohoto učení je hledání hmotných vztahů, které jsou pro vývoj přírody, společnosti a myšlení určující, zatímco vztahy lidí se od nich odvíjejí a ač jsou sebedůležitější, nejsou prvotní.

Dialektický materialismus je logickým spojením, dvou dosavadních, téměř se neovlivňujících myšlenkových směrů - dialektiky a materialismu

Hmota se proměňuje do nekonečna, bere na sebe postupně rozmanité formy,
ale je to stále jedna a táž hmota.
Giordano Bruno

Hmota

Hmota vždy byla ztotožňována s pojmem "látka", ze které se skládá těleso, tedy něco viditelného, hmatatelného, snadno identifikovatelného a zcela konkrétního. Toto naturalistické pojetí se s vývojem poznání ukázalo jako nedostatečné, a proto jej odlišil Engels od pojetí filozofického, v němž je hmota nejvyšší možnou abstrakcí, není ničím smyslově existujícím, je souhrnem všeho existujícího, bez ohledu na konkrétní podobu, vlastnosti, projevy a odlišnosti. Má nekonečné množství forem, které spolu dialekticky souvisejí, vzájemně na sebe působí, pohybují se a vyvíjejí. Nelze ji ztotožnit s čímkoli konkrétně existujícím, neboť vše konkrétně existující zahrnuje. Na světě není nic než pohybující se hmota, její projevy, vlastnosti a vztahy. I vědomí je jen produktem hmoty, byť velmi komplikovaným.

Hmotu, její vlastnosti a pohyb v prostoru odrážíme především našimi smysly, byť zprostředkovaně, pomocí přístrojů a za účasti rozumu. Její pohyb v času, vývoj, vztahy a souvislosti však na základě smyslového poznání může odrážet pouze rozum.

Hmota je filozofická kategorie, označující objektivní realitu pohybující se v prostoru a času, existující mimo vědomí a nezávisle na něm

Hmota může měnit svoji podobu, přecházet z jedné formy do druhé, může měnit formy svého pohybu, ale nelze ni zničit ani stvořit. Nemůže zmizet, jak se domnívali někteří přírodovědci při zjištění přeměny látky v záření, může se transformovat do mnoha podob, z nichž část (a možná většinu) ještě neznáme.

Hmota je nekonečná a nevyčerpatelná, nezničitelná a nestvořitelná

Strukturovanost hmoty

Hmota existuje v nekonečném množství svých konkrétních projevů - materiálních systémů. Každý systém má svou vnitřní organizaci a každý souvisí s dalšími hmotnými systémy. Takové rozdělení je však jen relativní, každý systém je totiž součástí většího systému a skládá se z menších. Jednotlivé systémy na sebe působí, ovlivňují se a proměňují. Neexistuje takový, který by nebyl součástí jiného systému. Všechny dohromady pak vytvářejí materiální jednotu světa, v níž všechno souvisí se vším. Jednotlivé systémy vytvářejí nekonečný řetězec vztahů z pohledu člověka navenek i dovnitř.

Struktura hmoty je nekonečná a nevyčerpatelná.
Je vytvářena pohybem, čímž vzniká prostor.

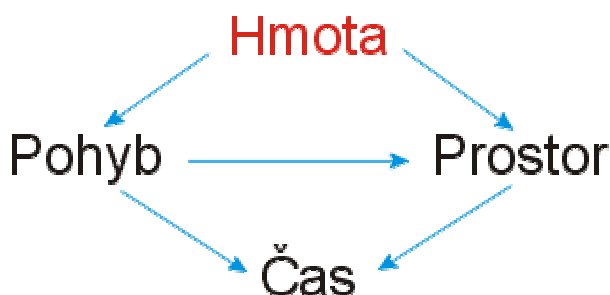
Formy hmoty

V běžném vědomí převládá naturalistické, substanční pojetí hmoty jako látky, z níž se skládají tělesa. Za hmotu je běžně považováno jen to, co mohu zjistit hmatem. To je však hrubé zjednodušení složitosti světa, vycházející z možností poznání starověku, v němž tento pojem vznikl. Hmota má nezměrné množství forem, z nichž mezi nejznámější patří např.:

- **látky neorganické**, existující ve skupenství pevném, kapalném či plynném
- **organická**, tj. biologicky organizovaná látka
- **společnost**, která je hmotou sociálně organizovanou
- **pole**, např. elektromagnetické, gravitace, světlo
- **plazma**, které bývá chápáno jako čtvrté skupenství
- **záření**
- **částice a antičástice**, tj. drobné části hmoty

Existuje však mnoho jiných forem hmoty, které člověk teprve poznává a nebo dosud nepoznal. Jednotlivé formy hmoty vznikají, mění se a zanikají spolu s příslušnou formou pohybu v rozporu.

Hmota má nekonečné množství forem, které se přeměňují v rozporech

Hmota neexistuje jinak než v pohybu, prostoru a času, které jsou jejími vlastnostmi i produkty, a s nimiž je v dialektické jednotě.

Hmota obsahuje hybnou sílu, jež ji oživuje,
a která je bezprostřední příčinou všech zákonů pohybu.
La Metrie

Pohyb

Pohybem jsou všechny procesy v přírodě a společnosti. Pohyb patří k základním, univerzálním, vnitřním vlastnostem hmoty. Je výsledkem vnitřní rozpornosti této hmoty, důsledkem neustálého zápasu jejích vnitřních protikladných stránek. Hmotu nelze chápat jako cosi nehybného, mrtvého - je vždy nositelem pohybu, který je základem života i poznatelnosti světa. Pohyb je vzájemným vztahem všech součástí hmotného světa a prostoru, který společně vytvářejí. Každý konkrétní pohyb je odrazem pohybů jiných, je výsledkem jejich rozporů.

Pohyb je jednotou kontinuity a diskontinuity, času a prostoru

Každé formě hmoty odpovídá určitá forma jejího pohybu. Tyto formy jsou jednoduché i složitější; vyšší formy v sobě obsahují nižší, jsou jimi podmiňovány, avšak nelze je na ně redukovat, neboť kromě nich v sobě obsahují i jejich mnohostranné vzájemné vztahy a proměny.

Vyšší formy pohybu vždy vytvářejí nové podmínky pro pohyb forem nižších

Jednotlivé formy se ovlivňují a prolínají, mohou vzájemně přecházet jedna v druhou. Konkrétní druhy pohybu nelze identifikovat podle jediného znaku. Mezi nejznámější podoby pohybu hmoty patří:

- **fyzikální** pohyb, např. na úrovni částic; je pravděpodobně základní formou pohybu, z níž se v rozporech vyvíjejí formy vyšší
- **chemický**, např. na úrovni atomů a molekul
- **mechanický**, pohyb těles
- **biologický**, organický, výměna látková, život, rozmnožování
- **vědomí**, na úrovni nejvýše organizované hmoty - mozku; je kombinací pohybu biologického a sociálního
- **pohyb společenský**, tj. obrovské množství pohybů materiálních, sociálních, ekonomických, politických, psychických aj., vyúsťujících v pohyb historický, měnící celou společnost.

Existují však další druhy pohybu, které člověk objevuje a bude objevovat s každou nově objevenou formou hmoty. Každý druh pohybu má své vlastní zákonitosti, které zkoumá příslušná věda.

Konkrétní pohyby se vzájemně ovlivňují, podmiňují, doplňují, spojují či míjejí. Sřet pohybů vždy vyvolává rozpor, jehož formy odpovídají formám pohybu.

V rozporech vznikají a rozpadají se složitější, vyšší formy pohybu, obsahující nejen jednotlivé nižší pohyby, ale i jejich vzájemné vztahy.

Pohyb hmoty je absolutní, univerzální, stálý, nestvořitelný a nezničitelný; jen se neustále přeměňuje v rozporech. Je způsobem existence hmoty. Klid není opakem pohybu, je pouze jednou z podob pohybu, jednou z jeho fází; je relativní dynamickou rovnováhou. Každý pohyb se ve vztahu k jinému může projevat jako klid. Vše zdánlivě klidné se ve skutečnosti vždy pohybuje. Vše je současně klidem i pohybem. Teoretická absolutizace klidu vede k idealismu, k víře v cosi věčného a neměnného; jeho absolutní relativizace ústí v agnosticismus, v nedůvěru k poznatelnosti čehokoliv, neboť vše je změněno dříve, než je poznáno. Uznání relativního klidu ve vývoji umožňuje poznávat jevy jako relativně samostatné a definovat je pojmy.

Klid je zvláštní případ pohybu.
G.R.Kirchhoff

Klid je jen dočasný, relativní, zdánlivý, je to jen fáze pohybu.
Každý stav je vždy procesem.

Pohyb je kvalitativně i kvantitativně nezničitelný, nekonečný. Nelze jej stvořit ani zastavit, lze jej využívat a měnit. Pohyb je stejně nevyčerpatelný, jako hmota sama. Neexistuje hmota bez pohybu a pohyb bez hmoty.

Pohyb je funkcí hmoty a vztahem jejích částí, který vytváří prostor

Energie

Obecnou mírou různých forem pohybu hmoty je energie, fyzikálně pojatá jako schopnost hmoty vykonávat práci. Patří, stejně jako pohyb sám, neoddělitelně k hmotě; je její vlastností stejně jako pohyb a rozpor. Je projevem i zdrojem pohybu, příčinou i důsledkem rozporů. Je stejně jako hmota a pohyb nevyčerpatelná, nezničitelná a nestvořitelná. Jednotlivé druhy energie se vzájemně mohou přeměňovat, jednotlivé hmotné systémy si energii vzájemně mohou předávat. Energie je jednou z mnoha vlastností hmoty.

Energie se přeměňuje v rozporech

Mezi nejznámější druhy energií patří:

- mechanická (potenciální a kinetická)
- chemická
- magnetická
- elektrická
- tepelná
- světelná
- jaderná

S každou novou formou hmoty a její formou pohybu bude objevován i nový druh energie a nové druhy rozporů, v nichž je ukryta, či které vyvolává.

Neexistuje hmota bez energie a energie bez hmoty

Odraz

Tím, jak se jednotlivé součásti hmotného světa pohybem setkávají, vstupují do rozporů, vzájemně na sebe působí a probíhají v nich změny. Podle intenzity tohoto kontaktu i podle citlivosti jednotlivých účastníků tohoto kontaktu mají jejich změny nejrůznější podobu. Výsledky takového kontaktu nazýváme odrazem. Odraz je obecnou vlastností hmoty. Je to schopnost hmoty reagovat změnou pohybu na vzájemné působení předmětů a jevů.

Odraz je výsledkem rozporu

Každé formě hmoty a jejího pohybu odpovídají specifické formy odrazu. Mezi nejběžnější formy odrazu patří např.

- **mechanický**, např. otisk vzájemně působících těles, změna jejich tvaru a pod.
- **magnetický**, zmagnetizování jednoho tělesa druhým
- **dráždivost**, změna výměny látkové jako reakce živého organismu na změny vnějšího prostředí
- **vědomí**, jako reakce mozku na vnější působení, zprostředkované smysly
- **sociální** a politická hnutí, jako reakce společnosti na změny sociálních podmínek

Tak jako existuje nekonečné množství forem hmoty a jejího pohybu, existuje nekonečné množství forem jejich odrazu. Každý hmotný systém má schopnost odrážet a každý hmotný systém může být odrážen. Někdy jednoduše a jindy složitě, někdy přímo, jindy zprostředkovaně, ale vždy. Neexistuje nic, co by nemělo schopnost odrazu či nemohlo být odráženo. Odráženy jsou i odrážejí věci neživé, živé, tuto schopnost mají i produkty lidského vědomí, tj. ideje. Odraz je vždy změnou pohybu; a protože svět poznáváme pouze prostřednictvím pohybu, je vše existující, tedy pohybující se, poznatelné.

Odraz jako univerzální vlastnost hmoty je základem poznatelnosti světa

Prostor a čas

Prostor a čas jsou formou existence hmoty. Hmota neexistuje mimo prostor a čas, prostor a čas neexistují mimo hmotu. Jsou nekonečné, nevyčerpatelné, absolutní. Konečná, relativní, dočasná jsou jen jednotlivá tělesa.

Prostor je nejobecnější strukturou hmoty, je vztahem všech částí hmotného světa a jejich pohybu. Jeho hlavními vlastnostmi jsou tři nekonečné rozměry. Teoretické konstrukce vícerozměrných prostorů na tom nic nemění; neexistují reálně, jsou jen produktem abstraktního myšlení.

Prostor je vztahem jednotlivých součástí pohybujícího se hmotného světa

Čas je vztahem pohybu a prostoru. Má jeden rozměr, je nekonečný stejně jako hmota, pohyb a prostor, jejichž je produktem. Je prostředím, v němž jevy probíhají není však příčinou jejich existence ani změn.

Čas je výslednicí působení všech pohybů hmoty v prostoru. Tyto přírodní pohyby probíhají živelně, s různou setrvačností, a proto jsou v celku nezastavitelné. Ve svém souhrnu působí spojitě a nepřetržitě. Každý z nich vyvolává rozpory a v nich

produkuje změny. Toto nekonečné množství změn v každém okamžiku vytváří neustále nové rozpory a jejich řešení, skutečnosti i možnosti, přičemž zanikají staré, vznikají nové kvality i jejich kvantitativní stránky, nahodilosti i nutnosti, podstaty i jevy, struktury a funkce, příčiny a účinky, mění se formy hmoty i obsahu a všechny další nekonečné stránky materiálního světa. Jakkoli se může zdát, že jednotlivé pohyby jsou návratem zpět do původního stavu, jsou ve svém kontextu vždy něčím novým, jen částečně si podobným s něčím minulým ve zcela nových, změněných podmínkách. Příroda nemá vědomí, aby si pamatovala minulost, a nemá sílu, aby ji ve svém souhrnu reprodukovala. Vše další je proto jen nové, ve svém komplexu nevratné. Plynoucí čas s minulostí, přítomností a budoucností si jako abstraktní obraz rozdělil jen člověk svým vědomím. Příroda zná jen současný pohyb vytvářející nové. Zastavení času či jeho zpětný chod jsou jen abstraktními představami člověka. Snahy o jejich reálné promítnutí do přírody jsou vždy idealismem, neboť chybně předpokládají existenci vědomí, pamatujícího si minulé, ale také existenci vůle, takového posunu schopné. Teoretické konstrukce relativizující čas vzhledem k rychlosti jsou naopak materialistické i dialektické; možná i správné. Předpokládají však jen možnost zrychlení či zpomalení času za určitých materiálních podmínek, nikoli jeho zastavení či vratnost. Snahy hledat příčiny nevratnosti času v oblasti termodynamiky zužují celou problematiku pouze na jeden druh pohybu a z pozic mechanického materialismu opomíjejí obrovské množství pohybů ostatních.

Čas je vztahem pohybu a prostoru; je nevratný

Prostor a čas existují objektivně, reálně, nezávisle na lidském vědomí, ale závisle na hmotě, jejímiž jsou neoddělitelnými atributy, závisle na jejím pohybu. Jednotky k měření času a prostoru jsou subjektivní, vytvořené vědomím, mají však objektivní obsah. Prostor a čas jsou současně absolutní i relativní.

Mezi dvěma úseky času či prostoru je vždy nejméně třetí, který je spojuje

Prostor a čas spolu tvoří dialektickou jednotu, vzájemně se ovlivňují a podmiňují. Jejich vazba je natolik úzká, že je možné chápat je jako časoprostor, tedy čas jako čtvrtý rozměr prostoru. Nelze však vyloučit ani existenci jiných časoprostorů.

Nekonečnost času a prostoru jsou rozporným vztahem hmotného světa jako celku k jeho jednotlivým konečným součástem; i každá nekonečnost je tedy relativní, vztahující se vždy k něčemu. Hledání konců je součástí poznání, ale spekulativní stanovení konců předem vždy poznání brzdilo. Gnoseologický optimismus proto vychází z toho, že:

Čas a prostor jsou nekonečné, nevyčerpatelné, nestvořitelné a nezničitelné

Na světě neexistují nic než hmota a její jednotlivé konkrétní formy, projevy a vztahy. Vesmír, to je nesmírně složitá soustava měnících se vztahů neměřitelného množství hmoty, zákonitosti, které svou existencí sama vytváří, její pohyb v prostoru a čase, její energie i vlastnosti a také její nejvyšší produkt - lidské vědomí.

Dialektický materialismus nepátrá po počátcích hmoty, pohybu, prostoru a času, či po příčinách jejich existence.

Vnímá je jako nekonečně existující a zkoumá jejich nejobecnější vztahy.

Jednota světa

Odedávna hledali filozofové něco, co by sjednocovalo svět, co by vytvářelo jednotu i jeho podstatu. Viděli ji, podle svého zaměření, v jakési pralátce, apeironu, v atomu či na druhé straně v nějaké ideji či v bohu. Hledali jednotu věcí či idejí, ale jejich domněnky byly vždy vědou vyvraceny. Unikalo jim stále, že ona hledaná jednota světa není jednotou věcí či myšlenek, ale jednotou materiálních procesů.

Jednota světa a její podstata, kterou filozofové odpradávná hledali,
spočívá v jeho materiálnosti, v jeho rozporech, pohybu a univerzální souvislosti

Filozofický materialismus není sbírkou dogmat, ale důsledným zobecněním dosavadních poznatků přírodních věd. V jednotlivostech může být, a zcela jistě bude, upřesňován v souladu s novými, ověřenými fakty, tak jak je přírodověda objevuje. Může být, stejně jako v minulosti, dočasně opouštěn některými vědci, bezradnými nad tím, co objevili. Určitě bude zpochybňován, stejně jako mnohokrát, každým novým objevem, který bude vykládán jako "důkaz" boží moudrosti. Nakonec však, navzdory všem spekulacím a stejně jako vždy, zvítězí zdravý rozum a materialismus, i když bude trochu jiný.

Lze očekávat, že budoucí materialismus bude ještě dialektičtější, než ten dnešní; že formy hmoty, pohybu, energie, prostoru a času se ukáží ještě bohatšími a jejich vzájemné vztahy ještě složitějšími, než si dnes dovedeme představit.

Ale nelze očekávat, že kterákoliv věda dá za pravdu idealismu,
tj. existenci ducha či vědomí, nezávislého na hmotě

Dialektika

Dialektikou původně Řekové nazývali umění vést spor či klasifikovat pojmy a věci na druhy a rody. V tomto smyslu Aristoteles považuje za prvního dialektika Zenona z Eleje. Platon však jako dialektiku chápal hledání rozporů tvořících podmínku k myšlení. V dobách renesance už byly dialektické ideje rozporu a změny přejímány zčásti i při zkoumání skutečnosti. A v tomto smyslu je za otce dialektiky považován Herakleitos z Efesu, který již v Antice vytvořil učení o proměně věcí tohoto světa, ale také umění o této proměně diskutovat.

Její opak je dnes označována metafyzikou, což znamená chápání světa jako strnulého systému, v němž převažuje klid či cyklický pohyb bez vnitřních rozporů a kvalitativních změn. Vychází z absolutizace relativní stálosti věcí a jevů, z přeceňování klasifikace řádů, druhů či rodů v přírodních vědách a velmi úzce souvisí s jejich rozvojem v předcházejících stoletích. Dodnes přežívá jako zjednodušený pohled na svět.

**Dialektika byla kdysi uměním vést spor o věcech, jevech a myšlenkách,
dnes je to umění vidět spor uvnitř jich samých**

Ve středověku až na výjimky převládal metafyzický pohled na nehybný svět oficiální církevní scholastiky a dialektika se téměř nevyvíjela. Sám její název byl spíše používán pro formální logiku. Teprve v renesanci započaly první nesmělé návraty k dialektickému myšlení, z nichž nejznámější představoval Giordano Bruno. V 18. a 19. století pak dialektika zaznamenala významný rozvoj zejména v dílech německé klasické filozofie, kterou představovali Kant, Fichte a Schelling. Vrcholem předmarxistického dialektického myšlení byla práce Hegelova.

Dialektika se však po většinu svého času rozvíjela na půdě idealismu, jako dialektika idejí. Teprve bouřlivý rozvoj přírodních věd dovolil Marxovi pochopit základní skutečnost, geniálně předpokládanou již Herakleitem, že dialektika má univerzální charakter, že nepostihuje jenom vývoj myšlení, ale že vývoj myšlení je odrazem vývoje materiálního světa, v němž dialektika platí také. To spolu s pozoruhodným rozpracováním myšlenek materialismu Ludwigem Feuerbachem umožnilo Karlu Marxovi a Bedřichu Engelsovi odhalit vzájemnou spojitost materialismu a dialektiky a vytvořit základy dialektiky nové.

Marxismus dialektiku neobjevil, ale poprvé poznal, že je všeobecným principem reality, v níž je obsažena. Tím, že ji spojil s materialistickým chápáním světa a "postavil z hlavy na nohy", z ní učinil skutečnou vědu. To je největším objevem Karla Marxe.

Materialistická dialektika

Dialektika je názor na svět, vycházející ze základních principů v materiálním světě odporovaných a platících, ale také projevujících se v lidském myšlení, jež je odrazem materiální skutečnosti. Je to reálný stav světa plného rozporů, z nichž

vyplývá vývoj, a plného souvislostí, v nichž tento vývoj probíhá. Současně je to nejobecnější věda o těchto rozporech, souvislostech a vývoji celého světa, společnost nevyjímaje.

**Materialistická dialektika je přírodní vědou, která má tu smůlu,
že platí i ve společnosti.**

**Proto je, jako každý pravdivý poznatek o společnosti, někým odmítána či
znevažována, a jiným překrucována v souladu s jeho zájmy.**

Nejsou od sebe odloučeny věci v jednom světě, ani uťaty sekerou,
ani teplo od chladna a chladno od tepla.
Anaxagorás

1. Princip všeobecné souvislosti věcí a jevů

Již lidová moudrost říká, že "všechno souvisí se vším". Ve skutečnosti tomu tak opravdu je. Všechny věci a jevy kolem nás jsou vzájemně podmíněny, působí na sebe, ovlivňují se a souvisejí spolu. Neexistují věci a jevy izolované, ničím nepodmíněné. To je nejzákladnější princip hmotného světa. Tento princip platí v přírodě, ve společnosti i v myšlení. Souvislost, to je vnější vztah jevů.

**Mezi dvěma, zdánlivě oddělenými jevy či procesy existuje vždy další,
který je spojuje - zprostředkovává**

Každá věc, každý jev vytržený ze souvislostí, jsou iracionální, neobjasnitelné. Při zkoumání čehokoliv je nutné postupovat tak, že to prozkoumáme izolovaně, jakoby vyjmuté ze souvislostí. Poté však všechno musíme vrátit zpět do svých souvislostí a prozkoumat znovu spolu s nimi jako celek. Teprve tehdy můžeme dojít k pravdivému poznání věcí a jevů. Smysly můžeme poznávat jen formální, prostorové či časové souvislosti, většinou nedůležité. Podstatné souvislosti, např. vnitřní a příčinné, můžeme poznávat pouze rozumem.

Všechny věci a jevy spolu souvisejí

Souvislosti věcí a jevů jsou nejrůznějšího druhu, existuje jich nekonečné množství, vždy stále znovu a znovu bude možné odhalovat nové. Souvislosti můžeme nejrůznějším způsobem klasifikovat, např. podle:

- **charakteru:** přírodní, společenské, ontologické, gnoseologické, druhové, časové
- **složitosti:** jednostranné, vícestranné
- **obecnosti:** zvláštní, obecné, univerzální
- **důležitosti:** podstatné, vedlejší, zanedbatelné, příčinné
- **forem pohybu:** mechanické, fyzikální, chemické, biologické, sociální, gnoseologické
- **vědních disciplin:** matematické, statistické, ekonomické, právní aj.

Význam jednotlivých souvislostí se mění spolu s okolnostmi, tedy s podmínkami, v nichž jevy probíhají. Poznání, tj. odhalování takových souvislostí, které jsou

v daných podmínkách podstatné. Filozofie však zkoumá pouze souvislosti univerzální, ostatními se zabývají příslušné vědy.

Umění poznávat je uměním odhalovat souvislosti a pochopit jejich význam

Kde strnutí - tam smrt.
Goethe

2. Princip vývoje

Vše se pohybuje, mění a vyvíjí. Vesmír, příroda, člověk, společnost, myšlení, prostě vše. Není na světě nic, co by se neměnilo, nepohybovalo, nevyvíjelo. Není hmoty bez pohybu a pohybu bez hmoty. Pohyb a změna jsou základními principy materiálního světa. Vše, co se dnes jeví takové, je zítra jiné. Při zkoumání čehokoliv musíme jev vytrhnout z jeho pohybu, vývoje, procesu změn, prozkoumat staticky, a poté jej znovu vrátit tam, kam patří, a prozkoumat jej ještě v jeho pohybu, v jeho historickém vývoji. Teprve tak můžeme dojít k pravdivému poznání.

Vývoj, tj. nevratný, určitým směrem orientovaný pohyb v čase

Metafyzický přístup ke světu uznává zpravidla kvantitativní vývoj, tedy takové změny, jimiž se mění jednotlivé vlastnosti, ale nemění se charakter, podstata věcí a jevů. Za zdroj tohoto vývoje jsou považovány vnější vlivy. Dialektický přístup vedle toho vidí i kvalitativní změny, to je takové, při nichž se v důsledku kvantitativních změn mění charakter, podstata věcí a jevů, tedy jejich kvalita. Za zdroj vývoje považuje vnitřní síly - rozpory působící uvnitř věci či jevu.

Vývoj je samopohybem hmoty, společnosti či vědomí

Pohyb má tři základní podoby:

- **prostá změna**, to je pohyb na stejné kvalitativní úrovni. Mění se jednotlivé stránky, místo, forma, obsah, ale nemění se dosud podstata věci či jevu, taková změna se zatím jen připravuje, je to pohyb v prostoru
- **vývoj**, to je pohyb měnící kvalitu věci a jevu, tendence změn směrem od jednoduššího ke složitějšímu, od nižšího k vyššímu, tedy pohyb po vzestupné linii jenž obsahuje zánik starého a vznik nového, je to pohyb v čase
- **rozklad**, tedy návrat k jednoduššímu, nižšímu, rozpad, zánik, úpadek, který však vždy připravuje podmínky pro vývoj něčeho dalšího

Tyto podoby pohybu se zpravidla nevyskytují v čisté podobě, ale ve vzájemné kombinaci, kdy je jedna z podob převažující.

Pohyb, změna a vývoj jsou formami existence všeho

3. Princip rozpornosti souladu

Vše existující utváří vždy určitou jednotu. Každá jednotu je však rozporná uvnitř i s vnějším světem. Každý soulad je jen zdáním, tvoří jej vždy rozpory. Tyto rozpory jsou vnitřním zdrojem vývoje věcí a jevů, samovývoje světa. Vývoj, to je řešení existujících rozporů. Stav věcí je vždy jen jedním ze stupňů řešení rozporů. Nic není bezrozporné, a proto věčné. Každý soulad je jen formou, jejímž obsahem jsou vnitřní rozpory. Vyřešení každého rozporu přináší vždy rozpory nové. Zánikem vnitřních rozporů zanikají věc či jev jako takové a stávají se něčím jiným - s novými rozpory. *(viz zákon jednoty a boje protikladu)*

Vše existující je vnitřně rozporné

Dialektika je teorií i metodou

Dialektika je univerzální teorií, chápající svět v neustálém pohybu a změně, odmítající strnulé pohledy na cokoli. Neuznává existenci ostrých hranic, neboť v přírodě ani společnosti neexistují; jsou pouze v abstrakci vytvářené člověkem. Je teorií světa, v němž všechno souvisí se vším, jedno vyvolává druhé, je jím podmíněno, a ve kterém je vše ve své proměnlivosti pouze dočasné a vždy vnitřně rozporné.

Je nejen teorií, vysvětlující svět, je současně nejobecnější metodou jeho poznání a také přeměny. Metodologické předpoklady k tomu byly formulovány Leninem:

- Věci a jevy je nutno zkoumat objektivně a všestranně
- Nelze je vytrhávat ze souvislostí, musí být zkoumány konkrétně historicky
- Je třeba najít hlavní vnitřní souvislosti, vedoucí k vývoji věcí a jevů, tj. postupovat metodou hlavního článku
- A nakonec uvést své představy do souladu s objektivními tendencemi vývoje

Materialistickou dialektiku tvoří systém zákonů a kategorií, které nelze užívat izolovaně a měřit skutečnost buď tím či oním zákonem, tou či onou kategorií, nýbrž vždy pouze v jejich vzájemných souvislostech tak, jak se v realitě projevují. Jinak by byla dialektika mrtvou, neužitečnou scholastikou.

Dialektika je nejúplnější a nejobecnější metodou poznání i praktické přeměny světa. Nutí nás chápat svět v jeho složitosti, ale současně nám umožňuje v té složitosti neuvíznout.

Zákony dialektiky

Všechny procesy světa probíhají na první pohled zmateně, neuspořádaně a nesrozumitelně, jako cosi náhodného a nepochopitelného. Při bližším prozkoumání čehokoli však člověk poznává, že za tím obrovským chaosem je skryt určitý řád. Někdy jednoduchý, jindy velmi složitý. Někdy dodržovaný velmi přísně, jindy jakoby občas. Čím podrobněji však věci zkoumáme, tím více poznáváme onen řád, systém, který je zpravidla tak dokonalý, až to lidem mnohdy vnuká myšlenku, že tento řád byl někým geniálním stvořen.

Filozofové se vždy velmi různili při hodnocení tohoto řádu. Jedni za ním viděli vůli boží či ducha přírody, jiní náhodu nebo dílo kosmických sil. Někteří jej podceňovali, relativizovali či neuznávali, jiní jej přeceňovali, absolutizovali natolik, že dospívali k závěru, že každý okamžik budoucnosti je předem napsán v jakési knize osudu.

To vše by bylo příliš jednoduché. Svět je daleko složitější.

Zákonitost

Svět má své zákonitosti. Nikdo je nevytvořil, vytvořily se samy. Vždy se vším novým vznikají zákonitosti tohoto jevu, samy od sebe, aniž to kdo chtěl. Člověk začal používat oheň, protože potřeboval jeho teplo. A hle, spolu s ohněm objevil jeho zákonitosti: musí se udržovat, mokré dřevo nehoří, když uhasíná, pomůže do něj foukat, ale nesmí se foukat příliš, jinak by mohl zhasnout. A tisíce dalších.

Když člověk vynalezl parní stroj, přišel na to, že to má své zákonitosti. Nesmí se topit příliš, jinak kotel exploduje, voda nesmí být tvrdá, jinak se kotel zaneše, nesmí běžet naprázdno, přebytečná pára se musí odpouštět a tisíce dalších. Člověk nechtěl vytvořit tyto zákonitosti, potřeboval stroj. Ale spolu s ním vznikly i jeho zákonitosti. Některé příjemné, jiné nepříjemné, ale vytvořily se.

Zákonitosti jsou nestvořitelné a nezničitelné, jsou vázány na věci a jevy, v nichž vznikly. Nemůžeme je změnit, můžeme však měnit podmínky, které je vytvářejí. Každá skupina věcí či jevů má své zákonitosti. Některé mají širší, jiné užší platnost. Každá věda se zabývá zákonitostmi svého oboru. Některé zákonitosti jsou však natolik obecné, že se projevují ve všem existujícím. Těmito zákonitostmi se zabývá filozofie.

Zákonitosti jsou souhrnem působení mnoha různých zákonů rozdílného stupně obecnosti, které postihují všechny podmínky, okolnosti a souvislosti daného jevu. Podmínky se však mění, jsou v různém čase odlišné, věc se vyvíjí, působní na ni mnoho vnitřních i vnějších vlivů, včetně zdánlivě nepodstatných. Proto se zákonitost neprojevuje vždy absolutně stejně, prosazuje se s určitými oklikami, výjimkami a odlišnostmi jako převažující tendence.

**Zákonitost je převažující tendence, obsažená ve věcech a jevech;
vyplyvá z jejich podstaty jako souhrn jejich důležitých vnitřních vlastností.
Je to výsledek společného působení zákonů daného prostředí.**

Některá prostředí jsou velmi složitá, působí v nich tolik zákonů a tolik proměnlivých podmínek, že se v nich nic nedá předvídat zcela přesně. Taková prostředí zkoumají vědy, které nemůžeme nazvat exaktními, protože v nich není vše zcela přesně vypočitatelné. Patří sem např. meteorologie, zkoumající přírodní zákony počasí, které se ale utváří v komplikovaném globálním prostoru a mají na něj vliv i nepředvídatelné jevy mimozemské, jako např. sluneční aktivita. Přestože jsou její zákony platné, nepůsobí nikdy jednoduše, mechanicky, automaticky a výsledky této vědy nemohou být nikdy absolutně přesné.

Společenské vědy zkoumají nejsložitější prostředí - společnost, v níž působí vedle přírodních zákonů i mnoho zákonů společenského vývoje různého stupně obecnosti a kde prostředí utváří ohromné množství individuí a jejich skupin, přičemž každý jedinec je výjimečný, má odlišné zájmy, vůli a vědomí a společenské zákony se projevují jen prostřednictvím činnosti nevypočitatelných lidí. Výjimky se sice vzájemně vyruší a v delším časovém období se působení zákonů přece jen nakonec prosadí, ale nikdy ne přímo jako u přírodních zákonů, ale zprostředkovaně, v nejistém čase a intenzitě i nejistým způsobem, tedy jen jako tendence, zákonitost - stejně jako u počasí.

Je-li součástí jakéhokoliv prostředí člověk, jde o stochastický systém, v němž se zákony projevují pouze jako zákonitost

Nic se neděje nazdařbůh, nýbrž podle řádu a nutně
Leukipos.

Zákon

Zákon je objektivní vztah, důležitá, podstatná souvislost, působící v daných jevech. Je určitou stránkou zákonitosti. Zákon je nutným vztahem, který se za stejných podmínek vždy znovu a znovu stejně projeví, je opakovatelný a stálý. V různých oblastech přírody platí různé zákony. Jsou jich tisíce. První starostí vědy je tyto zákony poznat. Je to obtížné, protože zákony jsou v jevech ukryty. Každý jev je vždy daleko bohatší než jeho vnitřní zákony. Zákony neexistují samy o sobě, mimo jevy či nad nimi, jsou v nich vždy obsaženy. Bez poznání zákonů je každý jev nevysvětlitelný. Bez respektování těchto zákonů je každý jev nevyužitelný.

**Zákon, to je obecný, podstatný, nutný, stálý, objektivní a opakovatelný vztah
věcí a jevů v určitém prostředí**

- **Některé zákony platí pouze v přírodě**, to jsou přírodní zákony. Fungují v prostředí, ve kterém mezi sebou na pohled chaoticky zápasí slepé přírodní síly, vzniká tisíce nahodilostí, a v němž to, co opakovaně vítězí se stává zákonem. Působí živelně, automaticky, bez účasti člověka, který je může poznávat i využívat, ale nemůže je měnit. Tyto zákony nebyly nikým stvořeny,

jsou obsaženy v přírodních podmínkách a mění se spolu s nimi. Člověk může jen měnit podmínky, za kterých působí. Jestliže člověk pozná přírodní zákony, pak jejich existenci zpravidla prostě uzná. Těmito zákony se zabývají přírodní vědy.

**Přírodní zákony jsou nedílnou součástí hmotné přírody,
jsou to důležité vztahy uvnitř jí samé**

- **Jiné zákony platí ve společnosti.** Ani tyto zákony nebyly nikým stvořeny, vznikají současně se společenskými podmínkami, ve kterých působí; jsou jejich neoddelitelnou součástí. Lidská společnost je prostředím, v němž se jako v přírodě projevuje tisíce nahodilostí, kde ale navíc každý chce něco jiného, bojuje s jinými a výsledkem je stejný chaos, jako v prostředí přírodním, myšlením neovlivňovaném. To, co nakonec opakovaně a nutně vítězí, se stává zákonem. Zákony společnosti fungují vždy za aktivní účasti člověka, který má svou vůli a vědomí, snahu je obcházet, a proto nepůsobí automaticky. Některé mu nevyhovují, ty tedy neuznává, popírá. Jiné odpovídají jeho zájmům, a proto je přeceňuje, absolutizuje. Společenské zákony jsou proto obtížněji poznatelné. Ale platí o nich to, co o všech ostatních. Jsou objektivní, tedy nezávislé na vůli a vědomí lidí. Vznikly jako výsledek uspořádání společnosti a člověk je nemůže rušit. Může je poznávat, využívat, může měnit podmínky, za jakých působí. Těmito zákony se zabývají společenské vědy.

**Společenské zákony jsou nedílnou součástí společnosti,
jsou to její podstatné, stálé, opakující se a nutné vnitřní vztahy,
které byly člověkem vytvářeny spolu s ní,
a které člověk může měnit pouze spolu s ní**

- **Část zákonů je nejobecnějších.** Ty působí v přírodě, společnosti, ale i v myšlení, které je odrazem přírody a společnosti. Vyjadřují podstatné, obecné stránky reálného světa. Bývají označovány jako zákony dialektiky. Jsou to univerzální zákony vývoje, kterými se zabývá filozofie. Byly formulovány německým filozofem Hegelem, který ovšem nepochopil jejich univerzálnost a předpokládal, že vysvětlují pouze vývoj idejí.

**Zákony dialektiky, to jsou nejobecnější a nejpodstatnější vztahy materiálního světa,
ale i myšlení, které tento svět zkoumá.**

Člověk je nemůže změnit, leda zničit spolu se svým světem.

Žádný z těchto tří typů zákonů nepůsobí abstraktně, vždy pouze v konkrétních, měnících se podmínkách a v každé oblasti jinak, vždy v součinnosti s ostatními zákony daného prostředí. Jejich poznání člověku umožňuje odhalovat podstatu věcí a jevů, předvídat další vývoj i důsledky své činnosti. Objektivní působení zákonů člověka vždy determinuje, omezuje, předurčuje, ale současně ponechává prostor pro jeho aktivitu a svobodnou činnost. Podmínkou k tomu ovšem je pochopení všech zákonů i aktivita v jejich mezích.

Každá věda zkoumá jiné zákony. Filozofie se věnuje pouze zákonům nejobecnějším, tedy zákonům vývoje nebo také zákonům dialektiky: To jsou zákony platící univerzálně při vývoji přírody, společnosti i myšlení.

Příroda, společnost a myšlení se vyvíjejí podle týchž zákonů

Každé působení jest potýkání mezi dvěma věcmi.
František Palacký

Zákon jednoty a boje protikladů

Hlavní hybnou sílu vesmíru musíme hledat uvnitř všech věcí a jevů. Filozofický zákon, který to formuluje, je nazýván také zákonem rozporu. Je nejdůležitějším dialektickým zákonem, tvoří jádro dialektiky. Tento zákon objevuje příčiny vývoje. Vychází z poznání, že vše v přírodě, společnosti i v myšlení je vlastně rozporné, protichůdné, vzájemně proti sobě stojící a bojující.

Jednota

V běžném vědomí považujeme jednotu za stav, za vztah dvou objektů či subjektů. To je ale jen jev, jehož podstatou je nové spojení složitých a mnohotvárných pohybů účastníků tohoto vztahu. Věci a procesy se spojují pohybem. Spojením vzniká nový pohyb, mající novou formu, způsob či směr. Toto spojení však nikdy není úplné, neměnné a trvalé. Část pohybu zůstává nespojena. Vznikají nové tendence pohybu, ale staré nezanikají. Protože každá akce budí reakci, mezi spojeným a nespojeným pohybem i jeho starými a novými tendencemi vzniká protiklad. Jednota, tj. nový pohyb, vnitřně protikladný proces, v němž protiklady vytvářejí vazbu a současně brání úplnému sloučení pohybů. Každá jednota je vždy vnitřně rozporná, vyvíjející se, pouze částečná a vždy jen dočasná. Vše existující se neustále vzájemně ovlivňuje a tím mění.

Vše existující je jednotou a bojem protikladů, vztahem vzájemně působících pohybů

Rozpor

Svět je plný pohybující se hmoty, úzce spolu související. Každý pohyb v něm mění jiný pohyb a každá změna pohybu vyvolává rozpor, který je projevem této souvislosti. Vzniká tím, že se některé pohyby různě spojují, zatímco jiné, jsoucí součástí stejného jevu, se nespojují a působí odlišně či protikladně. Každý jev i kterákoliv věc proto v sobě obsahují rozpor, který je základem jejich dalšího pohybu, změn a vývoje. Je to vnitřní vztah mezi dvěma protichůdnými, spojenými a nespojenými pohyby, a z nich vyplývajícími vlastnostmi věci či jevu, vztah mezi částmi celku i mezi různými celky. Oba tyto protiklady existují závisle na sobě, vzájemně se vylučují a podmiňují, ale vždy mají cosi společného. Protiklady nemohou existovat bez sebe. Jeden protiklad chce zachovat daný stav, druhý chce jeho negaci; existence věci či jevu je výsledkem řešení tohoto rozporu. Rozpor je vztahem změn působících různým směrem.

Funkce rozporů je konstruktivní i destruktivní; rozpor jednotu vytváří, udržuje, mění i boří

Rozpory jsou vždy konkrétní. Nelze je stvořit, vznikají samy změnou pohybu. Nelze je zrušit, jen měnit pohybem. Se zánikem každého rozporu vznikají rozpory nové. Rozumět vývoji, znamená vidět pohyb, rozpory, které vyvolává, a jejich důsledky. Předvídat vývoj znamená předvídat vývoj rozporů.

Každá změna je výsledkem rozporu

Rozpor je vztahem pohybů, jejich konfliktem, střetem; je procesem změny pohybů v jejich konfliktech. Je neodlučitelný od pohybu; tyto dva pojmy jsou vlastně různými pohledy na stejné procesy. V rozporech jsou dočasně ukryty, akumulovány protisměrné pohyby, které nezanikly, jen se vzájemně brzdí, neutralizují, vyvolávají zdání klidu, rovnováhy, ale při změně podmínek se znovu, i když jinak, projeví. To budí dojem, že rozpory jsou zdrojem pohybu; ve skutečnosti jsou však pouhou příčinou jeho změn. To nic nemění na tom, že jde o samopohyb jako vlastnost a způsob existence pohybující se hmoty.

Rozpory jsou vztahy vyvolané a měnící se pohybem; jsou střetem, souvislostí a transformací pohybů

Rozpor bývá nazýván zdrojem pohybu. Pod pojmem "zdroj" chápeme zpravidla místo, odněkud cosi pramení, ale nevzniká to tam; je to tam pouze soustředěno, přeměňováno a pak člověkem získáváno. Zdrojem pitné vody je studna, ale tam voda nevzniká, stejně tak jako elektrická energie nevzniká ve svém zdroji, pouze se tam přeměňuje. Rovněž zdroj informací si informace nevymýšlí, pouze je soustřeďuje, zpracovává a dává k dispozici. V tomto smyslu je i rozpor zdrojem pohybu, ne ale jeho příčinou. Pohyb jako atribut hmoty existuje současně s ní, jako jediný možný způsob její existence, a nemá stejně jako ona příčinu; je nekonečný, nezničitelný, nestvořitelný. Tak jako vědecká filozofie nemůže hledat příčinu hmoty, protože by jen spekulovala, tak nemůže hledat příčinu pohybu. Ta je pravděpodobně v rozporu hmoty a energie, ale to musí zkoumat přírodní vědy na úrovni fyzikálního pohybu, nikoli filozofie jako univerzální zákonitost ve všech formách pohybu. Rozpor tedy nemůže být příčinou pohybu, je jeho produktem. Naopak tam, kde je rozpor tvořen vyváženými protiklady, tedy střetem podobných pohybů, vzájemně se brzdících a udržujících se v rovnováze, je rozpor zdrojem dočasného a zdánlivého klidu.

Rozpor není perpetuum mobile, které by pohyb vytvářelo; je to transformátor, usměrňovač a akumulátor, který pohyb již existující mění.

Pohyb, to je způsob existence přírody, společnosti i myšlení, je jim vlastní, je jejich atributem. Tento pohyb plodí rozpory, jejichž řešení vrcholí změnou, odrazem, vyvolávajícím další rozpory. Rozpory nevyvolávají pohyb, jen mění jeho podobu.

Rozpor je podstatou boje i souladu

Rozpory neexistují samy o sobě, vždy jsou vázány na věc či jev, jejichž jsou podstatnou součástí. Protože jsou produktem pohybu, jsou současně s ním i vlastností hmoty. Neexistují věci a jevy vnitřně či vnějškově nerozporné. Vše existující je tvořeno bojem protikladů. Tento boj je absolutní, trvalý, je hybnou silou vývoje. Naopak každý klid je vždy jen zdánlivý a přechodný. Při boji protikladů dochází k negaci jednoho protikladu a současně ke vzniku nových protikladů

a rozporů. Ve vývoji je vždy třeba hledat hlavní, tj. podstatné; protiklady a určující stránky rozporů.

Rozpor je všeobecnou vlastností hmoty a pohybu; z jejich forem i jejich podoba

Žádný rozpor nikdy není jediný. Uvnitř věci či jevu jich vždy působí více. Existují rozpory hlavní, které jsou nositelem tendence vývoje, a rozpory vedlejší. Základní rozpory působí po celou dobu trvání jevu jako takového, vedlejší rozpory mohou vznikat a zanikat, aniž to mění podstatu jevu. Jestliže se vedlejší rozpory stávají hlavními, vede to ke změně jevu.

Rozpory nejsou neměnné, vyvíjejí se:

- **rozdíl**, tj. univerzální vlastnost hmoty, jejíž jednotlivé části nejsou nikdy zcela totožné, jsou vždy něčím stejné a současně odlišné. Je to počáteční stádium, podmínka formování rozporu; vzniká odlišným pohybem částí či jednotlivých stránek uvnitř celku od samého počátku jeho existence. Nemění podstatu jevu, je jeho součástí.
- **protiklad**, protisměrný pohyb orientovaný k budoucímu střetu, k němuž ještě nedochází; případně možnost takového pohybu vyplývající z podmínek
- **rozpor** je další fází, kdy už se pohyby střetly, brání jeden druhému, vzájemně se zadržují, uvádějí se do dočasného zdánlivého klidu nebo mění svůj směr či formu. Jeho zvláštním druhem je antagonismus
- **odraz**, tj. vyústění a řešení rozporu, změna pohybu jenž je syntézou, novou formou pohybů předchozích. Žádný pohyb navíc zde nevznikl, žádný nezankl, jen se změnil pohyby dosavadní. Výsledkem může být i kvalitativně vyšší forma pohybu, obsahující formy nižší a vztahy mezi nimi, nebo naopak rozpad pohybu vyššího ve formy nižší.

Rozpory jsou důsledkem i příčinou změn pohybu

Rozpory mají různé formy závislé na prostředí, v němž se projevují. Jsou rozdílné v hmotě neorganické, organické a sociálně organizované - tedy ve společnosti, ale i ve vědomí, jež je produktem hmoty. Každé formě pohybu odpovídají různé formy rozporů. Čím jsou věci a jevy složitější, tím složitější v nich probíhají rozpory. V neorganické přírodě jsou rozpory ukryty, ale nikdo je neukrývá. Ve společnosti jsou rozpory také ukryty, ale navíc jsou lidmi často záměrně zastírány, popírány, vyvraceny, navenek zakrývány rozpory jinými, méně důležitými. Rozpory mohou být lidmi i zdůrazňovány, absolutizovány, bývá zatajován jejich skutečný význam, za hlavní mohou být vydávány rozpory vedlejší a naopak. Proto se rozpory ve společnosti obtížněji hledají. Tím spíše, že hledající je vždy v těchto rozporech osobně zainteresován a zpravidla se vědomě či bezděky ztotožňuje s některým protikladem.

Rozpory i jejich charakter vyplývají z pohybu a odpovídají formám pohybu, který je vytváří. Každá forma hmoty má své formy pohybu a tudíž i formy rozporů. Nestřetávají se však jen pohyby stejné formy či druhu. Např. hmotný pohyb mění společnost i vědomí a naopak pohyb vědomí prostřednictvím činnosti lidí mění pohyb společnosti i hmotné procesy v ní probíhající.

Rozpor je příčinou existence i zániku jevu

Rozpory nejsou jen uvnitř věcí a jevů, ale také mezi nimi navenek. Vnější rozpory jsou vlastně vnitřními rozpory nekonečně strukturovaného celku. Mezi vnějšími a vnitřními rozpory existuje dialektická jednota. Podobně je tomu se všemi ostatními rozpory.

- **vnitřní rozpory** jsou rozhodující, určující, jsou hlavním zdrojem vývoje jevu
- **vnější rozpory** ovlivňují rozpory vnitřní, mohou do nich přerůstat a teprve tehdy, když se tak stane, když ovlivní vnitřní rozpory, se mohou stát rozhodujícími
- **hlavní rozpory** jsou reakcí na spojení pohybů uvnitř jednoty v dané situaci, která se ovšem mění a tím se mění i důležitost rozporů
- **vedlejší rozpory** vznikají z různého působení pohybů dočasně nespojených
- podstatné a nepodstatné rozpory se odlišují podle toho, jako se dotýkají podstaty jevů
- nutné a nahodilé jsou rozpory podle míry své zákonitosti
- skutečné rozpory jsou vždy doplňovány rozpory možnými, pro které ještě nebyly naplněny všechny podmínky
- rozpory uvnitř obsahu jsou vždy spojeny rozpory uvnitř formy a mezi formou i obsahem
- ve strukturovaných jevech probíhají rozpory v různých rovinách a vzájemně se ovlivňují
- ve společenských procesech jsou navíc vždy rozpory objektivní a subjektivní, racionální i emotivní
- v myšlení navíc známe i tzv. rozpory logické, které jsou jen rozdílem či protikladem poznatků a skutečným rozporem se stávají pouze tehdy, kdy vstupují do téhož myšlenkového pohybu, tedy do sporu.

Výsledkem rozporu je změna pohybu, tedy odraz

Všechny věci a jevy se vyznačují rozpory, jsou jednotou protikladných stránek a tendencí, které se navzájem střetávají a popírají. Boj vnitřních protikladů ve věcech a jevech je příčinou jejich změny, je zdrojem vývoje a vede k zániku starého a vzniku nového.

Rozpor ve věcech a jevech je vnitřní, podstatný a nutný vztah, který je zdrojem jejich samovývoje

Předmarxistické filozofie, pokud nějaký vývoj uznávaly, hledaly zpravidla pouze jeho vnější zdroje, ležící mimo věci či jevy a zvenčí na ně působící. Zatímco materialisté pátrali po hmotném, idealisté předpokládali ideového hybatele. Nikdy jej nenašli, a proto si jej museli vymýšlet. A přitom je to jednoduché. Hybatelem světa je jeho rozpornost, udržující jej v neustálém pohybu.

Marxismus našel zdroj vývoje uvnitř světa, v jeho vnitřních rozporech

Rozpor je nedílnou součástí světa, v němž člověk žije. Jeho život je plný rozporů, sám je vyvolává i mění, bojuje s nimi i využívá je, snaží se je odstraňovat, ale tím vyvolává nové. Rozumět svému světu pro něj znamená rozumět jeho rozporům.

Rozpory však jsou často neviditelné, nezřetelné, mívají podobu klidu, probíhají příliš rychle či příliš pomalu nato, abychom je pozorovali. Chceme-li je poznat, můžete tak činit poznáváním pohybů rozpor vyvolávajících a jejich odrazů, tedy pohybů změněných.

Chcete-li cokoli poznat, zkoumejte nejprve vnitřní rozpory, které to utvářejí

Zákon kvantitativních a kvalitativních změn

Tento zákon také bývá nazýván zákonem kvantity a kvality, nebo také zákonem přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní skokem. Objasňuje způsob, jakým probíhá vývoj.

Každá věc i jev mají svou kvalitativní a kvantitativní stránku. Jsou od sebe neoddělitelné, existují vždy spolu v dialektické jednotě. Neexistuje nic, co by nemělo svou kvantitu a kvalitu, neexistují kvantita či kvalita samy o sobě. Jsou to dvě stránky téže skutečnosti. Vzájemně se podmiňují, ovlivňuje a mění se. Vše je určeno jak kvalitativně tak kvantitativně, přičemž kvalitu nelze redukovat na kvantitu v ní obsažené.

Vše existující je dialektickou jednotou kvantity a kvality

Kvalita

Je to vnitřní určenost věcí a jevů. Charakterizuje věc nebo jev jako takové. Je to soubor vlastností, stránek a rysů, vnitřní struktury a momentů, které způsobují, že věc nazýváme tak a ne jinak. Je to její podstatná odlišnost od jiných věcí nebo jevů. Můžeme ji vymežit pouze ve vztahu k jiným kvalitám. Při tom se řídíme podle jejich podstatných stránek, které vystupují jako její vlastnosti. Kvalita vyjadřuje samostatnost, ohraničenost, určitost a relativní stálost. Úzce souvisí s podstatou věcí a jevů, poznáváme ji pouze rozumem. V nekonečné strukturovanosti světa nemají věci a jevy pouze jedinou kvalitu, jsou vždy současně více kvalitami.

Kvalita je vnější určenost věcí, jevů a procesů

Kvantita

To je určení mnohostných a časoprostorových stránek, jejich intenzity, stupně, frekvence, kapacity, rychlosti a pod. Není to jen jejich počet. Věci a jevy stejné kvality se odlišují kvantitou. Ta charakterizuje stupeň jejich vývoje. Kvantita je pozorovatelná navenek, je měřitelná, vystupuje jevově, je poznatelná smysly. Změny kvantity jsou relativně pomalé, nepřetržité, nedochází při nich ke změně podstaty a kvality. Protože se jednotlivé kvantitativní stránky nevyvíjejí rovnoměrně, dochází postupně k narůstajícímu rozporu mezi nimi. Jsou důležitým prvkem vývoje, ale nelze je přeceňovat. Samy o sobě vývoj nevysvětlují.

Kvantitativní stránky jevů se mění změnami množství hmoty či pohybu v jevu obsažených, a tyto změny jsou důsledkem vnějších rozporů. Protože vnější vlivy nejsou omezeny obsahem jevu, jsou bohatší, rozmanitější, častější a také nahodilejší. Kvantita tak vždy představuje spíše prvek nahodilosti, zatímco kvalita je spíše prvkem nutnosti z ní vyplývající.

Kvantita je vnitřní určenost věcí, jevů a procesů

Míra

Kvantitativní změny uvnitř kvality nemohou probíhat libovolně, mají svou míru. To je dialektický vztah jednoty mezi kvalitou a kvantitou. Je to dolní i horní hranice, v nichž se jev může měnit, aniž dochází ke změně kvality. Jednotlivé stránky jevu mají své meze, za kterými již věc přestává být tím, čím je, a stává se jinou. Méně důležité stránky mají relativně široké rozmezí, ty důležité mají rozmezí užší, přesněji dané. Míra udává hranice, do které mohou kvantitativní změny probíhat, aniž se mění kvalita.

V přírodě a společnosti neexistují ostré hranice, ty vytváří jen člověk svým myšlením

Míru nevytváří jediná kvantitativní stránka věci či jevu, ale vzájemný vztah všech stránek. I zdánlivě nepodstatná stránka má své hranice, za nimiž přesahuje kvalitu. Míra není determinovaná pouze vnitřními vztahy jevu, ale i vnějšími podmínkami, v nichž jev existuje.

Míra je rozmezím existence dané kvality

Skok

V rámci dané kvality probíhají nepřetržitě, i když ne plynule a rovnoměrně, kvantitativní změny. Jakmile tyto změny přesáhnou hranici míry, dochází v uzlovém bodě k přerušení vývoje, ke kvalitativnímu skoku, v němž stará kvalita zaniká a vzniká nová. Prvky nového se nakupily ve starém, stará kvalita již brzdí další rozvoj a důsledkem vnitřního pnutí puká. Dochází ke změně podstaty věci či jevu, vytváří se nová struktura, nové vztahy; vzniká nový jev s novými hranicemi míry. Skokem se řeší rozpory staré kvality a vytvářejí rozpory kvality nové.

Skok je prvkem diskontinuity vývoje. Přetržitost a nepřetržitost v něm však není v absolutním protikladu. Některé stránky jevu uchovává a jiné ničí, některé rozvíjí a jiné potlačuje. Negace starého a vznik nového vždy přináší nové možnosti pro kvantitativní změny, které již nejsou omezovány starou kvalitou. Vývoj tak je jednotou přetržitosti a nepřetržitosti.

U složitých věcí a jevů je skok složen z několika dílčích skoků, probíhajících v celku nebo u jednotlivých částí. Skokem probíhající změny dílčích systémů jsou vzhledem k celému systému evolučními, pozvolnými změnami.

I skok je proces

Tento skok ve vývoji je relativně krátký vzhledem k délce předchozích i následujících kvantitativních změn. Při chemických procesech to mohou být sekundy, při geologických procesech miliony let. Jeho charakter je určen vnitřními rozpory jevu a vztahy k dalším jevům. Může se týkat celého jevu nebo jen některých stránek, může být změnou progresivní i regresivní, tedy směrem ke složitějšímu či k jednoduššímu. Je to krátké období podstatných rychlých přeměn. Je jednou ze stránek vývoje, která je přeceňována katastrofismem. Takovéto skoky probíhají nejen ve vývoji přírody, ale i společnosti a poznání, kde je nazýváme revolucemi.

Žádný náhlý zvrát, žádný kvalitativní skok není vyvolán jevy, které jej provázejí, a které jsou zjevné i zdánlivě důležité; není způsoben příčinami vznikajícími na jeho počátku či v jeho průběhu. Je vždy výsledkem dlouhodobějších změn, které jej tiše a nenápadně připravovaly.

Skok je relativně rychlou změnou kvality v důsledku nahromaděných kvantitativních změn

Kvantitativní změny jsou příčinou kvalitativního skoku, změna kvality je jeho účinkem. Tento skok však vždy probíhá v konkrétních podmínkách, z nichž jedna, třeba nedůležitá, bývá podnětem. Skok je nutný, příčiny podstatné, ale podmínky a podnět jsou zčásti nahodilé; a proto i průběh, rychlost a výsledek každého skoku může být odlišný a poznamenán nahodilostmi. I to je jeden z důvodů, proč se vývoj rozrůžňuje a spěje převážně od jednoduššího k složitějšímu. Rozrůžňování podmínek vytváří nové podněty a všude tam, kde se to děje, má vývoj tendenci urychlovat se. K lepšímu i horšímu pro člověka.

Nekonečná rozmanitost jevů materiálního světa vyvolává nekonečnou rozmanitost kvalitativních skoků

Při vývojovém skoku se odstraňují bariéry vytvářející hranici míry stránky, která jevy vyvolala, tato hranice se posunuje a spolu s tím se mění i hranice míry některých dalších stránek. Současně vznikají nové stránky jevu i nové možnosti jeho dalšího pohybu.

Vývojový skok mění kvalitu tím, že se mění nejen hranice míry té stránky, která skok vyvolala, ale i dalších stránek jevu; dokonce vytváří stránky nové. Tím se otevírá zcela nový prostor pro další vývoj.

Složitě přírodní či společenské výtvořiny jsou složeny z mnoha různých částí a stránek, na něž je nelze redukovat. Z nich v každé mohou probíhat samostatné kvantitativní či kvalitativní změny společně, vedle sebe i proti sobě působící. Zkoumáme-li jakékoliv kvantitativní změny či skoky, musíme je vnímat v kontextu se všemi ostatními, neboť jakékoliv zjednodušení na podstatu je možné pouze krátkodobě, do té doby než podstatu pochopíme. Poté musíme jev znovu vidět takový, jaký je - tedy vnitřně strukturovaný a ve vnějších souvislostech, při čemž se obojí mění.

Kvalitativní skoky jsou při skutečném vývoji ukryty v celkových souvislostech stejně tak, jako podstata v jevu

Vývoj

Vývoj je sledem změn, vedoucích určitým směrem. Je to pohyb, při němž vznikají nové kvality, vlastnosti, souvislosti a rozpory. Je jediným způsobem existence všeho. Není nic, co by vývoji nepodléhalo, ale některé vývojové procesy jsou tak dlouhé, že unikají pozornosti smrtelných jedinců. Co se nevyvíjí, zaniklo. Části zaniklého však dále existují jako součásti nových celků; vyvíjejí se dále spolu s nimi.

Vývoj je dialektickou jednotou kvantitativních a kvalitativních změn

Kvantitativní změny jsou charakterizovány nepřetržitostí, kvalitativní změny jsou přetržité. Vývoj jako celek je nepřetržitým střídáním kvantitativních a kvalitativních změn, je tedy nepřetržitý. Protože vznik každé nové kvality vždy otevírá prostor pro další kvantitativní změny v rámci jiné kvality, je vývoj procesem nekonečným.

Změny probíhají v čase, ale ten není jejich příčinou

Nemarxistické filozofie, pokud neredukují vývoj na pouhou změnu, zpravidla jednostranně akcentují jeho plynulost či naopak jeho přetržitost.

Marxismus chápe vývoj jako nekonečný pohyb,
při něm se nepřetržitě mění kvantita a přetržitě kvalita věcí, jevů a procesů

Zákon negace negace

Vývoj probíhá nepřetržitě. Je to proces neustálého vznikání a zanikání jednotlivých věcí a jevů v němž nic není věčné, a přesto se něco stále jakoby opakuje. Je to proces plný zvrátů, vzestupů i pádů, zastavení i určitých návratů. Na první pohled chaos, za kterým bývá tušen nějaký řád, jakési směřování, které se lidé od pradávna snažili pochopit. Moc se to nedařilo, protože sledovali proud jednotlivých zanikajících věcí a zpravidla neviděli vývoj jako určitý celek. Zákon negace negace nezkoumá vývoj každého jednotlivého jevu, ale vývoj jevů zdánlivě se opakujících v čase a prostoru. Vysvětluje, proč a jak se vývoj jako celek ubírá určitým směrem.

Negace

Negací rozumíme zánik, zničení, popření něčeho starého, přičemž vzniká nová kvalita. Taková negace je však abstraktní, je pouhou myšlenkovou operací. Nikdy nedochází k absolutnímu zániku celého jevu, jeho úplného obsahu. Ve skutečnosti vždy probíhají negace konkrétní, při nichž nikdy nezaniká úplně všechno, nýbrž pouze ty stránky jevu, které v měnících se podmínkách již nejsou schopné existence, zatímco stránky životaschopné, ač třeba změněny, přežívají do kvality nové.

Nic a nikdy nezaniká absolutně.

I stránky v daných podmínkách negované nezanikají zpravidla úplně, mění se pouze ze skutečnosti v možnost.

Dialektická negace

To je existující, konkrétní forma negace, kdy při zániku starého nově vzniklá kvalita přebírá vše, co je v jejím rámci schopné existence a dalšího rozvoje. To je taková kvalitativní změna celku, kdy jeho části, alespoň některé, přežívají a rozvíjejí se uvnitř kvality nové. Je to překonání starého vývojového stupně a jeho nahrazení novým. Je to kritické překonání dosavadního vývoje při zachování všeho pozitivního. Ve skutečnosti vše zaniká právě tímto způsobem. Čím složitější jsou jevy, tím zřetelněji v nich vystupuje ona tendence k zániku stránek dalšího rozvoje či existence neschopných a naopak k přebírání všeho životaschopného vývojem. Protože všechny věci a jevy i jejich jednotlivé stránky zanikají v rozdílném čase i odlišných podmínkách, a při tom zpravidla zůstávají do budoucna možnosti, vytváří se stále složitější struktura podmínek a rozmanitější prostředí, v němž k dialektickým negacím dochází, a tím i stále širší vějíř možností dalšího vývoje. To je základem toho, že

převažuje směr vývoje od jednoduššího ke složitějšímu.

Počet možností vývoje, přestože se obecně převážně rozšiřuje, je v každém daném okamžiku omezený. Již negovaná skutečnost, která se negací změnila v možnost, je součástí tohoto momentálně konečného počtu, a je statistickou nutností, že se podmínky občas změní natolik, aby došlo i k jejímu zpětnému využití.

Negace je momentem souvislosti věcí a jevů

Negace negace

Vývoj negací nekončí. Každá negace je vždy počátkem vývoje něčeho nového a vytvářením předpokladu k jeho budoucí negaci. Při ní pak dochází k negaci předchozí negace, tedy k jakémusi zdánlivému návratu do původního stavu. Není to opakování podstaty, ani celého obsahu, ale vždy jen některých stránek jevu; není to nikdy návrat do výchozího bodu, ale začátek na jiném, převážně vyšším vývojovém stupni.

Opakovány nejsou z hlediska člověka pouze kladné, ale i negativní stránky. Je to pouze relativní návrat, při kterém může, ale nemusí být vývojem opakováno to, co již bylo v předcházejících stádiích vývoje popřeno, to co se v jiných, složitějších podmínkách mohlo znovu stát schopným rozvoje. Protože vše ostatní se mezitím také změnilo, stalo se složitějším, jsou podmínky rozvoje širší, rozmanitější. Je to patrné zejména tam, kde hmota začala být biologicky a sociálně organizovanou a kde se vývoje spoluúčastní vědomí. Převažující tendencí v neživé přírodě je vývoj od jednoduššího k složitějšímu, v živé přírodě od méně organizovaného k organizovanějšímu a ve společnosti se oba tyto proudy z hlediska člověka a jako důsledek jeho činnosti slévají v převažující vývoj od nižšího k vyššímu, tedy v pokrok.

Pokrok je formou vývoje společnosti

Tyto tendence vývoje směřovat ke složitějšímu a organizovanějšímu však neprobíhají nikdy jednoduše, přímočaře, automaticky. Někteří filozofové počínaje Pythagorem chápou vývoj mechanicky, tam a zpět, nahoru a dolů, ve čtverci či kruhu, kdy se vše vrací zpět. Bývá to charakterizováno názory "to všechno už tu jednou bylo" a "vše se už jen znovu a znovu opakuje", "od zdi ke zdi" apod. Nikoliv, nic se nikdy neopakuje, vše je jen někdy něčím něčemu podobné.

Vývoj jako celek je nevratný, zdánlivě se opakují jen některé jeho stránky

Již Herakleitos pochopil, že "dvakrát nelze vstoupit do téže řeky", protože podruhé už je to řeka jiná, s jinou vodou, jinými břehy. Vývoj se nikdy neopakuje. Je plný komplikací, zvrátů, stagnací a skoků nahoru i zpět. Každý návrat je jen relativním, částečným, dočasným. Lze-li vůbec vývoj graficky vyjádřit, pak by se musel nakreslit třírozměrnou spirálou, tedy šroubovicí, v níž je většina závitů vyšších a širších než ty předchozí - a to spirálou velmi kostrbatou, roztřepenou, přerušovanou, plnou slepých odboček, mnohokrát se rozdvoující a opět spojující, znovu a znovu začínající, nepředstavující linii, ale pouze celkovou převládající tendenci vývoje přírody, společnosti i myšlení, nikoliv všech jejich jednotlivých součástí. Takovou tendenci, kterou však rozsáhlá katastrofa, vyvolaná přírodními či lidskými silami, může zbrzdit, zastavit či zvrátit v rozměrech nepředstavitelných.

Marxismu bývá někdy připisována teorie cykličnosti nebo tzv. spirocykličnosti vývoje. Dokonce i některé oficiální učebnice se tím zabývaly. Je to buď nepochopením nebo záměrným zkreslením Marxe, případně jeho bonmotu k převratu Ludvíka Bonaparta, absolutizací Hegelova pohledu na vývoj filozofie, Marxovy teorie cykličnosti hospodářského vývoje v kapitalismu či Leninovy poznámky v konspektech k vývoji lidského myšlení. Onu spirálu uváděl Lenin jako příklad "tak říkajíc" v protikladu s imaginární vývojovou přímkou. Cykličnost či spirocykličnost rozhodně není žádnou obecně platnou, univerzální zákonitostí formulovanou marxismem. Ona pomyslná

"spirála", tj. pouze idealizující vyjádření určité tendence, jen celkový pohled z dálky, abstrahující od nekonečného množství zvrátů a stagnací, uzlů a smyček na ní. V žádném konkrétním časovém úseku nikdy o spirálu či šroubovici nejde, žádný konkrétní jev se takto nevyvíjí.

Marxismus netvrdí, že se dějiny vracejí, vysvětluje jen, proč to tak někdy vypadá

Nemarxistické filozofie, pokud ve vývoji vůbec nacházejí nějaký řád, vidí jej většinou neutrálně v prostém opakování anebo pesimisticky či nihilisticky ve směřování k zániku. Marxismus nechápe zákon negace - negace jako nutnost, ale jako možnost zdánlivého "opakování" a vysvětluje proč k němu dochází a proč je jen zdánlivé. Předmětem zákona negace-negace není opakovatelnost, ale naopak neopakovatelnost vývoje.

Marxismus chápe vývoj optimisticky - jako složitý proces, v němž je přes všechny zvraty a okliky patrná postupnost, relativní opakovatelnost a vzestupná tendence

Tendence vývoje od jednoduššího ke složitějšímu není ukryta uvnitř věcí a jevů, jak tvrdí i některé starší učebnice marxistické filozofie. Je výsledkem spolupůsobení vývoje vnitřních rozporů uvnitř jevů se změnami převážně se rozrůzňujících se vnějších podmínek. Je projevem univerzálních souvislostí věcí, jevů a procesů materiálního světa. Vyplyvá ze společného působení i vzájemného ovlivňování měnících se vnitřních a vnějších rozporů.

Vývojové zákony

Vývojové zákony, které jsme výše popsali, od sebe nelze oddělovat. Jsou to vlastně tři různé pohledy na stejný jev: Ten první, zákon rozporu nebo také jednoty a boje protikladu, je pohledem dovnitř jevu. Ten druhý je pohledem na průběh existence jevu, na proces jeho přeměny v jev jiný. A ten třetí, zákon negace negace, zkoumá daný jev v nejširším čase, v souvislosti s jevy předchozími i následujícími. Teprve všechny tři pohledy společně umožní vytvořit si pravdivou představu vývoje.

Zákony dialektiky, které odhalují příčiny, způsob a převládající směr vývoje, nepůsobí nikdy izolovaně, každý sám. Působí vždy všechny tři společně a spolu s nimi vždy působí tisíce konkrétních podmínek, ve kterých jevy a procesy reálného světa probíhají a spousta dalších zákonů a zákonitostí prostředí, ve kterém se vývoj odehrává. Nepůsobí proto automaticky, mechanicky, zjevně; jejich působení je třeba hledat a předvídat. Ale jsou univerzální.

Poznání, to je odhalení vnějších souvislostí, vnitřních příčin, vývojové linie a směru dalšího vývoje

Souvztažné kategorie

Proces poznávání začíná smyslovým poznáním, které však je pouze povrchní. Hlubší pochopení je možné pouze rozumem. Počátkem rozumového poznání je vytváření pojmů.

Jakmile člověk pozná cokoli nového, pojmenuje to, aby to rozlišil od ostatního a zapamatoval si to.

A protože se věci v různé podobě opakují,
byl člověk nucen vymýšlet zobecňující pojmy. Tím začal myslet.

Pojem

Nejnižší formou abstrakce a zobecňujícím odrazem objektivní reality v našem vědomí je pojem. Odráží podstatné a obecné vlastnosti, stránky a souvislosti všech věcí a jevů. Pojem je společné jméno pro věci a jevy, které jsou si navzájem podobné. Abstrahuje od nepodstatných, individuálních vlastností a postihuje stránky podstatné, společné. Pojmy jsou užívány běžným vědomím a nejsou zpravidla nikde přesně definovány. Jsou opěrným bodem poznání. Jsou výtvozem člověka, podléhají vývoji a mají proměnlivý obsah. Postihují jen to, co člověk svým rozumem poznal. Nejsou věčné a nekonečné, jsou výtvozem lidského myšlení a existují závisle na něm.

Mlhavé pojmy zapřičiňují mlhavé myšlení a naopak

Kategorie

V řečtině toto slovo znamená svědectví, výpověď. Jde vlastně o přesněji definovaný pojem. Prostřednictvím kategorií jsou jedinečné věci vnímány a interpretovány jako dílčí projevy obecného. Jsou odrazem objektivní reality, jsou to základní nejobecnější pojmy každé vědy, zpravidla přesně vymezené, nezaměnitelné, definované. Přesné vymezení pojmů je základem každé vědy. Každá věda však může stejné pojmy definovat a používat poněkud jinak, než tak činí věda jiná. Stejně slovo může mít v různých vědách poněkud odlišný význam. Obsah kategorií se obohacuje a upřesňuje s rozvojem věd, vznikají kategorie nové a zanikají staré. Každá kategorie je vždy spjata se systémem ostatních; nelze ji definovat jinak než pomocí ostatních. Kategorie vytvářejí určitou strukturu, jsou koordinovány i subordinovány. Každá věda má svou ústřední kategorii, které v nejobecnější formě definuje základní předmět poznání této vědy a spojuje ji s ostatními vědami. Naopak tato ústřední kategorie je základem pro definování kategorií nižšího stupně obecnosti. Tak se vytváří síť lidského poznání, v níž jsou kategorie uzlovými body.

Kategorie je definovaným pojmem

Filozofické kategorie

Filozofie, jako nejobecnější věda, používá nejobecnější kategorie, vyjadřující nejobecnější formy existence. Jsou to pojmy společné všem vědám. Jako první se pokusil vytvořit tyto nejobecnější pojmy Platón, později Aristoteles a po nich pokračovalo mnoho dalších. Stejně jako ostatní kategorie nejsou trvalé, vyvíjejí se v souladu s lidským poznáním. Odrážejí různé stránky problémů, jsou to různé pohledy na jevy a procesy, na mnohotvárnou a měnící se realitu; jsou odrazem této mnohotvárnosti.

Ústřední kategorií dialektického materialismu je pojem hmota,
ústřední kategorií materialistické dialektiky je pohyb

Z těchto dvou pojmů jsou odvozovány další kategorie nižšího stupně obecnosti.

Kategorie jsou přesně vymezené pojmy,
zobecňující jednotlivé stránky a souvislosti věcí a jevů

Základní kategorie

- **materiální** = hmotné
- **ideální** = materiální přetvořené vědomím, pravdivý či falešný odraz materiálního vědomím
- **reálné** = skutečné, existující vně či uvnitř vědomí
- **realita** = skutečnost, tj. objektivní realita a vědomí (subjektivní realita)
- **objekt** = účastník vztahu existující nezávisle na subjektu, ve vztahu k němu pasivní
- **subjekt** = objekt nadaný vůlí a vědomím; subjektem je pouze do té míry, do jaké v daném vztahu uplatňuje tuto vůli a vědomí
- **objektivní realita** = vše existující nezávisle na vědomí a k němu prvotní, tj. hmota, její projevy, formy a vztahy, tj. její pohyb, zákony a zákonitosti
- **absolutní** = vědomím vytržené ze vztahů k jinému, a tedy zdánlivě nezávislé, samostatné, ničím nepodmíněné, nezvratné
- **relativní** = chápáné ve vztahu k něčemu, tj. v souvislostech, v závislosti na něčem, poměrné (každá věc i jev obsahují prvky absolutního i relativního, rozdíl mezi absolutním a relativním je také relativní)
- **konkrétní** = srostlé (chápané) se souvislostmi, tj. jednota rozmanitého
- **abstraktní** = v procesu myšlení vytržené ze souvislostí, oddělené od některých nahodilých, méně podstatných znaků, jednostranné, izolované, tj. část existujícího celku

Některé další kategorie již byly vysvětleny v kapitole "Zákony dialektiky", např. hmota, vědomí, pohyb, prostor, čas, energie, jednota, rozpor, vývoj, kvantita, kvalita a pod.

Univerzální souvislost světa vyvolává nutnost univerzální souvislosti pojmů,
jimiž člověk svět odráží

Párové kategorie

Podobné kategorie vytvářejí i jiné vědy, např. matematika "plus a minus", etika "dobro a zlo", estetika "krásné a ošklivé" a pod. Označují takové jevy či jejich stránky, které je možno objasnit pouze svým vlastním opakem, které se vyskytují vždy v páru. Vyjadřují rozpornost přírody i světa lidí. Někdy jsou nazývány jako pojmy korelativní, polární, souvztažné nebo polární. Tyto kategorie jsou dílčími pohledy na různé stránky věcí, jevů a procesů, na mnohotvárnost měnící se reality. Jednotlivé kategorie úzce souvisejí nejen se svými protějšky, ale také s ostatními v celém systému kategorií. Každý jev je vždy třeba zkoumat pomocí více zákonů a kategorií. Párové kategorie vlastně odrážejí vnitřně skloubený systém vedlejších zákonů dialektiky. Bývají nazývány také polárními, souvztažnými, korelativními apod.; bývají chápány izolovaně od ostatních kategorií, avšak všechny kategorie materialistické dialektiky jako vědy o rozpornosti světa jsou vždy protikladné k jiným, jako např. hmota a vědomí, jednotlivec a společnost, praxe a poznání, potřeby a zájmy, absolutní a relativní apod., neboť samy o sobě, bez vztahu ke svému protikladu nic nevyovídají.

Párové kategorie odrážejí protikladnost objektivní reality

Obecné a jednotlivé, jedinečné a zvláštní

Svět je nekonečným množstvím jevů a procesů, které spolu nějak souvisejí a při tom jsou relativně samostatné. Neexistuje nic, co by bylo zcela izolováno od ostatního. Věci a jevy jsou si vždy něčím podobné. Není však dvojice absolutně totožných jevů. Vždy se odlišují, třeba jen časem, prostorem, pohybem.

Tyto kategorie postihují míru totožnosti a odlišnosti, souvislosti a izolovanosti věcí i jevů

Jedinečné

Každá konkrétní věc i jev jsou jedinečné, neopakovatelné, nenapodobitelné, vždy se něčím odlišující. Jejich konkrétní odlišnosti jsou kvalitativní i kvantitativní, časové i prostorové, vnitřní i vnější. Vše existuje pouze jako jedinečné, prostřednictvím jedinečného, tj. reálného, relativně odděleného. Žádné jedinečné neexistuje samo o sobě, jako jediné. Každé jedinečné má své obecné, zvláštní a jednotlivé stránky, rysy i znaky. Jedinečnost je však vlastností pouze celku. Jednotlivé rysy, znaky a stránky se vždy v dalších celcích opakují. Existují jen věci a jevy podobné, nikoliv stejné. Obecné, jednotlivé a zvláštní neexistují samostatně, nýbrž pouze prostřednictvím jedinečného.

Jedinečné postihuje nevyčerpatelnost hmoty co do počtu jejích konkrétních podob, nekonečnost množství jejích forem a neopakovatelnost výboje

Obecné

Podstatné, nutné rysy, stránky či znaky společné všem prvkům určité množiny, které jsou charakteristické dané kvalitě prvků, nazýváme obecnými. Vytváří podstatu dané množiny. Prvky, které tyto obecné rysy nemají, do dané množiny nepatří, protože mají jinou kvalitu. Obecné rysy jsou výsledkem nutnosti, zákonitosti vývoje celých velkých skupin jevů. Tyto rysy jsou společné všem prvkům dané kvality, i těm, které v této kvalitě teprve vzniknou.

Obecné se v jednotlivých prvcích dané množiny nemusí projevovat stejnou měrou

Jevy náhodné, dočasné, byť rozšířené, nemají obecný charakter. Zpravidla jsou pozůstatkem minulého vývoje nebo předzvěstí budoucího vývoje; jsou to rysy zvláštní. Obecné existuje pouze v jedinečném a jeho prostřednictvím.

Obecné je projevem nutnosti a zákonitosti

Zvláštní

Existují rysy různého stupně obecnosti. Zvláštní rysy jsou společné pouze části celku, tvoří podmnožinu dané množiny. Existují vedle obecných rysů a v jednotě s nimi. Nejsou podstatné, tj. nedotýkají se podstaty, ale jsou důležité, je nutno k nim přihlížet. Jsou odrazem vnitřní strukturovanosti daného celku. Mohou být náhodné i nutné, trvalé i dočasné. Mohou být pozůstatkem staré kvality nebo zárodkem nové. Vyplývají z odlišných časových, prostorových i jiných podmínek v nichž se obecné rysy vyvíjely a existují. Mohou modifikovat obecné rysy, nemohou je však rušit nebo zcela změnit či nahrazovat. Jsou projevem působení specifických zákonů, vyplývajících ze specifických podmínek.

Zvláštní je odrazem nekonečné strukturovanosti hmoty

Jednotlivé

Všechny individuální rysy každého prvku množiny existují vedle obecných i zvláštních a v jednotě s nimi. Jsou vlastní pouze jedinému prvku dané množiny. Postihují odlišnost, oddělenost, relativní samostatnost každé věci, jevu či procesu. Mohou být podstatné pro daný prvek, nejsou podstatné pro danou množinu. Mohou být dočasné i trvalé, mohou přežívat v několika různých kvalitách. Každý prvek může mít nekonečné množství jednotlivých rysů. Ty vše, spolu s obecnými a zvláštními rysy vytváří jedinečnost, ale tyto dva pojmy nelze zaměňovat. Stejně jednotlivé rysy se mohou opakovat v jiných množinách. Tato kategorie tedy nepostihuje výlučnost jednotlivých prvků, ale naopak jejich souvislost s mnoha dalšími množinami, jejich univerzální souvislost.

Vše existující obsahuje alespoň jeden jednotlivý rys, vlastnost či stránku, která jej odlišuje od ostatního, zdánlivě stejného, a tím se stává jedinečným, neopakovatelným. Tyto jednotlivé rysy se nemusejí projevovat za všech okolností, ale v určitých fázích svého vývoje se mohou stát rozhodujícím. To platí zvláště v lidských skupinách, zejména u vedoucích těchto skupin, jejichž jednotlivé rysy se za kritických situací mohou stávat určujícím.

**Jednotlivé je odrazem nekonečné rozmanitosti, univerzální souvislosti světa i neopakovatelnosti vývoje.
Nelze jej všeobecně přeceňovat, ale musí být respektováno.**

Dialektický vztah těchto kategorií

Stupeň obecnosti rysů, znaků a stránek není neměnný. Vývoj, tj. změna stupně obecnosti jednotlivých stránek. Při záměnách jednotlivého a zvláštního při tom nedochází ke změnám kvality prvku. Jednotlivé a obecné si mohou zaměnit místo pouze postupně, tj. prostřednictvím zvláštního, nikoliv přímo.

Jakákoliv změna obecných rysů je vždy kvalitativním skokem a mění podstatu prvku

V běžném empirickém poznání mívá člověk tendence, bránící mu dospět k pravdě. U jevů nových, zcela neznámých má člověk automaticky snahu absolutizovat dílčí poznatky bez ohledu na stupeň jejich obecnosti. U jevů, k nimž máme citový vztah, absolutizujeme nechtíc některé negativní či pozitivní stránky, čímž si vytváříme iluze. U jevů známých, blízkých máme tendenci absolutizovat jejich jedinečnost, neopakovatelnost a uniká nám, že jde o běžné samozřejmosti.

Správné poznání stupně obecnosti je podmínkou dosažení pravdy

Všechna věda by byla zbytečná, kdyby se jev a podstata přímo kryly.
Karel Marx

Podstata a jev

Vše existující se nějak projevuje, v tom je základ poznatelnosti světa. Každý jev má svou podstatu, každá podstata se nějak projevuje. Nikdy a nic se však neprojevuje celé, úplně, část vždy zůstává jakoby skryta. To, co vystupuje navenek, můžeme poznávat smysly. To, co je ukryto pod povrchem, může poznat pouze rozum.

**Jev je podstatný, podstata se jeví.
Tyto kategorie postihují souvislost vnitřních a vnějších stránek jevů.**

Jev

Vše co pozorujeme, nazýváme jevem. Je to produkt nebo vztah objektivního světa, který pozorujeme prostřednictvím smyslů či zprostředkovaně i rozumem. Jev je projevem podstaty toho, co zkoumáme, podstata se projevuje pouze prostřednictvím tohoto jevu. Nikdy se však nejví přímo a celá. Jev, to je vnější, proměnlivá stránka

skutečnosti. Obsahuje v sobě podstatu, ale i další vlastnosti a stránky. Jev je širší, složitější, bohatší a většinou také na první pohled zdánlivě srozumitelnější než podstata. Jev je vnějším projevem podstaty; vždy ji vyjadřuje "nějak", tedy částečně, zkráceně, nikdy ne přesně a úplně. Podstata i jev jsou stejně reálné, existují objektivně. Nikdy neexistují samostatně, vždy pouze spolu, vytvářejí dialektickou jednotu. Navzájem na sebe působí, mohou v sebe přecházet. Nikdy nejsou zcela totožné. Stejná podstata může být vyjadřována různými jevy. V různých podmínkách mohou být shodné jevy projevem rozdílných podstat. Jev je proměnlivější, podstata stálější. Jev a podstata jsou rozporné. Jev může vyjadřovat podstatu falešně, podstata pak vystupuje jako zdání.

**Jev je vnější projev podstaty i nepodstatných faktorů,
je odrazem nahodilosti a proměnlivosti**

**Na počátku se vždycky zanedbává forma pro obsah.
Bedřich Engels**

Podstata

Vnitřní, relativně stálou stránku věcí, jevů a procesů, která je činí tím, čím jsou a určuje jejich vývoj nazýváme podstatou. Je souhrnem základních, vnitřních, nejstálějších, určujících stránek. Je hranicí míry dané kvality, tedy hranicí kvantitativních změn. Je to tedy pouze jiný pohled na míru jevu. Navenek se nikdy neprojevuje přímo, vždy prostřednictvím jevu. Je jevem zkrácena, její projev je ovlivněn i nepodstatnými stránkami. I podstata se vyvíjí. Úplná změna podstaty je vždy kvalitativním skokem. Podstata je hlubší a stálější než jev. Změna podstaty vždy začíná změnou jevu. Dokud se mění jev, podstata zůstává sama sebou. Při změně podstaty se vždy mění kvalita.

**Podstata je jednotou nutného a obecného,
je vnitřním určujícím základem věcí a jevů**

Člověk si musí všechny jevy zjednodušovat na podstatu, aby je mohl pochopit. Avšak nesmí toto zjednodušení absolutizovat, protože by mu unikla složitost problému. Stejně tak se ale nesmí utopit v detailech oné složitosti, protože by mu unikla podstata.

Podstata a jev tvoří nedílnou jednotu. Poznání jevu je vždy pouze povrchní, částečné a zkrácené. Neumožňuje jev vysvětlit; bez podstaty se jeví jako bezvýznamný, samoučelný, iracionální. Správné poznání znamená zachytit smyslově jev, rozumem jej analyzovat, porovnat s jinými podobnými jevy a nalézt podstatu. Samo o sobě však poznání podstaty nestačí.

**Poznání je procesem registrování jevů a hledání jejich podstat,
souvislostí i zákonitostí**

Obsah a forma

Vše má svůj obsah a formu. Obsah a forma existují v dialektické jednotě, vzájemně se podmiňují a ovlivňují. Není formy bez obsahu a obsahu bez formy - neexistují izolovaně. Obsah je formován, forma je obsažná. Obsah a forma jsou rozporné. Při vývoji se mění obsah, narůstá rozpor mezi novým obsahem a starou formou a forma se přizpůsobuje. Vše existující je dialektickou jednotou obsahu a formy.

Tyto kategorie postihují souvislost obsahu a jeho uspořádání

Obsah

Obsah nebo také nitro je souhrnem všem vnitřních prvků, vlastností, rysů a stránek - podstatných i nepodstatných. Obsah je širší než podstata. Obsah zahrnuje vše vnitřní. Obsah je vzhledem k formě prvotní, určující, forma je odvozená. Obsah je proměnlivější než forma. Obsah může mít různou formu. Absolutizace obsahu a podceňování formy je v praxi stejně škodlivé jako opak.

Obsah je ve vztahu k formě určující

Forma

Každý obsah je vždy nějak uspořádán. Forma je způsob existence obsahu. Je to struktura vnitřního a vnějšího uspořádání. Je vyjádřením souvislostí prvků obsahu. Forma se podřizuje obsahu, musí mu odpovídat. Odpovídající forma urychluje vývoj obsahu, neodpovídající forma jeho vývoj brzdí. Narůstá-li jejich rozpor, obsah si vynutí negaci formy a vytvoří formu novou. Stejná forma může mít různý obsah. Existuje forma vnější, která vystupuje na povrchu jevu a reaguje na vnější podmínky existence obsahu i forma vnitřní, která je těsněji spjata s obsahem a odpovídá mu. Forma ovlivňuje vývoj obsahu, je však relativně samostatná. Absolutizace formy na úkor obsahu vede k formalismu.

Forma je obsahem determinována

Pouze abstraktní lidské myšlení nebo naopak bezmyšlenkovitý zvyk dokáže vytvořit izolovanou formu či obsah. Ve skutečném reálním světě samy o sobě neexistují, jsou vždy spolu. Máme-li tento svět poznávat, je třeba je rozlišovat, nezaměňovat, ale také neoddělovat, nepodceňovat a nepřeceňovat.

Vše existující je jednotou i sporem obsahu a formy, je vývojem tohoto sporu

Příčina a účinek

Neexistují bezpříčinné jevy. Vše má svou příčinu. Neexistují příčiny bez účinků a naopak. Vývoj je nekonečným řetězcem příčin a účinků. Jsou to momenty vzájemného působení, odrážejí univerzální souvislost i vzájemnou rozpornost věcí a jevů. Souvislosti mají buď charakter koexistence nebo kauzální. Tyto souvztažné kategorie se zabývají kauzálními souvislostmi. Věci a jevy tohoto světa nejsou rozděleny na příčiny a účinky, všechny jsou obojím.

Tyto kategorie postihují kauzální souvislost jevů

Potom neznamena ještě proto.
David Hume

Příčina

Je to jev, vyvolávající jiný jev jako svůj účinek. Příčina vždy předchází účinku. Ne vše co předchází účinku je však příčinou. Předchází-li den noci, není její příčinou. Čím složitější jsou jevy, tím více může mít příčina účinků. Existují příčiny vnější, které vyplývají z vnějších souvislostí a příčiny vnitřní, které vyplývají z vnitřních souvislostí - rozporů. Příčina vyvolává účinek, je hlavním zdrojem jevu. Je prvkem nutnosti. Věda - to je proces odhalování příčin. Předvídání vývoje je podmíněno poznáním příčin.

Příčina vzniká pohybem

Příčiny mají v přírodě materiální povahu. Zdánlivě ideové a sociální příčiny jevů ve vědomí a společnosti jsou vždy materiálně podmíněny a vědomím pouze přetvářeny.

Příčina je zdrojem změn a vývoje

Příčiny mohou být uvnitř i vně jevu. Zatímco mechanicismus jednostranně hledá vnější příčiny, dialektika se orientuje na příčiny vnitřní, spočívající ve věcech samých, ve vzájemném působení jejich vnitřních elementů. To jsou hybné příčiny dění, pohybu, vývoje, změn. Avšak vnitřní a vnější příčiny nepůsobí odděleně, vždy jen ve vzájemné součinnosti. Žádná příčina neexistuje nikdy sama, spojuje se s jinými a vytváří složitý kauzální řetězec.

Čím složitější jsou jevy, tím složitější jsou jejich příčiny

Změna plodí vždy další změnu.
Nicolo Machiavelli

Účinek

Jev, který byl vyvolán příčinou, je jejím účinkem. Je výsledkem působení příčiny. Je však bohatší, mnohostrannější a rozmanitější než příčina, protože příčina působí obklopena dalšími souvislostmi, které její působení modifikují. Příčina má vždy více účinků. To způsobuje, že převládající tendencí vývoje je směr od jednoduššího ke

složitějšímu. Věci a jevy se rozrůžňují, komplikují se jejich vztahy a neustále se vytvářejí nové.

Účinek, jakmile nastane, zpětně působí na příčinu,

sám se mění v příčinu nových jevů a vyvolává nové účinky. Příčina nepůsobí mechanicky, automaticky, jednosměrně, ale **dialekticky**.

Účinek je výsledkem změn a příčinou změn nových

- **Podmínky**
Vzájemný vztah příčiny a účinku vždy probíhá v konkrétních podmínkách, které tento vztah provázejí, ovlivňují a modifikují. Jsou širší, bohatší, nahodilejší než příčina, jež je hlubší, stálejší, zákonitá. Příčina je součástí podmínek, je v nich ukryta. Podmínky nemohou jev vyvolat, jen v nich probíhá. Mohou jej uspišit, zpomalit, ale ne zvrátit.
- **Podnět**
Je jednou z podmínek. Může být zcela náhodný, podružný. Vyvolá působení příčiny, ale sám není příčinou; sám není schopen dosáhnout účinku. Podnět je prvkem nahodilosti, zatímco příčiny jsou prvkem nutnosti. Podnět je posledním, zpravidla nejviditelnějším článkem v řetězci nahodilostí, a proto bývá často s příčinou zaměňován.

Vývoj je řetězovou reakcí vzájemného působení příčin a účinků,
probíhajících v měnících se podmínkách
a vyvolávaných i nepodstatnými podněty

Žádný vývoj nelze redukovat na pouhý jednoduchý řetězec metafyzicky polárních příčin a účinků, přestože existuje. Každý vývoj je vždy souhrnem působení mnoha sil, majících nestejnou intenzitu a význam, v němž nic není absolutního, a vše je relativní.

Determinismus

Je uznáním příčinné kauzální souvislosti ve vývoji. Dialektický determinismus, to je nalézání prostoru pro vědomé, záměrné působení člověka v nekonečném řetězci příčin a účinků, prostoru pro jeho vůli, podmíněného jeho poznáním a aktivitou. Opakem je neuznání kauzality vývoje, nebo naopak její absolutizace. Jako duchovně podmíněné chápe vzájemné vývojové souvislosti teleologie.

Ovlivňování vývoje člověkem - to je rozpoznání příčin v podmínkách
a takové působení na podmínky, v nichž se potlačí příčiny jevů nežádoucích
a posílí příčiny jevů žádoucích

Náhoda neodstraňuje nutnost ... ale je jejím projevem.
Pietro Pomponazzi

Nutnost a nahodilost

Ve světě dochází v každém okamžiku k milionům jevů. Některé z nich dokážeme předvídat, některé nikoliv. Každodenně se stává něco, co jsme neočekávali a každodenně se nestane něco, s čím jsme počítali. Filozofové si od pradávna kladli otázku proč. Těmito kategoriemi se snažili o odpověď. Nutnost a nahodilost jsou filozofické kategorie označující dva typy objektivních vztahů v hmotném světě.

Nutnost a nahodilost odrážejí univerzální souvislost pohybů a jejich rozdílných zákonitostí

Nutnost

Nutnost je jednou z možností; je výsledkem působení zákonitosti, je to stálá, podstatná souvislost jevů, procesů a objektů, podmíněná předchozím vývojem. Vyplývá z vnitřní podstaty a za určitých podmínek se musí uskutečnit. Nutnost je přírodním procesem, probíhajícím nezávisle na vědomí člověka, tedy procesem objektivním. Nikdy se neprojevuje automaticky, mechanicky, sama o sobě; je pouhým směřováním. Vždy působí ve složitém prostředí a je modifikována mnoha okolnostmi. Vše má své zákonitosti a nutnost je jejich projevem, vyjadřuje objektivní tendence vývoje, avšak vždy je spojena s nahodilostí.

I náhoda má své zákonitosti

Nevyhnutelnost, to je závěrečná fáze projevu nutnosti, kdy už jsou podmínky tak úzké a čas tak krátký, že vylučují zvrát vývoje v důsledku další nahodilosti.

Nutnost je tendence projevující se formou nahodilosti

To, co považujeme za nutné, se skládá ze samých nahodilostí.
Bedřich Engels

Nahodilost

Je výsledkem působení nedůležitých, vedlejších, vnějších podmínek, které se jen nezákonitým způsobem dostanou do takové vzájemné souvislosti, že způsobí to, co je jinak nutné. Vzniká spojením dvou dosud samostatných kauzálních řetězců. Nahodilost je zřetěžením nepodstatných vztahů, které se právě tímto zřetěžením krátkodobě stávají vztahem podstatným. Nahodilost je krátkodobým spojením jinak jen velmi vzdáleně souvisejících, odlišných zákonitostí rozdílných procesů, je projevem univerzální souvislosti věcí, jevů a procesů. Je objektivní, nezávislá na vůli a vědomí; je vnější stránkou nutnosti. I nahodilost je kauzálně podmíněna. Každá náhoda je svým způsobem nutná, protože pouze prostřednictvím nahodilosti se může nutnost projevit. Nahodilost je střetem dvou odlišných, dosud samostatně působících nutností, který mění podmínky jevu. Nelze ji však redukovat na nepoznanou nutnost. I nahodilosti lze předvídat a zpětně poznávat.

Nahodilost je formou projevu nutnosti, je souvislostí pohybů a zákonitostí zdánlivě nesouvisejících

Nutnost a nahodilost jsou vždy součástí téhož jevu či procesu, jsou to dvě neoddělitelné stránky každé příčinné souvislosti. Náhoda neruší nutnost. Výsledkem nahodilosti je vždy jen to, co je stejně nutné. Nahodilost nikdy nezpůsobí to, co je v rozporu se zákonitostmi daného jevu, pouze ovlivní kdy a jak k naplnění nutnosti dojde. Nahodilost může v průběhu vývoje přecházet v nutnost. Může nutnost zbrzdit, zrychlit, nemůže ji však zvrátit či vyvolat. Neodstraňuje příčiny a sama není příčinou.

Nahodilost není bezpříčinnost

Působení nutnosti je třeba poznávat, působení nahodilosti je možné předvídat. Jedině tak může člověk nutnost a nahodilost využívat ve své praxi. Metafyzický přístup vždy absolutizuje nutnost či nahodilost. Dialektický přístup je chápe v jejich skutečném vztahu, tedy v jednotě. Nutnost a nahodilost neexistují vedle sebe, ale jen spolu.

Náhoda i nutnost jsou determinovány, ale každá něčím jiným. Když se setkají, jsou determinovány samy sebou. Skutečnost je vždy průsečíkem více nutností i nahodilostí, je křížovatkou nutnosti a nahodilosti.

Všechny jevy a procesy jsou vždy současně nutné i nahodilé

Možnost a skutečnost

Svět lidí je světem snů, cílů a plánů, světem praktické činnosti, která usiluje o jejich naplnění. Při tom se člověk setkává s překážkami, které se někdy zdají nepřekročitelné a jindy skutečně nepřekročitelné jsou. Tato kategorie postihuje některé vztahy mezi vědomím lidí a materiálním světem, ale především objektivní souvislosti materiálního světa, které jsou vědomím odráženy. Protože možnost a skutečnost existují nezávisle na tom, zda si je uvědomujeme. Jsou to kategorie odrážející změnu a determinovanost objektivního světa, odrážejí souvislost jevů v čase.

Možnost a skutečnost odrážejí souvislosti hmoty a jejího pohybu

Možnost

Vše, co neodporuje zákonům a zákonitostem daného prostředí, je možné. Možnost to jsou materiální předpoklady určité změny, je to budoucí pohyb, ke kterému dosud nejsou splněny všechny podmínky; je to tvořící se protiklad. Možnost je vlastností skutečnosti, spočívající v její schopnosti měnit se; je neúplným předpokladem budoucího pohybu. Je objektivní, vyplývá z vnitřních i vnějších souvislostí jevů a procesů. Možností je vždy více než jedna; se složitostí skutečnosti roste i počet možností. Každá možnost však nemusí být naplněna. Jedna možnost se může přeměnit ve více nových skutečností. Možnost nestojí nad skutečností - je v ní obsažena.

Možnost je produktem skutečnosti a naopak

- **reálná možnost**, konkrétní, je takový pohyb, k jehož uskutečnění existují vhodné podmínky a zbývá splnit poslední
- **formální možnost**, abstraktní, tedy vytvořená vědomím, je taková, kdy neexistuje nemožnost, ale také neexistují podmínky pro její uskutečnění
- **nemožnost**, není opakem možnosti, ale opakem nevyhnutelnosti, tedy něčím, k čemu nejsou vytvořeny podmínky a časový prostor, nezbytný pro jejich i náhodné vytvoření je nekonečný

Možnost je chybějící podmínkou k nové skutečnosti; je to vlastnost skutečnosti

Hranice mezi formální a reálnou možností jsou relativní, závislé na podmínkách. Hranice mezi možností a nemožností jsou absolutní. Nemožnost se nemůže stát možností, ale člověk se může v hodnocení podmínek mýlit.

Možnost je vnitřní schopnost k jiné skutečnosti, je to schopnost určitého pohybu

Skutečnost

To je skutečný pohyb, ta z možností u níž došlo ke splnění posledních podmínek, která již byla realizována; tj. objektivní realita, existující v konkrétním čase a prostoru. Skutečnost nemůže být abstraktní, je vždy konkrétní. Je složitě strukturovaným celkem, majícím mnoho stránek. Je důsledkem pohybu předcházejícího i východiskem dalšího a je sama mnohostranným pohybem, nikoliv pouhým stavem. Zahrnuje v sobě momenty minulosti i budoucnosti. Skutečnost je jednotou možností a nutnosti.

Skutečnost je realizovanou možností

Možnost a skutečnost spolu úzce souvisejí, jsou to dvě stránky téhož jevu, jeho dvě nutná vývojová stadia. Možnost je skryta uvnitř skutečnosti, vzniká a mění se spolu s ní. Každá skutečnost vždy obsahuje více možností. Vývoj, i když je zákonitý, není mechanický, automatický. Každá skutečnost, jakmile nastane, vytváří vždy nejméně dvě další možnosti. Čím složitější je jev i podmínky, v nichž probíhá, tím více možností se vytváří. Jednou z nových možností je vždy určité opakování negované skutečnosti, byť nikdy ne úplně a stejně, vždy jen v jiném čase, na jiném místě i v jiných podmínkách, a tudíž jinak. Nová skutečnost je tedy přeměnou bývalé možností ve skutečnost a naopak staré skutečnosti v možnost.

Vývoj je procesem, v němž se možnosti a skutečnosti vzájemně vytvářejí, zaměňují a ovlivňují, přičemž se počet obojích převážně rozšiřuje, což vede k rozrůžňování světa

Každá nová skutečnost, jakmile nastane, vždy začíná zpětně působit na možnosti, které jí předcházely a mění je. Některé zanikají, jiné jsou vývojem alespoň zčásti přebírány, opakují se v jiných podmínkách. Se skutečností nemusejí zcela zaniknout všechny předchozí možnosti, žádná skutečnost nenastává izolovaně od jiných skutečností a možností, žádná skutečnost není bez dalších možností. Každá nová skutečnost vždy rozšiřuje možnosti, neboť mj. negovanou předchozí skutečnost ponechává nadále jako možnost. V tom je základ opakovatelnosti jednotlivých prvků vývoje, nekonečnosti forem hmoty a její tendence vyvíjet se směrem od

jednoduššího ke složitějšímu, jak vysvětluje zákon negace negace. V přírodě se tak děje živelně, ve společnosti jen prostřednictvím činnosti lidí.

Praxe člověka, to je poznávání možností
a vytváření podmínek pro nové skutečnosti

Kategorie jsou právě tak málo věčné jako vztahy, které vyjadřují.
Karel Marx

Subjekt a objekt

V přírodě, odmyslíme-li si člověka, existují pouze objekty, tedy její jednotlivé součásti, na sebe vzájemně působící bez účasti vědomí. Přes svou nekonečnou složitost byla příroda v podstatě velmi jednoduchá, dokud se neobjevil člověk: poznávající, přetvářející, vstupující do aktivních vztahů s přírodou i ostatními částmi své společnosti. Původní přírodní vztahy různých objektů, na sebe vcelku jednoduše působících, byly doplněny vztahy novými, v nichž se stále více objevovalo lidské působení - záměrné a cílevědomé.

Objekt

Objektem je ta část přírody, na kterou je ve vzájemném vztahu něčím působeno. Je to element, nevybavený vůlí a vědomím, nebo člověk a skupina vůli či vědomí v tomto vztahu neuplatňující, v podstatě pasivní účastník určitého konkrétního vztahu. Jeho reakce je spíše automatická, mechanická, nanejvýš reflexivní, předem definovatelná, nezávislá na vůli a vědomí. V užším slova smyslu je objekt předmětem poznání nebo působení.

Objektem je pasivní prvek určitého vztahu

Subjekt

Jediným subjektem v přírodě se postupně stával člověk, vybavený vůlí, **vědomím**, ale i jeho jednotlivé skupiny a lidská společnost jako celek. Je to aktivně jednající či poznávající jedinec či skupina. Vždy však jenom do té míry, do jaké svůj rozum a vůli používá. I člověk může být ve vztazích s přírodou i ostatními lidmi a společností pouhým objektem, jestliže svůj rozum a vůli nevyužívá. Objektem je v podstatě i tehdy, jestliže svůj rozum používá zcela nesprávně, jestliže svou vůli uplatňuje zcela neúčinně.

Subjektem je vůlí a vědomím nadaný,
účinně je užívající účastník vztahu

V přírodě je to jednoduché - vzájemně na sebe působí objekty. Ve společnosti záleží na každém, zda je objektem či subjektem. Lidé ale nejsou rozděleni na objekty a subjekty. V každém ze svých mnohačetných vztahů hrají jinou roli. Zpravidla jsou sice všichni nadáni vůlí a vědomím, a tak by mělo být ve společnosti vše vztahy různých subjektů. Ale ne všichni svou vůlí a vědomím užívají účinně, ne vždy si

uvědomují své vztahy a postavení v nich. Zcela běžně si vytvářejí falešné iluze a neznají zákonitosti, které ve společnosti působí, nebo dokonce existenci těchto zákonitostí popírají. A tak se lidé velmi často nechtíc stávají pouhými objekty působení.

Aby se člověk a jeho skupiny změnilы z objektu v subjekt,
musí si uvědomit své postavení a chovat se podle něho

Dialektika celku a části

Tyto dvě kategorie dialektiky zkoumají nekonečnou strukturovanost hmoty. Vše existující je součástí nikde nekončící struktury všeho. Obě kategorie postihují i některé stránky univerzální souvislosti věcí a jevů.

Celek

Každý celek má své části. Neexistuje již dále nedělitelný, nečleněný celek. Každý celek je součástí jiných celků. Neexistuje nejvyšší, konečně velký celek. Největším dosud známým celkem je nekonečný vesmír.

Celek není jen pouhým souhrnem svých částí, je především souhrnem vztahů mezi nimi. Je novou kvalitativně vyšší jednotkou než suma částí. Vztah sjednocující celek vyvolává v daném souboru předmětů takové vlastnosti a zákonitosti, jež u rozptýlených předmětů neexistují. Celkem tedy není jakékoliv seskupení různých elementů, to se celkem stává pouze do té míry, do jaké se funkčně spojují jednotlivé části vzájemnými rozpory. Části jsou prvotní, vztahy mezi nimi mají prvenství. Jestliže vztahy uvnitř celků slábnou a zanikají, celek se rozpadá a také zaniká. Části mohou existovat dále jako části jiných celků. Naopak jestliže mezi zcela různými věcmi či jevy vznikají a sílí vztahy, vzniká z nich nový celek.

- **anorganické celky** jsou takové, v nichž se jednotlivé elementy nacházejí v těsné, relativně stabilní závislosti, ve vztazích koordinace. Jednotlivé části vně takových vztahů ztrácejí mnohé své vlastnosti
- **organické celky**, jako živý organismus, společnost a pod., jsou spojeny vztahy koordinace i subordinace, podmiňujících vývoj jedněch elementů z druhých při diferenciaci celků. Mimo takové vztahy ztrácejí části nejen své vlastnosti, ale nemohou vůbec existovat.

Celek je jednotou svých částí. Poznávat mnohotvárnost jeho vnitřních vztahů je možné pomoci analýzy a syntézy. Mystický charakter dává celku holismus.

Celek je více než souhrn částí, je produktem svých vnitřních vztahů a rozporů

Část

Část je vždy součástí celku. Část nemůže existovat sama o sobě. Každá část je současně celkem a má své části. Jestliže se vztahy uvnitř části stávají silnějšími než

její vztahy s celkem, celek se rozpadá. Složité části jsou zpravidla součástí více celků. Jestliže vztahy k jinému celku přerostou, část se od původního celku odděluje.

Části jsou hlavní a vedlejší. Oddělení vedlejších částí nemá vliv na existenci celku, oddělením hlavních částí celek zaniká. Také vztahy mezi částmi jsou hlavní a vedlejší. Zánik vedlejších vztahů nemá za následek rozpad celku, zánik hlavních vztahů ano. Části i vztahy mění svou důležitost. Tím se mění i celek.

Vztah celku a částí

Celek a část spolu tvoří dialektickou, tj. vnitřně rozpornou jednotu. Vzájemně se podmiňují a ovlivňují. Celek je určující, části jej vytvářejí. Části a vztahy mezi nimi se mění, to je zdrojem vnitřního pohybu celku a jeho vývoje. Celek mění svou kvalitu tehdy, přestává-li být vůči částem určující, mění-li se podstatným způsobem jeho části a vztahy mezi nimi. Jinak dochází pouze ke změnám kvantitativním. K vzniku, zániku či změně podstaty celku dochází kvalitativním skokem.

Složité celky mají více rovin částí; vše je současně částí různých rovin. Čím složitější celek, tím rozmanitější jsou části, jejich struktura, pohyb a vztahy.

Neexistují absolutně uzavřené systémy. Vše existující je součástí mnoha celků, jednotlivé celky se vzájemně prolínají a působí na sebe. To je základem jejich poznatelnosti.

Každý celek i každá část jsou pouze dočasné. Zánik celku neznamena nutně zánik částí, ale vždy jejich změnu. Zánik částí neznamena vždy zánik všech celků, k nimž patří, ale vždy jejich změnu. Konec každého celku je vždy provázen vznikem celků nových. Zánikem vyššího celku nezánikají celky nižší, jen se mění. Existence, to je proces změn uspořádání hmoty v celky a části.

**Hmota je ve své různorodosti, členitosti, čase a prostoru nekonečná
a všechny její celky i části spolu vzájemně souvisejí**

Dialektika vnitřního a vnějšího

Tyto dvě kategorie odrážejí vlastnosti, vztahy, souvislosti a rozpory, tedy jednotlivé stránky součástí nekonečně strukturovaného světa. Jsou tedy hlubším pohledem na vztah celků a částí.

Vnitřní

Existuje jen v dialektickém vztahu s vnějším. Vytváří podstatu, vedle níž je součástí obsahu. Je to část obsahu, vstupující do vztahu s ostatním světem pouze prostřednictvím vnějšího. Je rozporné, což vytváří jednotu celku. Obsahuje nutné, což je projevem zákonitosti vývoje. Obsahuje obecné, zvláštní i jednotlivé, což je základem míry jeho totožnosti i odlišnosti s ostatními entitami. Tvoří strukturu, která je základem funkce. Seskupuje se ve vnitřní formu, která je výsledkem jeho vztahů.

Vnější

Je částí obsahu vstupující do přímých vztahů s ostatním světem; vyjadřuje vnitřní a je jím podmíněna; existuje jen současně s ním. Určující se může stát pouze tehdy, přeroste-li do vnitřního, ovlivní jeho vztahy a postatu.

Obě kategorie jsou relativní, vždy ve vztahu k určitému celku; v nižších či vyšších celcích si místa zaměňují. Vnější často nazýváme i to, co je plynulým přechodem, zprostředkujícím článkem mezi vnitřním i vnějším a je součástí obojího.

Vše vnitřní je v jiných vztazích vnější a naopak

Dialektika struktury a funkce

Vše existující má svou strukturu a funkci, tedy určitý řád. V přírodě neexistuje nic, co by nemělo svou funkci, nic co by nemělo svou strukturu. I věci vytvářené člověkem je mají. To může svádět k závěrům, že tento řád byl i v přírodě věcem a jevům někým dán - byl stvořen. Struktura i funkce však vznikají současně s věcmi a jevy. Jsou podmínkou a způsobem jejich existence. Věci a jevy, u nichž funkce a struktura nejsou v souladu, zanikají nebo se mění tak, aby k souladu došlo.

Struktura

Je to způsob vnitřního uspořádání částí každého celku, jeho rozmístění a vztahy v prostoru. Nikdy nevzniká náhodně. Je výsledkem rozporů mezi vznikajícím jevem, jeho pohybem a vnějším prostředím. Struktura je vyjádřením souvislostí jednotlivých částí vzniklé pohybem. Je výsledkem vnějších a vnitřních rozporů. Neexistuje struktura bez funkce. Nejobecnější strukturou hmoty je prostor.

Struktura je forma uspořádání v prostoru vzniklá pohybem

Funkce

Je souhrnem vnitřního pohybu mezi částmi celku a pohybem celku ve vnějším prostředí. **Funkce** je především pohybem, řešícím rozpory s vnějším prostředím. Je vztahem mezi dvěma prvky. Je to činnost, samopohyb směřující k uhažení, ospravedlnění existence celku. Je podmíněn vnitřním pohybem uvnitř celku. Oba tyto pohyby jsou zprostředkovávány strukturou. Neexistuje funkce bez struktury. Nejobecnější funkcí hmoty je pohyb.

Struktura a funkce se vzájemně podmiňují a ovlivňují. Jsou v dialektické jednotě.

Struktura může mít větší setrvačnost, pomaleji se přizpůsobuje funkci a vnějšímu prostředí. Ale přizpůsobovat se musí. Zanikne-li funkce, nezaniká ihned struktura, jen mění svou funkci, které se pak přizpůsobuje. Změna struktury vychází z rozporů mezi částmi navzájem, mezi částmi a celkem i mezi celkem a prostředím při změně funkce nebo prostředí. Funkce vyjadřuje obsah a struktura formu.

Ve vzájemném vztahu je funkce prvotní, určující

Poznat věci, jevy a procesy znamená pochopit jejich pohyb a důsledky tohoto pohybu, jejich místo ve světě souvislostí i složitou vnitřní strukturu - tedy orientovat se v na první pohled nepřehledné univerzální souvislosti všeho.

Dialektika vzniku a zániku, konce a počátku, nového a starého

Svět je směsicí nového a starého, vznikajícího a zanikajícího, konců i počátků, vzniků a zániků. Tento přirozený stav, trvající miliony let, však při vzniku lidského vědomí narazil na souhlas či nesouhlas člověka, který si ke svému prostředí, ke svým výtvorům i sám k sobě vytvořil určitý vztah. S ledasčím novým se těžko smiřuje, s mnohým starým se nechce loučit. Některé konce, zvláště ten svůj, odmítá občas uznávat. Ale to nic nemění na jejich přirozenosti. Člověk ve svém vědomí procesy vzniku a zániku absolutizuje, příroda ne.

Příroda nemá hranice času a prostoru,
ty si vytváří, a podle svých potřeb mění, člověk

Vznik

Všechno někdy vzniklo, má svůj počátek. I počátek je proces. Vše nové vzniká v lůně starého hromaděním kvantitativních změn. Ty přerostou ve změnu kvalitativní urychlením procesu vývoje - skokem. Nic nevzniká samo o sobě, bez příčiny, bez předchůdce, bez souvislostí. Vše má své kořeny v něčem předchozím. Nic není úplně nové, obsahuje v sobě vždy stopy starého. Žádný počátek proto není absolutní, je vždy relativní, tj. ve vztahu něčeho k něčemu. Vznik je jen vývojovým mezníkem. Počátek, to je první bod ohraničeného prostoru či procesu, přičemž každá hranice je relativní. V přírodě se nevyskytují ostré hranice, každá mez je plastická, je to spektrum. Přesné hranice si vymýšlí pouze člověk, ve skutečnosti neexistují. Každá stránka určitého jevu či procesu má svůj počátek někde jinde. Věci a jevy nelze vidět jen ostře ohraničené časem a prostorem.

Vše vzniká z něčeho, nic nevzniká z ničeho. Každý vznik je vždy jen přeskupením existujícího, zrušením starých a vytvořením nových kvalit, celků i částí, podstat i jevů, obsahů i forem, vztahů i rozporů. Každý počátek je jen kvalitativním skokem ve vývoji něčeho předchozího.

Vznik je procesem změny kvality

Zánik

Vše existující má svůj konec. Jen čas a prostor jsou nekonečné. Žádný konec není absolutní, nikdy nezanikají všechny složky, stránky či rysy jevu současně, vždy něco přežívá, vše schopné dalšího rozvoje je vždy přejímáno novým jevem či procesem. Každý konec je vždy zároveň počátkem něčeho nového. Každý konec je vždy relativní, je vždy procesem. Stejně tak jako počátky i konce jednotlivých stránek leží

jinde a je možné vymezit je přesněji. Každý konec je jen kvalitativním skokem ve vývoji něčeho budoucího.

Konec je lidskou absolutizací některé stránky věci, jevu či procesu

Vztah konce a počátku

Mezi jakýmkoliv dvěma body času i prostoru lze vždy nalézt třetí bod. Věci, jevy a procesy plynule přecházejí jeden do druhého. Není konce bez počátku a počátku bez konce. Obojí jsou jen gnoseologické kategorie, postihující určité stránky jevů a procesů, umožňující pochopit změnu postaty jevu v nepřetržitém procesu vývoje. Nelze absolutizovat konce a počátky, staré či nové, vznik a zánik, minulost či budoucnost; jejich prostřednictvím je však možné chápat svět.

- **nové**, tj. vznikající a rozvíjející se. Vzniká vždy uvnitř starého
- **staré**, tj. stagnující, nerozvíjející se - základní stavební materiál pro nové
- **existující**, tj. zápas nového se starým, dialektická jednota minulosti, současnosti i budoucnosti

Navzdory radosti či zármutku člověka ze všech počátků a konců, jsou to jen uzlové body, definované člověkem. Ve skutečnosti nikdy nic nezačíná a nekončí absolutně, věci a jevy se jen neustále přeměňují, prolínají, vzájemně v nich prostupuje staré s novým. Čím složitější je jev, tím komplikovanější je jeho proměna.

Věci, jevy a procesy v sobě obsahují prvky minulosti, současnosti i budoucnosti.
Vše existující je jednotou přetržitosti a nepřetržitosti.

Dialektika jména a pojmenovaného

Lidé odpradáva ve snaze odlišit sami sebe, své skupiny, okolí, výtvořy a později i své představy a názory, označovali bytosti, věci a jevy jmény. Cokoliv člověk považoval za významně odlišné od ostatního, pojmenoval to. Vyjádřil tím určitý existující subjekto-objektový vztah. Umožnil tím trvalejší setrvání oné odlišnosti ve svém vědomí.

Když člověk zjistí, že něco existuje, pojmenuje to

Pojmenované

Každá součást přírody či vědomí se něčím odlišuje od ostatních podobných součástí. Zatímco pojem, kategorie či klasifikace postihují míru totožnosti jevů a věcí, jméno vyjadřuje především jejich odlišnost. Pojmenování, tj. vytržení jednotlivosti z určitých vztahů a souvislostí, svým způsobem individualizování, izolování něčeho, co izolované není. Je to potvrzení existence něčeho ve vědomí. Pojmenováno může být i reálně neexistující, např. představa, sen, iluze, výmysl a lež. Všechny jevy existovaly alespoň v zárodcích dříve, než byly pojmenovány.

Pojmenované je ve vztahu ke svému jménu objektivní

Jméno

Aby jméno plnilo svou funkci, musí být odlišné od ostatních jmen. Ničím jiným omezeno není. Aby se snáze pamatovalo, bývá někdy v okamžiku svého vzniku nějak spjata s pojmenovaným. Toto sepjetí však bývá různě volné. Jméno vyjadřuje pojmenované s nestejnou přesností i jednostranností. Jméno může vyjadřovat určité stránky, vlastnosti, rysy pojmenovaného bez ohledu na to zda jsou podstatné nebo nepodstatné. Jméno může být v čase svého zrodu pouze výrazem objektivního či subjektivního vztahu autora k pojmenovanému. Může od samého počátku vyjadřovat podstatu pojmenovaného zkresleně nebo dokonce záměrně zcela obráceně. Jméno nemusí ani v okamžiku svého zrodu vyjadřovat vůbec nic. Jméno pouze odlišuje pojmenované od ostatního. Je konkretizováním pojmu, je falešným odrazem pojmenovaného.

Jméno je subjektivním odrazem pojmenovaného

Jméno vzniká v individuálním vědomí, ale jménem se stává pouze tehdy, opustí-li jeho hranice a vstoupí alespoň do nejnižších vrstev vědomí společenského. Jakmile se tak stane, ve společenském vědomí

jméno "žije svým vlastním životem", nezávislým na pojmenovaném

Jméno je zpravidla stálejší, trvalejší než pojmenované, které se vyvíjí a zaniká. Jméno se zpravidla nemění v závislosti na pojmenovaném. Jméno nezaniká s pojmenovaným. Protože vstoupilo do společenského vědomí, přežívá v něm různě dlouhou dobu. Může být nezávisle na pojmenovaném použito ještě mnohokrát ve zcela jiných souvislostech, může se od pojmenovaného zcela vzdálit nebo se s ním dostat do rozporu. Může se stát symbolem něčeho úplně jiného, dostávat nový obsah, může být komoleno, mohou zanikat původní slova, která k jeho tvorbě byla použita. Obráceně i pojmenované žije svým vlastním životem, nezávislým na jméně.

Čím déle jméno přežívá ve společenském vědomí, tím méně vyjadřuje

Dostává-li se jméno do rozporů s pojmenovaným, nevhodně vyjadřuje jeho obsah nebo nedostatečně odlišuje, může vzniknout i přezdívka, o které však platí totéž co o jménu. Jméno a jeho nositel jsou v dialektickém vztahu, a přes svou zdánlivou nezávislost na sebe mohou působit. Jméno může znevažovat či naopak idealizovat pojmenované, může jej činit v očích člověka lepším či horším, může být přitažlivé či odpudivé. Může klamat i pomáhat v orientaci. I špatné jméno se vžije, i hezké jméno ztrácí svůj původní obsah.

U neznámých věcí a jevů, které známe jen podle jména, můžeme mít tendenci posuzovat je právě podle jejich jména. To však nemůže vést k pravdivému poznání jevu a vůbec už ne jeho podstaty. Jméno může být zcela matoucí. Lidé často dávají věcem taková jména, aby zakryli jejich skutečný obsah. Pojmenované musí být vždy zkoumáno bez ohledu na své jméno. Jméno je výsledkem myšlení, zkresleným odrazem skutečnosti. Pojmy proto musíme vysvětlovat materialisticky ze skutečnosti, a nikoliv idealisticky ze jména.

Jméno slouží pouze k vzájemnému odlišení podobných jedinců,
skupin, názorů, představ, předmětů a jevů;
je jen nástrojem, nikoliv východiskem našeho poznání

Je běžnou chybou povrchního poznání, že vysvětlujeme věci z jejich jména a nikoliv z podstaty. Že slovo automobil znamená "samohyb", ví kdekdo, ale nikdo si jej neplete s koněm či bagrem, které se také sami hýbou. Ve společenských vědách však podobné omyly najdete běžně i ve vysokoškolských učebnicích: Politika je např. vysvětlována ze slova "polis", tedy obec, a za politiku je pak vydávána správa věcí veřejných, která zahrnuje i vydávání psích známek, rybářských povolenek a soz komunálního odpadu, zatímco skutečný obsah politiky, tedy prosazování, obhajování a zdůvodňování zájmů tříd, se v učebnicích neobjevuje.

Pozitivní a negativní

Jakmile člověk začal věci a jevy poznávat, cítil potřebu je i hodnotit. Vytvářel postupně etické kategorie např. dobrý a špatný, hodný a zlý, později i estetické a jiné, např. ošklivý - krásný. Jejich pozdějším zobecněním vznikají i filozofické kategorie pozitivní a negativní. Jsou to kategorie subjektivní, hodnotící. Odrážejí vždy jen některé stránky věcí a jevů z hlediska zájmů subjektu. Člověk totiž není schopen hodnotit skutečnost a odhlédnout při tom zcela od svých zájmů. Nemá-li na něčem zájem, nemá potřebu to poznávat. Má-li zájem, potřebuje to hodnotit.

Tyto kategorie odrážejí více než skutečnost vztah člověka k ní

To, co je pro jednoho pozitivní, může být pro jiného negativní. Hodnocení je vždy podmíněno časem i podmínkami, v nichž se zájmy člověka mění. Je podmíněno i měnícím se poznáním, proměnlivostí vztahů v nichž člověk žije. Záleží vždy kdo, kdy, odkud a na co se dívá, jaké má cíle, ale i náladu. Mění se jeho úhel pohledu, vzdálenost i osvětlení. Negativní se mění v pozitivní a naopak. Hodnocení je vždy jen částečné, neúplné, krátkodobé, vždy akcentuje některé stránky a jiné potlačuje; vždy více přihlíží k jednomu zájmu a druhé přehlíží. Čím širší zájmy bere v úvahu, tím je přesnější, ale nikdy nemůže zohlednit všechny zájmy, protože ty jsou vždy rozporné. Vše je pozitivní i negativní pouze dočasně, relativně. Vše pozitivní má své negativní stránky a obráceně. Jsou to dvě strany téže mince.

Negativní a pozitivní existují pouze v našem myšlení a jen ve vztahu k našim zájmům

Neexistuje nic objektivně pozitivního a negativního. Neexistuje nic absolutně pozitivního či negativního. Vše tzv. pozitivní vždy vyvolává negativní účinky a naopak. Svět člověka, tj. řetěz událostí střídavě negativních a pozitivních. Příroda sama o sobě není ani pozitivní, ani negativní, prostě jen existuje.

Vše pozitivní je stejnou měrou negativní a naopak

Tyto dvě kategorie nelze zaměňovat s podobnou dvojicí "progres a regres", které se užívají při posuzování společenského vývoje, a které mají objektivní charakter -

hodnotí jevy z dlouhodobého hlediska a s ohledem na zájmy lidské společnosti jako celku.

Dialektika hlavního a vedlejšího

Každá skutečnost se skládá z mnoha prvků, částí, stránek, vlastností, rozporů a ostatních vztahů, majících objektivně v daném čase a na konkrétním stupni vývoje odlišnou důležitost. Kategorie hlavní a vedlejší odráží tento jejich momentální význam.

Hlavní

Hlavním je to, co v konkrétní situaci působí jako určující. Není to jednou pro vždy dáno; vyplývá to sice z podstaty, ale i z ostatních vztahů. Jeho význam podle okolností sílí či slábne tak, jak se věci mění.

Hlavní nemusí být vždy zjevné, bývá v hlubinách vedlejšího ukryto

Vedlejší

Je vše ostatní, nic z toho však není jednou pro vždy nevýznamné. V určitých situacích nabývají významu i stránky zdánlivě zcela okrajové.

Hlavní a vedlejší odráží vždy jen současný stav

Obě kategorie jsou relativní, proměnlivé jako skutečnost, kterou odrážejí. Hlavní přechází ve vedlejší a naopak tak, jak se mění význam jednotlivých stránek, částí, vlastností, rozporů či ostatních vztahů. Hlavní i vedlejší se mohou vzájemně zesilovat či tlumit, skrývat či odhalovat. Realitu nelze zkoumat podle předem subjektivně stanovených dogmat o významu čehokoli; je nutné konkrétně historicky hledat skutečný stav.

Hlavní a vedlejší nepůsobí nikdy samo o sobě, ale vždy jen v dialektické jednotě, tj. mimo sebe, vedle sebe, proti sobě i za sebou. Nutně či náhodně se jejich působení zřetězuje, tj. vzájemně zesiluje či zeslabuje, dokonce i tak, že se vedlejší spojuje proti hlavnímu, přebírá jeho roli a stává se určujícím.

V přírodě působí hlavní a vedlejší samo, automaticky; v lidské činnosti také, může to být jen správně či nesprávně odráženo vědomím.

Nesprávně pochopení toho co je hlavní a vedlejší patří k nejčastějším lidským chybám

Dialektika totožnosti a odlišnosti

Věci a jevy spolu souvisejí, mají podobné vlastnosti, ale jakkoli se zdají být stejné, jsou vždy rozdílné. A protože se materiální svět neustále mění, neexistují věci, které

by byly absolutně, jednou pro vždy, totožné samy se sebou. Platí to i o myšlenkách, které jsou odrazem proměňujících se věcí.

Totožnost

Je to míra shody jednotlivých znaků, rysů či stránek věcí a jevů, je vždy relativní. Je odrazem společných příčin vzniku věcí a jevů, je důsledkem opakovaného působení stejných zákonů, je rysem zdánlivé stálosti světa. Jakákoliv klasifikace, rozřídění věcí a jevů podle míry shody, je vždy jen podmíněná, dočasná a proměnlivá. Totožnost je abstraktním pojmem, zatímco odlišnost a proměna jsou absolutní.

Totožnost, identitu, chápeme ve dvojí podobě:

- **abstraktní**, odhlížející od všech odlišností, ve skutečnosti platí vždy jen jako $X \equiv X$
- **konkrétní**, tj. totožnost rozdílného, je konkrétní dialektickou jednotou totožnosti a odlišnosti, $X \equiv Y$

Totožnost je možným a nutným zjednodušením skutečnosti, její idealizací. Její absolutizace vede ke zkreslenému závěru o neměnnosti a stálosti věcí.

Odlišnost

Rozdílnost je mírou neshody jednotlivých objektů zkoumání, je absolutní. Je odrazem rozdílnosti podmínek, ve kterých věci a jevy vznikají, je důsledkem neustálého pohybu a změn, ve světě probíhajících. Je i odrazem nahodilosti, jejímž prostřednictvím se prosazuje vývoj.

Vše je vždy v určité míře totožné s jiným a v určité míře rozdílné

Tyto dvě kategorie spolu velice úzce souvisí, vyjadřují materiální jednotu světa v jeho nekonečné rozmanitosti, postihují společný základ, z něhož jevy a věci vznikají i rozrůstající se složitost našeho světa v jeho vzestupné vývojové fázi. Jsou odrazem univerzální souvislosti všeho existujícího v lidském vědomí.

**Nic na světě není totožné s čímkoliv jiným,
ale nic není zcela odlišné od všeho ostatního**

Dialektické kategorie spolu se zákony dialektiky jsou jen různými úhly pohledu na tutéž skutečnost. Postihují různorodost, souvislost a proměnu světa, který nás obklopuje i stejnou složitost, souvislost a proměnu myšlení, které jej odráží. Umožňují pochopit věci a jevy nikoliv strnule, zkresleně, zjednodušeně, a tudíž nepravdivě, ale vnímat je takové, jakými skutečně jsou, v celé jejich bohatosti i kráse.

Vědomí

Filozofie se od svého vzniku snažila odhalit mechanismy, jejichž prostřednictvím může lidské vědomí pronikat do vnitřní struktury věcí a jevů, vnímat svět v celém bohatství rozmanitých vlastností a vztahů. Jen tu a tam některý filozof objevil při tom hledání něco nového.

Většina filozofií má dvě části:

- nauku o bytí (ontologie)
- nauku o poznání (gnoseologie, epistemologie, noetika)

Marxismus vědomě a záměrně tyto dvě části přísně neodděluje. Zkoumá vždy bytí, vědomí a poznání ve vzájemném vztahu, současně, jako různé stránky téhož. Jedině tak lze vědomí pochopit. Vědomí totiž není ničím samostatným, na člověku nezávislým, je jeho nedílnou součástí, stejně tak jako poznání, které je důsledkem i podmínkou vzniku vědomí a člověka vůbec.

Vědomí je především vědomím sebe samého

Někdy se vedou spory o tom, zda je vědomí výlučně lidskou schopností, či je lze přisoudit i některým dalším živým tvorům. Nelze. Každý živý organismus má sice schopnost smyslově odrážet vnější podněty, vyšší organismy mají i schopnost si je zapamatovat, možná i částečně spojovat, ale to je málo. Vědomí člověka se vytvářelo současně s prací, složitými společenskými vztahy, jazykem a poznáním, jako statisíce let trvajícím cyklus vzájemně působících příčin a následků. Paměť, instinkty, návyky či podvědomí, které můžeme nalézt i u jiných tvorů, samy o sobě vědomí nevytvářejí.

Vědomí je výsledkem postupných kvantitativních změn dráždivosti, které během evoluce probíhaly u mnoha živočichů, avšak pouze u člověka přesáhly hranice míry živočišného světa a vedly ke skoku, na jehož konci je vědomí; k vytvoření zcela nové kvality, k abstraktnímu myšlení, které je podstatou vědomí. Ostatní živé organismy tímto vývojovým skokem neprošly. Zaměňování psychické dovednosti vyšších živočichů s lidským vědomím je přeludem.

Vědomí je způsob existence člověka

Podobné jsou i iluze o vědomí jako schopnosti počítačů. Vědomí je složitou kombinací přinejmenším biochemických, elektrických a společenských procesů, a k tomu mají počítače daleko. Možnost pamatovat si, provádět logické operace, komunikovat ještě není vědomím, pokud není pociťována, prožívána a vnímána. Lítost, stud, sebereflexe, svědomí, předsudky, sympatie, temperament, láska, štěstí, deprese, naděje, strach, sny, představy, touhy, charakter, víra či mnoho dalších psychických procesů, které se na utváření vědomí střídavě podílejí, člověk do svých výtvorů v celém komplexu vkládat nemůže, ale ani nesmí.

Neexistuje vědomí mimo člověka a člověk nemohl vzniknout bez vědomí

Předmarxistické pojetí vědomí

První filozofové, např. Thales a Demokritos, byli spjati s praktickou lidskou činností, jejich filozofie byla proto převážně věcná, materialistická. Nemohouce se vzdát bohů, za což hrozila smrt či vyhnanství, nahrazovali je oduševnělostí látky, čímž položili nevědomky základy hylozoismu.

Avšak už jejich následovníci s postupující dělbou práce, s oddělováním fyzické a duševní činnosti ztráceli každodenní kontakt s praxí, a uzavření do svých úvah, stále častěji opouštěli půdu reality. Vědomí se jim jevilo jako cosi izolovaného, poznání jako něco výlučného, mnohdy i samoučelného. Na druhé straně byli stále silněji determinováni rozvíjejícími se náboženskými systémy, jejichž hranice nechtěli nebo nesměli překročit. Byli mnohdy spjati s vládnoucími třídami, jimž vědomě či nevědomě sloužili například tím, že zdůvodňovali a obhajovali poměry doby, na nichž byli závislí. Vědomí bylo chápáno převážně metafyzicky, idealisticky, jako něco existujícího mimo hmotné systémy. Vznikla celá řadasměrů a přístupů, v nichž se jen těžce, krůček po krůčku, s velikými oklikami prodírala na svět pravda, obalená balastem dobových nánosů. Mezi nimi např. i sofistika, která se z původního hledání pravdy změnila v samoučelné vytváření zdánlivých problémů profesionálními filozofy a učiteli rétoriky a v jejich efektní, ale zbytečné řešení.

Po většinu středověku se projevovala a často i převažovala myšlenková stagnace jako důsledek vlády silných církví, v Evropě pak především církevní scholastika inspirovaná Platónem a jeho názorem, že "poznávání světa jen mate mysl", a jediné možné poznání je cestou rozjímání, při němž nic smyslového nemá rušit. Tyto názory dodnes přžívají ve fideismu. Poznatky sice přibývaly, ale ve srovnání s helénistickým starověkem pomalu, stejně pomalu se šířily a to jen v úzkém okruhu. Málo pronikaly do života společnosti. Velká část duchovního potenciálu společnosti byla věnována na obhajobu a šíření náboženských dogmat či na smíření vědění a víry. Skutečná věda většinou živořila na okraji a v opozici, mnohdy byla nemilosrdně trestána.

Teprve s příchodem renesance a s pozdějším výrazným rozvojem výrobních sil se začaly více objevovat přístupy praktičtější, protináboženské, které však zpravidla v procesu poznání jednostranně přeceňovaly rozum, smysly či zkušenost. Ohromný pokrok v teorii poznání a lidského myšlení vůbec znamenal od 17. století osvícenství, které bylo ideovou součástí přechodu lidstva od feudalismu ke kapitalismu. Přes všechny dílčí i podstatné omyly však většinou tyto rozmanité myšlenkové směry přispěly k prolomení oficiálního církevně dogmatického myšlenkového monolitu a znamenaly posun lidského vědění vpřed.

Na druhé straně však jako reakce na prohlubující se rozpory mezi vírou a vědami sílily i subjektivně idealistické hlasy agnosticizmu, popírající tak či onak poznatelnost světa či jeho podstaty, přičemž některé z nich, jako např. solipsismus, byly ve svých důsledcích ještě fantastičtější než náboženství samo.

Každá jednostrannost však vždy vede k nesprávným závěrům

I v současném světě vznikají různé výklady vědomí, jako např. "vědecký kreacionismus", teorie "inteligentního designu", "memetika" a jiné, neopírající se ani tak o vědecké poznání, jako o jeho chybnou interpretaci a mezery v něm. I mezi vzdělanými lidmi se objevují neuvěřitelné názory, že vědomí má vlastně každá hmota.

Marxistické pojetí vědomí

Vědomí je proces, v němž člověk jako jediná bytost může prožívat minulost a budoucnost jako přítomnost. Neexistuje nezávisle na čase. Vzniklo teprve na vysokém stupni vývoje hmoty, resp. její nejvýše organizované struktury - lidského mozku. Je produktem hmoty, je nejvyšší formou jejího pohybu a nejsložitější podobou jejího odrazu. Neexistuje nezávisle na hmotě, je výsledkem přírodně historického vývoje a vzniklo současně s lidskou bytostí jako její neoddělitelná součást, jako důsledek soužití jednotlivce se společností v procesu poznávání a měnění svých životních podmínek. Je to proces používání paměti při spojování jednotlivých uložených informací a z nich vytváření nových. U vyšších živočichů tak vzniká pouze podmíněný reflex, u člověka pojem, s nímž pracuje rozum. Člověk je tvor, který si uvědomil a pojmenoval sám sebe.

Vědomí je vlastností nejvýše organizované hmoty - lidského mozku

Materiální svět existuje nezávisle na vědomí, je prvotní; vědomí je jeho vrcholným důsledkem a v tomto smyslu druhotné, odvozené. Vědomí má přes svůj ideální obsah materiální podstatu. Ideje, myšlení, to je reakce hmotného systému zvaného lidský mozek na ostatní materiální skutečnosti. Vědomí vznikalo současně s lidskou společností jako produkt práce, kterou nešlo vykonávat jinak než při komunikaci a plánování. Člověk je tvorem myslícím, tedy plánujícím. A plánování se člověk naučil při používání ohně, k jehož udržení bylo třeba přikládat, mít předem připravené zásoby paliva, což už nešlo dělat živelně, jako při lovení zvěře. K tomu bylo zapotřebí uvědomit si čas a začít abstraktně myslet.

Vědomí je abstraktním myšlením, nejvyšší formou reakce živého organismu na sebe sama i vnější svět

Teprve druhotně může jiné myšlení reagovat na již vzniklé ideje a dále je přetvářet. Díky tomu vědomí, jakmile vzniklo, může se zdánlivě od své materiální podstaty vzdalovat, může skutečnost předbíhat a předvídat, dovede se vracet do minulosti, dokáže vytvářet cokoliv zdánlivě nezávislého na materiální skutečnosti, umí snít a plánovat, poznávat i klamat, je schopno jakoby volně létat v prostoru, ale nemůže se od své materiální podstaty odtrhnout. Vědomí vybavilo člověka fantazií, tedy schopností přetvářet své odrazy skutečnosti do libovolné podoby, vytvářet obrazy neexistujícího, ať jsou to plány staveb a strojů či představy bohů a duchů. Ale bez člověka vědomí existovat nemůže.

Člověk je jediným živočichem, jehož poznání překročilo hranice svého životního prostředí a životní způsob

Vědomí je čistě techniky souhrnem fyzikálních, chemických, biologických a dalších neprozkoumaných pohybů hmoty, ale nelze je redukovat pouze na ně. Je nejvyšší formou pohybu v nejlépe organizované hmotě, tedy v lidském mozku, ale probíhá pouze v sociálně organizované hmotě, tj. ve společnosti. Je tedy pohybem biosociálním.

Vědomí je produktem hmoty, jejím pohybem a existuje závisle na ní

Vědomí existuje závisle na lidské řeči, nemůže se rozvíjet jinak než spolu s ní. Není možné jakési "čisté vědomí" na jazyku nezávislé. Lidská řeč se však vyvíjela v souvislosti s materiální praktickou činností lidí a výhradně ve společnosti. Čím složitější tato činnost je a čím složitější jsou společenské vztahy z ní vyrůstající, tím dokonalejší jazyk vzniká. Ani řeč ani vědomí nemohly vzniknout u izolovaného jedince. Ačkoliv nositelem vědomí je jednotlivec, jeho tvůrcem je společnost. Je závislé na materiálních předpokladech fyziologické a společenské povahy. Sám mozek jej není schopen vytvořit. Vědomí člověka vznikalo jako odraz jeho materiální činnosti i sociálních kontaktů při ní vznikajících. Formovalo se krůček po krůčku současně jako důsledek i podmínka práce spolu s člověkem, žijícím ve společnosti.

Vědomí je výsledkem i podmínkou materiální činnosti lidí a společenských vztahů

Řešení vztahu bytí a vědomí představuje základní hranici mezi materialismem a idealismem. Zatímco materialismus chápe vědomí ve vztahu k bytí jako autonomní, idealismus tak či onak popisuje vědomí v tomto vztahu jako suverénní, to jest na bytí nezávislé.

Vědomí je ve vztahu k bytí autonomní, nikoliv suverénní

Na první pohled se může zdát, že vědomí je vlastností či schopností jednotlivce. Vzniklo sice uvnitř jednotlivce, avšak současně také uvnitř společnosti. Bez sociálních kontaktů jedince se společností vědomí vzniknout nemůže. Jeho nositelem je sice individuum, ale jeho tvůrcem je společnost, která vytváří potřebu, možnost i nutnost vědomí; dokáže přenášet myšlení z generace na generaci, rozvíjet jej, korigovat a zprostředkovávat poznatky mnoha jednotlivců současných i minulých. Jednotlivec nedokáže reprodukovat své myšlení, společnost to umí.

Vědomí je vlastností jednotlivce ve společnosti, vzniká jako odraz společenských vztahů člověka

Někdy bývá marxismu a materialismu vůbec nesprávně připisováno, že považuje vědomí za nehmotné; a nebo naopak že jej redukuje na pouhé hmotné procesy. Nikoliv. Vědomí, to jsou hmotné procesy, které člověk nevnímá a odráží pouze jejich výsledek, stejně tak jako nevnímá tisíce jiných hmotných procesů uvnitř svého těla, dokud je všechno v pořádku, a jako hmotné je registruje až tehdy, začne-li něco bolet. Člověk je může ovlivňovat pouze nepřímo, svým fyzickým či duševním pohybem.

Vědomí je zároveň odrazem i souhrnem mnoha hmotných procesů probíhajících uvnitř člověka i mimo něj, avšak nelze jej redukovat na žádný z nich

Odraz

Jednou ze základních, všeobecných vlastností hmoty je odraz. Je to schopnost hmoty zaznamenávat vnější vlivy a reagovat na ně změnou pohybu. Je to schopnost reprodukovat určité stránky toho, co náleží odráženému objektu. To je základem poznatelnosti světa. Každému vývojovému stupni hmoty odpovídá určitá forma pohybu a jí odpovídající forma odrazu. V neživé přírodě existují elementární formy odrazu, např. otisk, stín, změna směru, formy nebo intenzity pohybu. V živé přírodě je základní formou odrazu dráždivost, tj. změna výměny látkové jako reakce na změnu vnějšího prostředí.

**Odraz je schopnost hmoty reagovat na vnější pohyb změnou pohybu svého.
Odraz je výsledkem rozporu.**

U vyšších živočichů i u člověka probíhá toto odrážení prostřednictvím smyslů. Odrážíme nikoliv hmotu, ale změny vyvolané jejím pohybem. Probíhá u každého organismu individuálně na základě jeho biologické výbavy. Tímto způsobem lze odrážet stránky okolního světa, které jsou přímo vnímatelné.

Smyslový odraz má individuální povahu

Tím, že člověk začal pracovat, byl postupně nucen odrážet i ty stránky světa, které přímo vnímatelné nejsou. Byla to např. tvrdost, houževnatost, pevnost, štěpnost či pružnost materiálu, který měnil. Stejně tak musel začít rozlišovat počty jednotlivých předmětů i lidí, podobnost a příbuzenské vztahy mezi nimi i vztahy příčiny a účinku mezi svým jednáním a jeho následky. Do určité míry mohl své chování, podobně jako nejvyšší savci řídit smyslovým myšlením, tj. uchovanými smyslovými představami. Avšak rozvoj jeho pracovní činnosti a z ní vyplývajících sociálních kontaktů jej přinutil využívat i další možnost, pro kterou již byl biologicky vybaven, tj. rozum. Práce a společnost jej k tomu vybavily i sociálně, daly vzniknout řeči, jež byla podmínkou i produktem kvalitativně nového, společensky podmíněného odrážení - vědomí.

Rozumový odraz má společenskou povahu

Nejvyšší formou odrazu v živé přírodě je lidské vědomí, které je produktem mozku a společenského vývoje. Je odrazem hmotného světa kolem nás. Pouze člověk má schopnost rozumového odrazu. Nižší živočichové mají schopnost pouze odrazu smyslového. Lidské vědomí svět nejen odráží, ale prostřednictvím praxe také přetváří. Obsahuje nejen odraz skutečnosti, ale také odraz vztahu člověka k této skutečnosti. Je tedy více či méně zkresleným, přetvořeným obrazem skutečnosti. Vědomí nebylo člověku někým nebo něčím dáno, člověk žijící ve společnosti si jej vytvořil a neustále mění jako odraz svého života. Jestliže člověk obsah svého vědomí sděluje jinému, vzniká informace.

Poznání - to je odrážení

Proces odrazu není pasivním přijímáním působení okolního světa na člověka, na jeho smysly, ale je aktivní reakcí, je společenskou činností při níž si člověk veden svými zájmy svět osvojuje a při tom mění.

Vědomí je aktivním, dialektickým odrazem skutečnosti a vztahu člověka k ní,
je nejvyšší formou odrazu

Poznání

Jednou ze základních potřeb člověka je poznávat prostředí, v němž žije. Poznání, to je nekonečný společensko historický proces odrážení reality člověkem, trvající tak dlouho, jak dlouho bude existovat společnost. Jeho rozsah, hloubka, šířka i kvalita jsou omezovány pouze materiální skutečností samou, schopnostmi a potřebami člověka i společnosti, v níž poznává. Poznání je procesem, při kterém si člověk vytváří odpovídající obraz skutečnosti ve svém vědomí, a k této skutečnosti zaujímá určitý postoj. Poznáním se člověk mění z pasivního na aktivního účastníka vztahu k realitě.

Poznání je procesem přeměny člověka z objektu v subjekt

Poznání tedy vždy obsahuje dvě složky:

- **objektivní** - obraz reality ve vědomí, jehož přesnost je závislá na schopnostech jednotlivce a jeho možnostech, daných stavem vývoje společnosti a z něho vyplývajícími potřebami poznání. Objektivní složkou poznání je pravda.
- **subjektivní** - vztah k poznanému, který vytvořený obraz upřesňuje či zkresluje nikoliv na základě odrážené skutečnosti, ale na základě zájmů člověka a jeho světového názoru. Vede k přesným či nepřesným výkladům poznaného, k přijímání či odmítání části poznatků.

Každé poznání má vždy svou objektivní a subjektivní stránku

Poznání, to je činnost společnosti, která ale může být vykonávána, stejně jako kterákoliv jiná činnost, pouze prostřednictvím jednotlivců. Jejich poznání je vždy jen omezené, úzké, dílčí, obsahuje subjektivně podmíněné omyly, má svou emotivní stránku i bariéry vyvěrající ze světového názoru poznávajícího. Teprve společnost jako celek prověří, v čem má jednotlivec pravdu a v čem se mýlí, teprve společnost dokáže postupně odvrhnout všechn subjektivní a dobou podmíněný balast, objektivizovat poznání jednotlivce a přebrat od něho to, co vstoupí do vědy, jako kolektivní zkušenosti lidstva.

Každé poznání odráží nejen poznávanou realitu, ale i osobnost poznávajícího,
a dobu i podmínky v nichž k poznání docházelo.

Je to společenský proces, v němž izolovaný jednotlivec sehrává větší roli jen výjimečně. Společnost poznání potřebuje a umožňuje, jednotlivce jej zprostředkuje. Je-li geniální, tím lépe. Není-li, bude to trvat déle. Je-li příliš geniální, společnost jeho poznání nepřijme, protože zbytečně předběhl její praxi. Později, až bude potřeba, učiní poznání jiný jednotlivce, třeba méně zdatný. Genialita člověka může spočívat jen v tom, že využije všech možností, které mu k tomu rozvoj společnosti dává a učiní právě ten objev, který společenská praxe potřebuje.

Člověku není nic platné poznání, pokud jej nematerializuje

Zkoumá-li někdo věci momentálně nepotřebné, je pouhým podivínem, i kdyby měl tisíckrát pravdu. Poznání je společenským procesem a je podmíněno možnostmi, které k němu společnost vytváří. Základem lidského poznání se stala až lidská práce. Od té doby, co lidstvo poznává, své poznatky neustále rozšiřuje, prohlubuje a opravuje.

Poznání je výsledkem společenské praxe

Praxí se rozumí cílevědomá, smyslově předmětná činnost společnosti, která vede k přeměně skutečnosti, tj. přírody či společnosti. Jejím základem je výrobní činnost lidí, tedy výměna látek mezi společností a přírodou. Poznání z praxe vychází a k ní směřuje. Praxe je zdrojem opatřování si životních potřeb a současně pramenem odrážení reality. Praxe je prvotní, poznání je druhotné. V praxi člověk poznává a poznání ovlivňuje praxi. Mezi praxí a poznáním existuje dialektický vztah. V praxi člověk získává i ověřuje své poznání.

Praxe je východiskem, cílem a kriteriem pravdivosti našeho poznání

Poznání je nerozlučitelně spjata s prací; je její podmínkou i produktem současně. Práce je základem poznání a poznání umožňuje práci. Vznikají a vyvíjejí se současně. Vzájemně se podmiňují, doplňují, rozvíjejí a prolínají. Jejich nositelem může být tentýž člověk i různí lidé. Práce i poznání se mohou krátkodobě navzájem předbíhat, mohou za sebou zaostávat, někdy jsou totožné, jindy se od sebe vzdalují či přibližují. Mohou mít v různých dobách a na různých místech rozdílný význam. Jsou-li od sebe dlouhodobě odtrženy, vede to k jejich degeneraci.

Poznání je druhou stránkou práce

Každé poznání má své podmínky nebo-li kořeny, z nichž vyrůstá:

- **gnoseologické**, tedy soubor předchozích poznatků, které nové poznání umožňují. Při tom však některé z nich mohou působit částečně i jako brzda poznání, protože jsou neúplné, nepřesné, zafixoval se jejich minulý špatný výklad, a to odvádí pozornost jiným směrem.
- **společenské**, tedy soubor potřeb společnosti, které nové poznání vyžadují. Zároveň však v třídně rozdělené společnosti mohou zájmy některých tříd či skupin působit jako retardační faktor, neboť je pravdivé poznání ohrožuje.

Poznání zdaleka nezáleží jen na kvalitách jednotlivce, který k němu dospěje, na jeho ochotě zabývat se právě tím či oním, na jeho vůli a pracovitosti. Poznání je především důsledkem potřeb společnosti, a proto k němu docházet musí.

Poznání je procesem zákonitým

Žádné poznání není jednou pro vždy, není definitivní, absolutní. Každé jen více či méně odráží možnosti a potřeby dané doby. Každé poznání bude po čase rozvinuto, prohloubeno, ale i opraveno. Každý poznatek vždy vyvolává nové otázky a otevírá prostor pro poznání nové. Každá realita se neustále mění a spolu s ní se mění i její poznání.

Poznání je nekončícím procesem

Každé lidské poznání je vnitřně rozporné, obsahuje pravdy i omyly, poznatky částečné i úplné, dočasné i trvalé. Poznání vzniká z rozporů a rozpory mezi jednotlivými částmi vědění jsou základem jeho dalšího vývoje. Nejsou-li poznání, věda, pravda, jazyk či umění vnitřně rozporné, jsou mrtvémi. Není chybou dopouštět se omylů, chybou je setrávat v nich, nebo dokonce vytvářet při obhajobě svých chyb novou "vědu".

Poznání je vždy vnitřně rozporné

Nové poznání se ve společnosti často setkává s odporem; naráží na setrvačnost společenského vědomí, na společenské zájmy, kterým nevyhovuje, na žárlivost těch, kteří k němu nedospěli i samolibost těch, jenž měli monopol na poznání dosavadní. V přírodních vědách o něco méně, ve společenských vědách prakticky vždy. Pravda o společnosti je vždy popírána.

Pohyb vědomí, stejně jako každý jiný pohyb, naráží na odpor a vyvolává rozpory

Hranicí poznání je jen stav reality, dočasnými bariérami mohou být možnosti, vytvořené dosavadním vývojem společnosti a potřeby, které společnost má. Jiné hranice poznání nejsou. Není nic, co by bylo nepoznatelného. Vše existující je poznatelné, někdy s obtížemi, někdy to dlouho trvá, mnohokrát se člověk mylí, ale protože svět je hmotný a pohybuující se, a člověk poznává pouze prostřednictvím tohoto pohybu,

svět je poznatelný.

Formy poznání

Smyslové

Smysly jsou základním nástrojem člověka k poznávání. Jedině jejich prostřednictvím získává prvotní informace, poznání umožňující; pouze díky jim člověk odráží, tedy vnímá okolní svět. Smysly, byť zprostředkovaně pomocí nástrojů či přístrojů poznáváme hmotu, její vlastnosti, kvantitativní stránku a pohyb v prostoru. Avšak teprve další zpracovávání těchto informací rozumem umožňuje poznání jejího vývoje a vztahů, což teprve činí člověka člověkem. Smyslové poznání je umožněno dráždivostí.

- **počitek** je základní, nejjednodušší formou odrazu světa vědomím. Je to výsledek smyslového odrazu umožněný dráždivostí, který vedle toho že vyvolává jako reakci organismu změnu jeho funkcí, je-li to třeba k přežití, může být uložen do paměti např. k vytvoření podmíněných reflexů či využit k dalšímu zpracování. Jeho prostřednictvím člověk odráží jednotlivé vlastnosti předmětů objektivní reality, např. tvar, barvu, vůni. Je to jediný kontakt našeho styku se světem. Vše, co se v rozumu vytvořilo a přetvořilo, bylo vědomím přijato pouze formou počitků. Bez počitků by nebylo možné vytvořit v lidském vědomí vůbec nic. To ovšem neznamená, že ve vědomí je pouze souhrnem jednotlivých počitků - je v něm především zobecnění jejich obsahu,

zprostředkované jazykem. Počitek je základním stavebním kamenem vědomí, což samozřejmě neznamená, že kamení je vždy stavbou.

- **vjem** je souborem počitků a jejich vzájemným propojením, celistvým obrazem utvořeným v našem vědomí smyslovými orgány, který jsou vyšší živočichové schopni uchovávat paměti. Vnímání je procesem smyslového poznávání; je předpokladem, nikoliv důkazem myšlení. Paměť a vnímání nejsou vlastní pouze člověku - myšlení ano.
- **představa**, to jsou vjemy a jejich soubory, které dříve na naše smysly působily, uchovaly se v paměti a mohou být znovu vyvolávány. Je to psychický jev, v němž se poprvé odtrhuje naše vědomí od objektivní reality, je to přechod mezi smyslovým a rozumovým poznáním. Při představě může člověk vytvářet taková spojení mezi vjemy, která v realitě neexistují, a to je základem fantazie. Schopnost představy je nezbytným spojovacím prvkem mezi smyslovým a rozumovým poznáním; umožňuje člověku volně manipulovat se smyslovými obrazy.

Smyslové poznatky jsou objektivně majetkem jedinců,
přestože byly vytvořeny za spoluúčasti společnosti

Rozumové

Je vyšší formou poznání, je výlučnou schopností člověka. Je to správné či nesprávné, přesné či nepřesné další zpracování toho, co člověk z okolního světa odrazil svými smysly. Je to poznávání kvalitativních stránek věcí a jevů, jejich podstaty, souvislostí a rozporů.

- **pojmem** je nejjednodušším odrazem reality rozumem, myšlenkovou abstrakcí, hledající společné znaky jednotlivých vjemů; je nejnižším stupněm zobecnění, prvním výsledkem a základním nástrojem myšlení. Je to vyjádření formy a obsahu tvořené rozumem pro určitý druh vjemů a později i jejich již vzniklých myšlenkových odrazů. Je subjektivním odrazem měnící se reality, a proto se jeho náplň mění spolu s ní; mění se i s ohledem na stupeň poznání. ale také v závislosti na tom, jak pojem lidé používají. Nejsou věčné, neměnné pojmy se stálým obsahem, nezávislým na živé praxi a poznání člověka.
- **soud** je logickou soustavou pojmů, jejich pravdivým či nepravdivým spojením
- **úsudek** je takovým spojením několika soudů, které vytváří nový poznatek

Rozumové poznatky jsou objektivně majetkem společnosti;
přestože vznikly jen ve vědomí jedince - byly vytvořeny společností

Rozumové a smyslové poznání spolu tvoří dialektickou jednotu, spolu se podmiňují i ovlivňují a pouze ve vzájemném působení umožňují dospět k pravdivému poznání.

V procesu vývoje vědomí se u člověka vyvinula inteligence, tj. schopnost rychle a správně používat paměť, vytvářet dotek mezi smysly i rozumem a spojovat správně jednotlivé pojmy a soudy a vyvozovat z nich závěry.

Současně s rozumem však člověk během svého vývoje rozvíjel i další schopnost, jejíž základ získal již v dávném stádiu evoluce. Jeho dráždivost, tj. základní vlastnost každého živého organismu, nabývala stále složitějších podob. Čím dále tím více jej vzrušovaly nejen jeho počitky, ale i poznatky rozumu a jeho rozvíjející se zájmy. Vznikaly lidské emoce, které již nebyly pouhými pudy; provázejí každé jeho poznání i počínání. Jsou materiálně i sociálně podmíněny, mají své individuální i společenské příčiny. Více či méně, zjevně či skrytě ovlivňují jednání člověka a mohou být ovlivňovány. Jsou člověkem využívány i zneužívány. Mohou být v souladu i v rozporu s rozumem člověka či jeho zájmy; lze je potlačit, ale nelze se jich zbavit.

Spolu s rozumem člověk poprvé získal schopnost chovat se i nerozumně

Nechová-li se člověk rozumně, a uvědomuje si společenské důsledky svého počínání, pak se u něho utváří svědomí, které je zpětnou vazbou a může jednání člověka korigovat.

Svědomí je vztahem jednotlivce ke společnosti

Rozum u člověka vznikl a existuje souběžně s vírou v pravdivost svého poznání, ale také současně vírou v iluze, které mu rozum umožnil vytvářet, a které jsou vedlejším produktem rozumu.

Rozum a víra existují vedle sebe v dialektické jednotě

Stupně poznání

Poznání probíhá v různých stupních, které představují různou úroveň poznání, a které spolu souvisejí:

- **empirické** poznání, vychází z pozorování, zkušeností a experimentu. Je základní formou správného poznání, ale samo o sobě k správnému poznání nevede
- **teoretické** poznání, tj. použití abstraktního myšlení, odhalení skrytých vztahů a zákonitostí
- **běžné** poznání je souhrnem znalostí normálního člověka; je útržkovité, nesystematické, povrchní, setrvačné, podléhá zájmům a cílům člověka, je ovlivněno zkušenostmi i sociálními rolemi a vztahy, dopouští se nesprávného zobecňování
- **vědecké** poznání je nejvyšší formou, má obecný charakter, je ucelené, systematické, a má formalizovaný jazyk. Používá mj. indukce a dedukce, abstrakce a konkretizace, analýzy a syntézy; má formu definic, formulovaných zákonů, teorií či hypotéz

Zvláštní podobou poznání je intuice, tedy podvědomé, instinktivní používání zkušeností, znalostí, světového názoru, citů i pudů k okamžité orientaci v problému. Intuice je ovlivněna potřebami a zájmy člověka, je podmíněna znalostmi i zkušenostmi a musí být dodatečně korigována rozumem.

Legendami opředený způsob poznání je inspirace, idealisticky vykládaná jako zjevení, políbení múzy a pod. Ve skutečnosti jde o stav soustředění, obzvláště příznivý pro tvůrčí činnost, jehož předpokladem je dostatečný počet znalostí, zkušeností a zážitků, uložených ve vědomí i podvědomí, náhle vyvolaných náhodným vnějším podnětem, který je spojuje ve zcela nový obraz.

Falešnou formou poznání je iluze. Je to nový obraz vytvořený vědomím, složený jako mozaika ze střípků pravdy, ale poskládaný jinak, než pravdě odpovídá. Je zcela zákonitě doprovodným jevem schopnosti člověka abstraktně myslet a mít fantazii. Může být i důsledkem optického klamu, duševní poruchy, ale většinou bývá výsledkem zjednodušení, neznalosti či podcenění některých faktů a hlavně nevyzrálosti světového názoru člověka.

Iluze je starší sestrou pravdy, jenže je potvora krásnější než ona

Zcela absurdní obdobou poznání je fanatismus, kdy zájmy člověka vyplývající z jeho postavení ve společnosti jsou natolik silné a jeho znalosti naopak natolik slabé, že se spokojuje s povrchními informacemi, které mu vyhovují, odmítá jiné, nepřemýšlí o nich a slepě na ně reaguje. Fanatismus nemůže dospět k pravdě, protože mu v tom brání neznalost a sociální tlak.

Za poznání se vydává i šarlatánství, které je jeho předstíráním. Postupuje opačně než poznání, které vyvrací staré domněnky novými fakty: snaží se vyvracet nová fakta starými domněnkami. Šarlatánství nikdy není pouhým omylem, je vždy ekonomicky podmíněno. V přírodních vědách je považováno za odsouzené, zatímco ve společenských vědách a zejména v politice je často uctíváno a oceňováno.

Poznání je odrazem okolního světa v lidském vědomí. Je především výsledkem aktivního, praktického vztahu člověka k světu. Člověk se světa nezmocňuje pasivním nazíráním, nýbrž aktivní, smyslově předmětnou činností.

Člověk poznává svět tím, že jej mění

Myšlení

Myšlení je procesem poznávání a formování vědomí. Vzniklo jako specificky lidský způsob odrazu objektivní reality v průběhu miliony let trvajících biologického a společenského vývoje člověka. Nelze je v žádném případě redukovat na fyziologické pochody, které při něm probíhají. Je složitě podmíněno mnoha faktory:

- objektivní existencí vnějšího prostředí
- prací, kterou toto vnější prostředí neustále přetváří, aby v něm mohl přežít
- společenskými vztahy, bez nichž by nemohl pracovat
- řečí, kterou byl nucen si vytvořit jako podmínku i důsledek práce a společenských vztahů
- biologickými předpoklady, které vznikaly v procesu vývoje tím, že přežívali pouze jedinci pro práci, společnost, řeč a myšlení lépe vybavení

Myšlení je souhrnem fyziologických a společenských procesů, při nichž člověk operuje s vjemy, pohyby, zkušenostmi, představami, které ukládá do paměti, a z nich vytvořenými pojmy, úsudky, soudy, abstrakcemi, analýzami, hypotézami či teoriemi, které svou fantazií volně spojuje a zpětně ověřuje s objektivní realitou, jejíž jsou pravdivým, zkresleným či převráceným odrazem. Je biosociálním procesem, vznikajícím ve společnosti, od které nelze oddělit.

Člověk spolu s poznatky získává i emoce, které je doprovázejí. Mnohé poznatky jsou mu totiž nepříjemné; zbavují jej krásných iluzí, nutí jej měnit jeho zvyky, odporují jeho potřebám a zájmům, činí zbytečným co se léta učil, vyvracejí to, v co léta věřil. Naopak některé omyly mu vyhovují, určité iluze se mu líbí. Myšlení je tak vždy

dialektickou jednotou racionálního a emocionálního, které se vzájemně podporují i potírají. Emoce zvyšují či snižují množství energie užívané k myšlení i jednání a tudíž mění jejich intenzitu. Myšlení může pravdu odhalovat i bojovat proti ní, je schopno bořit staré iluze a vytvářet nové; mýlí se a umí i lhát.

Myšlení je vždy ovlivňováno potřebami jednotlivce a společnosti, ale i emocemi a zájmy, pramenícími ze společenských vztahů, v nichž vzniká

Myšlení je nejvyšším produktem života a nese sebou základní vlastnost, charakterizující život: má schopnost rozmnožovat se, dokonce třemi způsoby současně.

- tím, že se jedinec učí od ostatních, spojuje jejich poznatky a vytváří nich nové
- tím, že jedinec je schopen učit sám sebe a vytvářet nové poznatky
- tím, že jedinec předává produkty svého myšlení ostatním

Důsledkem toho je, že žák dokáže předčít svého učitele, že

myšlení generace po generaci roste kvantitativně i kvalitativně.

Člověk nejen napodobuje chování ostatních jedinců, tak jak se děje v živočišné říši běžně. Lidský jedinec se vědomě, ze své potřeby učí. Dokáže předávat poznatky nejen svému druhu, ale i jiným vyšším živočichům, kteří jej napodobují a ve snaze získat odměnu či jeho přízeň se od něj učí. Ale nedokáže předat to, co se naučili, svým potomkům, neumějí si to sdělit řečí, nedovedou vytvořit poznatky vyšší. A dovednosti získané od člověka jim nejsou nic platné v jejich přirozeném materiálním i sociálním prostředí - spíše naopak. Nemají potřebu myslet a chybí jim k tomu biologické i sociální předpoklady, které se miliony let vyvíjely u člověka odlišným směrem než u nich. Zvířata odrážejí objektivní realitu po svém, a pokud se nám v něčem podobají, tak je to právě v tom.

Myšlení je výlučnou schopností člověka a kdo tvrdí opak, zapomněl, co z něj člověka dělá

Pravda

Pravda je objektivní stránkou poznání. Neexistuje kdesi mimo člověka. Je procesem shody našich poznatků s objektivní realitou, je to správný obraz reality v našem vědomí. Pravda není totožná s objektivní realitou - ta totiž není ani pravdivá ani nepravdivá, ta prostě existuje. Pravda je momentálně dosažitelným stupněm shody poznání s realitou. Pravda je objektivní, nezávislá na lidském vědomí, přestože existuje pouze v něm. Neexistuje však pravda jako taková. Je to pojem lidmi vytvořený a lidem sloužící. Člověk vytvořil pouze pojem, jeho obsah nevytváří, ale odráží. Pravdu nemůžeme poznat smyslovým poznáním; to je jen velmi jednoduché a dává nám jen dílčí poznatky. Ty musíme zpracovat rozumem, jenž dokáže pronikat k podstatě jevů a vidět je v souvislostech a vývoji.

Pravda je filozofická kategorie k označení souladu našeho poznání s jeho objektem

Neexistují věčné, jednou pro vždy dané a na člověku nezávislé pravdy. Každá pravda je vždy objektivně podmíněna stupněm vývoje poznávaného objektu, schopností poznávajícího subjektu i dobou, která pro poznání vytváří lepší či horší podmínky. Je formulována vždy v určitých objektivních i subjektivních podmínkách. Člověk neobjevuje pravdu najednou, ale postupně, poznenáhlu a neustále; opravuje, prohlubuje, upřesňuje své poznání: pravda je stále širší a složitější.

**Pravda, stejně jako vše ostatní, se vyvíjí;
je vztahem měnícího se poznání a měnící se skutečnosti**

Pravda má vždy dvě stránky:

- **absolutní stránka**, tj. objektivní stránka pravdy, je nezávislá na vědomí, je ale závislá na objektu poznání. Vyjadřuje něco, co se vývojem nezavrhne, ale obohacuje o nový, objektivní obsah. Je to neměnná stránka pravdy, která však vystupuje vždy pouze ve vztahu k druhé stránce
- **relativní stránka** pravdy, tj. subjektivní stránka, daná subjektem poznání, jeho schopnostmi a stupněm vývoje společnosti. Obsahuje i nutné omyly a zjednodušení, podmíněné dobou a možnostmi poznání. Zachycuje objektivní realitu vždy jen v určitých mezích, podmínkách či vztazích. V dalším procesu se pak upřesňuje a rozvíjí.

Pravda je vždy dialektickou jednotou své absolutní a relativní stránky

Absolutní či relativní pravdy neexistují samy o sobě. Dogmatismus absolutizuje stránku absolutní, relativismus naopak absolutizuje relativní stránku pravdy. K pravdivému poznání však nevedou. Žádnou pravdu nelze absolutizovat, zveličovat či přeceňovat, každou pravdu je nutno pochopit a rozvíjet. Největších omylů se člověk dopouští absolutizací dílčích, jen částečně pochopených a dosud nerozvinutých pravd.

Každý nový poznatek vyvolává nejméně dvě nové otázky

Objektivní realita je svým rozsahem i hloubkou nekonečná, nevyčerpatelná, rozporná, a stále se vyvíjí. Proto i poznání, jako odraz této nekonečné, měnící se reality nebude nikdy zcela dokončen, bude vždy rozporný. Absolutní pravda je cíl, kterého nemůžeme dosáhnout, ale můžeme se k němu neustále přibližovat. O každé dosažené pravdě je možné a nutné pochybovat, každou je třeba porovnávat s novými poznatky, každou musíme neustále upřesňovat a rozvíjet. Pochybování o pravdě nemůže vést samo o sobě k jejímu odmítnutí, ale nejprve k dalšímu zkoumání, a teprve poté k jejímu upřesňování. Stejně tak jako objektivní realita, i o ní vypovídající pravda je nevyčerpatelná.

Pravda je nekončícím procesem

Pravdivé poznání odráží reálné souvislosti a vztahy všech stránek i vlastností zkoumaného objektu. Bere v úvahu jeho pohyb a vývoj, jeho vnitřní i vnější rozpory. Nemůže abstrahovat od čehokoliv podstatného, nemůže vytrhávat věci a jevy z jejich souvislostí. Správný postup je ten, že jev nejprve jakoby vytrhneme ze souvislostí, izolujeme, po prozkoumání jej musíme vrátit zpět a prostudovat v těchto

souvislostech. Jinak bychom vytvářeli abstraktní, falešný obraz ve svém vědomí. Každá pravda platí pouze v určitých podmínkách majících své hranice, za nimiž se pravda mění. Abstraktní pravdy neexistují.

Pravda je vždy konkrétní

Zvláště složité je dosahovat pravdy při zkoumání společenských procesů, současných i minulých. Nikdy nelze posuzovat minulost dnešními očima, hodnotit činy minulých generací měřítky současníků, vycházet při tom hodnocení z dnešních poznatků. Nelze přenášet své názory do minulosti. Vždy je třeba respektovat poznatky, materiální i společenské podmínky a možnosti onoho času a prostoru, který posuzujeme, jinak vždy vytvoříme zkreslený obraz. Není možné zkoumat společnost na základě idejí jindy a jinde vytvořených.

Pravda o společnosti vyžaduje konkrétně historický přístup

Pravda má vždy objektivní obsah, i když je odrážena subjektem. Nezávisí na jeho vůli a vědomí, může s nimi být v rozporu. Pravda nemusí vyhovovat ani tomu, kdo ji objeví. Pravdu si lidé přizpůsobují svým zájmům a pak přestává být pravdou. Neexistují v dané věci pravdy dvě; nemůže mít každý svou pravdu. Neexistuje subjektivní pravda. Je pouze jedna pravda, lišit se můžeme jenom stupněm jejího poznání. Omylů a lží existuje mnoho, neboť odrážejí pestrou škálu zájmů a neznalosti poznávajících subjektů; proto vytvářejí svůj zdánlivě bohatší a stálejší svět, v porovnání s nímž se jediná a ještě k tomu se vyvíjející pravda může zdát chudou příbuznou.

Pravda je objektivní

Pravda se vždy rodí jako menšinový názor, což ale neznamená, že každý menšinový názor je pravdou. Vzniká vždy v opozici proti již existujícím názorům. O pravdu nelze zjišťovat hlasováním, většina nemá vždy pravdu, ale vždy vyjadřuje objektivní zájem a nikoliv iluze většiny. Pravda vždy nejprve vzbuzuje odpor, protože mění svět. Nelze ji prosadit slovy či bojem; vítězí vždy jen lidskou činností, která je o ni opřena a která ji potvrzuje.

Pravda se rodí proti přesile

Pravda vždy naráží na něčí zájmy, a proto bývá popírána. I za rotaci Země se upalovalo. Týká-li se pravda společnosti, nemůže nekolidovat se zájmy některých skupin, a proto je vyvracena vždy. O to je dosažení pravdy ve společenských vědách složitější. Pravdu můžeme ověřit dalšími pravdami, ale to je vždy jenom částečné, pomocné, dočasné. Pravdu nemůžeme měřit její užitečností či prospěšností, jak tvrdí pragmatismus. O tom, co je pravda, nakonec nerozhodne jednotlivec, ale široká, dlouhodobá, účelná společenská praxe, která ji uplatní či odmítne.

Verifikací pravdy je společenská praxe

Avšak ani praxe není kritériem absolutním. V praxi se původním obyvatelům Ameriky v celém světě dodnes říká "indiáni", přestože s Indií nemají nic společného. Bohy uctívá většina obyvatel zeměkoule, přestože neexistují. I lidská praxe bývá

všelijaká. To však člověku nemůže bránit v jeho nekonečné cestě za pravdou, posetou omyly i lží. Avšak nejčastějším omylem je absolutizace dílčích poznatků, jejich vytrhávání ze souvislostí a nepochopení skutečnosti, že každá pravda je pravdou jen v určitých mezích a žádná neplatí absolutně.

Nejhorším osudem každého poznatku je jeho absolutizace, která jej nakonec diskredituje

Každá cesta k pravdě se skládá z jednotlivých dílčích chyb a omylů. Bez nich není možné žádné poznání. I omyl je v procesu poznání důležitý - teprve v konfrontaci s ním je pravda poznatelná. Každý omyl vyvolává v poznání rozpory, nutí člověka hledat důkazy k jeho vyvrácení a tím jej přibližuje k pravdě. Překážkou k poznání pravdy jsou vždy jen omyly počáteční a to jen tehdy, jsou-li zveličovány a posvěcovány glorifikovanou autoritou a přeměňovány v dogma.

**Pravda umožňuje člověku orientaci; je jenom jedna, ale mění se,
a vždy je složitější než se zdá**

Poznání jsou složité procesy, jejichž jedinými subjekty jsou lidé. Jsou proto ovlivněny lidmi a podmínkami v nichž žijí i zájmy, které z nich vyplývají. Jsou to procesy historické, tedy podmíněné časem, začínající na úsvitu lidských dějin a končící s existencí lidstva. Jsou to procesy materiální, tedy podmíněné hmotou, která je odrážena i kterou je odráženo. Je to klikatá cesta, po které se člověk pohybuje k pravdě; je, jak už to u lidí bývá, vroubena omyly, pověrami, dogmaty i vědomou lží. Ale je to jediná cesta, po které lze k pravdě dojít.

**Poznání je procesem, v němž se naše nevědění mění ve vědění,
v němž se člověk stále více stává člověkem**

Část II. Historický materialismus

Kdyby Karel Marx a Bedřich Engels vytvořili jen dialektický materialismus, byli by dnes uznávanými vědci nejen ve světě (kde uznávání jsou), ale i v České republice, kde je bývalá hlava státu považována za bezvýznamné filozofy. Navzdory tomu byl Karel Marx v britské anketě BBC vyhlášen nejvýznamnějším myslitelem celého minulého tisíciletí, což Václavu Havlovi nehrozí.

Hlavní příčinou věhlasu zakladatelů marxismu je to, že položili základy vědeckého, tj. materialistického pohledu na společnost. Podstatu dialektického materialismu totiž objevili a formulovali právě při zkoumání společenského vývoje. Jen z pedagogických důvodů je dnes dialektický a historický materialismus oddělován. Oni tak nikdy nečinili.

K jejich největším objevům bezesporu patří materialistické pojetí dějin a pochopení podstaty i zákonitostí vývoje lidské společnosti.

Předmarxistické pojetí dějin

Až do doby Karla Marxe neexistoval ucelený vědecký výklad dějinného pohybu. Objevovaly se však stále častěji střípky poznání, směřující k pravdě. Vývoj společnosti jako celku byl ale převážně chápán idealisticky, tedy jako produkt vědomí, ducha lidského i božího, jako pohyb idejí na společnost působících, přičemž materiální podmínky života byly vnímány jen jako výsledek nebo dokonce pouhá okolnost dějinného procesu. Existovala a dodnes přežívají nejrůznější pojetí historie:

- **individualistická**, podle nichž dějiny vytvářeli jednotlivci
- **kolektivistická**, chápající historii jako výsledek lidských skupin
- **racionalistická**, zdůrazňující rozum, zcela odtržený od materiálních podmínek života
- **iracionalistická**, absolutizující úlohu citů, pudů, vášní a instinktů v historii
- **deterministická**, zdůrazňující úlohu jakési nutnosti i předem vytvořené objektivní zákonitosti
- **indeterministická**, přeceňující chaos, nahodilost a samovývoj
- **fatalistická**, líčící lidstvo v historii jako hříčku osudu
- **voluntaristická**, předpokládající rozhodující úlohu lidské vůle i libovůle v dějinách
- **objektivně idealistická**, tvrdící, že v dějinách vládne duchovní princip nebo bůh, existující objektivně, tedy nezávisle na vědomí lidí
- **subjektivně idealistická**, odmítající objektivní ideje a absolutizující úlohu vůle a vědomí
- **naturalistická**, chápající dějiny pouze jako důsledek přírodních procesů
- **antropologická**, redukcující člověka na abstraktní, izolovanou biologickou bytost

Charakteristickým rysem předmarxistického pojetí dějin bylo jejich posuzování a hodnocení podle idejí, které vznikly jinde i v jiném období a byly do historie

dodatečně vnášeny jako kritérium. To se běžně stává nemarxistickým historiografům i politologům dodnes.

Materialistické pojetí dějin

Teprve prudký rozvoj zbožní výroby a peněžního hospodářství, přechod od rukodělné ke strojové výrobě, vznik proletariátu a buržoazie i vyostření jejich rozporů umožnil a zároveň si vynutil jiné chápání dějin. V polovině 19. století vznikají poprvé podmínky pro to, aby bylo možné kriticky přehodnotit předchozí společenské poznání, především Machiavelliho, Owena, Kanta, Hegela a Feuerbacha a pochopit, že

dějiny jsou pohybem společnosti, jehož hlavní příčinou je konec konců materiální výroba.

Historický materialismus

je nejobecnější společenskou vědou, je společenskovědní metodou. Důsledně používá dialektický materialismus při studiu společnosti. Ve své podstatě způsobil převrat ve společenských vědách, které dosud vždy posuzovaly společnost na základě nějakých jednou pro vždy daných měřítek a principů.

- vidí společnost jako hmotný celek
- zkoumá společenské jevy jako materiálně podmíněné
- posuzuje společnost v jejím vývoji
- hledá hlavní hybné síly tohoto vývoje
- zabývá se nejobecnějšími zákonitostmi změn společnosti
- studuje vztahy společenského bytí a společenského vědomí

Marxismus chápe dějiny jako přírodně historický proces

Historický materialismus na rozdíl od ostatních přístupů nevysvětluje minulost vkládáním dobových, většinou třídních iluzí vytvořených později, a díky tomu může rozumět kontinuitě procesů dějin. Nepřidává do historie pozdější představy, ale naopak, hledá v historii určité zákonitosti a na jejich základě se snaží předvídat budoucí vývoj.

Nevidí příčiny vývoje společnosti v zájmech a činnosti jednotlivců, byť velmi významných, hledá je ve společných zájmech velkých skupin lidí, především v zájmech ekonomických. Nehledá příčiny společenského pohybu v rozporech jednotlivců, byť sebevýznamnějších, ale v rozporech velkých společenských skupin - tříd.

Historický materialismus nehledá vysvětlení společenských jevů v idejích, ale ve skutečném životě, který je vytvořil.

Teprve potom zkoumá, jak věrně odrážejí lidské ideje život, a jak jej zpětně pomáhají či brání přetvářet.

Odmítá uznání jakýchkoliv věčných pravd, kterými je vysvětlován pohyb společnosti, ale naopak hledá pravdy v dané době dosažené. Každý společenský jev posuzuje konkrétně a historicky.

Nehledá základnu společenského vývoje v idejích a institucích lidmi vytvořenými, které považuje za nadstavbu, ale v materiálních a sociálních příčinách jejich vzniku. Historický materialismus došel k poznání, které jej odlišilo od všech předchozích přístupů k historii:

Výroba hmotných prostředků a tím i daný stupeň hospodářského rozvoje
tvoří základnu, z níž se vyvíjela nadstavba.
Tu je proto zapotřebí vysvětlovat ze základny a ne naopak, jak se dělo dosud.

Člověk

Vznik života na naší Zemi byl procesem tak dlouhým, že se vědci občas neshodují ani na počtu nul. Jisté je však to, že na počátku byly první náhodné, samovolně vytvořené shluky bílkovin, ve kterých z materiálních příčin počal probíhat život v podobě jednoduché výměny látek. Stalo se tak zřejmě v moři či na přechodu moře se souší. Vznik organické hmoty byl prvním ohromným kvalitativním skokem, v němž se z neživé hmoty vytvořila hmota živá, nejprve na úrovni jediné buňky. Je pravděpodobné, že tento proces proběhl za podmínek, které už na Zemi neexistují, a vytvořil takové formy života, které už dávno zanikly. Stejně tak možné je, že život vznikl na jiném vesmírném tělese, a k nám byl přenesen ve své zárodečné podobě přírodní kosmickou událostí. Je možné, že takto byl na naši planetu přenesen jen jeho základní stavební materiál.

Život vznikl samovývojem hmoty,
Ihospitejno zda se jednou ukáže, že a jak to bylo na Zemi či jinde ve Vesmíru

Teprve mnohem později vznikají stále složitější a složitější živé útvary, až na samém konci tohoto období se vyvíjejí savci a z nich i prapředci dnešního člověka. Nastal druhý, ještě obdivuhodnější skok, v němž se z materiálních příčin vytvořila z hmoty živé i hmota myslící - člověk.

Na různých místech, v rozdílném množství a v různých dobách žily vzájemně odlišné komunity primátů. Vlivem měnících se životních podmínek, ale i důsledkem toho jak své životní prostředí spotřebovávaly, migrovaly. V zásadě při tom působilo mnoho často protichůdných faktorů, nutících tyto předky člověka přizpůsobovat se svému měnícímu se prostředí:

- Čím bylo společenství větší, tím větší mělo naději na přežití, ale tím rychleji spotřebovávalo své životní prostředí, a tím rychleji bylo nuceno k migraci
- Menší skupiny měly menší naději na přežití, k migraci je nutily spíše rozpory s jinými skupinami a strach z dravé zvěře
- Čím více skupiny migrovaly, tím více se dostávaly do styku s dalšími a vzájemně se mísily
- Ve větších komunitách se pomaleji stabilizovaly geneticky získané vhodné rysy, více se rozvíjely sociální kontakty, kooperace, komunikace a zvětšoval se mozek. Vývoj byl pomalejší, ale stabilnější
- V menších skupinách s výhradně příbuzenským křížením snadněji přežívaly a zobecňovaly se některé původně individuální rysy; mutační změny k lepšímu i horšímu se mohly projevit rychleji, ale s malými skupinami často vymíraly
- Ve skupinách s těžšími životními podmínkami méně přežívaly předchozí či nové negativní mutace a tyto komunity, zejména malé, je spíše ze svého středu vyvrhovaly
- V migrujících skupinách, které měly častější kontakty s jinými komunitami, docházelo k významnějším kvalitativním změnám v důsledku většího počtu vzájemných sexuálních kontaktů

- Ve větších skupinách s častějšími mezidruhovými kontakty vznikalo větší množství biologických kombinací
- Příliš velké skupiny se dělily, zaujímaly větší prostor, udržovaly kontakty navzájem, a na okrajích se stýkaly s odlišnými skupinami, od nichž geneticky získávaly nové vlastnosti
- Komunity, žijící v dobrých podmínkách nebyly nuceny k časté migraci, méně se křížily s odlišnými druhy, více si udržovaly svůj charakter a pomaleji, leč stabilněji se vyvíjely.
- Horší životní podmínky nutily k migraci, přizpůsobení se, ke změně způsobu života, dobré a stálé životní podmínky naopak vývoj nevyvolávaly

Vývoj zřejmě probíhal především na okraji životních podmínek, kde přírodní výběr působil tvrději, a kde žily malé skupiny, v nichž bylo jedinou možností příbuzenské rozmnožování, umožňující stabilizaci náhodně vzniklých pozitivních genetických zvláštností

Křížením těchto skupin vznikaly tisíce kombinací genů, podobně jako u psů. Jenže o budoucího člověka nikdo nepečoval, nikdo mu nevytvářel podmínky pro přežití, jen on sám sobě. Neúprosně platila Darwinova teorie přirozeného výběru, který působil proti nahodilosti mutací a vytvářel zákonitost: Vše, co nebylo schopné života, odumíralo. Vše, co se nepřizpůsobilo změnám životních podmínek, zanikalo. Přednostně se rozmnožovali silnější jedinci, slabí živořili na okraji komunity, byli z ní vypuzováni, méně plodili a vymírali.

Přírodní výběr zkvalitňuje populaci

Kříženci, geneticky lépe vybavení než ostatní, měli větší šanci, hybrid s horšími vlastnostmi měli naděje menší. Tu a tam si snad vytvořili své vlastní komunity, z nichž se vyvinuly zcela jiné druhy nebo později zaniklé typy člověka.

Křížení se podílí na vývoji neustálým vznikem nových kombinací

Podstatný vliv měly mnohé náhodné faktory, v jejichž důsledku se vytvářely mutace - tedy odlišnosti vznikající vnějšími extrémními vlivy, např. teplotou prostředí, radioaktivním, kosmickým či ultrafialovým zářením a pod., nebo náhodnými vnitřními poruchami. Většina z těchto mutací nepochybně byla negativních, neživotných a nerozmnožila se dále. Ale některé z nich přinášely výhodu, rozmnožovaly se a postupně vytvořily nový druh. Biologicky je zřejmě člověk jediným přeživším mutantem svých prapředků.

Mutace se podílejí na vývoji vznikem zcela nových vlastností

Vývoj člověka nebyl jednoduchý a přímočarý. Prudké zvraty a skoky v něm zcela jistě působily přírodní katastrofy, působící náhlé změny životních podmínek, vyliďující velké oblasti a ničící celé druhy. Nesčíslněkrát bylo zničeno to, co člověk vytvořil, tisíckrát zapomenuto to, co se naučil. Přírodní i společenské pohromy způsobily mnohokrát, že člověk musel začínat zase znovu. Metodou pokusu a omylu se vyvíjela celá příroda a v ní i člověk. Zdaleka to nebyl vývoj jen zákonitý a nutný, působily při něm tisíce nahodilostí. Nutný a zákonitý je pouze rozvoj života od nižšího k vyššímu a člověk, jako výsledek této tendence.

Vznik člověka je z hlediska přírody krátkým, ale pro jednotlivce nepochopitelně dlouhým kvalitativním skokem ve vývoji hmoty. Člověk je součástí, ale i nejvyšším produktem přírody. Je výsledkem střetávání se reálných rozporů organismů a prostředí, jeho první vývojová fáze byla především biologická.

**Člověk je výsledkem dlouhého přírodního vývoje,
tedy opakujících se křížení, mutací a přírodního výběru**

Působil však i další faktor. Člověk i jeho prapředci nebyli od přírody vybaveni k individuálnímu přežití v přírodě. Svůj život, tedy výměnu látek s okolní přírodou se nenaučili uskutečňovat přímo jako jednotlivci, ale vždy zprostředkovaně, ve společnosti. Neměli rohy, drápy, kopyta, tlustou kůži či hustou srst, a jejich jedinou ochranou byl houf. Nedostatečná vybavenost se však nakonec ukázala jako výhoda. Byli o to pohyblivější, přizpůsobivější a byli nucen žít ve větším společenství a tudíž i více komunikovat. Kdo se nepřizpůsobil celku ve kterém žil, kdo mu nestačil, byl vyvržen a zanikal. Komunita byla vším, jedinec ničím. Jen ve styku s ní se člověk rozvíjel, bez styku s ní degeneroval a zanikal. Přežít a rozmnožovat se mohli pouze jedinci bez asociálních vlastností. Egoisté a společensky nesnášenliví jedinci byli exkomunikováni či se sami oddělovali a jejich vlastnosti se tudíž méně snadno dědily. Tak se stalo, že člověk má svou sociální podstatu zakódovanou i geneticky.

Přirozený výběr formoval člověka jako tvora společenského

Kontakty uvnitř skupiny, vzájemná závislost jednotlivců, jejich kooperace a komunikace, to vše výrazně ovlivňovalo duševní vývoj prapředků člověka, stejně jako dnešního člověka. Jedinec napodoboval ostatní, přizpůsoboval se jim, učil se od nich stejně tak, jako to dělá dodnes. Společnost člověka vychovává. Není náhodou, že v čím větších komunitách živočichů žije, tím větší je jeho mozek v poměru k ostatní hmotě.

Uvnitř komunity se vytvářely neustále složitější sociální vztahy a závislosti. Jednotlivec se podřizoval celku nejen přímo, ale i prostřednictvím jiných jednotlivců. Tak jako ve společenstvech jiných živočichů se vytvářela i u lidí určitá hierarchie.

Člověk byl stále méně závislejší na přírodních, ale více na společenských vztazích.

Také kontakty mezi různými skupinami měly výrazný vliv. Nutily k pochopení či osvojení jiného způsobu komunikace, přinášely nové vzory chování, obživy, používání nástrojů, odlišné poznatky i zvyky.

Život je boj. Uvnitř komunit i mezi nimi byly vždy rozpory, které se řešily bojem, jehož výsledkem bylo vzájemné podřizování se, přizpůsobování se i ničení se. Bojovalo se o prostor, obživu, o sexuálního partnera i o život. Silnější vítězili, slabší se podřizovali či zanikali, tak jako v ostatní přírodě. S postupným rozvojem člověka se příčiny i formy boje stávaly stále složitějšími. Řeč a myšlení na vyšších stupních rozvoje umožnily řešení rozporů nejen bojem fyzickým, ale čím dál tím více i bojem myšlenek a způsobů organizace.

Přírodní výběr byl u člověka postupně doplňován i výběrem sociálním

Složité společenské vztahy vyplývající ze vzájemné závislosti a vzájemných rozporů jednotlivců i skupin měly spolu přírodními podmínkami a procesy nesmírný význam. Člověk se již v dobách svých prapředků vyvíjel jako tvor společenský a je jím dodnes. Zatímco prvá, pomalá vývojová fáze člověka byla především vývojem biologickým, druhá, rychlejší fáze už byla především vývojem sociálním.

Člověk je také výtvorem společenského vývoje, je bytostí biosociální

Zcela nutně však platil i další princip, ve své podstatě nejdůležitější ze všech, protože právě ten změnil zvíře člověku podobné v člověka skutečného. Na rozdíl od ostatních živých tvorů totiž člověk nevznikl pouze jako nezvratný důsledek přirozeného výběru, náhodných mutací či jako součin vzájemného křížení. Člověk vyvíjel i sám sebe. V procesu života působil na přírodu i na svou společnost a to zpětně působil na něho. Používání předních končetin k práci jej napřimovalo. To mu dávalo lepší rozhled po krajině a zvyšovalo jeho bezpečí. Čím více chodil vzpřímený, tím více mohl zaměstnávat svou ruku. Čím více ji využíval, tím obratnější byla, a tím méně se hodila k chůzi. Umožnilo mu to nejprve přenášet potravu a později využívat nástroje. Čím složitější nástroje nalézal a později i vytvářel, čím více při tom komunikoval s ostatními, tím více rozvíjel své myšlení a zvětšoval svůj mozek. Čím více mu pracoval mozek, tím větší množství energie spotřebovával, a tím více byl nucen rozšiřovat svůj způsob obživy, hledat v přírodě, později upravovat a nakonec tvořit stále dokonalejší nástroje.

Byla to práce, při níž člověk musel začít plánovat, vytvořit a rozvíjet artikulovanou řeč a tím i své myšlení. Počal se vyvíjet zcela jinak, rychleji, než ostatní živí tvorové. Při ní byl nucen vstupovat do složitějších vztahů s přírodou i se svým společenstvím, než je mezi živočichy běžné. Ruka, noha, mozek i další orgány se měnily pomalu, souběžně, ve vzájemném působení především v důsledku jeho činnosti. Z pasivního všežravého sběrače rostlin a mršin se mohl stát aktivní lovec. V potravinovém řetězci se počal přesunovat směrem nahoru. Masitá potrava mu dodávala více energie, která byla potřebná k většímu využití mozku. Řečí a myšlením získal jako jediný živočich vedle napodobování i vyšší schopnost mimogenetického přenášení informací z generace na generaci; prací získal schopnost předávat materiální hodnoty svým potomkům. Kruh vzájemně působících příčin vývoj člověka zrychloval a způsobil jakýsi dominový efekt, kterým zrychlil dosavadní vývoj.

Práce vznikla jako reakce člověka na měnící se životní podmínky

Nesporný význam na formování člověka mělo použití ohně, který poskytoval teplo, sucho a bezpečí. Oheň člověka ochránil před dravci a dovršil jeho přesun v potravinovém žebříčku na samý vrchol. Člověk v něm získal nový zdroj energie, ostatní přírodou nevyužívaný. Bylo nutné jej nepřetržitě udržovat, obtížně se přenášel, což prodlužovalo dobu usazení na jednom místě. To pomáhalo měnit pravěkého člověka z pasivního sběrače na aktivního pěstitele a chovatele, protože musel své životní prostředí obnovovat. Oheň posiloval závislost jedinců na skupině, která jej měla, a tudíž i jejich společenský charakter. Poskytoval všestrannější i bezpečnější tepelně zpracovanou potravu, ta zvyšovala množství dodávané energie a zkracovala čas, potřebný k jejímu získání i strávení. Kratší doba trávení pak prodlužovala denní lidskou aktivitu. Světlo, které oheň dával, rovněž umožňovalo

delší dobu jeho aktivní činnosti. Oheň prodlužoval život člověka absolutně i relativně. Umožnil osídlovat i oblasti s chladnějším klimatem, přispěl k rozšíření lidstva po celé planetě a oddálil jeho přemnožení. Udržování ohně nutilo člověka k určité systematičnosti a plánování, což dále rozvíjelo jeho myšlení i organizaci skupiny. Oheň snížil závislost člověka na přírodních podmínkách, spolu s oděvem jej postupně zbavil srsti a zvýšil jeho závislost na společnosti. Ovládnutím ohně ale člověk postupně zchoulostivěl a ještě více ztrácel schopnost přežít sám. Spalování dřeva bylo obrovským skokem ve vývoji lidského druhu, srovnatelným později se spalováním fosilních paliv.

Nástroje a oheň definitivně vyřadily člověka z říše zvířat a změnily jej v nový živočišný druh. Přesněji řečeno, transformoval se v nový živočišný druh sám. Počal se vydělovat z přírody tím, že si ji začal osvojovat ochočením zvířat. Pasterectví jej zprvu nutilo kočovat za pastvou, ale po jeho rozšíření do méně příznivých krajů se zimním nedostatkem píce i k pěstování rostlin a vytváření zásob. To jej přivedlo k trvalejšímu usazení, umožnilo mu lépe přežívat, více se množit, a zvyšující se počet obyvatel, žijících z relativně malého území jej vedl ke stále intenzivnějšímu využívání přírody, k hledání zcela nových zdrojů i novým činnostem a dalším zdokonalování sebe samého. Počal měnit přírodu a stával se jejím "pánem".

Člověk je především produktem své vlastní činnosti - práce

Práce, tedy jeho působení na přírodu s cílem přizpůsobovat si ji svým vlastním potřebám, člověka odlišila od ostatních živočichů a zcela zásadně jej změnila fyzicky i psychicky. Na rozdíl od většiny ostatních činností byla každodenní, existenční nutností. Byla, dosud je a vždy bude základem jeho života. Své životní potřeby nejprve z přírody sbíral, později je přetvářel a nakonec vyráběl sám. Byl k tomu nucen změnami přírodních podmínek, svým rozšířením i do nepříznivějších prostředí i změnami, které vyvolával sám.

Člověk měnil přírodu a současně s tím i sám sebe. Návyk měnit své životní prostředí se stal jeho charakteristickým rysem. Oproti ostatním živočichům je tvorem aktivním i bez biologické potřeby. Práce, ona činnost měnící životní podmínky, se stala jeho životní, sociálně vytvořenou potřebou.

Člověk měl vliv na vývoj svého těla i ducha; nebyl jen pasivním objektem, stále více se stával také subjektem svého vlastního vývoje

V průběhu biologického i sociálního vývoje, důsledkem práce a vztahů při ní vytvářených, vzniká a rozvíjí se jako jejich produkt řeč a spolu s ní i vědomí člověka. Jsou podmínkou i příčinou jeho vývoje, jsou s člověkem neodlučitelně spjaty. Nebyly mu vrozeny či kýmkoliv dány, vytvořil si je a dodnes přetváří sám. Přírodní prostředí, společenské vztahy, práce, vědomí a řeč, to je nekonečný kruh souvislostí, vzájemně se podmiňujících a ovlivňujících vývojových faktorů, kdy pokrok v kterémkoliv z nich

urychluje změny ostatních. Zatímco biologická výbava člověka se mění jen velmi pomalu, jeho výbava sociální se stále zrychluje. Přecenit či opomenout kterýkoliv z mnoha těchto faktorů, znamená nepochopit vznik lidského druhu, jeho historii, současnost i budoucnost. Člověk se vyděluje z přírody, avšak zůstává její součástí; nestojí nad ní, jak se nesprávně domnívá antropocentrismus.

Člověk se nejprve přizpůsoboval měnící se přírodě, potom své činnosti, a nakonec i tomu, co sám vytvořil

Na tom se většina vědeckých názorů shoduje. Jde však o to, jak to funguje. Geniální myslitel Lamarck v roce 1809 vyslovil hypotézu dědičnosti vlastností získaných za života rodičů, kterou se pokoušel vysvětlit biologický vývoj. Přírodověda však tuto myšlenku odmítla. Absolutizovala Darwinovu teorii přirozeného výběru jako jediný platný princip a málo se věnovala ostatním podmínkám přírodního vývoje.

Přizpůsobování živých organismů měnícím se přírodním podmínkám a účelná adaptace je výsledkem jejich činnosti, ale nevzniká při ní. Vzniká z náhodných genetických mutací (pokus) a přirozeného výběru, odstraňujícího všechny pro jejich existenční činnost nevhodné, neúčelné či méně účelné změny (omyl). Naopak účelné změny, mající lepší podmínky k životu a rozmnožování, se v populaci příbuzenským křížením ustalují a promiskuitou dále rozšiřují. Tak vzniká rozmanitost přírody a nové druhy živých organismů. Tak biologicky vznikl i člověk, který již před statisíci lety počal pracovat i myslet, a přirozeným výběrem se i tomu přizpůsoboval.

Lamarckovu teorii přizpůsobování se živých organismů přímo, ještě za svého života získáváním nových vlastností a jejich dědičností, však přírodověda nikdy spolehlivě nevyvrátila. Asi to není ani možné, neboť věda nemá k dispozici miliony let, které měla na své "pokusy" příroda. Ale není vyloučeno, že na něco jednou přece jen přijde. První kroky již učinila - objevila v genetickém kódu základ, který se po celý život nemění. Teď zbývá pochopit, zda a jak se mění ten zbytek, jakou roli hrají vztahy mezi geny a jejich vzdálenost. Objevila, že aktivita každého genu podléhá regulaci závislé na potřebě buňky. Zjistila poruchy při kopírování genetického kódu a připouští, že jsou alespoň zčásti způsobeny vlivy vnějšího prostředí i vlastní činností člověka. Je však známa i schopnost oprav poruch genetického kódu organismem samým a také určitá zakódovaná variabilita či "spící" geny. Jednou, až věda objeví i zákonitosti těchto jevů, se možná bude muset Lamarckovi trochu omluvit.

Člověk se vyvíjel působením mnoha, často protikladných faktorů. Křížení, dědičnost, prostředí, přirozený výběr, přizpůsobování se, boj a odumírání, pozvolný vývoj i prudké změny, mutace a variace, společnost, práce, vědomí a jiné vlivy, to vše vytvořilo nesmírně složitý řetězec plný zvrátů, na jehož prozatímním konci stanul homo sapiens.

Nebyl to jen vývoj plynulý, rovnoměrný, a pouze kvantitativní. Bylo v něm mnoho kvalitativních skoků, z našeho dnešního hlediska nepatrných, ve skutečnosti ohromných a zásadních změn: výroba nástroje a použití ohně patřily nesporně k těm největším, stejně tak jako později využití zvířecí síly, objevy kola, písma a využití uhlí.

Člověk je produktem přírodního a společenského vývoje, přičemž se na svém vlastním vývoji sám aktivně podílel a dodnes podílí

Existuje i mnoho jiných teorií o vzniku člověka. Na určitém stupni vývoje totiž každá komunita cítí potřebu jednoduše a srozumitelně vysvětlit svou vlastní existenci

a počátek. Každá z těchto teorií měla vždy své kořeny ve stavu společnosti i v dosavadním poznání. Bylo tak vytvořeno mnoho stvořitelských bájí, z nichž nejznámější je zachycena v Bibli. S rozvojem vědeckého poznání se však vždy stávaly neudržitelnými, a proto byly dále opravovány a přizpůsobovány.

**Všechny teorie stvoření jsou tautologií, protože neodpovídají na otázku:
A kdo stvořil stvořitele?**

Vznik vývojových teorií dal vzniknout modifikacím, podle nichž kdosi svět vytvořil a pak teprve probíhal vývoj. Postupné pronikání do kosmu přineslo teorie, v nichž roli stvořitele tak či onak přejímají kosmické bytosti, rozvoj genetiky umožnil vznik biologických teorií o jednom prapůvodním rodičovském páru. Snad nejodvážnější byla kratičká, nepřilíš publikovaná úvaha papeže Jana Pavla II. o tom, že bůh stvořil pouze ducha, a to ostatní se vyvíjelo jinak. Každý z těchto názorů je však příliš jednoduchý a nepostihuje složitost vývoje člověka.

Vznik lidského druhu

Dnešní lidstvo se vyvinulo jako jedna z větví složitého procesu vývoje savců. Všechny podstatné genetické rysy má shodné, neboť vzniklo ze stejných, byť nejruznějších prapředků, ve stejné, byť sebedelší době, ve stejném, byť sebevětším prostoru. Druhy, které tvoří různé stupně i slepé výhonky této větve, již zanikly, a jen tu a tam nám po nich zbyl kus kostry. Druhy, které se v dávné minulosti oddělily a vyvíjely se jiným směrem, z větší části vyhynuly a z menší části (nejbližší nám jsou gorila a šimpanz) patří do říše zvířat. Všichni lidé, ať mají jakkoliv rozdílnou podobu, schopnosti, vlastnosti či rysy, jsou si biologicky rovnocennými příbuznými.

Předchůdci člověka se vyvíjeli pomalu, postupně a nezřetelně miliony let. Během nich se nashromáždily drobné kvantitativní změny, které jej stále více odlišovaly od ostatních živých tvorů. Před několika desítkami tisíc let nabyly tyto změny takového rozsahu, že člověk již byl biologicky připraven ke skutečnému polidštění. Změny životních podmínek po ústupu doby ledové před něho postavily dosud netušené možnosti - a člověk jich využil. Přizpůsobil se, změnil způsob života a počal soustavně pracovat.

**Kvantitativní změny člověka a přírody vyvolaly kvalitativní skok a změnily kvalitu.
Z pouhého živočicha se stal člověk.**

Nová kvalita otevřela úplně nový prostor k vývoji, došlo k jeho výraznému zrychlení, doslova k revoluci, trvající pouhých několik tisíc let. Na jejím konci stojí dnešní člověk, který ještě nedokáže pochopit, zda tato první revoluce v dějinách již skončila, nebo stále ještě pokračuje; ale už svou činností vyvolává revoluce nové, vývoj dále urychlující.

Vznik ras

Teprve další vývoj po vzniku člověka, značné rozmnožení, migrace, oddělení i život v rozdílných přírodních podmínkách, vedly k vytvoření odlišností skupin lidí, které byla později nazvány velmi zjednodušeně rasami. Ve zcela odloučených společenstvech, přes stejnou genetickou podstatu, se utvářely některé nepodstatné znaky jinak než u jiných, vzdálených komunit. V menších uzavřených skupinách se rozšířily určité nahodilé individuální rysy, které v jiných podmínkách nepřeživaly, nebo byly ve větších celcích potlačeny a rozptýleny. Vytvářel se odlišný způsob života, obživy, komunikace, společenských vztahů. Působila častá konzumace zcela jiných rostlin i živočichů, bakteriologické, chemické, výškové a klimatické odlišnosti prostředí, rozdíly v nedostatku či nadbytku potravy, v množství přirozených nepřátel a mnoho dalších faktorů. Tyto rozdílné životní podmínky vytvářely nové selekční tlaky a měnily průběh přírodního výběru.

Rasy jsou produktem izolace

Jednou z možností vzniku biologických odlišností je i migrace určitých skupin do nehostinných oblastí nebo výrazná změna klimatických podmínek v jejich dosavadním životním prostředí. To neumožňovalo usazení a tím i časné ochočení zvířectva a jeho domácí chov jako v oblastech příznivějších. Nebo naopak některé skupiny žily v tak dobrých podmínkách, že domestikace zvěře vůbec nebyla nutná. Tato společenstva pak získala daleko pozdější zkušenosti s důsledky uzavřeného chovu, a proto později ve svých rodinách omezila incestní rozmnožování. To vedlo k ustálení a pozdějšímu rozšíření původně individuálních a nahodilých rysů tak, jak to známe ze záměrného příbuzenského šlechtění rostlin a živočichů.

Na vývoj ras však možná mělo vliv i rozvíjející se vědomí člověka, který si více uvědomoval přílišné odlišnosti jednotlivců, vytvářel si zábrany k sexuálnímu kontaktu s výrazně jinými jedinci druhého pohlaví, což postupně narůstalo s oddělenými životními podmínkami a upevňovalo se vznikem morálky i s prvními vznikajícími ideovými systémy - s prvotním náboženstvím. Původní biologicky přirozená promiskuita i vzdáleněji příbuzných druhů mohla být brzděna rozvíjejícím se myšlením ve vztahu ke stejnému druhu, jen vnějškově odlišnému. Jestliže člověk jako nový živočišný druh vznikl pouze živelným, objektivním vývojem, pak se možná na vzniku ras již částečně podílel i subjektivní faktor - vědomí člověka.

Nic z toho by to však neměnilo rovnocennosti ras

Předsudky vůči biologickým odlišnostem i xenofobie byly vždy z hospodářských, mocenských či náboženských důvodů ve společnosti rozšiřovány a jejich podoba se měnila. Pojetí ras, tak jak je běžně chápeme, je zjednodušením nesmírné genové pestrosti lidstva na umělé rozdělení podle barvy pleti, podle stavu její pigmentace. Ve skutečnosti mezi rasami neexistují ostré hranice, ale nespočetné množství přechodů. Morfologické změny se u velkých skupin lidí vytvářely asi 30 tisíc let; přesto tyto skupiny zůstaly otevřenými systémy, mezi nimiž nejsou žádné genetické překážky. Oněch pár desítek tisíc let bylo dostatečně dlouhou dobou na vytvoření odlišností,

ale příliš krátkou dobou na to, aby vznikl nový druh. Soudobá přírodní věda pojem rasa proto neužívá.

Míšení ras

Po vzniku ras dochází k dalšímu rozmnožení lidského druhu, zaplňování obyvatelných území a postupně ke zpětným kontaktům mezi rasami i k jejich vzájemnému míšení. Vědomí, které tomu bránilo tam, kde byly životní podmínky odlišné, tomu nepřekáželo tam, kde byly tyto podmínky shodné, kde již vzniklé rasy žily ve společném či blízkém prostoru a jiný nebyl k dispozici. Tam mají i společný hospodářský život, což znovu vede ke stírání rozdílů mezi rasami, k vytváření mezistupňů - míšenců všude tam, kde jsou pro to odpovídající antropogeografické a sociální podmínky, a kde tomu nebrání rasismus, konzervativní ideové systémy či uměle vytvořené sociální přehrady. Tam se formuje i odpovídající morálka a míšení ras je běžné. Rozdíly v životních podmínkách lidí a z toho vyplývajícího vědomí jsou totiž větší než jejich biologická odlišnost. To, co rasy kdysi rozdělilo, je může opět spojovat. Tam, kde tyto podmínky nejsou, se rozdílné rasy běžně zařazují do rozdílných tříd.

**Do té míry, do jaké budou odstraňovány sociálně-ekonomické rozdíly,
zmizí i náboženské a kulturní bariéry mezi nimi,
to té míry budou i rasy splývat**

Pokud to krutý lidský zásah nebo radikální změna podmínek života na naší planetě nezmění, bude se to projevovat jako dlouhodobá vývojová tendence, na jejíž vyvrcholení nikdy nedohlédneme. Je už nyní posilována skutečností, že s rozvojem výroby a snižováním závislosti člověka na přírodních podmínkách klesá u člověka nutnost přizpůsobovat se přírodě a roste nutnost přizpůsobovat se svým vlastním výtvorům, což spolu s migrací, soužitím a míšením dlouhodobě povede ke stírání rasových odlišností.

Vývojové stupně

Za svého vývoje, už jako nový živočišný druh, prošel člověk složitým vývojem, který je možné členit podle rozdílných hledisek na různé stupně, mezi nimiž, tak jako nikde v přírodě i společnosti, nejsou ostré hranice. Žádné z těchto různých členění nelze absolutizovat, každé posuzuje odlišné stránky stejného procesu. Mezi nejznámější patří např. Morganovo členění:

- **divoštství**, kdy se vyvíjí artikulovaná řeč, objevují kamenné nástroje, oheň, ruční tkaní, počátky usídlení, luk a šíp i skupinové manželství. Bylo to dlouhé období prvotní pospolitosti, v němž existovala naprostá sociální rovnost.
- **barbarství**, ve kterém člověk zvládá hrnčířství, ochočení zvířat, pěstování rostlin, objevuje se cihla, kamenný dům, tavení kovu a párová rodina. V tomto období leží počátek výroby nadproduktu, první diferenciaci společnosti, vznik prvních majetnějších vůdců, což odráží personifikace bohů a polyteismus.
- **civilizace**, v níž výroba nadproduktu byla již samozřejmostí, odděluje fyzická a duševní práce, vzniká písmo, existuje stabilní rozdělení společnosti na třídy,

monogamie, formuje se stát, centralizuje moc a v důsledku toho se objevuje monoteismus. Je to období, kterým se zabývá historie.

Všechny vývojové stupně, jejich podskupiny a varianty se vzájemně prolínaly a ovlivňovaly, tvořily dlouhý proces, ve kterém životní podmínky měnily člověka a člověk přetvářel své životní podmínky i sám sebe. Vždy při tom žil ve společnosti, kterou také měnil a ona měnila jeho. Vývoj člověka trval statisíce generací. Byl plný neustálých změn, zvrátů, skoků vpřed i stagnací, probíhal ve stále složitějších souvislostech a dosud neskončil. Záleží jen na člověku, zda další vývojový stupeň bude směrem k lepšímu či horšímu.

Zkoumání prehistorie člověka je stejně nekonečným procesem,
jako projektování jeho budoucnosti

Biologicko-sociální uspořádání společnosti

Člověk nikdy nežil izolovaně, vždy pouze ve skupinách. Velikost a forma těchto skupin, jejich vnitřní i vnější vztahy se historicky utvářely vždy s ohledem na materiální podmínky, v nichž člověk žil, způsob obživy a stupeň rozvoje, jakého dosáhnul. Skupina musela být vždy dostatečně velká, aby mohla přežít, společně plodit a vychovat potomky, což bylo při těžkých životních podmínkách, množství přirozených nepřátel, vysoké úmrtnosti i nižší délce života důležité. Současně však nemohla být velká nadměrně, protože by spotřebovávala své životní prostředí příliš rychle.

Každá skupina byla nucena při větším rozmnožení členit se na skupiny menší. Tyto skupiny spojovalo pokrevní příbuzenství, jazyk, podobný způsob života, tradice a pod., ale současně je rozdělovalo soupeření o životní prostor a zdroje, které poskytoval. Vytvářely se tak občiny, rodiny, rody, frátrie, kmeny, kmenové svazy i další jednotky. Ve všech těchto prvních strukturách byly nejdůležitější zdroje ve společném držení při existenci osobního vlastnictví některých individuálních prostředků. Základem těchto forem existence lidí tedy byly biologické a ekonomické vztahy, zpočátku velmi volné, přičemž biologické faktory postupně slábnou, ale nikdy nemohou vymizet, zatímco hmotné i sociální faktory postupně zesilují.

Celý vývoj člověka provázejí dvě protikladné tendence - odstředivá a dostředivá, které se projevují s měnící se intenzitou. Způsobují oddalování i sblížování, rozpad i sjednocování lidských komunit.

- **Odstředivá tendence**, typická pro celou přírodu, převládá po celou dobu přírodně pospolného vývoje. Je vyvolávána měnícími se podmínkami, nutností hledat nové životní prostředí, jiné způsoby obživy a života vůbec. Umožňovala přežití a vedla k rozšíření lidského druhu, původně vzniklého na poměrně malém území. Způsobila rozmanitost národností a ras, řečí, dialektů, písma a kultur, způsobů života i forem soužití a ve své podstatě vlastně umožňovala vývoj. Později ale vždy narážela na území člověkem již obsazená a prolínala se s tendencí druhou.
- **Dostředivá tendence**, typická pro člověka, převažuje po celé období civilizace. Je vyvolávána rostoucí potřebou člověka zmocňovat se přírodních zdrojů ve stále větších společenstvích. Umožnila přejímání a rozšíření poznatků, jazyků i písma, tradic i náboženství, splývání kmenů, národností i ras, ovlivňování i ovládání méně rozvinutých vyspělejšími a značně urychlila vývoj. Zpočátku způsobila vznik člověka jako nového živočišného druhu, později ale vždy narážela na rozpornost zájmů uvnitř velkých společenství a prolíná se s tendencí první.

Tak, jako vývoj všeho, je i vývoj lidského společenství plný rozporů

V různých místech neprobíhal vývoj podle jednotného schématu, ale odlišně; vždy determinován materiálními podmínkami života lidí, kteří jednotlivá společenství

tvořili, stupněm jejich vyspělosti, tedy schopností poznávat a přetvářet své prostředí. Člověk měnil nejen přírodní podmínky a sám sebe, ale také společenské vztahy, v nichž žil a rozmnožoval se. Přírodně pospolný houf se zpočátku příliš nelišil od skupin ostatních živočichů, žijících podobným způsobem. Čím více člověk pracoval, poznával, rozvíjel sám sebe, své myšlení i jazyk, tím více se měnily jeho biologické a sociální vztahy s ostatními. A tyto vztahy se na různém území v odlišném čase vytvářely velmi rozmanitě.

Rodina

Je historicky proměnnou základní formou uspořádání jedinců, kterou společnost zvolila v dané době jako optimální pro svou reprodukci, tedy primární skupina, v níž se žije a plodí. Její podstatou jsou vztahy mezi mužem a ženou. Rodina je souhrnem biologických a hmotných, později i citových a morálních, v nejvyšších stupních rozvoje i právních vztahů mezi členy reprodukcí se skupiny. Jejím zárodkem byl původně promiskuitní houf, v němž postupně vznikala určitá regulace, až daleko později se vytvořilo dnešní párové manželství, tedy souhrn rodinných vztahů mezi dvěma základními subjekty reprodukčního procesu - mužem a ženou, vymezených určitými vyvíjejícími se pravidly. Tato pravidla postupně vznikají jako důsledek kolektivní zkušenosti a mají velký význam při vývoji člověka. Stávají se součástí společenského vědomí, které je upevňuje, ale také zároveň (zejména v náboženské formě) konzervuje i na dlouhou dobu poté, co se změnily podmínky vedoucí k jejich vzniku.

Základem společnosti není jednatel, ale rodina, v níž jedině může jednatel vznikat

Konkrétní formy rodiny i manželství měly nekonečné množství podob a variant, vzájemně se prolínaly a doplňovaly, přejímaly, měnily se a zanikaly. Byly poznamenány rodovými, kmenovými, individuálními vlivy, tradicemi, časem i místem. Bez ohledu na svou konkrétně historickou podobu vždy byla rodina biosociálním základem společnosti. Což neznamená, že byla vždy základní organizační či ekonomickou jednotkou, tou se stala až po vzniku soukromého vlastnictví; před ním tyto funkce do značné míry plnil rod, a mnohé z pozůstatků toho přežívaly ještě dlouho poté.

Rod

Vzniká jako důsledek pravidel, omezujících plození mezi přímými příbuznými. Ve skupinovém manželství, kdy bylo možno odvodit původ pouze po přeslici, tvořily základní rodovou linii ženy. Muži přicházeli z jiných rodin, většinou vzdáleně příbuzných. Teprve daleko později, v souvislosti se změnami způsobu obživy se postavení muže a ženy mění. Rod je sdružení pokrevně příbuzných rodin, žijících ve společném prostoru, spojených obdobným způsobem života, jazykem, tradicemi a společným řízením. Je základní výrobní jednotkou, v níž je společné vlastnictví výrobních prostředků. Slabost individua způsobuje jeho závislost na rodu, je zcela podřízen zájmům rodu.

Základním poutem rodu je biologická příbuznost, z níž vyplývá vše, co je společné, tedy hospodářský život, území, jazyk, tradice a pod.

Kmen - kmenový svaz

To jsou další vyšší jednotky tohoto uspořádání, vzniklé zvyšováním počtu obyvatel, v nichž postupně klesá, ale zcela nezaniká význam pokrevní příbuznosti a narůstá význam společně užívaného území a jazyka, způsobu života a tradic. Při tom se ale rozvolňuje vzájemné spojení. Vznikají jako důsledek rozrůstání se i štěpení rodu a jsou zárodkem k budoucímu vzniku národností a národů.

Matriarchát

V prvotní formě soužití lidí je vše podřízeno reprodukčnímu procesu, který ztělesňují ženy. Kratší délka života i vysoká úmrtnost potomků vedly k tomu, že rodily téměř po celý život. Ony jsou základem rodiny, protože pečují o potomky. To je nutí více setrvávat v obydlí, a proto připravují potravu, střeží oheň a starají se o domov. Přesídlování do méně pohostinných krajů či zhoršení klimatu i zemědělství tuto jejich závislost na obydlí zvyšovaly a stále více prohlubovaly rozdíly mezi přirozenou dělbou práce muže a ženy.

Muži se více pohybují mimo, sbírají potravu, později loví a vrací se k ženám. Bez ohledu na to, že ženy často pracují tvrději a slouží rodině, jsou jejím základem ony. U mnoha etnik se tak v raných stádiích prvotní pospolitosti vyvinul stav, zvaný matriarchát. Teorii tohoto prehistorického období formulovali J.J. Bachofen a L.H. Morgan, od svého vzniku až dodnes je částí vědců popírána a jinými potvrzována.

Prvotní skupinové manželství

K tomu, aby se člověk pozdvihl nad zvířecí stav a uskutečnil tak největší pokrok jaký příroda zná, bylo zapotřebí, aby se počal od ostatních vyšších obratlovců odlišovat tím, že pracoval. Nemohl pracovat sám, ale ve skupinách. Společná práce jej počala odlišovat i tím, že se z dospělých samců, v přírodě sexuálních konkurentů, stávají spolupracovníci. Vzájemná přirozená žárlivost je potlačována a nahrazována snášenlivostí. Svou roli hraje i schopnost člověka plodit trvale, celoročně a tedy i možnost uspokojovat svůj sexuální pud kdykoliv. V období přechodu ze zvířecího stavu k lidství se vytvářely větší skupiny mužů a žen bez pravidel sexuálních styků. Pohlavní styk mezi rodiči, dětmi i sourozenci byl, stejně jako u jiných živočichů, samozřejmostí. Postupně se rozvíjející vědomí však částečně počalo regulovat živelnou sexuální aktivitu, vytvářelo první zábrany, způsobovalo určitou zdrženlivost, což přispělo ke zvyšování kvality potomstva. Svým dílem se na tom mohl podílet i s lepším materiálním zajištěním zvyšující se průměrný věk, který mohl zvyšovat kvalitu populace.

Způsob soužití různých pohlaví volí každý živočišný druh vždy s ohledem na množství a délku dospívání svých potomků. Přežívají pouze ti, jejichž rodiče vhodný způsob zvolili, tedy ti, kteří mají geneticky zakódováno účelné chování k potomkům. U člověka byl tento způsob chování převzat z původní praopicií tlupy, v níž skupina žila a plodila společně při dominanci nejvyspělejších samců, vlastní péči o potomka

zvládala matka sama a při jejím nezájmu či úmrtí přebírala péči jiná vhodná samice. Kolektivní ochranu poskytovala matce i dítěti celá tlupa svým množstvím a hlasitým pokřikem. Teprve při výrobě dostatečně vysokého nadproduktu umožňující sociální diferenciaci, vedoucí k vzniku soukromého vlastnictví a zárodkům tříd, kolektivní ochrana společenství přestává fungovat, a bylo nutno zajistit ochranu před tímto společenstvím. Žena a dítě se stávají majetkem, který je nutno ochránit před zcizením, majetek je nutno předávat potomkům, a proto se uvnitř rodu postupně formuje

manželství a rodina jako ekonomická jednotka.

Rodina pokrevních příbuzných

První omezením vzájemných styků se vytváří mezi generacemi - tedy mezi předky a potomky. Přispěla k tomu nepochybně prodlužující se délka života a zvětšování věkového rozdílu mezi rodiči a dětmi, pravděpodobně i určitá zkušenost s možností degenerace při takovémto plození a nepochybně i rozvíjející se vědomí a praxe, a s nimi se zvětšující rozdíly mezi schopnostmi rodičů a dětí, stejně jako uvědomění si vzájemných rozdílů. V této době pokračujícího skupinového manželství začíná vznikat zákaz incestu a spolu s ním i morálka.

Rodina partnerská

Předchozí formy rodiny se již nezachovaly ani u nejnižších žijících lidských společenství, tato ano. Pokračovalo skupinové manželství, ale byly zde vyloučeny nejen vzájemné sexuální kontakty předků a potomků, ale i sourozenců, postupně vlastních i nevlastních. Toto omezení bylo ještě důležitější, ale vzhledem k tomu, že šlo o osoby, které si byly více rovny věkem, i daleko obtížnější. Uskutečňovalo se pomalu, postupně se rozšiřovalo i na styky s dětmi a vnuky sourozenců. Znamenalo konec rozmnožování mezi pokrevními příbuznými navzájem, ukončení biologického vývoje člověka jako druhu a počátek jeho stabilnějšího a plnějšího rozvoje.

Párová rodina

K určitému částečnému sdružování dvojic na kratší či delší dobu již docházelo ve všech předchozích formách. Avšak vytvořit trvalou párovou rodinu nebylo možné do té doby, dokud nízká vyspělost neumožňovala člověku, aby samotný pár sám užíval a uhájil své potomky. K tomu dochází až na vyšším stupni vývoje, kdy se s postupujícími zákazy styků mezi příbuznými omezuje okruh možných partnerů a skupinové manželství se stává čím dále tím více nemožnější. S rozvojem výroby nadproduktu a s tím související třídní diferenciací se začíná rozpadat původní rod, který až do té doby překlenoval kolektivní péčí potomky onen rozdíl mezi nutně dlouhou dobou péče a rychlejším cyklem plození u krátkodobě sdružených dvojic. Pro přežití lidstva bylo nutné dlouhodobé soužití párů. Také z ekonomických důvodů, z potřeby zabezpečit potomstvu vznikající soukromý majetek se postupně vytváří párová rodina a zaniká matriarchát. Párová rodina je stále více rodinou muže, který má větší volnost, je mu spíše tolerována nevěra a později, pokud to hospodářské podmínky dovolují někdy i mnohoženství.

Patriarchát

Ochočení domácího zvířectva a chov stád vytvářejí nové, netušené bohatství. Potrava se již nemusí obstarávat ze dne na den znovu a znovu. Pasterectví zatlačuje do pozadí dosavadní způsoby obživy, vyžaduje méně času a umožňuje získat větší majetek stálejší hodnoty. Rozvoj rukodělné výroby, vznik nových pracovních činností a změny způsobu lovu i obživy vůbec, to vše spíše mění práci mužů; zatímco neustále rodící žena je stále vázána na domov a domácí práce. Muži mají více kontaktů s vnějším světem, odkud přicházejí nové poznatky i výrobky, a sami jsou šířiteli novinek, doma vznikajících. To vše přináší i nové společenské vztahy.

V některých společenstvích dosud byla základem rodu žena - matka. Ženy patřily k témuž rodu, zatímco muži k jinému. Původ dětí se odvozoval od matky a skromný majetek musel zůstat v rodu - dědil se podle mateřského práva. Postupně však rostla schopnost člověka vyrábět více než spotřeboval - vzniká nadprodukt, který je možno nespotřebovat, uschovat, směniti za cokoli, co není zcela nezbytné k životu. Zdrojem a také vlastníkem tohoto nadproduktu se stává muž. Párová rodina přináší také prokazatelnost otcovství, která v předchozích formách chyběla a umožňuje dědičnost po otci. Matriarchát, pokud se vytvořil, přestává existovat.

V této době bylo vynalezeno otroctví. Na jeho počátku stálo pravděpodobně zotročení ženy. Pro svou schopnost vyrobit více než spotřebuje, začíná mít člověk cenu. Poražení v bojích jsou zajímáni, přinuceni k práci a vytváření nadproduktu, který je jim odnímán. I to je dalším zdrojem růstu bohatství rodu. Společnost je sociálně rozdělena - začíná civilizace.

Podle dosavadního obyčeje byl muž vlastníkem těchto nových zdrojů obživy (nástrojů, stád, otroků). Podle dosavadního mateřského práva však majetek musel zůstat rodu a dědil se po přeslici. Tento rozpor byl vyřešen změnou postavení muže a ženy ve společnosti - vznikem patriarchátu.

Monogamní rodina

Potlačením práv ženy se párová rodina mění na rozhraní mezi středním a nejvyšším stupněm barbarství v monogamní. Je to první forma rodiny, která nevyhází z přirozených, ale z ekonomických podmínek. Je založena ne na původním, přirozeně vzniklém společném vlastnictví, nýbrž na soukromém vlastnictví, kdy je žena chápána jako součást tohoto vlastnictví. Je a nadlouho zůstane základem civilizované společnosti, ať si propagátoři volné lásky, homosexuálních manželství či nejrůznějších divokých komun říkají cokoli. Manželství a rodina, ať se vyvíjely jakkoliv, jsou produktem lidské společnosti a zároveň jednou z podmínek její lidskosti.

Monogamie byla velkým dějinným pokrokem, ale zároveň zahajuje spolu s otroctvím a soukromým vlastnictvím období, které trvá až dodnes, a ve kterém je každý pokrok zároveň relativním krokem zpět; období, v němž se blaho a rozvoj jedněch uskutečňuje utrpením a potlačováním druhých.

Národnost

Vzniká spojováním příbuzných i odlišných rodů a kmenů na počátku civilizace, tedy v otrokářské a feudální společnosti spolu se vznikem tříd. Základem pro vznik

národnosti je především společná územní třídní podřízenost. Jejími společnými rysy jsou jednota, jazyka a kultury, přičemž původní jednota hospodářského života byla narušena. Význam pokrevní příbuznosti již není rozhodující. Původní kmenové jazyky jsou doplňovány jazykem jednotným, v centrech nových území vznikají prvky nové, společné kultury.

Národnost vzniká až na počátcích civilizace jako důsledek společné třídní podřízenosti, z níž vyplývá vše ostatní společné

V mnoha případech však po vytvoření národností, v důsledku růstu počtu obyvatel, jejich migrace i vzájemných bojů zanikla i jednota území a došlo k rozptýlení. Toto rozptýlení spolu s izolací jednotlivých států či panství, mezi nimiž má většina obyvatel jen omezený pohyb, pak dává vzniknout krajovým zvláštnostem způsobu života i odlišnostem kdysi společného jazyka a kultury u mnohých národností; z původních národností pak postupně vznikají i odlišné národy.

Národ

V praxi bývá tento pojem nesprávně užíván pro všechna etnická společenství, používající společný jazyk. Ten však sám o sobě je jen jedním, nikoliv jediným atributem národa. Není-li spojen s ostatními atributy, především společným územím na němž se rozvíjí společný hospodářský život, vyvíjí se jazyk i zvláštnosti kultury, tradice a vědomí odlišně. Není-li příslušné společenství lidí dostatečně početné, soběstačné a silné, přejímá vždy od ostatních etnických společenství více a více se mění. Moderní národy tak vznikají až na vrcholu civilizace, v kapitalismu, jako důsledek rozšiřování hospodářských styků, vynuceného rozvojem výrobních sil. Rozvíjející se továrny si vynucují vznik velkého trhu, který boří dosavadní feudální roztržštěnost, stmeluje území i hospodářský, a tudíž i politický a kulturní život do větších celků, odpovídajících průmyslové velkovýrobě. Rozhodujícím pojátkem společnosti je společný hospodářský život, který bourá mnohé z dosavadních bariér. Mizí nevolnictví, a mýto, pohyb pracovních sil dává vzniknout velkým městům, sjednocuje se životní způsob, slábnou a sjednocují se krajové zvláštnosti vzniklé za feudální izolace, je potlačen význam dialektů, vznikají jednotné národní jazyky a s nimi i národní charakter, kultura tradice a vědomí jako odraz reálné identity.

Vznik národů je zákonitou tendencí při vzniku kapitalismu

Národ je jednotou ekonomických, sociálních a etnických faktorů, přičemž ekonomické a sociální jsou již určující, etnický činitel slábne a často i mizí. Biologický původ, který byl určujícím činitelem v rodině, rodu, kmenu či národnosti už je často zcela neurčitý a ztrácí svůj identifikační význam. Mnoho národů vzniklo z různých národností, dokonce i z různých ras. Proces formování národů trvá celé generace, je to rozporuplné vytváření jednoty, které je podmíněno především hospodářským životem velkých skupin lidí.

**Národ je velké, historicky vzniklé, relativně stálé a pevné společenství lidí,
založené na jednotě území a hospodářského života,
z nich vyplývající jednotě jazyka i zvláštností tradic, kultury a vědomí**

Základním charakteristickým rysem vznikajících národů je prohlubující se nerovnost uvnitř i mezi nimi. Způsobily to procesy odnímání nadhodnoty, probíhající ve velkém uvnitř i mezi národy. Národy existují v třídně rozdělené společnosti jako utlačující a utlačované, což je často důležitým faktorem jejich vnitřního sjednocování. Od počátku svého vzniku se vytvářely mezi národy stejně nerovnoprávné vztahy, jako byly uvnitř národů - vznikaly národy potlačené a potlačující. A spolu s nimi i národní ideje a hnutí, jako produkt potlačení či potlačování: nacionalismus a šovinismus i jejich biologicky, a také nábožensky podbarvený rasismus či antisemitismus.

Ve vyšší fázi vývoje kapitalismu, kdy výrobní prostředky přerůstají stanovené národní hranice a potřebují daleko větší trh, se počíná projevovat druhá tendence ve vývoji národů, tendence k boření národních překlad, které si kapitalismus sám kdysi vytvořil, k internacionalizaci hospodářských vztahů a spolu s tím i internacionalizaci způsobu života, politiky a kultury. Tato tendence je však prosazována především z velkých, vyspělých kapitalistických zemí a má podobu podřizování si menších území. Tomu jako ideologie a politika odpovídá kosmopolitismus.

Mezi jednotlivými typy biosociálního uspořádání lidstva, např. mezi rody a kmeny či národnostmi a národy neexistují, tak jako nikde v přírodě a společnosti, ostré hranice. Jde o historické procesy, v nichž se vytváří velké množství nejrůznějších přechodů. Přesto tyto typy existují a je třeba je správně chápat.

Proces sbližování národů

Objektivním, dlouhodobým a materiálně podmíněným trendem je sbližování existujících národů. Vyplyvá z postupně se rozšiřujících hospodářských styků i výrobních vztahů, které jsou důsledkem rozvoje lidské schopnosti vyrábět a z toho plynoucí internacionální nutnosti spolupracovat. V posledních desetiletích má tento proces např. podobu globalizace strojové průmyslové velkovýroby a obchodu s hmotnými i duchovními produkty. Probíhá všude tam, kde se mu uměle nekladou překážky v podobě útlaku a nerovnoprávnosti národů, naráží na odpor všude tam, kde je uměle urychlován.

Celá historie lidstva je protkána vytvářením a změnou, soužitím i bojem různých etnik. Jejich boj je vždy produktem protikladných zájmů, v třídní společnosti pak bojem protikladných zájmů vládnoucích tříd. Skutečné soužití rozdílných etnik bývá v zájmu moci často uměle narušováno. Může k němu docházet pouze vyrovnáváním rozdílů a řešením protikladů. Ke skutečnému soužití dvou národů, národností či jiných etnických skupin na jednom území jsou však vytvořeny předpoklady teprve tehdy, kdy se jako důsledek i příčina tohoto soužití postupně vytvoří dostatečně početná generace míšenců, která obě etnika spojuje. Čím větší rozdíly mezi etniky jsou, tím početnější musí být, a tím déle to trvá.

Všechny biosociální formy existence lidí jsou odrazem jejich společné závislosti na přírodě i neschopnosti trvale v ní přežít a reprodukovat se izolovaně

Všechny formy biologicko sociální existence jsou utvářeny lidmi nikoliv vědomě a záměrně, ale objektivně, samovolně, pod tlakem životních podmínek. Nelze je

měnit násilně, předepisovat či zakazovat, určovat jejich podobu a přeceňovat kteroukoliv z nich. Je však možné je pochopit v jejich přirozeném historickém vývoji. Všechny jsou si rovny v tom, že je historie vytvořila a mění. Žádná z nich není od boha, žádná tu nebude navěky.

Přes všechny hrůzy, kterými je tento proces doprovázen, je sblížení národů, stírání národnostních zvláštností a postupné vytváření jednotné ale pestré všelidské pospolitosti procesem objektivně nutným, i když jeho dovršení dnes nejsme schopni dohlédnout.

Komunisté prosazují ochranu
všech existujících forem biosociálního uspořádání tak, jak je historie vytvořila,
a odmítají uměle měnit, urychlovat či konzervovat jejich vývoj

Společnost

Člověk je jediným tvorem, který v sobě zahrnuje všechny druhy pohybu. Je nedílnou součástí přírody, je na ní závislý. Neumí v ní ale žít sám. Stejně jako na přírodě je závislý i na společnosti; není schopen žít mimo ně. Vytvořila jej příroda i společnost. Není proto jen jednotkou biologickou, ale biologicko - sociální. Je nedílnou součástí společnosti i přírody. Po celý svůj vývoj se z přírody odděluje, ale nikdy toho nedosáhne. Přírodu přetváří, přizpůsobuje ji svým potřebám a tím přetváří i sám sebe. Jeho vývoj je výsledkem rozporů s přírodou. Protože však přírodu neumí přetvářet sám, pouze ve společnosti, přerůstají jeho rozpory do rozporů společnosti s přírodou.

Stejně tak, jako má jedinec potřebu přizpůsobit se životním podmínkám, na kterých je závislý, a které je nucen využívat, má i potřebu přizpůsobit se společenským vztahům, v nichž žije. Ten jedinec, který neměl odpovídající vlastnosti, byl příliš egoistický, nesnášenlivý či agresivní, neuměl žít v komunitě a pro ni, nepociťoval potřebu přizpůsobit se anebo to neuměl, hůře přežíval a rozmnožoval se. Jeho společensky negativní vlastnosti se méně často předávaly potomstvu, zatímco jedinci společenší se množili snáze. Přirozený výběr tak formoval po miliony let člověka jako tvora společenského.

Předpokladem vzniku člověka je jeho adaptabilita, schopnost přizpůsobit se přírodnímu prostředí a posléze i těm podmínkám, které sám vytvořil; materiálním i sociálním. Jedinec není jen souhrnem buněk, svalů, kostí a orgánů; je především souhrnem společenských vztahů, které jej zformovaly, umožňují mu žít a člověka z něj dělají. Podstata člověka je sociální; tvůrcem této podstaty je společnost, jejím nositelem je individuální živý organismus.

Člověk je bytost biosociální

Člověk je po celou dobu své existence příslušníkem mnoha skupin, vytvářejících společnost. Základem této složité struktury je taková skupina, v níž člověk reprodukuje sám sebe, tedy rodina, ať už je její historická podoba jakákoliv. Na druhém místě jsou takové skupiny, v nichž člověk reprodukuje své životní podmínky. Nejprve to byla sama rodina, rod a kmen, po vzniku civilizace se rozhodující skupinou v tomto smyslu stala třída. Postupem času se ale vytvářejí skupiny další, např. sociální, profesní, zájmové, náboženské, národnostní a mnoho dalších. Všechny tyto skupiny, k nimž člověk patří, jej utvářejí. Člověk v nich nezaniká, nerozpouští se, uchovává si svou individualitu, své skupiny ovlivňuje, ale i ony ovlivňují jeho.

Každá z těchto skupin má jedno společné: jako skupina je zřetelně viditelná jen v okamžicích, kdy ji spojuje aktivní činnost, kdy své společné zájmy realizuje nebo brání. Mimo tyto podmínky se navenek jako skupina zpravidla nechová. Rodina je zcela nezřetelná dopoledne, když jsou všichni v práci a ve škole, pracovní kolektiv v neděli odpoledne; národ jakoby nic nespojovalo v sociálním konfliktu a třídy se

zdánlivě stírají uprostřed války. Příslušnost člověka k různým skupinám se kříží; v různých okamžicích může jedna vystupovat do popředí, a jiné ztrácet na významu. Zakotvení člověka ve skupinách však zpravidla bývá poměrně pevné, dokáže často přežít i podmínky, které je zrodily.

**Člověk je příslušníkem společnosti pouze prostřednictvím aktivní činnosti
v nejrůznějších skupinách**

Individuum

Od ostatních živočichů se člověk oddělil prací. Ta jej vlastně učinila člověkem. Počátkem práce bylo použití nástroje. To ale umí i někteří další živí tvorové. Člověk je živočichem, který nástroje začal vyrábět. Život, to je proces výměny látkové. Člověk tento proces učinil složitějším právě použitím a výrobou nástrojů. Práce se stala potřebou člověka. Při práci člověk přizpůsobuje své okolí svým potřebám a při tom přeměňuje i sám sebe. Při práci se vyvinulo vědomí člověka, a vyvíjí se dodnes. Člověk je na rozdíl od jiných živočichů vždy aktivní i bez biologické potřeby. Je smyslově předmětně praktickou bytostí, jedná vědomě, s cílem. Práce se stala přirozenou, věčnou potřebou člověka. Z ní se vyvinula artikulovaná řeč, která dala člověku schopnost abstraktního myšlení. Práce je procesem seberealizace člověka.

Člověk však může žít, vyrábět, uspokojovat své potřeby a rozmnožovat se pouze ve společnosti. Jeho práce měla vždy proto společenský charakter. Práce jej vymaňuje ze závislosti na přírodě a upevňuje jeho závislost na společnosti. Bez společnosti se nemohl stát člověkem, přežít, zvládnout řeč, myšlení, práci. Člověk má přirozenou potřebu sdružovat se s ostatními, nechat se jimi ovlivňovat a ovlivňovat je, ztotožňovat se s druhými a být součástí celku. Bez společnosti byl jedním z nejméně životaschopných tvorů v přírodě. Bez společenských vztahů by nebyl člověkem. Jeho podstatou není život pro sebe samého, egoismus, ale život ve společnosti a pro společnost. Teprve prostřednictvím společnosti žije život svůj; nežije jej pro sebe, ale pro ostatní. Altruismus je přirozenou lidskou vlastností, kterou společnost může stejně rozvíjet, jako doformovat.

**Člověk se rodí jako tvor společenský,
vybaven pouze pudem sebezáchovy od prvních okamžiků přivolává pomoc ostatních,
kdykoli to potřebuje**

Většina filozofií vždy vytrhávala člověka ze společnosti a zkoumala jej izolovaně, případně absolutizovala jeho rozpory se společností. Absolutizovala individuum a jeho úspěchy; neviděla, že za každým individuálním úspěchem je vždy skryto úsilí mnoha lidí. Neuvědomovala si, že člověk abstrakcí vyjmutý ze společnosti je nepochopitelný, nevysvětlitelný, iracionální a neexistující.

Člověk přežívá pouze se svou společností - to je přírodní zákon

Mnoho filozofií hledá smysl života, většinou zbytečně. Smyslem života je život sám. Nejen život jednotlivce, ale život lidského rodu a společnosti, které jednotlivce vytvářejí.

Jednotlivec je produktem i tvůrcem společnosti

Člověk jako jediný živočich vytvořil a stále přetváří sám sebe. Nemá žádnou předurčenou, někým stanovenou, trvalou, věčnou, neměnnou podstatu. Ta vznikala a mění se spolu s ním, aniž si to sám uvědomuje. Je aktivní bytostí, materiálně i společensky determinovanou. Tak, jak přeměňuje své materiální a sociální podmínky, mění i svou determinovanost. Je subjektem dějin, žije vždy v konkrétně historických vztazích s ostatními. Jeho podstata je společensko historická - vyvíjející se. Člověk je souhrnem, průsečíkem, tvůrcem i produktem měnících se společenských vztahů. Z nich nejdůležitější jsou vždy vztahy vznikající při základní lidské činnosti - práci, vztahy vznikající a měnící se s rozvojem výrobních sil a výrobních vztahů.

Jedinec je tvorem vyvíjejícím se činností ve společnosti

Společnost

Lidská společnost je nejkomplicovanějším organismem, jaký v přírodě existuje. Nevznikala kolektivizací jedinců, vytvářela se spolu s nimi. Není jen pouhým shlukem individuí. Je především souhrnem jejich skupin, zájmů i vztahů mezi nimi, zahrnuje i vzniklé a vyvíjející se činnosti lidí, ale také vznikající a měnící se společenské poznatky, názory, nálady - společenské vědomí. Je organickým celkem, který má svou složitou vnitřní strukturu. Společnost je produktem i organickou součástí přírody, výtvořem člověka i způsobem jeho života. Tvoří ji v dialektické jednotě:

- **jednotlivci**, jejich **potřeby** i různé **skupiny** s odlišným postavením a z nich vyplývajícími rozdílnými **zájmy**
- **materiální podmínky** života lidí a **způsob jejich přetváření** i **výrobní síly** jimiž lidé v dané době disponují
- **společenské vztahy** ovlivňované zejména vztahy vznikajícími ve výrobě
- **instituce** a **pravidla** odpovídající těmto vztahům
- **společenské vědomí**, tvořící se a měnící v závislosti na způsobu života lidí i jejich vztazích a zpětně na ně působící

Společnost je sociálně organizovanou hmotou

Buržoasní společenská věda zkoumá zpravidla společnost prostřednictvím jednotlivce, individualisticky; atomizuje společnost na jednotlivce, čímž brání jejímu pravdivému poznání. Redukuje se na vztah jednotlivce a společnosti, odmítá hledat zákony společenského vývoje, absolutizuje úlohu vědomí a potlačuje zkoumání materiální i sociální determinovanosti člověka. V propagandě pak někdy existenci společnosti dokonce odmítá.

Základem společnosti je kolektivní práce jednotlivců - materiální výroba. Při ní člověk vytváří podmínky ke svému životu, ale i nejdůležitější společenské vztahy, základní společenskou strukturu a tvoří i sám sebe. Výroba, to je proces výměny látek mezi přírodou a člověkem prostřednictvím společnosti.

Základ společnosti tvoří její výroba

Společnost, to nejsou pouze lidé a vztahy mezi nimi, to jsou také materiální podmínky, které lidé mají, a které si vytvářejí, a jsou to i vztahy jednotlivců a skupin k těmto materiálním podmínkám a vztahy, které si vytvářejí v procesu jejich obnovování a změny. Hmotná stránka života vždy tvoří určitou společenskou základnu, z níž se odvíjí jako nadstavba stránka ideální.

Základem výroby je lidská práce, která má rozhodující vliv na vytváření podmínek pro společnost, ale i na formování společnosti. Práce člověka měla od počátku dvě stránky:

- **individuální**, tj. potřeby a zájmy, schopnosti i dovednosti, myšlení i úsilí jednotlivce, který ji vykonával
- **společenskou**, tj. potřeby a zájmy, stupeň poznání i rozvoje, společenské vztahy a z toho všeho vyplývající materiální, duchovní i organizační podmínky pro práci jednotlivce

Každý nový druh práce se vždy zpočátku jeví jako především individuální činnost člověka. Na určitém stupni svého vývoje však s nepodstatnými výjimkami vždy dochází k okamžiku, kdy konkrétní práce už potřebuje kooperaci, specializaci, širší materiální i duchovní zázemí, než jaké je jednotlivci k dispozici. Novou lidskou činnost už nejde dělat individuálně, převážila její společenská stránka a jednatel se v ní už může uplatnit jen jako součást širších kolektivů a institucí. Vstupuje do nových společenských vztahů, organizuje se, podřizuje a spolupracuje. Čím složitější je lidská práce, tím složitější je struktura společnosti, v níž a pro níž je práce vykonávána.

Základem společnosti je týmová lidská práce

Společnost, to je i stupeň poznání, které bylo v procesu lidské práce dosaženo a také ideje, které si lidé v dané době vytvořili, a které je ovlivňují. Jsou to i instituce lidmi vytvořené a lidmi ovládané. Společnost je složitým hmotným systémem, protkaným nekonečnými materiálními i duchovními vazbami jednotlivců a skupin, v němž vše souvisí se vším, vzájemně na sebe působí a vyvíjí se.

Společnost, to jsou lidé a materiální podmínky, které mají a mění,
způsob, jakým tak činí,
skupiny, ideje, instituce i vztahy, které při tom vytvořili, a které na ně působí,
i poznání, kterého při tom dosáhli, a které je ovlivňuje

Vztah individua a společnosti

Jednatel a společnost existují vždy v dialektické, tj. vnitřně rozporné jednotě. Jsou na sobě vzájemně závislí, nemohou existovat mimo sebe; navzájem se vytvářejí a ovlivňují, jsou nuceni přizpůsobovat se měnícím potřebám.

Společnost je jediným možným způsobem existence člověka

Vztah člověka a společnosti není předem daný, neměnný. Je historicky proměnný, vyvíjí se spolu s jednotlivcem i společností v závislosti na rozvoji výrobních sil a vztahů i stupni poznání. Původně ve vznikající prvotní lidské pospolitosti žil člověk ve skupině, v níž se jako individuum zcela ztrácel. Trvalo desítky tisíc let, než se počalo formovat jeho individuální vědomí, a než se vůbec jako s ostatními rovnocenné individuum ze společenství relativně vydělil. Později, po vzniku civilizace, na dlouhá staletí přestal být vztah všech individuí a společnosti rovnocenný - někteří si společnost přivlastnili a druhým byla odcizena.

Mezi jednotlivcem a společností existují stovky nejrůznějších materiálních a ideových vztahů. Některé z nich si uvědomujeme, jiné ne. Na některé z nich vliv máme, jiné jsou na nás nezávislé. S některými můžeme souhlasit, proti jiným se musíme bouřit. Jedny považujeme za dobré, jiné za špatné. V zásadě existují vztahy dvojího druhu:

- **Objektivní** - tedy takové, které jsou nezávislé na vůli a vědomí člověka, k nimž patří převážná většina vztahů hmotných a také ideové vztahy, které z nich vyplývají.
- **Subjektivní** - které si vytváříme zčásti libovolně, ale i ony mají určitý stupeň podmíněnosti stavem společnosti.

Existují dva základní přístupy jednotlivce ke společnosti, které vyplývají především z jeho sociálního postavení, ze způsobu, jakými si zajišťuje životní prostředky, ale i způsobu, jakým si toto postavení uvědomuje:

- **Kolektivismus**, což je nejstarší postoj člověka ke společnosti, kterou považuje za svou. Vychovala jej k němu rodová společnost, vesnická obecina, továrna, tedy především společná práce, a také všechny ostatní skupiny v níž žil, a které umožňovaly či usnadňovaly jeho existenci. Byl zpravidla charakteristický pro třídy potlačené, které existenční tlak zaháněl do houfu, pro třídy pracující a zvyklé spolupráci, nucené ke kázni a disciplině.
- **Individualismus**, tedy takové postoje, kdy se člověk vědomě snaží ze společnosti se více vyřadit, odlišit, případně se jí nadřadit. Rozvinuly se společně s malovýrobou a soukromým vlastnictvím výrobních prostředků a byly typické pro malovýrobce, nucené tvrdě se starat sami o sebe, bez ohledu na jiné, vedené snahou vyniknout za každou cenu, prorazit, prosadit se. V podobných životních podmínkách žije i nejpočetnější sociální skupina současnosti - inteligence, mezi níž je zákonitě individualismus značně rozšířeným postojem.

Historie je procesem formování vztahů jednotlivce a společnosti

V prvotní pospolitosti lidí byla kvalita člověka posuzována především podle toho, kolik toho byl schopen dát svému rodu, své společnosti. Se vznikem soukromého vlastnictví a tříd však toto hodnocení bylo stále více zkreslováno a měřítkem se stávalo spíše bohatství člověka, tedy jeho schopnost od společnosti brát. Čím více bohatství a moci soustředil, tím větším člověkem byl. Z původní zjevné závislosti člověka na společnosti se vytvářela zdánlivá závislost společnosti na jednotlivcích, která je dodnes zveličována kdekým, od učebnic dějepisu až po bulvární tiskoviny

líčící životy slavných. A přirozená závislost jednotlivce na kolektivu je nahrazována uměle vyvářenou i předstíranou závislostí opačnou.

Vztah individua a společnosti je třídní strukturou deformován

Vztah přírody a společnosti

Základním dějinným aktem lidí není to, že začali myslet, ale fakt, že přestali využívat pouze to, co jim příroda sama poskytuje, že počali vyrábět prostředky ke svému životu. Začali si přírodu přivlastňovat. Výroba, to je proces vzájemného působení člověka a přírody, překonávání rozporů organismu a prostředí, ale i vytváření rozporů nových. Dějiny lidstva jsou výsledkem rozporů člověka s přírodou i rozporů, které si člověk vytváří sám. Lidstvo je nedílnou součástí přírody - čím více se z ní osvobozuje, tím těsněji s ní je spjato. Čím více nad ní vítězí, tím hlouběji v ní vězí. Čím více je přesvědčeno, že si ji podmanilo, tím více škodí sobě i jí.

Člověk, stejně jako ostatní živočichové, spotřebovává své životní podmínky. Narozdíl od nich tak činí vědomě, dovede je i vědomě ničit a vědomě obnovovat. To mu dává jako jedinému živočichu schopnost přežít i ve výrazně zhoršených podmínkách, stejně tak v přírodě nevídanou schopnost zničit sama sebe.

Dějiny, to je věčný boj člověka s přírodou,
v němž jedinec nemůže vítězit bez společnosti,
a příroda nesmí být společností poražena

Společenský pohyb

Společnost není stále stejná. Mění se, vyvíjí, tedy je v pohybu. Společenský pohyb je nejvyšším, nejsložitějším druhem pohybu hmoty, jaký byl dosud poznán. Obsahuje v sobě všechny nižší druhy pohybu, např. mechanický, chemický, biologický; i vědomí, které je také pohybem. A jako každý jiný pohyb, má i ten společenský své zákony a zákonitosti. Jde pouze o to je poznat a využívat, tak jako v každé jiné součásti přírody.

Tento pohyb zkoumají společenské vědy. Paleontologie a archeologie se zabývají prehistorií, tedy změnami zvířecího a prvotně pospolného stavu lidstva, tedy pohybem dávno minulým. Historie studuje vývoj společnosti na základě pramenů písemných, tj. období po vzniku tříd, které rozšíření písma umožnily, jinými slovy studuje období civilizace. Sociologie, politologie, statistika i mnohé další vědy studují pohyb současný. Prognostika se snaží předvídat budoucí společenský vývoj. Nemohou zjišťovat pouze stav, protože by nic nepochopily, musí studovat společnost v procesu změny; to je jediný způsob, jak ji vidět pravdivě. Filozofie zkoumá nejobecnější zákonitosti, příčiny, okolnosti a směr pohybu společnosti v celém jejím vývoji.

Dějiny lidstva jsou společenským pohybem

Společnost je složitým hmotným systémem, je vysoce organizovanou hmotou a jako takovou ji nezbytně musí vidět každý badatel, má-li dojít k pravdě. Musí v ní hledat pouze to, co v ní je, a nesmí do ní vkládat nic, co tam není. Zvláště ne své představy, bohy, iluze či ideje, které byly vytvořeny jindy a jinde, za jiných společenských podmínek.

Pravdivé poznání společnosti a jejího pohybu je možné jen tehdy, vidí-li badatel ve správném vztahu dva faktory, které v jejím vývoji působí: nutnost a nahodilost. Nutnost je projevem podstatných vztahů, tedy zákonů, nahodilost je důsledkem vztahů nepodstatných, které se v daném okamžiku zřetězily tak, že zasáhly podstatu. Oboje vždy působí společně, ani jednu stránku společenského pohybu nelze absolutizovat či podceňovat. I zde však platí, že nahodilost je projevem nutnosti. Žádná nahodilost nemůže způsobit to, co je nemožné, každá nahodilost vždy ve svém důsledku směřuje k nutnosti.

Pohyb společnosti je vždy současně zákonitý i nahodilý

Zákonitosti společenského pohybu

Každé hmotné prostředí v sobě obsahuje podstatné, nutné, stálé a opakující se vztahy, které v něm působí, a které se stávají zákony tohoto prostředí. Společnost není výjimkou, ať to kdokoliv popírá. I ona má své zákony, které ve svém spolupůsobení vytvářejí zákonitosti, jež se ve vývoji společnosti projevují. Jde jen

o to poznat je a využívat, tedy uvést svou činnost do souladu s nimi, tak jak je to běžné a samozřejmé v ostatních částech přírody.

Poznání společenských zákonů a zákonitostí však má své zvláštní obtíže. Ony totiž působí ve společnosti pouze a výhradně prostřednictvím činnosti lidí, majících vůli a vědomí. Jejich vědomí je různé a jejich vůle se kříží, vzájemně se popírají, bojují spolu, prosazují se a podřizují, takže to na první pohled vždy vypadá, jako když je každá událost ve společnosti výsledkem vůle a vědomí lidí, nikoliv určitých zákonitostí. Svou činnost lidé vždy zaštiťují, zdůvodňují či zakrývají idejemi, které si neustále vytvářejí, takže to při dalším zkoumání může vypadat tak, že společenský pohyb je výsledkem zápasu idejí.

Ve skutečnosti však právě ona záměrná, proti sobě působící činnost lidí a jejich skupin vytváří stejný chaos, jako když v přírodě proti sobě působí slepé, vědomím nevybavené přírodní síly. A také v tomto prostředí se nakonec vždy prosadí určitá nutnost, vytvářená zákony a zákonitostmi společenského vývoje, ať tomu člověk chce či nikoliv. Člověk může zákonitosti společenského vývoje popírat, může působit proti nim, dovede jejich účinky předvídat, urychlovat i brzdit, ale nakonec se jim vždy podřizuje stejně tak, jako zákonům přírodním. Měnit je může pouze tak, že změní společnost, a tím vytvoří zákonitosti nové.

Tak jako přírodní zákony nepůsobí jinak než prostřednictvím pohybující se hmoty, tak i společenské zákony nepůsobí jinak než prostřednictvím činnosti lidí

Řada z těchto zákonů již byla poznána. Mnohé dosud ne. Mezi nejznámější objevené zákony patří např.:

- **zákon souladu výrobních sil a vztahů**, které nejsou-li v souladu, brzdí rozvoj výrobních sil a vedou k degeneraci společnosti
- **zákon určující role společenského bytí nad společenským vědomím**, které je nuceno se rozvíjet a reagovat na změny podmínek, i kdyby nikdo nechtěl
- **zákon ekonomie času** způsobující, že každý výrobní způsob, prokáže-li vyšší společenskou produktivitu práce než ten předchozí, stává se nevratným, neboť společnost nechce degenerovat
- **zákon rostoucí úlohy subjektu a politiky**, vyplývající z rozvoje výrobních sil a rozšiřování výrobních vztahů, což způsobuje fakt, že ohromné výrobní prostředky již nelze ovládat individuálně, ale jen kolektivně, prostřednictvím politiky

Tyto i mnohé další zákony ve své kombinaci působí v rozmanitých podmínkách, rozdílně modifikovány různými silami a to vše vytváří tendenci - zákonitosti, podle kterých se společenský pohyb s mnoha oklikami ubírá. Tento pohyb je nezávislý na vědomím a vůli jednotlivců, ti jej mohou brzdit či zrychlovat, chápat či nechápat, chtít či nechtít. Jejich vědomí a vůle většinou působí proti sobě a vzájemně se ruší. Tento pohyb se konec konců prosazuje ne prostřednictvím jednotlivých vůlí, ale prostřednictvím činnosti velkých lidských skupin i proti jejich vůli.

Dějinný pohyb je pohybem objektivním

Příčiny pohybu společnosti

- Příčinou vývoje všeho jsou vnitřní rozpory. Platí to i ve společnosti. Rozpory vznikají, existují se a vyvíjejí mezi jednotlivci, ty ale nikdy nejsou podstatné, tvoří se mezi velkými skupinami lidí, ty jsou vždy důležitější. Nejdůležitějšími jsou však rozpory mezi zájmy těch základních skupin, které existující společnost tvoří, a ty jsou vždy rozhodující. Takové rozpory vždy vedou k celospolečenským změnám.
- Rozpory však nejsou pouze mezi lidmi navzájem, ale také mezi lidmi a jejich životními podmínkami, které mají a mění, mezi stupněm organizace společnosti stupněm rozvoje těchto podmínek. Společnost, aby přežila, je nucena rozvíjet své hmotné podmínky, to po čase vede k zastarání organizace společnosti, která další rozvoj materiálních podmínek brzdí. Tyto rozpory patří vždy mezi určující. Nutí totiž společnost k celkové změně svého uspořádání.
- Neustále se vyvíjejí rozpory mezi potřebami lidí a jejich materiálními podmínkami. To vede lidstvo k dalším změnám těchto podmínek, k jejich rozšiřování i změně jejich kvality.
- Existují i rozpory mezi stavem společnosti a stupněm jejího poznání. Takové rozpory jsou vždy podněcují rozvoj poznání.
- Nutně vznikají i rozpory mezi skutečným stavem společnosti a idejemi, které si společnost vytváří. To nutí lidskou společnost k vytváření nových idejí, lépe vysvětlujících stav společnosti i existující zájmy.

Tak jako v jiných součástech přírody, jsou rozhodujícími rozpory působící uvnitř daného celku. Rozpory vnější se stávají určujícími pouze tehdy, přerostou-li do rozporů vnitřních a podstatně je ovlivní.

Příčinou společenského pohybu jsou rozpory uvnitř společnosti

Způsob společenského pohybu

Rozpory jsou řešeny bojem. V živé přírodě a ve společnosti obzvlášť je to daleko zřetelnější, než v přírodě neživé. Tento boj má nescíslné množství podob i forem a nové se neustále vyvíjejí. Je to boj zřetelný i nezřetelný, skrytý či otevřený, mírný i prudký, násilný či nenásilný, krvavý i nekrvavý. Ale vždy je to boj. Protože jinak to lidé neumí.

Vývoj společnosti, tak jako všeho ostatního, je jednotou přetržitosti a nepřetržitosti, jednotou kvalitativních i kvantitativních změn. Pomalé, postupné změny ve společnosti bývají označovány jako evoluční. Rychlé, zásadní proměny ve společnosti jsou zpravidla nazývány revolucemi.

Jednotlivé součásti společnosti se často vyvíjejí zdánlivě odděleně, jejich vývoj se v určitých okamžicích spojuje a umocňuje, jindy opět jakoby odděluje. Mění se materiální i duchovní stránka, někdy zdánlivě odděleně, jindy zřetelně spojitě, ale vždy spolu souvisí. Kvalitativní skok přinášející zásadní změnu společnosti, po níž následuje proměna všech jejích jednotlivých stránek, je nazýván sociální revolucí.

Pokrok

Tak, jako v ostatní přírodě, je i ve společnosti zcela patrná převládající tendence vývoje směrem od jednoduššího ke složitějšímu. Je to charakteristický rys vývoje na jeho vzestupné linii, platící v období, v němž se tvořila naše Země, v němž se vyvinul a žije člověk. Po vzniku života nabyt tento trend i podobu směřování od méně organizovaného k organizovanějšímu, a po vzniku lidské společnosti navíc i od nižšího k vyššímu.

Každý živý organismus má v sobě geneticky zakódované některé pud, které mu umožňují přežít, minimálně pud sebezáchovy a pud rozmnožovací. Nejsou jen jeho výlučnou vlastností, opakují se v různé intenzitě u všech příslušníků jeho společenství. S rostoucí sociální organizovaností tohoto společenství, která se vyvinula dlouhodobým společným vývojem, se rozvíjí i puzení organismu organizovat se, alespoň při nutnosti přežít. Živý tvor hledá ochranu v hejnu, stádě, smečce, společně chrání mláďata či životní prostor, společně loví, houfuje se před dlouhým tahem, každý druh jinak; předává si informace o nebezpečí či zdrojích potravy, jeho pud sebezáchovy se projevuje jako sociální vztah. Čím více potřebuje své společenství k přežití, tím silnější je genetická informace, neboť jedinci, u nichž sociální chování nebylo vyvinuto, zanikli a nerozmnožili se, a tudíž nepředali negativní informaci dále. Ať si individualisté a sobci myslí cokoli, u člověka je tento "sociální" pud sebezáchovy velmi silný.

Všem živým organismům příroda občas a často i pravidelně mění životní podmínky tak, že na tuto změnu musí kolektivně reagovat. Dokud byl člověk ještě zcela v říši zvířat, reagoval na tyto změny podobě, například migrací. Po dlouhou dobu měl výhodu v tom, že bylo kam migrovat. Postupně se však rozmnožil natolik, že už nebylo kam; každé nové území již bylo obsazeno, tudíž i vyčerpáváno, a bylo nutno získat jej bojem.

Všechny živé organismy však mění životní podmínky i samy sobě; tím že spotřebovávají své přírodní prostředí a zanechávají v něm jen nepoužitelný odpad. A potom buď migrují, jsou-li toho schopny měni svůj způsob obživy, a nebo vyhytnou. Člověk nebyl výjimkou. Byl však na jedné straně ve svém životním prostředí bezbrannější než jiní, byl přírodou vybavenější k proměnám způsobu života než ostatní a byl společenštější. To způsobilo, že se mohl od okolní přírody postupně odlišovat. Počal reagovat na změny svých životních podmínek tak, že začal pracovat a při tom myslet, hledat nové zdroje, a to vše mohl dělat jen tehdy, měnil-li sám sebe. Došlo k prvnímu pokroku. Lidstvo, chtělo-li přežít, muselo se rozvíjet.

Společenský pokrok je taková proměna chování a myšlení společnosti, která jí umožňuje lépe a déle přežít v měnících se podmínkách. Je vyvolána touto změnou podmínek a vůlí přežít ji.

Společenský pokrok, je nezávislý na vědomí jednotlivců, i když probíhá jen za jeho aktivní účasti. Člověk je k pokroku nucen tím, že příroda mění podmínky jeho života a on sám svým životem mění přírodu. K pokroku nedochází proto, že je člověk chytřejší, i když to tak zblízka vypadá. Člověk je chytřejším proto, že chce přežít. Je k pokroku nucen dokonce tím více, čím rychleji se rozvíjí, je nucen měnit svůj způsob výroby, vztahy z něho vyplývající, formu své organizace i své myšlení. Rozvoj

vědomí tedy nebyl příčinou, ale důsledkem pokroku, přičemž dialekticky pokrok zpětně ovlivňoval.

Společenský pokrok je objektivním procesem,
je projevem pudu sebezáchovy společnosti
je řešením rozporu mezi potřebami a zdroji lidstva

Od počátku lidstva se pokrok nemilosrdně prosazoval na úkor biologicky slabších. Po vzniku třídní společnosti probíhal se stejnou bezohledností i na úkor těch, kteří byli slabší ekonomicky. Byl to vždy rozporný proces, v němž pokrok byl pokrokem pouze pro někoho, běžně i pro menšinu. Čím rychlejší byl, tím krutější. Řeší-li člověk rozpor mezi svými zdroji a potřebami na úkor druhých, oddaluje tím vždy skutečné řešení a zpomaluje svůj rozvoj. Po celou dobu existence člověka tomu tak však bylo.

Cílem komunistů je odstranit bezohlednost pokroku, probíhajícího někde rychle,
ale na úkor druhých

Společenským pokrokem je posun společnosti k vyššímu vývojovému stupni vcelku nebo v jejích jednotlivých stránkách. Je to postup organizace lidského druhu od nižšího k vyššímu, od jednoduššího ke složitějšímu. Základ pokroku leží v rozvoji jeho výrobních sil, od něhož se odvíjejí a na něž zpětně působí stupeň uspořádání jeho společenských vztahů i dosažené poznání.

Každý pokrok je vnitřně rozporný,

přináší sebou převládající stránky, člověkem hodnocené pozitivně, ale obsahuje i stránky člověkem hodnocené negativně, tedy vývojové prvky, které bude nutno dále překonávat. Pozitivní stránky umožňují člověku lepší přežití teď hned, ty negativní, které je vždy nerozlučně provázejí, vyvolávají vždy potřebu dalšího pokroku.

Pokrok je pouze celkovou tendencí, která obsahuje i mnoho zvrátů a stagnací. Dílčí pohyby obráceného směru, od vyššího k nižšímu, od složitějšího k jednoduššímu, se nazývají regrese. Mezi oběma směry společenského pohybu existují rozpory. Pud sebezáchovy člověka však zatím vždy nechal historicky zvítězit pokroku. Pokrokem je to, co člověka osvobozuje od závislosti na rozmarech přírody a zbavuje jej nevědomosti i závislosti na vůli těch, kteří jej utiskují. Lidstvo vždy nakonec, často po dlouhé době a mnoha peripetiích, zvolí to, co mu umožňuje lépe žít a rozvíjet se.

Každý pokrok ve společnosti sebou vždy přináší určitý dílčí regres,
který bude nutno teprve dalším vývojem překonat

Vývoj nikdy neprobíhá po jediné linii, uskutečňuje se vždy metodou pokusu a omylu, s nejrůznějšími výsledky, z nichž některé zanikají, jiné jenom přežívají a pouze některé vítězí a stávají se převládajícími - představují skutečný pokrok. Jen to, co v konečném důsledku vede k lepší a delší budoucnosti lidstva, je pokrokem.

Pokrok, tj. objektivní soulad měnícího se světa s měnícími se zájmy
lidstva jako celku.
Odras tohoto vztahu jednotlivci, skupinami a třídami je vždy subjektivní.

Pokrok nemusí být uznán všemi; to, co jedni považují za krok vpřed, jiní považují za krok vzad. Nemusí být dokonce uznán nikým ze současníků. Pokrok, jakkoliv je subjektivně interpretován, je kategorií objektivní. Jeho kriteriem je společenská praxe. Žádný pokrok není absolutní, žádný není konečný. To, co bylo pokrokem včera, bude překonáno dalším pokrokem zítra.

Někteří filozofové existenci pokroku neuznávají, a tento pojem odmítají. Ne proto, že by pokrok nedokázali spatřit, ale proto, že by museli říci, co dnes pokrokové je a co není; že by museli uznat dnešní společnost nikoliv za definitivní, ale za přechodný stav, který bude nahrazen něčím jiným a vážně se zabývat tím, jakým směrem se lidstvo musí vyvíjet, má-li přežít.

Mírou každého lidského pokroku je rozvoj výroby

Nic však netrvá věčně. I člověk a jeho planeta jsou jevem přechodným. Může to trvat tisíce, statisíce či miliony let, ale jednou nastane sestupná linie a po ní konec Země, celé sluneční soustavy či ještě větší části Vesmíru. Tak jako člověk nedohlédne ke svým počátkům, nespátí ani svůj konec.

Lidstvo se však vyvinulo natolik, že si svou sestupnou vývojovou tendenci může přivodit samo

Může tak učinit neodpovědným hospodářským využíváním přírody, nukleární, chemickou či biologickou válkou, ale i nerozumným uspořádáním svých sociálních vztahů, které může vyvolat společenské konflikty globálního charakteru, celé lidstvo ohrožující. V tomto stadiu vývoje je v rukou člověka možnost obrátit směr vývoje od vyššího k nižšímu zpět a přivodit si svou vlastní zkázu.

A tomu chtějí novým uspořádáním společnosti zabránit komunisté

Ekonomická činnost lidí

Základem jakéhokoliv života je proces výměny látek mezi organismem a přírodou. Většina živých tvorů umí tuto výměnu uskutečňovat sama, bez pomoci jiných příslušníků svého druhu. Žijí izolovaně, a pokud se rozmnožují pohlavním způsobem, stačí jim k reprodukci svého života jen letmé setkání s jedincem opačného pohlaví. Člověk možná ve svém zvířecím stadiu vývoje také uměl žít v přírodě sám. Pokud ano, pak rozhodně již v počáteční fázi své přeměny v člověka tuto schopnost ztratil. Naučil se žít, bránit se a získávat potravu pouze ve skupině, v organizované dělbě práce, ve vztazích spolupráce a vzájemné komunikace. To jej učinilo člověkem. Z původního spotřebovávání přírodních zdrojů člověk přešel k jejich přetváření a obnovování; ze svého živočišného houfu počal prací vytvářet společnost. Dějiny lidstva, to jsou především dějiny jeho hospodářské činnosti a vztahů, které si při tom vytváří.

Ekonomickou činnost lidí a zejména základní společenské vztahy, při ní vznikající, zkoumá především politická ekonomie; a to vždy v konkrétně historické společensko ekonomické formaci. Na tomto místě proto může být podán pouze zjednodušený a tudíž nepřesný nástin marxistického přístupu k této problematice.

Soudobá ekonomie, která si již zpravidla neříká politická, vyučuje dnes studenty tak, že dělí ekonomiky na zvykové, příkazové a tržní. Zakrývá podstatný rozpor soudobé společnosti spočívající v tom, co odhalil již před stopadesáti lety Marx: Rozpor mezi přísným plánováním výroby uvnitř podniku a živelností výroby ve společnosti.

Práce

Cílevědomé, záměrné působení člověka na přírodu s cílem přizpůsobit ji lépe svým vlastním potřebám se nazývá prací. Je to základní činnost člověka, která jej povznesla z říše zvířat, umožnila mu vybavit se řečí i vědomím, přivedla jej k potřebě poznání a přinutila organizovat svou společnost jinak, než je to v živočišném světě obvyklé. Vše, čeho člověk dosáhl, bylo dosaženo prací. Ta v průběhu vývoje měnila své formy, stávala se stále složitější, vyžadovala více znalostí, vědomostí a zkušeností, ale současně je člověku dávala. Zbavila jej do značné míry závislosti na přírodě a vnutila mu ještě naléhavější závislost na společnosti.

Práce je základní činností člověka, způsobem jeho existence

Tak, jako je základním přírodním procesem fotosyntéza, bez níž by příroda ve svých vyšších formách nemohla existovat, je práce základním procesem společenským. Bez ní by člověk nevznikl a nemohl existovat ve své lidské podobě. Každodenní práce milionů lidí udržuje společnost při životě a umožňuje její rozvoj. Vytváří vše k životu potřebné a udržuje odlišnost člověka od ostatních živých tvorů.

Práce je fotosyntézou společnosti

Práce je jediným zdrojem veškerého bohatství lidstva. Ačkoliv na to přišli lidé už dávno, byly ke skrytí tohoto jednoduchého faktu vymyšleny celé teorie. Bohatství nevzniká prodejem majetku, ale prací člověka při jeho vytváření.

Lidská práce je nenahraditelným článkem procesu výroby. Má dvě základní podoby:

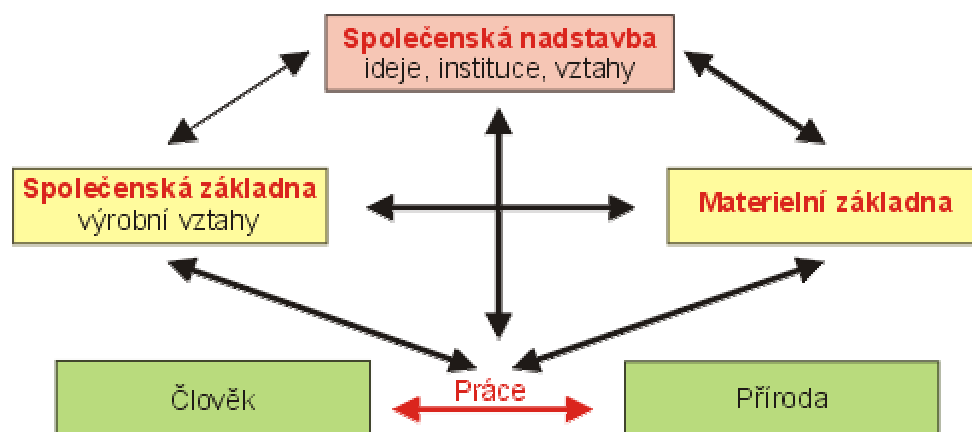
- **práce živá**, jejímž nositelem je člověk, který ji vykonává a vkládá do ní své fyzické a duševní schopnosti. Je měřitelná časem i výkonností, množstvím fyzického i duševního úsilí, které obsahuje.
- **práce minulá, zhmotnělá**, jejímž nositelem jsou pracovní předměty i pracovní prostředky i spotřební předměty, lidskou prací vytvořené. Je měřitelná množstvím práce, do ní vložené. Výrobní silou se stává pouze ve spojení s prací živou. Umožňuje vícenásobné využití původní živé práce.

Základní tendencí materiální výroby je neustálý růst podílu práce zhmotnělé

Svou prací člověk mění přírodu, ale i sám sebe. Zdokonaluje se, poznává, stává se jakoby na přírodě nezávislejším; mění se v "pána" přírody. Současně však svou prací mění společnost. Ačkoliv to není jeho záměrem, vytváří při práci a každodenně reprodukuje výrobní vztahy, do kterých musí vstupovat, aby vůbec pracovat mohl. Buduje tak a mění nejen svou materiální, ale i společenskou základnu.

Člověk svou prací mění přírodu, sám sebe i celou společnost

Následující grafické vyjádření jen zjednodušeně znázorňuje některé procesy, které člověk svou prací vyvolává.

Na úsvitu lidství začínal člověk působit na přírodu spíše náhodně, okrajově, instinktivně; teprve o mnoho později se práce stala jeho vědomou a hlavní činností. Práce člověka jakoby vydělila z okolní přírody a umožnila mu ji ovládat. Stala se nejen jeho schopností, ale i vlastností a přirozenou potřebou.

Dělbá práce

S rozšiřováním počtu lidí, vyčerpáváním dosavadního prostředí a z toho vznikající migrací se různé skupiny lidí dostávají od odlišných životních podmínek, v nichž mají

odlišné potřeby a možnosti jejich uspokojení. To je vede k odlišným činnostem a z nich vyrůstají odlišné dovednosti v různých skupinách. Přicházejí počátky diferenciací lidí.

Zpočátku dělali v každé skupině všichni vše, co bylo potřeba, omezení při tom jen svými biologickými předpoklady. Existovala přirozená dělba práce podle věku a pohlaví. Svě místo ve skupině si člověk postupně začal vytvářet už nejen svou fyzickou schopností přežít, ale i svými pracovními schopnostmi, silou a dovedností. S rozvojem schopností člověka, s rozrůžňováním podmínek jeho života, zvyšováním počtu lidí, zvětšováním objemu práce i růstem její produktivnosti, s rozšiřováním jeho činnosti a zdokonalováním pracovních nástrojů postupně dochází k dalšímu členění jeho práce, ke stále složitější kooperaci a první specializaci.

**Dělba práce nevzniká z rozmanitosti lidských schopností,
které jsou spíše důsledkem rozmanitosti přírodních podmínek**

Společenská dělba práce

- od původního lovu a sběru se oddělovalo pastevectví a zemědělství
- později se osamostatňovala řemeslná výroba
- ještě později se od výroby oddělil obchod

Postupující dělba práce sebou přinesla růst produktivity, tedy schopnosti vyrábět. Člověk dokázal vyrobit více, než sám spotřeboval. Ale jeho specializace jej na jedné straně nutila ke kooperaci s jinými, a na druhé straně ke směňování nadbytečných výrobků za to, co sám neuměl. To zcela měnilo jeho dosavadní společenské vztahy.

V období rozpadu prvotně pospolného společenství již celé velké lidské skupiny počaly dosahovat schopnosti vyrábět více, než bylo potřeba k uhájení své existence. Počal být vytvářen v širší míře nadprodukt, který umožňoval, aby se na tvorbě užitečných hodnot nemuseli plně a později vůbec podílet někteří toho schopní jedinci. To umožnilo v období přechodu lidstva k civilizaci další dělbu práce:

- **práce fyzická**, manuální, která od samého počátku existence člověka přestala být pouhým pudovým obstaráváním potravy, rozvinula v člověku myšlení a dodnes v sobě obsahuje stále více duševní činnosti, jejíž podíl však není převažující
- **práce duševní**, která se oddělila v době, kdy výroba nadproduktu umožňovala část populace osvobodit do fyzické práce, která však v sobě vždy obsahuje alespoň částečně i práci fyzickou. Duševní práce se stává výrobní silou pouze do té míry, do jaké je zhmotněna, materializována ve výrobě

Tyto dvě formy práce však nikdy nebyly odděleny absolutně, jedna forma v sobě vždy v určité míře obsahuje i formu druhou.

Jako zcela samostatná se ve výrobě často jeví práce řídicí. Zpočátku byla vždy jen řízením lidí, postupně narůstal podíl řízení hmotných procesů a od průmyslové revoluce při ní roste i podíl řízení strojů. Řídicí práce však zpravidla bývá současně i prací řízenou, takže rozdíl mezi nimi bývá jen relativní. Může v sobě obsahovat rozdílný poměr

práce fyzické i duševní přičemž na nejnižších úrovních může fyzická práce dokonce i převažovat.

Rozdíly mezi prací fyzickou a duševní nelze absolutizovat; jejich protiklad je vždy dialektický - vzájemně se ovlivňují a podmiňují, jedna bez druhé nemá smysl. U většiny pracovních činností roste trvale podíl duševní složky a klesá podíl fyzické námahy, kterou nahrazuje energie využívaná stroji. Například k obsluze mechanismů a zařízení je třeba stále vyšší kvalifikace, často i vysokoškolská a naopak ve vědecké práci a výzkumu roste potřeba fyzické zručnosti, technických dovedností a praktických zkušeností. Práci zůstává každé vědomé, záměrné působení člověka na přírodu s cílem přizpůsobit ji lidským potřebám.

Tendencí materiální výroby je růst podílu duševní složky práce a postupné, nikoliv absolutní prolínání práce fyzické a duševní

Dělba práce se z přirozeného vztahu mezi mladými a starými, ženami a muži při práci, tedy z toho, co společnost spojovalo, postupně stávala něčím, co společnost rozděljuje. Přejídné postavení člověka, vyplývající z jeho biologických odlišností, změnila v podstatě v dědičné postavení velkých skupin lidí ve společnosti. Kdo se narodil jako potomek majitele, byl předurčen ke stejnému postavení po celý život. Naopak masy lidí, zrozené v otroctví, nevolnictví či v ekonomické námezdní závislosti, tuto závislost dědily již v prvních okamžicích svého života a dodnes z ní unikají jen náhodně. Oddělením pracovních činností a vlastnictví tak vznikly trvale rozdílné skupiny lidí s odlišným postavením i protikladnými zájmy a pohledy na svět. Dělba práce zrodila ovládnání jedné, větší části nemajetných menšinou vlastníků.

Práce reprodukuje vztahy, v nichž probíhá

Schopnost vyrábět nadprodukt, který výrobce nepotřebuje k uhájení své existence, a který je mu proto možno odejmout, činila z milionů lidí postupně otroky a nevolníky, kteří byli zbožím. Až daleko později, s nástupem kapitalismu, přestal být zbožím člověk a zůstala jím pouze jeho námezdní práce, která je prodávána a kupována, přičemž onen nadprodukt, který je schopna vyrábět, zůstává majetkem nikoliv toho, kdo jej vytvořil, ale toho, kdo lidskou práci koupil.

Lidská práce se postupně stala zbožím

Výroba

Výměnu látek s přírodou musí jednotlivci z velké části zprostředkovat společnost. Čím rozvinutější člověk je, tím větší je tato část. Proces výměny látek mezi společností a přírodou, to je materiální výroba. Je to základní proces, probíhající ve společnosti, od něho se odvíjejí a na něm jsou závislé všechny ostatní společenské procesy. Je jediným zdrojem lidského bohatství, nepočítáme-li přírodu, která je společným bohatstvím všech živých organismů. Všechny materiální i duchovní statky musejí být nejprve vloženy do výroby, aby přinášely užitek a zisk.

Výroba je výměnou látek mezi společností a přírodou

Tato výměna látek je trvalá, nepřetržitá, musí být vždy znovu a znovu reprodukována. Pod sebezáchovy to vyžaduje. Čím více člověk vyrábí a spotřebovává, tím je jeho život bezpečnější a delší, tím více přežívá potomků. Ale tím rychleji je nucen nahrazovat spotřebované a hledat nové zdroje, či nové využití starých zdrojů. Jinými slovy, člověk musí vyrábět více, nejen kvantitativně, ale i kvalitativně. Cílem je reprodukce užitných hodnot, tedy takových hodnot, jakých je člověk schopen užívat k reprodukci svého života.

Původním způsobem výroby byla výroba naturální, při níž člověk vyráběl pouze pro svou vlastní spotřebu, pro svou rodinu či rod v němž žil. Teprve tehdy, když dokázal vyrobit více, než sám spotřeboval, počal své výrobky směňovat, začal vyrábět zboží. A tak se již v lůně prvotně pospolné společnosti rodila druhá, v dnešním světě výrazně převládající zboží forma výroby a nerozlučně s ní vznikl obchod.

Materiální výroba je tvůrčí působení pracovních sil a schopností člověka pomocí oněch částí přírody, které si již osvojil na ty části přírody, jež si přivlastnit chce

Hodnota, nadprodukt a nadhodnota

Hodnota lidských výtvorů se měří množstvím práce do nich vložené. Avšak tím že člověk dokáže akumulovat znalosti, zkušenosti, návyky a dovednosti, má schopnost vyrobit více, než je zapotřebí k obnově schopnosti pracovat. Dovede vyrobit více, než je při výrobě spotřebováno. Člověk svou prací v podstatě obnovuje hodnoty dosavadní a vytváří i zcela nové, které jsou jediným zdrojem dalšího rozvoje společnosti. Pouze z nich se tvoří zisky, úroky a renty, jenom z nich roste bohatství společnosti. Tento nadprodukt vzniká výlučně v materiální výrobě a výlučně produktivní prací. Z ničeho jiného bohatství společnosti nepochází. I přírodní bohatství společnosti se stává skutečným bohatstvím pouze tehdy, jestliže prochází reprodukčním procesem a je při tom měněno lidskou prací. V naturální podobě je tento nový lidský výtvor označován jako nadprodukt, z hlediska hodnotového se po oddělení výrobců od vlastnictví nazývá nadhodnotou. Pouze tato nadhodnota, vytvořená v materiální výrobě, je skutečným zdrojem zisků, úroků i rent, výlučně z ní lze hradit náklady nevýrobní sféry i další rozvoj společnosti.

Této schopnosti vytvářet nadprodukt a z něho plynoucí nadhodnotu bylo dosaženo v době, kdy se tvořila lidská civilizace, která je důsledkem, nikoliv příčinou této schopnosti. V okamžiku, kdy jakékoliv lidské společenství počalo ve větším rozsahu vytvářet nadhodnotu, došlo k zásadní změně společnosti. Bylo zapotřebí rozhodovat o tom, kdo se jí zmocní a jak bude využita. Tím se společnost rozdělila na třídy ovládané a ovládající, které si tuto nadhodnotu přisvojují, v tomto historickém momentu vzniká stát, jehož úkolem je takovéto rozdělení společnosti ochránit a upevnit. S rozvojem výrobních sil i změnami výrobních vztahů roste celkový objem produkce, ale i podíl nadhodnoty, vytvořené lidskou prací za jednotku času. Vytváření nadhodnoty je po schopnosti pracovat a z toho vznikajícím umění abstraktně myslet dalším významným stupněm vydělování se člověka z okolní přírody.

Lidská práce dovede vyrobit více než sama spotřeboje.

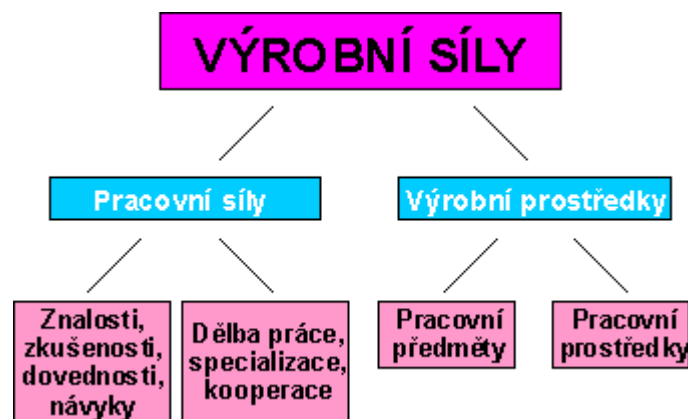
Úsilí o zvýšení nadproduktu a boj o jeho rozdělování, to jsou hlavní dějinné tendence vývoje civilizované společnosti

To, jak velká je a jakým způsobem je soustřeďována, rozdělována, přerozdělena a spotřebována nadhodnota, je základním charakteristickým rysem společnosti. Prvotní společnost, která téměř celou (i když malou) nově vytvářenou hodnotu spotřebovávala neproduktivně, se rozvíjela velmi pomalu. Nadprodukt, i když byl vytvářen, byl směřován, ale nikdo nic navíc nezískával; nebyl akumulován. Mnohé vyspělé civilizace zanikly nebo zaostaly proto, že sice dokázaly vytvořit a soustředit velké hodnoty, ale spotřebovávaly jejich značnou část velmi marnotratně a neproduktivně. Stavby pyramid v Egyptě, obrovské náklady na války v Římě, přepychový život vládců v mnoha zemích, ale i neúměrné zbrojní náklady na zbrojení v SSSR, to vše jsou důkazy nutnosti neustále zvětšovat výrobní schopnosti společnosti akumulováním nově vytvářené hodnoty, která nesmí být příliš neperspektivně spotřebovávána.

Společnost, která nedokáže účelně vynakládat nadhodnotu, již vyrobila, degeneruje

Výrobní síly

Základem existence člověka i vývoje jeho dějin jsou materiální podmínky v nichž žije, využívá přírodu a čerpá z ní vše k životu potřebné. Je to pracovní síla, tedy schopnosti člověka, dále jeho pracovní prostředky (to, čím působí na přírodu) a také pracovní předměty (ony části přírody, na které působí). To vše je živou i zhmotnělou prací člověka, která je jediným zdrojem hodnot a bohatství. To vše dohromady tvoří výrobní síly společnosti.

Pracovní síly, tj. schopnost člověka pracovat, souhrn lidských činitelů výroby, živá práce obsahující:

- **Znalosti a zkušenosti** předchozích generací včetně vlastních dovedností a návyků získaných v průběhu pracovního procesu. Svou schopností akumulovat je v sobě a opakovaně používat, dosáhl člověk možnosti vytvořit více, než potřebuje k udržení života. Vše je společenského původu, ale vlastníkem je sám nositel pracovní síly. V původní prosté zboží výrobě, kdy

výrobce byl současně vlastníkem výrobních prostředků, si výrobce vytvořený nadprodukt ponechával pro sebe a svou rodinu. V okamžiku, kdy přestal být vlastníkem a začal pracovat pro někoho jiného, mu tento nadprodukt vytvořený svými schopnostmi musí odevzdávat.

- **Dělbou práce**, především specializaci a kooperaci, které jsou společenského původu, ale vlastníkem jejich výnosu je ten, kdo ovládá výrobní prostředky.

Specializace je vztahem závislosti pracujících individuů na sobě navzájem, tj. dělba práce, umožňující člověku prohloubení znalostí, nahromadění zkušeností, vypěstování návyků a získání dovedností v takovém rozsahu a hloubce, jaké nebyly možné v době, kdy všichni dělali vše. Je jedním ze základních předpokladů rozvoje člověka a společnosti.

Kooperace, je také vztahem závislosti pracujících individuů navzájem, tj. spojení práce; nikoliv prosté sčítání lidských sil, ale jejich násobení, umožňující člověku dosáhnout ve skupině to, co by sám dosáhnout nedokázal. Je to spojení živé a zhmotnělé práce mnoha lidí. Toto spojení ovládá ten, kdo ovládá práci zhmotnělou ve výrobních prostředcích, tedy jejich vlastník, nikoliv vlastníci jednotlivých pracovních sil. Kooperace je společenská výrobní síla, kterou si člověk vytvořil sám, která mu umožnila vyrábět nadprodukt, a která jej pozvedla z přírody a rozvinula jinak, než je to v přírodě běžné.

Specializace a kooperace jsou základem schopnosti vyrábět nadprodukt; vládně jimi vlastníci výrobních prostředků a přisvojuje si tak nadprodukt vytvořený i prací jiných

Významným prvkem výrobních sil se zpočátku pomalu, ale postupně stále rychleji stávala věda. Kdysi stála jaksí na okraji, mimo hmotný život společnosti, značně izolována od těch, kteří se zabývali materiální výrobou. Zprvu nesměle, ale stále více však pronikala do vědomí těch, kteří výrobu řídili a organizovali, a skutečně masivního rozvoje dosáhla až v době, kdy začala výrobě přímo sloužit, kdy se stala její nedílnou součástí. Krok po kroku byla materializována v pracovních prostředcích, stávala se součástí znalostí pracovní síly, ovlivňovala organizaci výroby i technologické procesy. Stala se integrující součástí výrobních sil a její význam dále roste.

Za největší výrobní sílu budoucnosti považuje marxismus volný čas člověka, v němž se bude vzdělávat, zdokonalovat sám sebe a získané poznatky bude uplatňovat ve výrobě.

Výrobní prostředky, to je souhrn věcných činitelů výroby, zhmotnělá předchozí práce, obsahující:

- **Pracovní předměty**, tedy onu část přírody, na kterou člověk v pracovním procesu působí
- **Pracovní prostředky**, člověkem přetvořenou část přírody, pomocí které ostatní přírodu teprve přetváří, tedy nástroje a stroje

Pracovní síly a výrobní prostředky, tedy výrobní síly jsou základem každého stupně rozvoje lidské společnosti. Jejich vzájemné působení probíhá v pracovním procesu, který je základním životním procesem člověka, odlišujícím jej od ostatních tvorů.

Pracovní proces má vždy dvě neoddělitelné stránky:

- **Hodnototvornou**, v níž člověk působí na přírodu, přetváří ji a vytváří užité hodnoty, tj. novou přírodu
- **Kulturotvornou**, při které zpětně člověk působí sám na sebe a kultivuje se

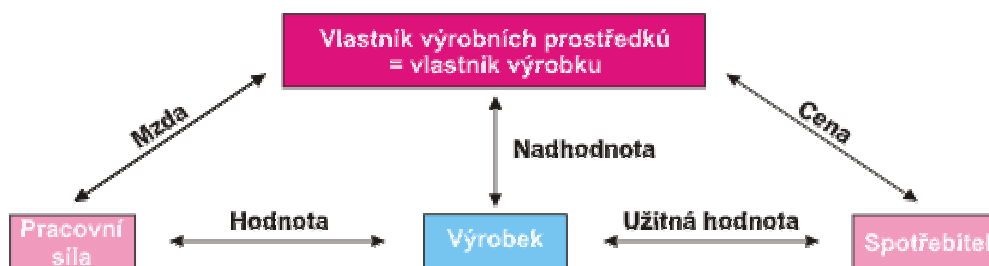
Výrobní síly lidská společnost neustále rozvíjí a rozšiřuje, mění a přizpůsobuje, vytváří nové a odhazuje staré. Každý nový stupeň rozvoje člověka je podmíněn vytvořením nových výrobních sil.

Své výrobní síly člověk vyvíjí v podstatě stále, i když se při tom občas zastaví, zpomalí či zrychlí. Vývoj se často může zastavit na určitém území, třeba i velkém, ale jinde probíhá dále. Celkově je tento proces nepřetržitý. Do jaké míry člověk své výrobní síly rozvinul, vždy charakterizovalo, jak dalece rozvinul sám sebe. Nepřetržitý rozvoj výrobních sil vytváří materiální souvislost dějin.

Dějiny lidstva jsou především dějinami výrobních sil

Výrobní vztahy

Při výrobě materiálních statků nepůsobí lidé pouze na přírodu, ale i na sebe navzájem. Vstupují do vzájemných vztahů, které vznikají při nejdůležitější, každodenní, nezbytné, opakující se a trvalé lidské činnosti; jsou to vztahy nejdůležitější. Typ jeho vztahů závisí vždy především na stupni vývoje a na charakteru výrobních sil, jimž se přizpůsobuje. Od stupně rozvoje výrobních sil jsou odvozeny především vztahy vlastnické, které pak zásadně ovlivňují vztahy ostatní. Jakmile došlo k oddělení vlastníka výrobních prostředků a vlastníka pracovní síly, počaly se tvořit tyto základní vztahy:

V okamžiku, kdy se výrobní prostředky staly vlastnictvím, jsou základem vztahů ve výrobě vztahy vlastnické, které jsou právním výrazem téhož

Reprodukční proces

Člověk jenom nevyrábí. Společenský proces reprodukce užitečných hodnot má více fází:

- **výroba**, při níž jsou vytvořeny užité hodnoty a tím je i předurčen způsob jejich spotřeby
- **rozdělování**, při němž jsou vytvořené hodnoty rozdělovány mezi vlastníka pracovní síly a vlastníka výrobních prostředků. Toto rozdělování je v třídní společnosti mocensky zajištěno státem, ovládaným vlastníky výrobních prostředků.
- **směna**, při níž je vyměněna produkce, v podstatě směna hodnoty, neboli práce, zprostředkovaná obchodem, zpočátku probíhající v naturální podobě, později za pomoci peněz.
- **spotřeba**, při které dochází k obnově potřeby vyrábět

Tyto čtyři fáze vytvářejí nepřetržitý cyklus, kterým se zajišťuje život společnosti. Není možné jej přerušit, aniž by to vyvolalo katastrofální poruchy. Ve všech jeho fázích člověk vstupuje do vzájemných vztahů s ostatními. Tyto vztahy, ať si to uvědomuje či nikoliv, jsou určujícími pro jeho způsob života. Tím, že člověk reprodukuje své životní podmínky, reprodukuje současně i společenské vztahy, v nichž vyrábí. Podle toho, v jaké roli stojí ve fázi rozdělování mezi vlastníka a pracovní sílu, podle toho je určeno a obnovováno celé jeho postavení ve společnosti.

Vlastnictví

Vlastnictví je jedním z nejdůležitějších výrobních vztahů pro jednotlivce i společnost. Na první pohled se jeví jako vztah lidí k věcem; to je však pouze právní stránka tohoto vztahu. Ve své podstatě je vlastnictví vždy vztahem mezi lidmi, zprostředkovaným věcmi. Určuje postavení člověka v jeho nejdůležitější činnosti a reprodukuje jej. Toto postavení ovlivňuje celý jeho život. Utváří vztahy lidí ve výrobě hmotných statků, a tím poznamenává všechny ostatní společenské vztahy.

**Vlastnictví není pouhým právním vztahem,
je vždy především vztahem ekonomickým**

V historii lidstva se vyvinuly základní vlastnické vztahy, jejichž formy známe dodnes:

- **společenské vlastnictví**, je nejstarší, základní, přirozenou formou; v ní se lidská společnost vůbec zrodila jako lidská. Vlastnictví není chápáno jako zvláštní vztah člověka k věcem, věci nejsou chápány ve vztahu k člověku nijak izolovaně od ostatní, člověkem nepřetvořené i přetvořené přírody. Podstatou tohoto pohledu člověka na věci je především vztah mezi věcmi samými. V nejrůznějších podobách přetrvává dodnes ve všech společnostech. Ve společenském vlastnictví jsou moře, řeky, kosmická tělesa, vzdušný prostor, Antarktida, vysílací frekvence, stacionární oběžné dráhy kolem Země, většina silnic a cest i spousta jiných, pro lidstvo důležitých věcí.

Podstatou společenského vlastnictví jsou vztahy mezi rovnoprávními lidmi

- **osobní vlastnictví** se vyvinulo v okamžicích, kdy člověk dokázal vyrobit oděv, oštěp, luk či šperk pro každého příslušníka svého rodu, který to potřeboval. Bylo osobním do té míry, že se původně po smrti ukládalo s člověkem do hrobu. Je to vztah k předmětům, které slouží k uspokojování individuálních potřeb; k předmětům, které neslouží k ekonomickému ovládnutí jiných individuí, k jejich vykořisťování. Je to vztah rovnosti lidí, zprostředkovaný spotřebními předměty. Marxismus důsledně odlišuje osobní a soukromé vlastnictví, které má zcela jiný charakter, neboť je vztahem nerovnosti, zprostředkovaným výrobními prostředky.

Podstatou osobního vlastnictví jsou vztahy mezi člověkem a věcmi

- **skupinové vlastnictví předmětů**, uspokojujících skupinové potřeby, např. družstevní, obecní vlastnictví a pod.

Podstatou skupinového vlastnictví jsou rovnoprávné vztahy uvnitř skupin

- **soukromé vlastnictví výrobních prostředků**, které člověk vynalezl až v období rozpadu prvotně pospolné společnosti tehdy, když dokázal vyrobit nadprodukt, tedy více než bylo potřeba k udržení a reprodukci života svého rodu či rodiny, to znamená když získal schopnost vyrábět nadprodukt, který bylo možno přímému výrobcí odnímat, kumulovat jej a přerozdělovat. Teprve tehdy člověk vlastnictví počal chápat jako vlastnictví a teprve tehdy jej takto pojmenoval. Původně to bylo vlastnictví individuální, byl to přirozený vztah člověka k věci - až pozdější rozvoj výrobních prostředků nutil člověka vlastnictví jednotlivců spojovat do větších celků, a tím se měnil jejich charakter. Z individuálního vlastnictví věcí, jimiž člověk hájil svůj vlastní život, se stává vlastnictví soukromým, ovládajícím práci jiných. Při soukromém vlastnictví vlastníků prostřednictvím věcí ovládá lidi.

Osobní vlastnictví slouží ke každodenní reprodukci života, soukromé ke každodenní reprodukci tříd

Po dlouhou dobu člověk osobní a soukromé vlastnictví nerozlišoval. Jeho první výrobní prostředky jako např. kyj, pěstní klín, oštěp či luk byly současně jeho osobní zbraní; vznikající rukodělná výroba probíhala ve stejných prostorách, v nichž člověk bydlel; první feudálové, colóni, žili na stejných dvorech, ve kterých hospodařili, první feudálové rovněž, a to vše přetrvávalo až do středověku. Proto mnozí utopičtí socialisté a komunisté, ale i např. husité chtěli zespolečnit vše, tedy i osobní vlastnictví, což ve svých důsledcích vždy vedlo k nezdaru. Teprve následný rozvoj výrobních sil zřetelně oddělil osobní a soukromé vlastnictví.

Podstatou soukromého vlastnictví jsou vztahy mezi nerovnoprávními lidmi

Základní funkcí soukromého vlastnictví je odčerpávání nově vytvářené hodnoty bezprostředním výrobcům, tedy jejich vykořisťování. Řada

jazyků používá termín méně expresivní, ale obdobný: exploatace". V dějinách byly dosud vynalezeny mnohé formy odnímání a koncentrace nadproduktu, např.:

- **nucená práce**, např. otroctví, roboty v kombinaci s nevolnictvím a pod., při nichž práce nebyla placena
- **nucené odvody**, např. naturální či peněžní daň, církevní desátky, mýtné, clo atd.
- **nájemní práce za mzdu**, při níž není zaplacen celý výsledek práce, ale jen cena práce. Tato forma byla používána již dávno, ve výrobě je však typická až pro kapitalismus. Zdánlivě se jeví jako nanejvýš spravedlivý obchod mezi vlastníkem výrobních prostředků a vlastníkem pracovní síly - dělníkem. Ve skutečnosti jde o diktát, umožněný soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, které umožňuje nadvládu nad pracovní silou a její vykořisťování. Ekonomické přinucení člověka k práci je sice formálně humánnější, ve svých důsledcích však umožňuje vyčerpávat pracovní sílu více prostředků než fyzické přinucení; umožňuje přivlastnit si i duševní vlastnosti člověka a redukovat jej na pouhou pracovní sílu. Nejhorší formou nájemní práce bylo nádenictví a jeho dnešní podoba, tzv. "švarcsystém".
- **úrok, dividendy, pozemková renta**, kdy se již vlastník nepodílí na materiální výrobě ani zprostředkovaně, jeho vztahy k ní jsou jen finanční. V posledních desetiletích nabývá obrovských rozměrů úrok ze státních půjček, který podvazuje celé státy - nejen rozvojové země, ale např. i vládu USA, která je největším dlužníkem na světě.

Vlastnictví bylo původně totožné s prací; bezprostřední výrobce byl vlastníkem výrobního prostředku. V závěrečných fázích prvotně pospolné společnosti, která se rozpadala, přestože se rozvíjela, došlo k oddělování výrobců od výrobních prostředků vlastnictvím, a to vytvořilo počátek společnosti nové, i když to trvalo staletí. Vlastnictví se stalo řízením produkce, nejprve přímým, později zprostředkovaným.

V dalších fázích kapitalismu dochází k dalšímu významnému kroku: postupně se oddělují od výrobních prostředků i vlastníci. Při převládající akciové formě vlastnictví, kdy se proplétají vztahy bank, firem a dceřiných společností, už vlastníci často ani neví, co vlastní, kde to je a co to opravdu je. Jednotlivec svůj majetek nevidí a nepotřebuje vidět, nemá na něj v podstatě žádný konkrétní vliv a jeho jediný reálný vztah k němu je jen ten, že z něj má příjmy. Skutečnými hospodáři s jeho bohatstvím se stávají báječně placení námezdní manažeři, na nichž je zcela závislý. Vlastník, původně výrobce, později organizátor výroby, se stal postupně zbytečným; jeho vlastnictví je redukováno na pouhé parazitování.

Konkrétní podoba vlastnických vztahů byla vždy proměnlivá a byla měněna jenom tak, jak to vyžadovaly výrobní prostředky dané doby, jak to bylo nutné k udržení a rozvoji reprodukčního cyklu výroby, směny a spotřeby hmotných statků. Ideje nebo přání jednotlivců při tom hrály minimální roli. Každá z konkrétních podob vlastnictví byla vždy chráněna právem. A každá z nich vždy byla základním společenským

vztahem, který určoval ostatní výrobní vztahy a jejich prostřednictvím i vztahy sociální.

Výrobní vztahy, vznikající v procesu výroby, rozdělování, směny a spotřeby, jsou ovlivněny především rozvojem výrobních sil a z nich vyplývající formou vlastnictví výrobních prostředků

Výrobní vztahy si člověk nevytváří libovolně, ale vždy s ohledem na rozvoj výrobních sil. Určuje je dosažená úroveň výroby. Své výrobní vztahy, tj. ekonomické uspořádání společnosti, člověk vytváří tak, aby co nejlépe umožňovaly růst jeho produkce. Každé výrobní vztahy pak existují tak dlouho, dokud poskytují dostatečný prostor pro rozvoj výrobních sil. Jakmile už tento prostor neposkytují, brzdí postup vpřed, společnost to omezuje v uspokojování svých potřeb, brání to jejímu rozvoji, ohrožuje to dosavadní úroveň života. V takovém okamžiku lidská společnost vždy nemilosrdně své staré výrobní vztahy odhazuje a nahrazuje je novými. Tento vývoj je přetržitý. Výrobní vztahy jsou odrazem stupně rozvoje výrobních sil a zpětně na rozvoj výrobních sil působí.

Základní tendencí materiální výroby je neustálé rozšiřování výrobních vztahů, které vyplývá z rozšiřování hospodářských styků

Výrobní vztahy se nemění samy o sobě, mechanicky, automaticky. Potřebu změny vyvolává člověk svou ekonomickou činností a vlastní změny provádí svou činností politickou.

Dějiny lidstva jsou i dějinami výrobních vztahů

Výrobní způsob

Výrobní síly a vztahy jsou spolu v dialektické jednotě, závislé jedny na druhých, vzájemně se ovlivňují a podmiňují. Ve svém souhrnu vytvářejí výrobní způsob. Člověk je nucen své výrobní síly rozvíjet, má-li přežít. Nemůže čerpat z přírody stále stejným způsobem stejnými prostředky, stejné předměty. Rychle by je vyčerpal. Dokud bylo kam, člověk se stěhoval, pak už ale nebylo kam, protože se lidstvo rozmnožilo. Nebylo to ani možné, protože se člověk usadil, stal se zemědělcem, byl vázán k půdě. A chtěl-li přežít, musel rozvíjet své schopnosti i nástroje, měnit způsob využívání přírody, rozšiřovat okruh zdrojů, z nichž čerpal. Společnost, která nerozvíjí své výrobní schopnosti, degeneruje. Jak člověk měnil své výrobní síly, byl nucen přizpůsobovat i své výrobní vztahy tak, aby umožňovaly co nejúplnější využití jeho sil a nebrzdily jejich rozvoj. Byl jimi nucen měnit celý svůj výrobní způsob.

Jakmile člověk našel nový výrobní způsob, počal mu přizpůsobovat většinu svých vztahů ve společnosti. Některé rychleji, jiné pomalu. Tento vývoj je jednotou přetržitosti a nepřetržitosti.

Vývoj člověka probíhal vždy v těsné souvislosti s jeho ekonomickou činností. Jeho dějiny jsou dějinami hledání nových výrobních způsobů, s nimiž se mění celá společensko-ekonomická formace.

Živelnost a plánovitost

Člověk v dobách svého zvířecího stavu jednal stejně jako ostatní živí tvorové instinktivně. Jeho působení na přírodu bylo nejprve řízeno pudem, později i zkušenostmi, což umí i vyšší živočichové. S rozvojem jeho rozumu se vyvinula schopnost abstraktního myšlení a s ní i způsobilost svou činnost nejprve promyslet a teprve poté realizovat. Člověk se naučil plánovat. Kdesi na počátku této schopnosti byla nutnost ulovit zvíře větší a silnější než člověk, k čemuž bylo zapotřebí vytvořit past, koordinovat lov více lidí najednou a uchovat získanou potravu na delší dobu. Ke vzniku plánování nepochybně patřilo i použití ohně, který člověk musel udržovat a tomu i přizpůsobovat svou činnost a dělbu práce. Později, když se stal pěstitelem, musel plánovat kde, kdy, co a kolik vysadí či vyseje a jak se o to bude starat. Živelnost přestala být převládajícím způsobem lidské činnosti. Člověk, aniž si to uvědomuje, plánuje neustále i nejběžnější uspokojování svých základních potřeb: jak, kde a kdy se nají, napije či vyspí, dokonce i kde a kdy vykoná svou tělesnou potřebu. Plánování je projevem vědomí, tedy schopnosti prožívat minulé a budoucí jako přítomné.

Plánování patří k charakteristickým rysům člověka

Podíl plánovaných činností postupně rostl. K tomu, aby plánovat mohl, vymýšlel člověk spoustu pomůcek: sluneční hodiny, kalendář, počítadlo, výkres, mapu, matematiku, jízdní řád, závěť, síťový graf, kalkulačku i počítač. Čím složitější práce vykonával, tím náročnější bylo jeho plánování. Čím více lidí spolupracovalo, tím obtížnější ale i nezbytnější bylo plánovat. S rozvojem člověka se stalo nezbytností plánovat i tak primitivní živočišné úkony, jako je např. vyměšování. Člověk se naučil plánování při své materiální činnosti, při získávání obživy, ale postupně počal plánovat i svou činnost duchovní, svůj volný čas i zábavu, výchovu a vzdělání svých potomků.

Plánování je volbou cílů a prostředků i metod vedoucích k jejich dosažení

První plány byly jen krátkodobé, na několik minut či hodin dopředu. Při pěstování rostlin však bylo nutno plánovat již na celou dobu plodnosti rostlin, v našich klimatických podmínkách na rok, ale u stromů i na léta. Pekař plánoval výrobu na zítřek, ale boty a šaty bylo nutno ušít s ohledem na jejich používání a klimatické změny očekávané dlouho dopředu. Rozsah plánování i jeho časový horizont se stále rozšiřovaly. Velké stavby, výroba lodí, zámořské cesty i ohromné války to jenom urychlovaly. Když člověk začal používat stroje a létat do kosmu, bylo už nemožné neplánovat.

Člověk je tvor myslící, tedy plánující

Každé plánování jednotlivce však vždy naráželo na plány druhých. Bylo podstatně omezeno vlastnictvím toho, co člověk plánoval. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků omezovalo možnost provázat jednotlivé plány. Vynucovalo si rozšiřování výrobních prostředků, pohlcování těch, kteří měli plány jiné. Jestliže kdysi bylo nutno plánovat výrobu jednoho kusu, týkají se dnes plány milionové produkce. Jakkoliv stačilo dříve plánovat pouhou výrobu, dnes nutné plánovat i její financování a uplatnění na trhu, výzkum i vývoj, výchovu člověka i uspořádání společnosti.

Rozvoj plánování je objektivní tendencí vývoje lidské společnosti

Plánování, stejně tak jako komunikace lidí, se rozvíjelo nejprve na úrovni té základní skupiny lidí, v níž probíhala výměna látek společnosti s přírodou. Úměrně k tomu, jak se s rozvojem člověka a výrobních sil rozšiřovaly i výrobní vztahy, zvětšoval se okruh, v němž bylo nutno komunikovat a plánovat. Jakékoliv meze, které kdy byly pro tyto dvě lidské činnosti vytvořeny, jsou vždy jen dočasné a pomyslné. I hranice této planety již byly překročeny.

**Marxismus neobjevil plánování,
ale krize plodící rozpor mezi přísným plánováním uvnitř jednotlivých podniků
a živelností v celospolečenském měřítku**

Živelnost je z života lidské společnosti stále více vytlačována. Čím rozšířenější a čím podstatnější je činnost člověka, tím spíše musí být plánována. Vždy tam, kde dochází k chybnému plánování, vznikají ohromné komplikace, škody a krize. Představy, že plánování je nutno omezit pouze na hranice výrobního podniku, tak jak to hlásají liberálové, neodpovídají měnící se realitě. Čím více bude lidstvo spotřebovávat zdrojů, tím naléhavější bude jeho potřeba plánovat. A k tomu musí uzpůsobit i svou organizaci, svůj výrobní způsob. Každý pokus o cílevědomé řízení ekonomiky v celospolečenském měřítku je však z buržoasních pozic odsuzován a nazýván totalitou.

Svět směřuje k celosvětovému plánování výroby i spotřeby

Společenská produktivita práce

Ekonomika je základem jakékoliv společnosti. V konečné fázi vždy rozhoduje o tom, jak je lidstvo vyspělé, jak je organizované i jaká je jeho kultura. Důležité při tom není ani tak co lidstvo vyrábí, ale jak to vyrábí, s jakým efektem využívá přírodních zdrojů a také času, který neúprosně běží, a který je pro každého jednotlivce omezený. Základním měřítkem je při tom schopnost lidské práce vyrábět, nejen u jednotlivce, ale v celé společnosti. Tato schopnost, produktivita, je syntetickým ukazatelem jejího rozvoje, její životaschopnosti v současnosti, ale hlavně pro budoucnost. Je to porovnání času všeho práceschopného obyvatelstva a konečného výsledku jeho práce. S postupným vyčerpáváním přírodních zdrojů a současným růstem počtu lidí, s prodlužujícím se věkem člověka i zvětšující se rozmanitostí jeho potřeb nemůže produktivita lidstva stagnovat, musí růst. Každá dlouhodobější stagnace společenské produktivity práce by přivodila její pokles, a tím i degeneraci společnosti. Mnohé civilizace zcela ztratily význam či zanikly právě proto, že nedokázaly rozvíjet úroveň své společenské produktivity práce. Například tím, že jim to znemožnily přírodní podmínky, společenské uspořádání, marnotratné využívání lidských zdrojů či výsledků jejich práce. Vzhledem k vyčerpávání přírodních zdrojů nikdy nestačilo stagnovat. I to dlouhodobě vedlo k degeneraci.

**Každá společnost se může rozvíjet pouze do té míry,
do jaké roste její společenská produktivita práce
a musí degenerovat do té míry, do jaké její produktivita stagnuje či klesá**

Globalizace

Výrobní síly člověka od okamžiku, kdy začal být schopen vyrábět nadprodukt, tedy více než sám potřeboval k uhájení existence své a svého rodu, rostly. Byl to důsledek jeho práce, která nutila člověka vstupovat do nových, širších vztahů, umožňovala mu poznávat, přiměla jej komunikovat a myslet. Spolu s růstem výrobních sil se rozšiřovaly i výrobní vztahy člověka. Vyrobený nadprodukt bylo možné směnit či o něj bojovat, a to vedlo k dalšímu rozšiřování vztahů mezi lidmi.

Proces rozšiřování výrobních sil a výrobních vztahů se stal základním momentem dalšího formování člověka. Biologický vývoj postupně přestával být určujícím a rozhodujícím se stal výrobními silami a vztahy podmíněný vývoj společenský. Výrobní síly a výrobní vztahy se staly základnou, od níž se odvíjely všechny ostatní vztahy člověka. Každé další rozmnožení a zdokonalení výrobních sil lidí sebou vždy přineslo změny ve všech ostatních sférách života, měnilo strukturu společnosti, způsob jejího života, její ideje i úroveň poznání.

Procesy rozšiřování výrobních sil a vztahů i jejich vliv na vývoj společnosti patří k základním poznatkům marxismu

Tyto procesy, jejichž základem je rozvoj výrobních sil a rozšiřování výrobních vztahů, procházejí celými dějinami. Ovlivňovaly formování rodů, kmenů, kmenových svazů a národností; vznik a proměnu národů i států. Po vzniku národních států za kapitalismu nabývaly formu centralizace, integrace a internacionalizace až přerostly do dnešního stádia nazývaného globalizací. Vždy sloužily především tomu, kdo výrobní prostředky vlastnil a vždy jen dílčí prospěch z toho okrajově měli ti, kdož na výrobních prostředcích pracovali. Byly a jsou to procesy objektivně nutné, nevyvolané lidským vědomím, ale lidskou, především ekonomickou činností lidí. Byly a jsou rozhodujícím směrem vývoje lidstva. Tak jako vše, co člověk činí, byly provázeny negativními důsledky zaviněnými nikoliv těmito procesy samými, ale způsobem jejich využívání ve prospěch jedněch na úkor druhých. Nelze bojovat proti globalizaci, ale jen proti globalizátorům.

Globalizace je soudobá podoba rozvoje výrobních sil a vztahů.

Socialism má své živé zřídlo v zejících nedokonalostech nynějšího řádu společenského, zejména v jeho nespravedlnostech a nemorálnostech, a obzvláště v hmotné a mravní bídě velikých mas všech národů
T. G. Masaryk

Třídy

Společnost, jakmile se utvořila, rozčleňovala se na skupiny. Nejprve to byly tlupy, rodiny, rody, kmeny, tedy členění podle příbuznosti, původu. Později, při vzniku dělby práce, to byli lovci, sběrači, pastevci, bojovníci, tedy přibýlo rozdělení podle převažujícího způsobu činnosti a zkušeností. Ještě později vznikli písaři, kněží, učenci, tedy rozdělení podle znalostí. A také věřící a nevěřící v ono právě vládnoucí božstvo, otroci a otrokáři, měšťané a venkované, zemědělci, řemeslníci a obchodníci, bohatí i chudí, páni a poddaní. Čím více se společnost vyvíjela, tím více se rozrůžňovala do nejrůznějších kolektivů, skupin, rovin a vrstev, přičemž každý jednotlivec patřil hned do několika nejrůznějších sociálních seskupení. Společnost se stávala nepřehlednou, těžko pochopitelnou. Vždy, když bylo třeba některé z těchto seskupení stmelit a ovládnout, zdůrazňovala se jeho příslušnost právě k té či oné skupině. Tak to funguje dodnes.

**Každá společnost je složitě strukturovaným celkem,
v němž má každá složka struktury v různých situacích různou důležitost**

V období historického vývoje člověk dosáhl schopnosti vyrobit více než spotřebuje ke své reprodukci a vytvářel i nadprodukt, tedy něco navíc, co nebylo nutno bezprostředně spotřebovat. Tento přebytek mohl být uchováván, hromaděn a směňován, ale také ukraden, aniž to vedlo k zániku dosavadního držitele. V důsledku hospodářské činnosti lidí vzniká první sociální diferenciací a tím dochází k historickému zlomu. Dosavadní rovnost lidí je nahrazována ekonomickou nerovností, původní závislost každého na všech se mění v závislost slabých na silnějších, někdejší výsadní postavení nejschopnějších se mění ve výsady bohatších. Děděním majetku se pak odděluje přímá souvislost mezi schopnostmi a bohatstvím, a vytvářejí se rozdílné skupiny, do nichž už člověk nevstupuje svou prací, ale svým zrozením. A právě tyto skupiny, vytvářené z nejdůležitější, ekonomické činnosti lidí, se postupně stávají základem struktury společnosti.

Člověk začal mít cenu. Jeho cenou byl právě onen nadprodukt, který vytvářel, a který mu bylo možné odejmout, aniž by jej dále přestal produkovat, tedy aniž by umřel hlady. Zajatí nepřátelé už dále nebyli zabíjeni nebo přijímáni za rovnocenné příslušníky společenství, jako v minulosti. Stávali se otroky, které si však mohli pořídit pouze ti bohatší, kteří je z nashromážděného majetku mohli živit po onen krátký čas, než jejich práce počala vynášet. Otroci byli přinuceni k práci, k výrobě prostředků nutných ke své obživě i onoho nadproduktu, který jim byl odnímán, a o který rychleji bohatli vlastníci otroků. Tento nadprodukt je jediným zdrojem bohatství. Všude, ke začal ve větší míře vznikat, bylo vynalezeno vykořisťování. A také stát, který vytvořil nástroje i řád, jimiž je násilím zajišťoval, organizoval a stupňoval.

Společnost, dosud složená z rovnocenných příslušníků nejrůznějších skupin, se začala prudce diferencovat podle vlastnictví. Vznikly velké, výrazně odlišné skupiny lidí s protikladným postavením, závislé jedna na druhé, z nichž jedna byla ovládána

a druhá ovládala. Příslušnost k ostatním skupinám podle původu, jazyka, náboženství, místa bydliště, schopností, znalostí, vykonávané činnosti se stala druhořadou. Otrok byl pedagogem, řemeslníkem stejně jako svobodný, mohl mít stejnou řeč, náboženství, vzdělání, to nebylo důležité. Důležitým se stalo jeho sociální postavení. Skončilo období barbarství, vznikly třídy, které jsou základním pilířem civilizace, a které podnítily bouřlivý rozvoj společnosti.

Třídy jsou vytvářeny rozdílným dědičným postavením velkých skupin lidí v procesu tvorby, rozdělování a spotřeby nadproduktu

Třídy

Třídy tvoří základní sociálně ekonomickou strukturu společnosti v období civilizace. Jsou to velké skupiny lidí, které bez ohledu na své pohlaví, národnost, bydliště, vzdělání a jiné odlišnosti spojuje nebo rozděluje vlastnický vztah k výrobním prostředkům, tedy materiálním statkům, které jsou ve spojení s pracovní silou schopny být zdrojem nadhodnoty. Soukromé vlastnictví těchto prostředků umožňuje ovládat pracovní sílu i proces výroby, rozdělování a směny - tedy ovládat základy společnosti. Ten, kdo ovládá hospodářské síly své země, ovládá pak jejich prostřednictvím i další oblasti života společnosti. V tomto smyslu se tedy společnost dělí na třídy - na ovládající a ovládané.

Základem vzniku tříd je skutečnost, že část lidí, vždy menší, vlastní prostředky nezbytné k reprodukci materiálního života společnosti; zatímco druhá vždy větší část tyto prostředky nevlastní, je existenčně nucena na nich pracovat, stává se fakticky jejich součástí a je nejruznějšími formami vlastněna spolu s nimi. Hodnoty v těchto vztazích vytvořené jsou pak vždy rozdělovány ve prospěch menšiny vlastníků, která vykořisťuje většinu, koncentruje bohatství, rozhoduje o jeho používání, a tím ovládá celou společnost.

Společnost se tak dělí na vykořisťující a vykořisťované

Třídy jsou velké skupiny lidí, které se od sebe liší:

- svým místem v historicky daném způsobu výroby
- z toho plynoucím **vlastnickým vztahem** k výrobním prostředkům (většinou mocensky zajištěným)
- z něho vyplývajícím **postavením** ve společenské organizaci práce
- a tudíž i **způsobem nabývání a velikostí** onoho dílu společenského bohatství, jímž disponují

**Třídy jsou takové skupiny lidí,
z nichž jedna si může přivlastňovat výsledky práce druhých,
protože zaujímá jiné místo v dané soustavě společenského hospodářství**

Třídy jsou produktem dělby práce. Avšak dělba práce sama o sobě nevyvolala vznik tříd. Existovala již před tím, v rodině, v rodu či kmeni, kde si i při rozdílném druhu práce lidé byli v zásadě rovni. Umožnila vznik tříd až tehdy, když vyvolala soukromé vlastnictví.

Třídní příslušnost se převážně dědí spolu s výrobními prostředky, což je ta největší nespravedlnost

Avšak ani individuální vlastnictví samo o sobě ještě ke vzniku tříd nevedlo. I před tím jednotlivci vlastnili mnohé výrobní prostředky individuálně - kyj, oštěp, luk, nůž byly jejich a často s nimi byly ukládány do hrobu. Individuální vlastnictví počalo být důležité až tehdy, kdy se počalo zvětšovat, kdy rostly i zpočátku přirozené rozdíly mezi lidmi.

Ale ani tyto rozdíly nevedly samy o sobě ke vzniku tříd. Teprve tehdy, když si ti nejšikovníjší, nejsilnější a nejbohatší podmanili ty ostatní, když se jejich bohatství stalo základem pro práci druhých, když těm druhým počali odnímat výsledky jejich práce a přisvojovat si je, když jejich lepší postavení přestalo vyplývat z jejich schopností a počalo být zajišťováno silou i zvláštními institucemi a právem, když přestalo být dočasným a stalo se dědičným, teprve tehdy se jejich vlastnictví změnilo v soukromé - teprve tehdy vznikly třídy a počaly se formovat jejich protikladné zájmy i z nich vyplývající vzájemný boj.

Třídy jsou vytvářeny zásadně rozdílnými životními podmínkami, vyplývajícími z vlastnictví těch prostředků, které jsou nezbytné pro vytváření nadproduktu v materiální výrobě a zásadně rozdílným sociálním postavením ve výrobních vztazích. Třídy jsou vytvářeny dědičným udržováním většiny lidí v těchto vztazích, ekonomickou, právní i jinou nemožností je zásadně změnit jinak než bojem.

Třídy jsou produktem i podmínkou vykořisťování

Třídy nevznikly pouhým násilím. Jsou výsledkem ekonomické činnosti lidí a jejich ekonomických vztahů, jsou důsledkem jevů, které ekonomická činnost vyvolala. Avšak vždy, když třídy vznikly, bylo postavení vládnoucí třídy udržováno a posilováno násilím. Proces jejich vzniku probíhal v různých místech v odlišné době čase a rozdílně dlouho. Ale vždy k němu došlo. Nebyly vymyšleny, jejich existence je zapsána i v Bibli, byly vytvořeny lidmi. Dávno před tím, než jim dal francouzský šlechtic Saint-Simon společné jméno. Existovaly pod mnoha jinými jmény tisíce let, než Karel Marx pochopil jejich ekonomickou podstatu a roli ve vývoji lidstva.

**Třídy jsou objektivním ekonomickým vztahem, nezávislým na vůli a vědomí lidí.
Jsou výsledkem ekonomické činnosti lidí a násilí.**

Základem prvotní pospolitosti byly vztahy spolupráce na základě rovnosti. V první třídní společnosti se ještě dlouho udržovaly pozůstatky prvotně pospolných vztahů. Novými vztahy však byla nadvláda a poroba. Postupně se vyvinuly jejich tři základní formy:

- **otroctví**, spočívající ve fyzickém donucení k práci
- **nevolnictví**, v němž se objevují i prvky donucení ekonomického
- **námezdní práce** založená pouze na ekonomickém donucení

Vývoj těchto tří forem byl provázen postupným přechodem od osobní závislosti k závislosti ekonomické. Jejich ekonomická podstata - vykořisťování - však zůstává stejná, jen formy a intenzita se vývojem mění.

Formy odnímání nadproduktu jsou postupně snesitelnější,
méně zřetelné a účinnější;
intenzita vykořisťování se s růstem hodnoty nadproduktu zvyšuje

Civilizovaná, tj. třídní společnost má jinou strukturu než prvotní formy pospolitosti. Jejím základem je struktura tříd, protože ta vzniká v nejdůležitější lidské činnosti - ve výrobě, a každodenně se v ní reprodukuje. Třídy jsou mimo dobu revolučního kvasu zpravidla málo viditelné, protože jejich existence je zakotvena v hlubinách, v samé podstatě dané společnosti. Každá třídní společensko ekonomická formace jinou sociálně-třídní strukturu, která tvoří podstatu společnosti:

- **hlavní třídy** jsou ty, bez nichž je daný výrobní způsob nemožný, tj. třídy vlastníků a vykořisťovaných, třídy zcela protikladné, antagonistické, tvořící základ sociální struktury společnosti
- **mezitřídy**, jejichž postavení je dvojaké, tzn. že zčásti samy vykořisťují a zčásti jsou samy vykořisťovány, jsou ovládající i ovládané. Za kapitalismu je to hlavně maloburžoazie, za feudalismu to byli měšťané.
- **vedlejší třídy** existující přechodně, jsou pozůstatkem staré společnosti či zárodkem nové, sloužící třída za feudalismu apod.

Sociálně třídní struktura tvoří podstatu společnosti, je její vnitřní diferenciací

Napříč třídní strukturou pak prochází sociálně-profesní struktura společnosti, tj. další nejrůznější skupiny, v nichž se třídní role individuů prolínají s ostatními. Tato struktura je zjevnější, a proto v ní často omylem či záměrně bývá hledán klíč k pochopení společnosti. Nedotýká se však podstaty společnosti, je pouze jevem. Integrovaným prvkem je pouze společný zájem, vyplývající z určité profese, ostatní zájmy tyto skupiny dezintegrují. Různé profese mohou vykonávat příslušníci různých tříd, což platí zejména o široké skupině inteligence. Ta, stejně jako další společenské skupiny, ač má své zvláštnosti, třídu nevytváří.

Sociálně profesní-struktura je vnějším projevem diferenciaci společnosti

Nezávisle na třídně-sociální i sociálně-profesní struktuře existují i **ostatní skupiny**, do nichž vždy patří příslušníci různých tříd i profesí, tj. věkové, národní, etnické, náboženské, zájmové, biologické aj., mající nejrůznější formy; i tyto skupiny jsou většinou na pohled viditelnějšími než třídy, protože jejich činnost se odehrává spíše na povrchu společnosti, než v jejích hlubinách.

**Člověk je příslušníkem společnosti prostřednictvím své třídy
a mnoha skupin, jejichž důležitost se časem mění.
Příslušnost k třídě však bývá podstatná a celoživotní.**

Lidé nevytvářejí třídy či skupiny libovolně, ale vždy na základě společných zájmů. Jakákoliv třída či skupina lidí se jako skupina chová jen v době, kdy jsou její zájmy ohroženy, kdy za ně bojuje, když vítězí; prostě jen tehdy když si zájmy, jenž jí spojují, uvědomuje a jedná podle nich. I mimo tento čas ji sice zájmy spojují, ale jen to té míry, do jaké si je jednotlivci uvědomují. Přesto se však mimo dobu své aktivní činnosti každá skupina rozpadá do skupin zcela jiných, podle odlišných zájmů.

Každá skupina, má-li existovat, musí se vždy znovu a znovu obnovovat, a to může jen aktivní společenskou činností. Má-li být skupina opravdu pevnou, musí si vytvořit kromě existujících společných zájmů i jiná pouta: společné tradice, zvyky, obyčeje, rituály či symboly, citové a mravní svazky, musí se vracet ke své historii a zabývat se svou budoucností. Musí generovat své alespoň minimální materiální, institucionální i duchovní zázemí a přesněji se vymezit k ostatním skupinám. Je tím pevnější, čím více nachází prostoru pro aktivní činnost i při realizaci jiných zájmů než těch, které ji původně vytvořily; potom je i přežije.

Tohle všechno přesně ví církev svatá, a proto je "věčná". To všechno také intuitivně vědí vládnoucí třídy, které mají obrovskou výhodu: je stmeluje každodenní vykořisťování podmaněných tříd, v němž nemohou ustát - kdokoliv poleví, rychle se propadá mezi podmaněné.

Třídy vznikají jako skupiny odlišným způsobem vykořisťující či vykořisťované.
Zpočátku jsou spojovány jen konkurenčními rozpory.
Teprve politika je sjednocuje na základě společných zájmů.

Sociální vrstvy

Vedle diferenciaci společnosti podle tříd, tedy podle vztahu k výrobním prostředkům, se společnost dílčím způsobem diferencuje i podle vztahu ke spotřebním předmětům, který je z velké části, ale ne zcela, podmíněn příslušností k třídám. Současně s ní je ovlivněn i výší ekonomického postavení uvnitř své třídy, celkovými příjmy, poměrem osobní spotřeby k celkovým příjmům a individuálními stránkami svého životního způsobu. Z tohoto pohledu abstrahujícího od třídní podstaty se pak společnost jeví jako skládající se z prostupných vrstev, mezi nimiž nejsou zcela zřetelné hranice, v níž třídy prolínají jedna do druhé a samy jsou složitě strukturovány. Je to jevová, smyslová forma poznání zkoumající viditelné, rezignující na hledání podstaty, ale přesněji měřitelná, kvantifikovatelná, a proto zdánlivě vědecktější. Její nevýhodou je to, že kritéria pro zařazení do vrstev jsou vždy volena subjektivně, těchto vrstev může být jakýkoliv počet a hlavně znemožňuje rozeznání skutečných společenských vztahů. Nic nevypovídá o vzájemné závislosti lidí, která danou společnost utváří. Proto zkoumání sociálních vrstev zpravidla vždy slouží k zakrývání třídního rozdělení civilizovaného světa, v propagandě jej nahrazuje a odmítá. Buržoazní společenská věda tak činí vědomě a záměrně; marxistická věda toto hledisko často opomíjela, čímž ochuzovala sama sebe. Nejrůznější teorie stratifikace nelze paušálně odmítat, jen je vždy nutné poctivě hledat, co v nich je pravdou a co ne. Odstraněním tříd v budoucnosti sociální rozvrstvení nezmizí: stane se spravedlivějším, více závislým na jedinci než jeho rodičích, ale určitě bude rozmanitější.

Vrstvy jsou odpolitizovaným pohledem na politicky strukturovanou společnost

Zkoumání tříd odhaluje podstatu, zkoumání vrstev poznává jev. Třídy nepostihují plně rozmanitost společnosti, vrstvy odhlízejí od politiky v politicky organizované společnosti. Ani jedno, ani druhé neodhaluje samo o sobě celou pravdu, která je vždy složitější. Absolutizovat nebo odmítat jedno či druhé je stejnou chybou. Třídy i vrstvy reálně existují, je mezi nimi dialektický vztah, tedy souvislost i rozpor. Jsou jen dvěma dílčími pohledy na společnost, která je diferencována ještě daleko

složitěji. Nekonečná strukturovanost hmoty je sice ve společnosti omezena existencí jedinců, kteří ji tvoří, ale je násobena příslušností jedince k mnoha strukturám.

Třídy jsou podstatou struktury společnosti, vrstvy jsou jevem

Vrstvy jsou ve společnosti starší než třídy a mají před sebou delší budoucnost. V třídní společnosti nám ale nesmí zaclánět při hledání její podstaty.

Lidové masy

Zcela zvláštní součástí společnosti jsou lidové masy, někdy nazývané jako lid. Jsou to široké vrstvy obyvatel, většinou se vzájemně neznajících, majících objektivní společný zájem. V prvotně pospolné společnosti neexistovaly, neboť společný zájem spojoval každé společenství, v němž lidé žili. Masy se vytvářejí až v třídně rozdělené společnosti, jako průvodní jev tohoto rozdělení. Jejich základem je nejpočetnější třída bezprostředních výrobců a patří do nich další třídy, sociální skupiny i jednotlivci, které spojuje podobný společný zájem. Masy se ve společnosti zpravidla neprojevují, dokud tento jejich společný zájem nepočne výrazně ovlivňovat jejich chování, dokud rozpory ve společnosti nevyvolávají výrazný konflikt. Jakmile se tak stává, aktivizují se široké lidové vrstvy, v rozhodujících dějinných okamžicích se stávají hlavní hybnou silou vývoje a zpravidla sehrávají pozitivní úlohu.

Masy či lid bývají často dávány chybně do protikladu s tzv. elitou národa, která se však v rozhodujících politických a sociálních střítech rozpadá a její pokroková část se stává součástí širokých lidových mas.

Masy nelze ztotožňovat s davem, který se vytváří náhodně z rozmanitých krátkodobých příčin i z nejrůznějších jednotlivců. Je podstatně menší, krátkodobou veličinou a jeho chování je zcela jiné než chování mas. Je pudové, iracionální, nevypočitatelné a neovladatelné, jednatel se jako součást davu chová zpravidla zcela jinak než mimo něj.

Mnohdy bývá masám vytýkána jejich tupost, lhostejnost a pasivita, což je nepochopením skutečnosti, že masy nemají důvod k aktivitě, dokud jejich společný zájem není silnější, aktuálnější než dílčí zájmy tříd a skupin, z nichž se skládají. Masy nelze aktivizovat, dokud si alespoň podstatu svých objektivních zájmů neuvědomí.

Často bývá zdůrazňována manipulovatelnost mas, která je však zaměňována s masovou manipulací, což není totéž. Skutečné masy jsou manipulovatelné pouze omezeně a krátkodobě, neboť jejich chování je determinováno především jejich sociálně ekonomickým postavením a z něho vyplývajícími objektivními zájmy. Působení na masy může být výrazně účinné jen tehdy, pokud směřuje k pochopení těchto zájmů. Jakékoliv jiné působení je účinné pouze na jednotlivce a skupiny uvnitř mas.

Lid a lidové masy jsou produktem i součástí třídní společnosti

Vztahy mezi třídami jsou základními společenskými vztahy dané epochy, určují charakter společnosti a mají vliv na formování ostatních vztahů. Nejsou to jen vztahy

ekonomické. Na jejich základě vznikají vztahy sociální, ideologické, politické, kulturní i jiné, které jsou odrazem vztahů ekonomických.

Historie lidstva je bojem tříd za sociální rovnost či nerovnost

Třídy se liší v životních a sociálních podmínkách, rodinných vztazích, morálce, tradicích, politické teorii, mají rozdílné majetkové poměry, kulturní podmínky, postavení ve společnosti i přístup ke vzdělání. Z toho všeho vyplývají jejich odlišné zájmy. Tyto zájmy vysvětluje ideologie, sjednocuje je a obhájí politika.

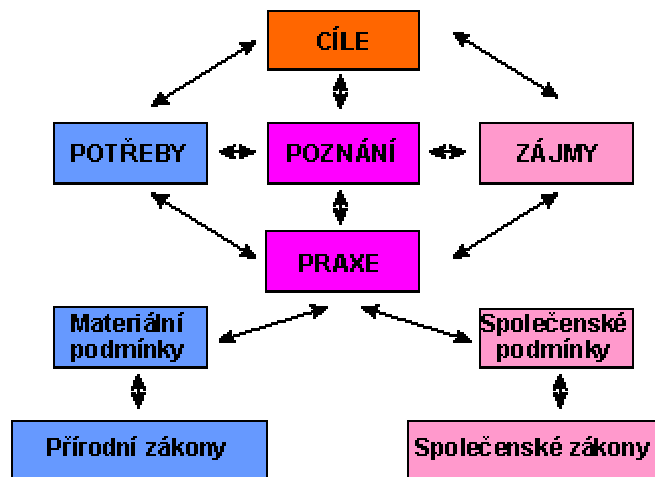
Třídy, ačkoliv mají společné zájmy, se jako třídy nechovají v době, kdy si své společné zájmy neuvědomují. Je proto vždy v zájmu tříd vládnoucích, aby třídní strukturu společnosti zakrývaly a vysvětlovaly něčím jiným, aby společné zájmy tříd ovládaných tlumily, aby bránily v jejich organizování i sjednocování, aby potlačované třídy rozkládaly zvýhodňování některých jejich příslušníků, aby drobily jejich organizační strukturu a bránily utváření jejich společného vědomí. To vše jsou důvody vedoucí k tomu, že mimo období revolučních zvrátů je existence tříd ve společnosti málo zřetelná. Sama existence tříd je často popírána a zatajována. Přesto existují. Ne však navždy.

Třídy jsou historicky vzniklým, ekonomickým stavem společnosti. A jako každý historický jev jsou jevem dočasným. Nelze je zakázat, ani odstranit. Ale lze odstranit podmínky, z nichž vznikají. Jsou podmíněny protikladností vlastnických vztahů. Tuto protikladnost lze odstranit pouze změnou vlastnických vztahů, zespolečenštěním materiálních základů společnosti. Ne fyzickou likvidací vlastníků, ale úplným podřízením procesů výroby, rozdělování, směny a spotřeby zájmům společnosti. Lze vytvořit společnost bez tříd a vykořisťování, v níž společenská evoluce už nebude politickými revolucemi, v níž vývoj nebude probíháván sociálními střety a rozvoj jedněch nebude na úkor druhých. Ale to už je zcela jiná součást marxismu, která musí být ještě hluboce propracována s využitím poznatků z chyb zatím poraženého socialismu:

To je obsahem vědeckého komunismu

Potřeby a zájmy

Život člověka i společnosti, to je cyklus vzniku a uspokojování potřeb a zájmů. Jedinec i společnost jsou tvořeni vztahy; a jádrem těchto vztahů jsou právě potřeby a zájmy. Jsou to jejich vztahy s přírodou i mezi sebou navzájem. Potřebou a zájmem není to, co si člověk přeje, myslí nebo dokonce to, co říká. Potřeby a zájmy jsou něčím podstatnějším, důležitějším; jsou objektivní, tedy nezávislé na tom, zda si je uvědomujeme. Graficky si to můžeme zjednodušeně představit třeba takto:

Společnost i jedinec jsou utvářeni svými potřebami a zájmy i činností a vztahy z nich vyplývajícími

Potřeby

Z psychologického hlediska jsou pocitem nedostatku něčeho. Takovéto pojetí potřeb jako prožitku je však jen velmi úzké a může sloužit pouze psychologii. Potřeby jsou totiž ve skutečnosti objektivním vztahem lidí k materiálním podmínkám svého života. Jsou nezávislé na vůli a vědomí člověka, ale jsou závislé na jeho činnosti. Jejich základem jsou hmotné potřeby, vyplývající z našich materiálních podmínek a naší činnosti - praxe. Potřeby však nemají pouze hmotný charakter. Potřeba sexuálního partnera je stejně nehmotná jako potřeba poznání. Potřeba sociálních kontaktů patří k nejzákladnějším. I nehmotné potřeby jsou však konec konců materiálně podmíněné.

Potřeba je objektivním vztahem člověka k materiálním podmínkám svého života

Člověk své potřeby může poznat - přesně či nepřesně. Ale potřebami zůstávají, i když si je neuvědomujeme, i když je naše snaha uspokojit je pouze instinktivní, dokonce i když je slovem odmítáme. Každé uspokojení potřeb, stejně jako každé poznání, vyvolává nové potřeby - objektivně - ať chceme či nechceme. Lidské potřeby se mění v průběhu života, s každou změnou materiálních podmínek,

s každým novým poznáním. Své potřeby člověk realizuje pouze prostřednictvím své činnosti a poznáním. Potřeby jsou zpravidla v rozporu s možnostmi, a tak je každý živý organismus neustále nucen hledat a vytvářet si možnosti nové, má-li přežít.

**Potřeby jsou vytvářeny materiálními podmínkami;
jejich uspokojování je jimi determinováno a současně regulováno společností**

Své potřeby však nikdo nemůže uspokojit jednou pro vždy. Uspokojení potřeb vždy vyvolává potřeby nové. Je to způsobeno tím, že uspokojování potřeb neprobíhá automaticky, jako u zvířete, ale vždy je zprostředkováno myšlením a bývá doprovázeno poznáním. Člověk jenom neuspokojuje pouhou potřebu, klade si vyšší cíle, je schopen měnit své materiální podmínky více než potřebuje, a tím vyvolává potřeby nové. Navíc uspokojování potřeb probíhá především ve společenských vztazích; mění se tedy současně s materiálními podmínkami i postavení v těchto vztazích, což vyvolává nové zájmy. Uzavřený kruh těchto příčin a důsledků, vycházející z potřeb vlastně neustále přetváří člověka i jeho společnost.

Potřeby jsou základním motivem lidské činnosti

K nejdůležitějším potřebám člověka patří např.

- potřeba hmotných statků a služeb
- potřeba aktivní účasti na ekonomických činnostech
- potřeba sociálních a ekonomických svazků s druhými lidmi
- potřeby znalostí a zkušeností

Protože své potřeby není člověk schopen uspokojovat individuálně, mají vždy potřeby společenský charakter. Lidé žijící ve stejných materiálních podmínkách, mají obdobné základní potřeby. Ze společných potřeb vznikla společná práce a z ní artikulovaná řeč a myšlení.

Potřeby jsou objektivním odrazem materiálních podmínek života lidí

Ostatní živé organismy žijí tak, že uspokojují své životní potřeby. Člověk se od nich odlišuje tím, že uspokojením svých potřeb vyvolává potřeby nové. Je to tím, že používá nástroje, které je nutno obnovit a zdokonalit, že spotřebovává více, než je mu schopna příroda bez své změny poskytnout, a proto je nucen ji přetvářet, že se při opatřování svých životních potřeb specializuje a většinu si jich může zajistit pouze spoluprací a výměnou s ostatními, tím že dovede vyrobit více, než sám spotřebuje, a proto musí směřovat i tím, že většinu věcí si neumí opatřit sám. Při tom všem, chce-li přežít, musí více poznávat a vyměňovat si poznatky s ostatními.

Uspokojení lidských potřeb vyvolává potřeby nové

Potřeby jednotlivců nejsou stejné a rovnost lidí nespočívá v rovnosti potřeb. Tak jak se rozrůžňují lidé, jejich životní podmínky i způsob obživy a života vůbec, rozrůžňují se i jejich potřeby. Marxistické představy o rovnosti lidí nespočívají v ideálech rovnosti potřeb, ale v ideálech rovnosti možností jejich uspokojování. Při tom však každá takováto rovnost bude narážet na objektivní možnosti dané společností, které vždy musí vyvolávat určitou nutnost regulace. Tak jako v dobře fungující rodině,

škole či v nemocnici, kde zásadu "Každému podle potřeb" všichni pokládáme za samozřejmou.

Rovnost lidí spočívá ve stejné možnosti uspokojovat své rozdílné potřeby,
nikoli v rovnosti potřeb

Zájmy

Zájmy jsou objektivním vztahem lidí ke společenskému prostředí, v němž žijí. Jsou součástí sociální skutečnosti, jsou možností příštího sociálního pohybu, která je v této skutečnosti obsažena, a která povede ke změně této skutečnosti. Jsou neúplným souborem podmínek ke změně, přičemž chybějící podmínkou je účelná aktivní činnost člověka. Zájmy jsou vždy protikladné uvnitř i mezi sebou, neboť vytvářejí různé možnosti budoucího pohybu. Nejsou však rozporem, tím je až skutečný pohyb vedoucí ke změně, který se střetává s pohyby opačnými.

Základem zájmů jsou ekonomické zájmy, vyplývající ze společenského postavení člověka ve výrobních vztazích. Zájmy však nemají jen hmotný charakter, jsou širší. Jsou nezávislé na vůli a vědomí, ale jsou závislé na činnosti. Člověk je může poznat s různou přesností, nebo je nemusí poznat vůbec. Jsou objektivní, nejsou produktem vědomí, ale sociálních vztahů, i když mohou procházet vědomím. Své zájmy si člověk může začít uvědomovat teprve ve styku s jinými lidmi, jejichž zájmy jsou odlišné, avšak hájit je může i jenom instinktivně, nemusí si je uvědomovat vůbec a může je dokonce i popírat. Existenci svých zájmů si člověk uvědomuje často až tehdy, jsou-li ohroženy.

Zájmy jsou společenskými potřebami jednotlivců i skupin

Psychologie a sociologie používají pojem "zájem" v druhém významu jako kladný emocionální vztah k objektu či soustředění pozornosti na něj. Takový vztah je ovšem subjektivní, závislý na vůli a vědomí individua, a přesnějším označením toho by bylo spíše "přání". Filozofickému pojetí zájmů je bližší právní pojetí "právní zájem". Rozdílná používání pojmů jsou v různých vědách běžná a nelze je vzájemně zaměňovat. Tzv. "zájmová činnost" je subjektivním odrazem společenských vztahů člověka; i ta je snahou o změnu jeho společenského postavení, o uplatnění se ve společnosti v oblastech nevytvářejících základní společenskou strukturu.

Skupiny lidí, kteří žijí ve stejných společenských podmínkách, mají obdobné zájmy, jež jsou základem společenské struktury. A naopak společné zájmy jsou-li pochopeny, vedou lidi k vytváření skupin na základě těchto zájmů. Zájmy jsou tedy důsledkem i tvůrcem společenské struktury. V každém společenství lidí, ve velkých i malých skupinách, existují zájmy společné, které ono společenství spojují, ale také zájmy protikladné, které vždy společenství rozdělují, což je zdrojem jeho vývoje.

Zájmy jsou vztahy utvářející společnost; spojují ji i rozdělují;
jsou vztahem člověka ke společenským podmínkám jeho života

Čím složitější je člověk a podmínky ve kterých žije, tím složitější je i společenská struktura i rozvrstvení zájmů.

Existují např. zájmy

- **individuální**, které jsou vždy obsaženy, a které mohou být v rozporu se zájmy ostatními
- **skupinové**, které probíhají napříč ostatní strukturou
- **třídní**, které vystupují do popředí teprve v otevřených konfliktech tříd; jsou formulovány ideologiemi, ale existují nezávisle na nich
- **národní**, které jsou často uměle zveličovány, aby potlačily zájmy ostatní
- **celospolečenské**, které jsou vládnoucími třídami falšovány tím, že za ně vydávají zájmy vlastní

Zájmy vládnoucích tříd jsou ve společnosti vládnoucími zájmy

Rozpornost materiálních i společenských podmínek vede k rozpornosti zájmů. Existují rozpory mezi zájmy různých rovin. Protože je člověk vždy součástí několika rovin ve struktuře společnosti, jsou i jeho zájmy vnitřně rozporné a vzájemně se prolínající. Proto i chování člověka bývá vnitřně rozporné a je různě ovlivňováno jeho rozdílnými zájmy. Navíc je řízeno i jeho vědomím, které jeho zájmy odráží s přepestrou směsicí přesnosti a deformací. V chování jednotlivce mohou být zájmy individuální, skupinové, třídní i vyšší různě zkresleny. V chování velkých skupin se však tato zkreslení vzájemně ruší, a tím i širší zájmy u nich vystupují výrazněji a zřetelněji do popředí zvláště v okamžicích, kdy jsou tyto zájmy ohroženy.

**Ve všem, co spojuje či rozděluje lidi,
je třeba hledat jejich společné či rozdílné zájmy**

Zájmy, vznikající z rozdílného postavení jednotlivců i velkých skupin, jsou významným stimulem vývoje lidstva. Vedou jednotlivce i skupiny k aktivitě, která mění přírodu i společnost a současně upevňuje či mění jejich závislost na přírodě i společnosti. Na druhé straně však často brání jedinci dělat to, co je dobré pro jiné, a ne pro něho.

Nejdůležitějšími jsou zájmy vznikající v tom nejdůležitějším: v procesu výroby, rozdělování, směny a spotřeby. Ty se projevují jako výrobní vztahy.

Zájmy, ačkoliv jsou vůči jiným zájmům protikladné, nevyvolávají samy o sobě společenské rozpory. V ně se mění pouze tehdy, jestliže ovlivňují chování lidí, tedy jestliže vyvolávají určitý společenský pohyb, a teprve tento pohyb, jako každý jiný, je zdrojem rozporů. K tomuto pohybu však dochází pouze tehdy, jestliže si lidé své zájmy uvědomují a jednají směrem k jejich realizaci. Teprve aktivní činnost člověka vyvolává rozpory, řeší je, a tím vyvolává rozpory nové. Vědomí však není zdrojem, pouze správným či nesprávným odrazem zájmů.

**Zájmy nejsou produktem vědomí,
ale objektivním odrazem sociálních podmínek v životě lidí**

Člověk je jediným tvorem, který je aktivní i bez biologické potřeby. Ta je sice jeho základním, nikoliv však jediným zdrojem aktivity. Člověka od ostatních živých tvorů odlišuje právě to, že jej k činnosti nutí i něco co není biologickou, ale sociální potřebou; to jsou jeho zájmy vyvěrající ze společenských vztahů v nichž žije, je to

jeho snaha zlepšit nejen materiální, ale i společenské podmínky svého života. Svou socializací získal člověk nový, mohutný impulz k činnosti a tedy i ke svému rozvoji. Vedle potřeb jej pohánějí i zájmy.

Zájmy jsou výsledkem rozporů i zdrojem sociálního pohybu člověka

Dialektika potřeb a zájmů

Potřeby a zájmy člověka nelze od sebe zcela oddělit. Nejsou totéž, ale projevují se vždy společně, v dialektické jednotě, vzájemně se podmiňují. Potřeby, vyplývající ze vztahu k hmotným podmínkám svého života, uspokojuje jedinec vždy pouze v určitých společenských vztazích a naopak - jeho zájmy, vyvěrající z těchto společenských vztahů, jsou vždy nějak materiálně determinovány.

Potřeby a zájmy jsou dvěma stranami téhož,
jsou odrazem skutečných materiálních a sociálních vztahů v jednání lidí

Vztah k potřeb a zájmů k praxi

Přírodní a společenské zákony a zákonitosti nepůsobí nikdy na člověka přímo, ale vždy jen prostřednictvím přírodních a společenských podmínek, ve kterých probíhá jeho činnost a projevují se pouze prostřednictvím této činnosti. Také potřeby a zájmy člověka se navenek projevují pouze prostřednictvím jeho aktivity. V praxi se objevují potřeby a zájmy člověka, praxe je jejich uspokojováním. Potřeby a zájmy vytvářejí motivaci člověka k činnosti. Vnějšími podněty může být motivace stimulována.

Potřeby a zájmy jsou směrem pohybu,
jsou abstrakcí, odhlížející od pohybu prostřednictvím kterého jsou uspokojovány,
a kterým se projevují

Vztah potřeb a zájmů k poznání

Potřeby a zájmy jsou objektivní, nezávislé na vůli a vědomí člověka, přestože jejich nositelem je tvor nadaný vůlí a vědomím. Své potřeby a zájmy si člověk může uvědomovat a potom je jeho praxe účelná, racionální. Jestliže si je člověk neuvědomuje nebo je poznává nepravdivě, pak může jednat v rozporu s nimi. Ovlivňují subjektivní možnosti poznání; nutí člověka k němu, nebo mu zabraňují. Potřeby a zájmy, které si člověk uvědomil, přetváří ve svém vědomí a staví před sebe cíle.

Potřeby a zájmy stimulují člověka k činnosti,
jsou to hybné síly jednání lidí a společenského vývoje

Biologické podněty člověka

Vedle sociálních podnětů k činnosti člověka a společnosti, existuje nepochybně i stimulace biologická, kterou se zabývá celá řada přírodních věd. Jsou to podmíněné i nepodmíněné reflexy, které jsou do značné míry poznané, ale

i instinkty a pudy, které jsou zkoumány s problematickými výsledky. Nepochybně existují a jsou důležité. Avšak ovlivňují především chování jednotlivce, a to ještě jen částečně, protože většina jeho aktivit je na rozdíl od ostatních živočichů ovládána vědomím. Pokusy vysvětlit jimi chování společnosti, které činí např. hédonismus či freudismus, nemají vědecký základ. Jsou zpravidla idealistickým přeceněním úlohy jednotlivce; ačkoliv se někdy tváří navýsost materialisticky, jsou jenom naturalistické.

Společnost je utvářena jednotou společných i bojem protikladných zájmů. Zkoumat společnost, znamená především pochopit zájmy, které jsou rozhodující. Ve společnosti, jež je zásadním způsobem rozdělena, v níž probíhá zásadní boj zájmů, však člověk může pochopit zájmy jedině tak, že se s některými ztotožní a jiné odmítne, že k nim zaujme stanovisko. Tím ovšem přestává být nestranný; staví je vědomě či nevědomě na jednu stranu. Zajímá-li jej ona společnost, musí to učinit; nezajímá-li jej, nemůže ji pochopit. Buď si svou stranickost uvědomí a přizná to, pak je stranický. Nebo si to neuvědomí či zájmy nezkoumá, a pak nic nepochopí. Třetí možnosti je, že si to uvědomí a nepřizná to - pak je pokrytcem.

Při zkoumání společnosti rozdělené zájmy neumí být společenská věda nestranná - je stranická

Dialektika cíle a prostředků

Své potřeby a zájmy nerealizují lidé přímo, bezděčně; to je odlišuje od ostatních vyšších živočichů. Člověk si nejprve vytvoří ve svém vědomí cíl. Ani své prostředky nevolí samovolně, ale vědomě, dokonce si je vědomě vytváří. Chce-li být úspěšný, pak vždy s ohledem na cíl a prostředí, v němž chce cíle dosáhnout.

Cíl v sobě obsahuje přání a prostředky, je to vědomím formulovaný účel

Dějiny lidstva jsou naplněny ušlechtilými cíli, které nebyly dosaženy, i obrovským množstvím prostředků, které byly promrhány či zneužity. Zpravidla proto, že lidé své cíle i prostředky mohou ve svém vědomí idealizovat, přeceňovat či podceňovat a ztrácet ze zřetele jejich vztah.

Člověk je živočichem aktivním i bez biologické potřeby. Aktivita je jeho přirozeností. Proto také nejhorším trestem pro člověka je omezení jeho aktivity. Pouze aktivní člověk je svobodný, svoboda je pouze v aktivitě. Život člověka je nejen výměnou látkovou, jako u ostatních živočichů, ale současně procesem poznávání svých potřeb a zájmů, vytváření si a realizování cílů.

Cíl

Lidská činnost je uvědomělým vytvářením a uskutečňováním cílů. Cíl se u člověka objevil současně se vznikem společnosti a vznikem vědomí. Nikdo jiný než člověk cíle nemá. Cíle jsou subjektivní podobou potřeb a zájmů. Jsou formovány i deformovány vědomím. Subjektivně odrážejí objektivní skutečnost, ale i zvláštnosti subjektu, který je vytváří. Člověk, nejedná-li bezděčně, instinktivně, vždy si vytváří

cíle, které pak úspěšně či neúspěšně uskutečňuje praxí. Charakter cílů, které si člověk před sebe klade, je vždy závislý na podmínkách, v nichž žije. Člověk bez cílů je zbytečný pro svou společnost; stejně tak zbytečný je cíl bez prostředků k jeho realizaci.

Cíl má vždy dvě stránky:

- **subjektivní**, odrážející vnitřní stránky člověka
- **objektivní**, odrážející objektivní realitu

Tyto dvě stránky jsou spolu vždy v dialektické jednotě, jsou vnitřně rozporné. Jednotlivec mívá tendenci klást si cíle vyšší či nižší, než odpovídá jeho podmínkám. Obě tyto stránky jsou však vždy konkrétně historické. Člověk nemá žádné cíle jednou pro vždy. I cíle se vyvíjejí, jsou vlastně procesem. Vztah obou stránek pak charakterizuje kvalitu cíle

- reálný cíl, má vyváženou subjektivní i objektivní stránku, je odrazem poznané možnosti
- nereálný, převažuje stránka subjektivní, nerespektuje objektivní podmínky a zákonitosti prostředí, v němž má být dosažen

Cíl je projevem vědomí, je vnitřním, aktivizačním momentem v životě člověka. Je poznáním, ovlivňováním a využíváním existujících rozporů a zájmů. Má svou racionální i emotivní stránku, je kritickým hodnocením poznaného. Je motivem, který určuje způsob a charakter jednání lidí.

Cíl je kritickým poznáním současného i budoucího

Vznikne-li cíl, stává se pro člověka vnitřní nutností. Cíl i svoboda jsou možné pouze tam, kde si člověk na základě poznání podřizuje subjekt. Cíl vychází z potřeb a zájmů člověka.

Cíl je subjektivním odrazem potřeb a zájmů

Přání

Předstupněm cíle je přání, kdy člověk často více citem než rozumem, po něčem touží. Je to cíl, který má jen nepřesné obrysy a k jehož dosažení ještě všechno chybí.

Přání, tj. cíl, ke kterému chybí dostatek poznání, prostředků nebo vůle

Prostředek

K dosažení cíle je třeba disponovat s prostředky. Prostředek, to je nástroj, kterým subjekt působí na objekt. Vždy stojí mezi objektem a subjektem, nikdy ne nad nimi. Vždy stojí mezi realitou a cílem, nikdy ne nad nimi. Prostředek neexistuje sám o sobě, vždy jen ve spojení s cílem. Vznik prostředku není možný bez cíle, cíl nikdy není možný bez prostředku. Prostředek je součástí podmínek. Prostředek musí odpovídat cíli. Nesmí znemožňovat jeho dosažení, nesmí jej diskreditovat.

Prostředek může mít materiální i ideální povahu. Stejně prostředky mohou být použity k dosažení různých cílů, k dosažení jednoho cíle mohou být použity různé prostředky.

Prostředek je jednotou cíle a objektu

Každý prostředek, jakmile jej jednou člověk vytvoří, může být použit proti němu i proti jeho cílům. Každý prostředek může být lépe uchopen protivníkem než jeho tvůrcem. Žádný prostředek nic nezmůže bez aktivní činnosti člověka. Žádný prostředek není samoučelný. I sebelepší prostředek může být použit ke špatným cílům. Prostředek bez cíle je pro člověka zbytečnou přítěží.

Každý prostředek může být využit, nevyužit i zneužit

Realizace cílů

To je aktivní vztah subjektu a jeho nástroje, prostředku a cíle. Je to proces změny objektu, bez objektu je cíl bezpředmětný. Člověk realizuje své cíle tak, že vstupuje do vztahu s prostředkem, který klade mezi sebe a cíl. Bezprostřední vztah má tedy s prostředkem, nikoliv s cílem, ten je zprostředkován. Běžnou chybou člověka je, že ve svém vědomí oddělí prostředek a cíl, zamění je a podlehne iluzím.

- **oportunismus**, to je opomenutí cíle, soustředění se na prostředky nebo na dosažení cílů krátkodobých. To je záměna strategie a taktiky, to je takové používání prostředků, které znemožňuje dosažení cíle
- **practicismus**, to je takové zvládnutí prostředků, kdy už je člověku jedno, jaké cíle jimi dosahuje, samoučelné používání prostředků
- **dogmatismus**, bezmyšlenkovité trvání na jednou zvolených prostředcích bez zřetele na cíle a měnící se podmínky
- **romantismus**, to je snění o cílech bez použitelných prostředků
- **fanatismus**, to je bezhlavé sledování cíle bez ohledu na podmínky, prostředky a širší důsledky
- **maloměšťáctví**, tj. mimo jiné i to, když se prostředky stanou cílem

Účel nesvětí prostředky - prostředky často znesvěcují cíle

Existují cíle krátkodobé a dlouhodobé. Nelze je zaměňovat, nelze se spokojovat s dosažením krátkodobých cílů. Jakmile je jeden cíl dosažen, vytváří možnosti dosažení cílů dalších. Lidská činnost, to je celoživotní proces kladení a realizování cílů. Žádný cíl není dost vysoký, je-li realizovatelný. Každý cíl je zbytečný, jestliže si pro jeho splnění neumíme vytvořit podmínky.

Předpokladem úspěchu je vždy soulad cílů a prostředků se zájmy subjektu a pravdivé poznání

Lidstvo své cíle nevymýšlí libovolně, ale vždy tehdy, když se k nim svým dosavadním vývojem přiblíží, když jsou vytvořeny podmínky k jejich uskutečnění, když je možnost vytvořit prostředky pro jejich realizaci. V tomto smyslu jsou lidské cíle zákonité, jsou projevem nutnosti a je jen náhodou, v hlavě kterého jednotlivce se

rodí. Nové prostředky nutí člověka hledat nové cíle a naopak nové cíle si vyžadují nové prostředky.

Cíl vzniká současně s prostředky řešení

Každý svůj cíl realizuje člověk ve společnosti, která je neodmyslitelnou, dokonce základní součástí podmínek. Ve společnosti však existují i jiné subjekty a jiné zájmy. Čím silnější a protikladnější jsou, tím více ovlivňují výsledek jakéhokoliv úsilí člověka. Čím více lidí se cíl dotýká, tím více se výsledek může odchylovat od cíle.

Výsledek je vždy odrazem křížících se zájmů a cílů

Jakákoliv lidská činnost tedy pramení z potřeb a zájmů člověka, především hmotných. Ty jsou vždy do určité míry člověkem poznány a přetvořeny jeho vědomím, nabývají podoby cílů, a teprve poté jsou realizovány. Zda a jak realizovány budou, to je ovlivněno zvolenými prostředky a také tím, do jaké míry se tyto cíle kříží s ostatními zájmy, jež ve společnosti existují i silou, jakou budou hájeny.

**Výsledek je téměř vždy do poslední chvíle neurčitý,
je vždy kompromisem a je pokaždé zákonitý i nahodilý současně.**

Činnost společnosti je nejsložitějším procesem v přírodě. Každý, kdo ji chce pochopit, ji musí začít studovat tam, kde začíná, tedy u hmotných podmínek, potřeb a zájmů. Bude-li studovat pozorně, dostane se i k idejím, které je zdůvodňují, ale nemůže od nich začínat.

Boj

Žádný živý organismus na Zemi neexistuje sám o sobě. Každý se rodí a vyvíjí v úzké souvislosti s ostatními příslušníky svého, ale i jiných druhů. Příroda, to je komplex, v němž vedle sebe, v určité součinnosti, přímé i nepřímé závislosti žijí stamiliardy jedinců rostlinné a živočišné říše. Jsou jich miliony druhů.

Příroda, tj. tisíciletími vytvořené soužití nejrozmanitějších forem života

Každý jednotlivý organismus ale také existuje v nikdy nekončících rozporech s okolním světem. Své vnější rozpory řeší bojem. Je to způsob jeho existence. Konkrétní podoby tohoto boje se vyvíjejí spolu s organismem i změnami vnějšího prostředí.

Boj je řešením rozporů a způsobem prosazování zájmů

Také mezi jednotlivci a skupinami stejného druhu panují vztahy plné rozporů. I tyto rozpory řeší všechny živé organismy bojem, který má nejrůznější podoby. Bojuje se o místo na slunci, o potravu i vláhu, o teritorium i kořist, o život, zachování i rozmnožení rodu, o sexuálního partnera. Každý boj je vždy především podmíněn materiálně. Jedinec, který by se jej nezúčastnil, byl v něm pasivní, se stává jeho obětí. Útlocitnému člověku se tento boj v přírodě může zdát nemravný - je však přirozený a nutný. Má své zákonitosti a proti lidskému boji je nanejvýš mravný: vlk vlka nezabíjí. Je to způsob řešení rozporů živých organismů, je formou vytváření jejich jednoty.

Boj je jednou ze stránek biologického soužití, druhou je vždy určitý soulad. Absolutizovat tuto jednu stránku, tedy boj, občas dokáže ke své škodě pouze člověk.

Soužití a boj jsou základní formou existence živého organismu a zdrojem vývoje přírody

Člověk jako biologický druh neumí žít jinak než v koexistenci s dalšími jedinci, jinak než ve společnosti. Přes všechny své výjimečnosti však zůstal součástí přírody a nehledě na stupeň svého vývoje, bojuje dál. Své rozpory s přírodou řeší prací, rozpory se společností řeší bojem. Jeho boj se postupně stává stále složitějším, mění své formy, ale nemění svou podstatu. Je stále materiálně podmíněn. Jakmile člověk dosáhl vědomí, začal svůj boj zdůvodňovat. Vytvořil ideje a bohy, prapory i hesla a tvrdil sám sobě i jiným, že bojuje za ně. Příčiny boje a jeho zdůvodnění se s rozvojem vědomí běžně počaly diametrálně odlišovat.

Vědomí, které převážilo nad přirozenými pudy, obohatilo lidské způsoby boje. Vydělilo člověka z přírody i tím, že počal záměrně zabíjet příslušníky svého druhu. Vynalezl souboje i nájemnou vraždu, zločin i trest, vytvořil nestrašnější formu boje - válku, křížáckou, svatou, světovou, dokonce humanitární. Bojovaly rodiny, rody i kmeny, jednotlivci i skupiny, církve i třídy, státy a národy. Každá činnost člověka je

vlastně bojem, v němž zápasí s přírodou, ostatními individui, se společností, neznalostí i sám se sebou.

**Základem každého boje člověka jsou materiální podmínky a hmotné zájmy,
i když je ospravedlňován čímkoli jiným**

V okamžiku, kdy člověk dosáhl schopnost vytvářet nadprodukt, stal se i tento nový, mimořádně důležitý statek předmětem boje. Nebojovalo se už jen o teritoria a hmotný majetek, začalo se bojovat i o člověka, který je zdrojem bohatství, o výsledky jeho práce, o jejich rozdělení a využití.

**V období civilizace se hlavním předmětem boje stává nadprodukt.
Boj o něj se stává zdrojem vývoje společnosti.**

Soukromé vlastnictví, na jehož základě civilizace vznikla, se stalo hlavním předmětem lidských bojů. Jejich prostřednictvím bylo a dosud je vlastnictví přerozdělováno a kumulováno tak intenzivně, že to někdy budí dojem, jako když boje a násilí velké bohatství vlastně vytvořily. Nikoliv, soukromé vlastnictví muselo vzniknout dříve než boje o ně. Jakékoliv bohatství je výsledkem lidské práce, nikoliv bojů, které jsou vedeny o výsledky této práce.

**Žádné násilí nikdy nic nevytvořilo,
ale vše nové bylo násilím provázeno či dokonce podmíněno**

V době, kdy se ve společnosti utvořily třídy, staly se účastníkem společenských bojů. Ne proto, že by chtěly, ale proto, že k tomu byly svými podmínkami nuceny. Ta, která nebojovala, se stávala pasivní obětí. Až dosud byl člověk tlačěn k boji jen svými materiálními podmínkami a z nich vyplývajícími potřebami.

**V civilizované společnosti je člověk nucen k boji i svými společenskými podmínkami
a z nich vyplývajícími zájmy**

Čím bohatší, rozmanitější a komplikovanější jsou hmotné i sociální životní podmínky člověka, tím složitější a skrytější jsou příčiny i formy jeho boje. Čím více se odchyluje k lepšímu i horšímu předmět jeho zápasu od běžného, v daných podmínkách dosažitelného standardu, tím je zpravidla jeho boj tvrdší a nemilosrdnější.

Do té míry, do které živé organismy žijící osamoceně, vedou svůj vlastní, individuální boj. Avšak většina živých tvorů žije ve skupinách, ať mají jakoukoliv podobu a vznikají z jakýchkoli příčin. A tak většina živých tvorů vedle svého individuálního boje s vnějším prostředím vede i svůj boj uvnitř skupiny, při čemž hájí své individuální zájmy. Společně pak celá skupina vede boj s vnějším prostředím a jinými skupinami, v němž je hájen zájem celé skupiny. Takto široce je strukturován i boj probíhající v lidské společnosti. Čím složitější jsou zájmy lidí, tím složitějšími způsoby jsou probojovávány.

Boj ve společnosti je složitě strukturován

Konkurence

Nejběžnější formou boje člověka je konkurence. Probíhá každodenně, aniž si to uvědomujeme, jako soutěž jednotlivců a skupin napříč národy a třídami i uvnitř. Každá spolupráce je vždy doprovázena konkurencí a každá konkurence v sobě obsahuje určitou míru spolupráce. Je to výraz vnitřně rozporné jednoty všech lidských skupin. Konkurence probíhá ve všech oblastech lidské činnosti, i když její nejznámější formou je konkurence ekonomická.

Konkurence je druhou stránkou každé spolupráce

Boj uvnitř tříd je bojem konkurenčním. Je to poziční boj, ve kterém bojují jednotlivci a skupiny proti jednotlivcům a skupinám se stejnými základními zájmy. Je to zápas o lepší přístup ke zdrojům a odbytištím, o nižší náklady, o výhodnější cenu produkce i práce, o kvalifikovanější pracovní sílu i vyšší užitnou hodnotu, kterou vytváří, prostě o vyšší zisk. Běžnými formami tohoto boje byly a jsou královraždy i palácové převraty, reklama i marketing, racionalizace a inovace, ale i např. námořní pirátství či podvodný úpadek. Skrytými formami jsou podvody, defraudace, politikaření, vydírání, burzovní spekulace a korupce, sabotáže i nájemné vraždy. Podstatou zůstává boj o velikost získaného nadproduktu uvnitř třídy.

Konkurence je především bojem uvnitř tříd, který patří ke zdrojům vývoje

Konkurence není jenom soutěží. Její podstatou je boj. Cílem soutěže je dosáhnout lepšího výsledku, cílem konkurence je však soupeře odstranit nebo podřídit si jej. Konkurence nikdy nebyla jen ušlechtilým zápolem, měla vždy i své negativní, často převažující stránky: nutí k zbytečně vysokým nákladům na reklamu, reprezentaci a korupci, k vytváření nadbytečných, duplicitních výrob, výzkumů, vývoje i prodejních sítí, k předčasně rychlé inovaci, záměrnému znehodnocování nadbytečných výrobků, klamání spotřebitele, nutí ke zcizování a ochraně výrobního tajemství, průmyslové špionáži a celkově produkci prodražuje. Na jedné straně urychluje vývoj a na druhé straně společnost demoralizuje. Každá konkurence má své pozitivní i negativní důsledky.

Ekonomická konkurence je jednotou racionálního chování člověka a iracionálního chování společnosti

Boj neprobíhá jen uvnitř tříd vlastníků, konkurence existuje i uvnitř tříd potlačených. Je to snaha o lepší práci, vyšší výdělek, kvalifikaci a výkon, ale i snaha zalíbit se, podlézání, donášení, stávkokazectví aj. To vede na jedné straně ke zvyšování pracovní výkonnosti, ale na druhé straně potlačenou třídu rozkládá. Konkurence však probíhá i uvnitř profesních a jiných skupin.

Konkurenční boj uvnitř rozdílných tříd a profesních skupin probíhá odlišně. Velká i drobná buržoazie při něm usiluje o zničení, vytlačení či převzetí svého konkurenta, o jeho zisky. Umělec či drobný živnostník usiluje o jeho práci, úředník o to být jeho nadřízeným. Jen mezi dělníky to vše neplatí; nemohou pracovat za dva, nedostanou něčí mzdu či vyšší postavení. Konkurent pro ně není nepřítelem, ale nezbytným spolupracovníkem. Své postavení mohou zlepšit jenom tak, že zlepší i postavení

ostatních. Tyto odlišnosti významně formují psychologii a chování odlišných tříd a skupin, zejména směrem k individualismu či kolektivismu.

Třídní boj

Třídy mají své zájmy, vyplývající z jejich postavení ve společnosti a jsou nuceny je prosazovat. Tento boj je zákonitý, objektivní, tedy nezávislý na vůli a vědomí, i když jej vedou lidé vůli a vědomím nadaní. Nebyl marxismem objeven či vynalezen. Vzniká odnepaměti jako důsledek i způsob řešení společenských rozporů tříd. Probíhá v různých oblastech společenského života, proto má velmi rozmanitý charakter. Má různou intenzitu, která je dána stupněm vyostření rozporů a poměrem sil. Je skrytý či otevřený, živelný či uvědomělý, organizovaný i neorganizovaný. Může mít vnější podobu od pasivního odporu až po ovládnutí mocenských pozic. Ale existují-li třídy, vždy probíhá. Byl vždy vládnoucími třídami odmítán, popírán a znevažován, ale ony samy jej také vedly. Pochopil to už Platón.

Boj tříd nevyvěrá z idejí, ty jsou jen jeho odrazem. Je produkován vládnoucími třídami, které jsou dennodenně nuceny podmaňovat si pracovní sílu jiných, aby uhájily své postavení ve společnosti. Nemohou ustat, protože by to znamenalo konce jejich výsad hmotných i sociálních. Utlačovaným ani tak nevádí jejich jiné sociální postavení, odlišný vlastnický vztah či politické výhody vládnoucích, či jejich bohatství samo o sobě; zásadní odpor vyvolávají protikladné životní podmínky, pramenící z toho všeho.

Boj tříd probíhá souběžně s konkurencí, tedy bojem uvnitř tříd, a současně i s bojem ostatních společenských skupin mezi sebou; bývá v nich ukrytý

Třída se zpočátku nechová jako třída, je pasivní, neuvědomuje si příliš své postavení, do kterého se dostává postupně. Je objektem dějin. Teprve tehdy, když je svými podmínkami nucena bojovat, začíná si své postavení uvědomovat, sjednocuje se a formuje se z objektu v subjekt, schopný prosazovat své zájmy.

Panující třídy mají výhodu a náskok. Svůj boj započaly dříve svým potlačováním jiných. Mají v rukou ekonomickou i politickou moc a její využívání je nutí zamýšlet se nad vlastním postavením, svými zájmy i cíli dříve než tak činí třídy potlačené. Jsou aktivnější již od počátku. Uvědomují si snáze to, co je spojuje, potlačují snáze to, co je rozděluje. Jsou k tomu nuceny. Jinak by ztratily své výsadní postavení ve společnosti. Jsou determinovány i tím, že musí své společenské postavení každodenně v procesu výroby aktivně reprodukovat, nemají-li jako třídy zaniknout. Jsou nuceny každodenně potlačovat a vědí koho i proč. Mají co ztratit. Zatímco potlačené třídy své postavení neobnovují, je jim obnovováno, ony jen musí reprodukovat svou pracovní sílu.

Panující třídy vždy třídní boj začínají, vedou jej soustavněji a cílevědoměji

Konkrétní formy třídního boje jsou nekonečně rozmanité. Vždy však probíhá současně ve třech základních rovinách, které jsou od sebe neoddělitelné, vzájemně se podmiňují a ovlivňují:

- **ekonomický boj** je historicky prvotní, základní způsob. Je to boj za každodenní, nejbližší zájmy. Nevede ke změnám společenského postavení tříd, neodstraňuje základní rozpory společnosti. Jeho podobou bylo či je např. vykořisťování, pasivní rezistence, vzpoura otroků, selská bouře, robota, stávka, intenzifikace práce, sabotáž, pytláčení, polní pynch, uvalování a neplacení daní, změny pracovní doby a pracovních podmínek, zvyšování cen, snižování mezd a pod. Mění jen částečně, zpravidla jen místně a dočasně velikost i formy rozdělování nadproduktu mezi třídami vždy podle toho, která je momentálně silnější. Je nezbytnou podmínkou sjednocování se a uvědomování tříd.
- **ideový boj**, to je boj o vědomí lidí, prosazování vlastních a potírání cizích idejí, přičemž jediným kriteriem je prospěšnost či nebezpečnost těchto idejí dané třídě. Ideje mohou mít nejrůznější podobu jako např. pověry a tradice, náboženství či ideologie. Konkrétní formy boje idejí se také vyvíjejí - od primitivních obřadů přes cenzuru, od společenských věd až po televizní publicistiku. Cílem je vždy ideově sjednotit vlastní třídu a ideově rozvrátit ty druhé.
- **politický boj** je historicky vrcholným, rozhodujícím způsobem. Je to boj o moc ve státě, o udržení, zlepšení nebo zrušení společenských podmínek, které třídu vytvořily. Pouze vládnoucí třída může realizovat své zájmy a cíle. A politika je jediný způsob, jak toho dosáhnout. Konkrétní podoby politického boje jsou rozmanité: od defenestrací až po demonstrace, od voleb až po revoluce. Výhradně politický boj je schopen dovést třídu ke změně jejího společenského postavení.

**Třídní boj je objektivním vztahem tříd
a přes odpudivost svých konkrétních podob je zdrojem společenského pokroku**

Národnostní boj

Boj kmenů, rodů, národů i národností je stejně starý jako lidstvo samo. Ve své prapůvodní podobě probíhal již na přechodu mezi zvířecím a lidským stavem člověka jako boj o životní prostor, tedy v podstatě o holou existenci; hodně zjednodušeně řečeno, byla to spíše forma práce.

Později, když byly porobeny nejen některé třídy, ale i celá etnika, byl i bojem o způsob existence. Byl vyvoláván vládnoucími třídami vládnoucích národností, jejich útlakem a odporem proti němu. Okolnosti, formy a metody tohoto boje se pochopitelně měnily, ale jeho podstata zůstává dodnes stejná. Je vždy bojem o hmotné a sociální podmínky, jeho příčinami je postavení národů a národností v těchto podmínkách. Ať byl tento boj zaštiťován a zdůvodňován jakkoliv, nikdy nešlo o ideje či bohy, ale o daleko hmatatelnější příčiny. Hmotná podstata tohoto boje pak nabývá historicky proměnlivou podobu nacionalismu, šovinismu, rasismu, antisemitismu, islamismu, sionismu či jiných idejí a hnutí.

Příčinou národnostního boje jsou vždy materiální a sociální podmínky

Revoluce

Revoluce je kvalitativním skokem ve vývoji společnosti či poznání. Probíhá ve všech oblastech a postihuje vždy jen některé stránky společenského vývoje nebo poznání. Je to takový výsledek boje starého s novým, takové řešení existujících rozporů, které zcela mění kvalitu, přičemž ze starého vzniká nové, významně odlišné, schopné odrážet zcela nové podmínky a existovat v nich. Revoluce je objektivním procesem, i když jejími účastníky jsou vždy subjekty.

Sociální revoluce

Je takovým typem revoluce, kdy dochází ke kvalitativnímu vývoji společnosti jako celku. Je to historický přelom, v němž byl starý výrobní způsob nahrazen novým. Je to dlouhodobý proces řešení narůstajících antagonistických rozporů tříd ve společnosti, vytvořených narůstajícími rozpory v rozvíjejících se výrobních silách a stagnujících výrobních vztazích. Je to vyvrcholení boje tříd. Je to ekonomický konflikt tříd, v němž je nová, nastupující třída nositelem nových výrobních vztahů. Jde o konflikt probíhající pouze při existenci tříd a zanikající s třídami. Je to objektivní proces, který není možné vyvolat subjektivně. Je výsledkem existujících poměrů ve společnosti, nikoliv výsledkem vůle a vědomí, i když se na ní nezbytně podílejí.

Sociální revoluce jsou řešením antagonistických rozporů společnosti

K tomu, aby sociální revoluce mohla nastat, musí existovat podmínky:

Objektivní podmínky

To jsou takové společenské jevy, které nezávisejí na přání a vůli subjektivního činitele revoluce, ale podmiňují jeho činnost. Objektivní podmínkou revoluce je revoluční situace. To je takový stupeň vyhrocení společenských rozporů, kdy už je není možné řešit jinak. To je možnost převzetí ekonomické a politické moci. K uskutečnění této možnosti musí ovšem existovat toho schopný subjekt.

Subjektivní podmínky

To je existence sil, které mohou revoluci uskutečnit. Jejich schopnost je dána početní silou, dovedností spojit se s nejširšími, dosud pasivními vrstvami, schopnostmi a postavením vůdců, uvědoměním a organizovaností účastníků, které se vytvářely v procesu dosavadního boje. Tyto síly mají dvě stránky, které mohou, ale nemusí být totožné:

hegemon revoluce, tj. nová, nastupující třída, v jejímž zájmu je revoluce vedena. Alespoň její vůdci si musí uvědomovat stav, proti kterému bojují a cíle, jichž je třeba dosáhnout. Nemusí být nejpočetnější, musí však získat spojence ve společnosti, musí převzít vedoucí úlohu v revoluci a strhnout na sebe její výsledek. K ní se pak vždy dodatečně přidávají souběžci, mající odlišné cíle; vrstvy a jednotlivci, kteří jsou často pseudoradikální a ve skutečnosti se jen přiživují a revoluci v konečném důsledku škodí.

hlavní hybná síla revoluce, tj. největší, nejradikálnější masa, která je v konfliktu s vládoucí třídou. Pokud není totožná s hegemonem revoluce, pokud nebyla dostatečně organizována a neuvědomuje si zřetelně o co jde, stává se pouhým spojencem, který může být hegemonem zneužit, oklamán, a na výsledcích revoluce se pak výrazně nepodílí.

Revoluci nedělají ti, kteří byli postaveni na práh svých možností, ale ti, kteří si uvědomují, že takto už to nejde dál.

Každá sociální revoluce probíhá v konkrétních, zvláštních podmínkách, které mají vliv na její formu. Každý její typ má své zákonitosti. Může být krátká i dlouhá, pokojná i krvavá, může probíhat v příznivých i nepříznivých vnějších podmínkách. Setkává se s větším či menším odporem dosud vládoucích sil, ale vždy se s ním setká! Revoluce plodí kontrarevoluci. Slabou či silnou, ihned či později. Ale vždy ji vytvoří, protože staré síly se bez boje nikdy nevzdávají. Je třeba preferovat pokojnou formu revoluce, protože čím větší násilí revoluce vyvolává, tím silnější, dlouhodobější a širší je odpor proti ní. Sociální revoluce je produktem vnitřních podmínek a nedá se násilím přenášet tam, kde pro ni podmínky nejsou.

Každá sociální revoluce musí být připravena se bránit, jinak vykrvácí

Sociální revoluce je kvalitativním skokem ve vývoji společnosti, při němž se mění výrobní způsob, vznikají nové výrobní vztahy, odpovídající novému stupni rozvoje výrobních sil. V tomto okamžiku však dochází k základní změně. Jestliže až dosud byly bariérou rozvoje zaostávající výrobní vztahy, nyní zaostávají staré výrobní síly, které se rychle musí měnit tak, jak to umožňují nové výrobní vztahy. Jestliže to společnost dokáže, rozvine svůj výrobní potenciál a dosáhne vyšší společenské produktivity práce než řád předchozí, stane se nové uspořádání společnosti nevratným. Do této doby je však stále uspořádáním labilním, přechodným, ohroženým odporem poražených tříd.

Nový společenský řád definitivně zvítězí teprve tehdy, jestliže dosáhne vyšší společenské produktivity práce než ten předchozí

Nejenom odpor tříd poražených, ale i nástup sil nových vždy modifikuje původně revoluční a pokrokové síly, mění jejich formy a metody držení moci, styl vládnutí a vztah k původním spojencům i odpůrcům. Každý ohrožený režim se brání, nejčastěji silou. Nastává nový boj, zpravidla tvrdý a nemilosrdný, dokonce tvrdší a nemilosrdnější než byl ten, který původně o změně poměrů rozhodl. Protože nyní je možno ztratit daleko více, prakticky vše, co bylo získáno. Takovou reakcí na ohrožení systému bylo jezuitství v okamžiku, kdy vznikající kapitalismus počal ohrožovat samy základy feudalismu. Stejně jako fašismus byl reakcí kapitalismu na ohrožení socialismem. A to, co se nepřesně nazývá stalinismem, bylo především reakcí na ohrožení socialismu. Za těmito dějinnými proudy nelze hledat jednotlivce jako příčinu; ta je vždy daleko hlubší a podstatnější.

Revoluce ve společnosti, to je zásadní změna vztahů panujících ve výrobě, rozdělování, směně a spotřebě. Protože tyto vztahy jsou základem ostatních společenských vztahů, mění se spolu s nimi postupně celá společnost.

Sociální revoluce jsou mezníkem dějin, vytvářejícím předpoklady pro další rozvoj.
Revoluci neumí udělat politické strany, ty je nanejvýš mohou vést.
Revoluci umí udělat jen nespokojený lid - toho je třeba se bát!

Válka

Válka je bojem vládnoucích tříd v mezinárodním měřítku o nadprodukt již vytvořený, ale především o zdroje, z nichž bude nadprodukt vytvářen v budoucnosti. Je to zahraniční politika používající otevřenou sílu. Začíná vždy tam, kde vládnoucí třída jednoho státu neumí potlačit vládnoucí třídu druhého státu jinak. Válka má vždy své ekonomické příčiny a cíle, je materiálně podmíněna a ideově zdůvodňována. Ačkoliv je vyvolána zájmy vládnoucí třídy, je vždy vydávána za obhajování zájmů celého národa. Lidé by málokdy bojovali dobře, kdyby věděli, proč opravdu bojují.

Války se nevedou o ideje,
ale vždy jsou jimi zaštiťovány

Ve válce bývá jedna strana přepadena. Nemusí to být právě ta, která vystřelila první. Z hlediska obou stran je válka zdůvodňována jako spravedlivá. Z hlediska historie nikoliv. Ale historii píše vítězové. Válku neospravedlňují ideje, kterými se zaštiťovala, ale jen vítězství. Válka likviduje obrovské společenské síly, ale na druhé straně nutí společnost vytvářet síly nové. Válka může být zdrojem pokroku jen mimořádně, oslabí-li historické síly, které jsou na ústupu a posílí síly nové. Činí to však za cenu takových obětí, které, kdyby byly využity účelněji, dosáhly by pokroku většího a rychlejšího.

Válka je jednou z forem politiky

Má vždy hospodářský základ. Je to rozměrná ekonomická transakce, ve které jsou investicí osudy národů. Je to boj o majetek a území nepřítele, v němž jde o tak velké hodnoty, že v porovnání s nimi ztrácí svou cenu nejen lidský život, ale i životy statisíců. Válka není výsledkem činnosti politiků, i když i oni v ní mohou mít své vlastní zájmy.

Žádnou válku nevybojovali generálové; vybojoval ji a největší oběti v ní přinesl
vždy jen lid

Válka je produktem rozporů vládnoucích tříd a tyto rozpory řeší na úkor ostatních. Válku nelze odstranit, postavit mimo zákon. Ale lze odstranit takové uspořádání společnosti, ze kterého vzniká, to je uspořádání třídní, v němž může být vykořisťována nejen třída třídou, ale i národ národem, stát státem.

Válka vždy zpočátku otupuje vnitřní rozpory a poutá pozornost mas k rozporům vnějším. Tyto vnitřní rozpory však nemůže odstranit, nakonec vždy propukají znovu v průběhu války či po válce prohrané i vyhrané. Vedlejším důvodem války na straně silnějšího občas bývá právě potlačení svých vnitřních problémů, ale řešení je to vždy jen dočasné.

Chceme-li pochopit kteroukoliv válku v dějinách,
nesmíme se příliš zabývat prapory a idejemi, kterými se v ní mává,
ale ekonomickými zájmy, které ji vyvolaly

Regulace boje

Čím více se člověk zlidšťoval, tedy čím více se odlišoval od ostatních živých tvorů a čím více myslel, tím více forem boje vymýšlel, tím spíše se jeho způsoby boje vzdalovaly původním přírodním, z podstaty vyplývajícím podobám, a byly stále strašnějšími. Člověk, aby mohl přežít, si počal některé formy jako nepřijatelné zapovídat a trestat je. Všechny trestní zákoníky světa vyjmenovávají tyto zapovězené formy boje a tresty za ně ve snaze potlačit je. Vražda, krádež, znásilnění, podvod a mnoho jiných jsou velmi staré. Postupně vznikají nové a staré nezanikají. Život se stává širším, bohatším, delším, ale také nebezpečnějším úměrně tomu, jak se prohlubují staré a vznikají nové rozpory společnosti.

Největším nebezpečím člověka se stal člověk

Kriminalita

V každé historické době bylo pácháno fyzické a ekonomické násilí různého druhu. Některé tvořilo základ společnosti a bylo velebeno, jiné bylo tolerováno a další zakazováno. Záleželo vždy na společenských vztazích dané doby. Kriminalitou je nazýván souhrn takových forem probíhajícího individuálního a skupinového boje ve společnosti, které společnost zakazuje. Jsou stíhány a trestány, většinou bez větších výsledků. I tyto formy boje ve společnosti jsou především hmotně a sociálně podmíněny. Jen menší část trestných činů je podmíněna individuálně, patologicky či zvráceným vědomím jednotlivce. Čím větší rozpory existují uvnitř společnosti, tím více roste kriminalita. Čím více lidí je sociálně nezakotvených, tím hůře.

Kriminalita je především důsledkem poruch sociálních vazeb

Bojovat proti kriminalitě znamená proto zejména odstraňovat sociální a hmotné podmínky, ze kterých převážná část kriminality vyrůstá, a které ji vyvolávají i umožňují. Lze ji výrazně snižovat, nikdy však zcela odstranit.

Terorismus

Zcela zvláštní, také výlučně lidskou, kriminální formou boje v politice je terorismus. Člověk k této formě boje dospěl až na vysokém stupni svého vývoje, teprve v epoše civilizace, to je po vzniku příkrých sociálních rozdílů. Výrazným společenským jevem se stává teprve v posledních desetiletích, v podmínkách vysokého stupně organizovanosti společnosti, kdy se moc vzdaluje jednotlivcům natolik, že se stává neosobní, nedosažitelnou a tím nepřemožitelnou. Je to taková forma boje, kdy člověk nemůže bojovat přímo se svým nepřítelem, protože na něho svými zbraněmi nedosáhne. Je mu natolik vzdálen, že je nezasazitelný. A přitom tento nepřítel způsobuje takové důsledky, které člověka zahánějí do zcela bezvýchodného postavení.

Do tak beznadějného, že už mu nezáleží na ničem, ani na vlastním životě.
Nezáleží-li mu na vlastním životě, klesá pak v jeho očích i cena životů ostatních.

Má pocit, že nic udělat nemůže a současně pocit, že něco udělat musí. Stává se šelmou, zahanou do kouta. Terorista bojuje proti svému nedosažitelnému politickému nepříteli nepřímo tím, že bere jako rukojmí, nebo používá jako oběti lidi v boji vůbec nezúčastněné, náhodně přítomné, nanejvýše skutečného nepřítele pouze symbolizující. Chce zastrašit či vydírat svého skutečného protivníka násilím na jiných. Snaží se změnit neřešitelnou situaci způsobem, který naprosto nic neřeší, který jen činí jeho bezvýchodné postavení ještě bezvýchodnějším.

Terorismus je politické hnutí, používající jako bojový prostředek či cíl skupiny osob v konfliktu přímo nezúčastněných s cílem ovlivnit chování osob přímo účastněných

Terorista obětuje jiné a tím i sám sebe. Je to boj společností natolik zraněného člověka, že už se cítí nezranitelným. Bojuje způsobem, který je natolik zavrženíhodným, že předem degraduje jakékoliv cíle. Postaví proti sobě i ty, kteří by mohli být jeho spojencem a ve svém důsledku slouží nakonec jenom nejhorším z těch, proti kterým sám bojuje. Terorismus je projevem sociálního zoufalství, který beznaděj bojujících neodstraňuje, ale vždy jen prohlubuje. Je důsledkem sociální frustrace člověka, vyplývající nejen z nedostatku hmotných prostředků, ale především z nemožnosti nalézt jinou cestu k seberealizaci, k aktivnímu se zařazení do společnosti, která se staví proti němu.

Je podlé zahánět lidi do situací, v nichž už nemají co ztratit

Člověk v bezvýchodné situaci netrpí hlavně psychickou poruchou, která i může být přítomna; trpí sociální poruchou. Člověk v takovémto postavení neztrácí pud sebezáchovy. Tento pud se však může projevit jakkoliv. Tak, jako se tonoucí stébla chytá, hledá člověk hluboce sociálně raněný jakoukoliv naději. Tím je náchylný k podlehnutí sebefalešnější iluzi, která mu ji dává. Stává se nejoddanějším fanatikem čehokoliv, zneužitelným kýmkoliv, stává se nebezpečným sám sobě i celé společnosti. Terorismus, jako každý sociální jev má své sociální, gnoseologické a psychologické kořeny, přičemž prvotní, určující jsou vždy kořeny sociální. Základním pramenem jeho vzniku je sociální frustrace širokých vrstev lidí, z nichž někteří nacházejí východisko právě v něm. Ne všichni, především lidé sociálně nezakotvení, neprovázaní se společností, mladí, individualisté, zhrzení intelektuálové, vyřazení příslušníci maloburžoazie. Terorismus je živelnou, mechanickou reakcí, která může zničit jednotlivce, nikoliv systém.

Terorismus je produktem sociální frustrace mas

Psychologicky je terorismus maloburžoazní reakcí na společenskou beznaděj. Je to reakce lidí vychovávaných, žijících a získávajících obživu v podmínkách individualismu, soběstačnosti, typických právě pro maloburžoazii a velkou část inteligence. Je to individuální akce, která nemůže přinést východisko v boji, v němž proti sobě stojí třídy. Odmítá úlohu mas a přeceňuje úlohu jedinců na obou stranách konfliktu. Domnívá se, že společnost lze změnit odstraněním jedinců, a nikoliv odstraněním příčin společenského konfliktu. Je výsledkem idealistického přístupu

k tragickému stavu společnosti. Typicky individualistickým přístupem je snaha o rychlé řešení. Terorista nemá strach ze smrti, která je rychlá; má strach z třídního boje, který je pomalý.

Terorismus je bez ohledu na své cíle utopistický svými prostředky

Bojovat proti terorismu znamená především odstraňovat jeho sociální příčiny. Teprve ze sociálních příčin vzniká odpor, který následně může být zneužíván k politickým cílům a manipulován zvenčí. Hlavní hybné síly terorismu se pak může zmocnit i hegemon, který s ní nemá stejné sociální kořeny, tak jako je tomu v současnosti v případě islamismu.

Terorismus není projevem psychické poruchy jednotlivce,
je důsledkem hlubokých sociálních poruch společnosti

Boj v lidské společnosti

je mnohostranným, nesmírně složitým, materiálně podmíněným jevem, jehož se denně zúčastňují jednotlivci, skupiny, třídy, národy i státy, v němž jsou cíle a zájmy ukryvány a vítězové uctíváni, ve kterém pravda, spravedlnost a pokrok vítězí jen s velikými překážkami a vždy jen částečně, dočasně a za cenu velkých obětí.

V každém konkrétním historickém čase a situaci je některá z podob, forem či tváří boje ve společnosti převládající, vývoj určující, přestože souběžně s ní probíhají i boje další. Boje mezi méně významnými částmi společnosti mají menší vliv na chod dějin, boje mezi podstatnými částmi mají vliv větší. Pouze konflikty, zachvacující celou společnost mají význam rozhodující.

S postupem civilizace vynalézá člověk stále složitější, kultivovanější, rafinovanější, ale i krutější formy boje, které se stále více vzdalují od své přírodní podoby, humanizují se a sofistikuji. Je čím dál tím složitější odhalit jejich podstatu, která je stále důmyslněji ukryvána. Člověk ji ukryvá někdy i sám před sebou. Každý jeho boj je konec konců materiálně determinován, ale vždy má svou ideální stránku a jeho konkrétní podoba je ovlivněna individuem i společností, v níž probíhá, i působením sil, proti nimž je veden.

Boj je vedle práce druhou základní formou existence člověka,
je způsobem řešení jeho rozporů s přírodou a společností;
přes všechny omyly, chyby a zrudnosti, kterých se při tom dopouští,
je zdrojem jeho vývoje

Boje, které lidstvo vede, ani krutosti jež je provázejí, nepramení z idejí. Naopak ideje, které si člověk vytváří a neustále přizpůsobuje svým potřebám, jsou věrným či falešným odrazem jeho zájmů a z nich vyplývajících bojů. Kulturní, národnostní či náboženská různost je vždy jen prostředím v němž boje lidí probíhají. Modifikuje jejich průběh, ale nevyvolává je. Pouze je vždy a všude využívána k zakrývání jejich pravých, tj. ekonomických a z nich vyplývajících sociálních příčin.

Boj lidí byl v historii lidstva zdrojem vývoje, ale i tisíců křivd páchaných na jednotlivcích, třídách i národech. Není tomu jinak ani v dnešní, svou lidskostí se chlubicí společnost. Nikdy nelze napravit spáchané historické křivdy, lze jen odstraňovat podmínky k páchání křivd nových.

Pacifismus

Pacifismus, to je utopické odmítání každého boje, nehledající jeho příčiny a tudíž neochotné racionálně tento boj vysvětlit. Odmítáním obrany pacifismus vždy napomáhá útoku, odmítáním boje proti útisku vždy tento útisk toleruje, odmítáním boje za spravedlnost je vždy nespravedlivý. Je to nerealistické, bezvýhodné a samoučelné mudrování, snažíci se daný stav změnit mravní výchovou, vedoucí ve svých důsledcích k společenské pasivitě, ustupování, a tedy faktickému smířování se s daným stavem.

Pacifismus je naivním humanismem

Boj nejde z lidské společnosti odstranit, jak o to usiluje pacifismus. Nelze jej nevidět, odmítat a za každou cenu se mu vyhýbat. Boj je člověku vrozen, stejně tak jako soužití. Lze jej však neustále zlidšťovat. Lze odstraňovat příčiny jeho nejkrutějších, výlučně lidských podob, zejména materiální příčiny třídní a sociální. I po jejich odstranění však zůstane člověk člověkem, tedy tvorem bojovným, i když bude bojovat především svými myšlenkami a jeho kolbištěm bude pracoviště či sportoviště, jeho hlavní formou boje bude konkurence, nejdůležitější zbraní rozum - a bude bojovat hlavně sám se sebou.

A o to usiluje komunismus

Úloha osobnosti a mas

Dějiny nejsou výsledkem činnosti jednotlivců, jak se to může jevit z novin či učebnic dějepisu. Jsou důsledkem snažení širokých lidových mas, v jejichž čele jednotlivci stojí. Mezi těmito subjekty historie je složitý, rozporný dialektický vztah, který jen zřídka bývá na první pohled patrný.

Osobnost

Osobnost, to je zformovaná bytost. Člověk se nerodí jako osobnost. Dítě je ze všech živočichů v okamžiku zrození nejhůře vybaveno pro život. Štěně, vychované kýmkoliv, se stane psem. Bude se chovat, chodit, žít, štěkat k nerozeznání od psa, vychovaného fenou. Dítě může být vychováno jedinečně člověkem, aby z něho vyrostl člověk. Jinak se nemůže chovat, chodit, žít, mluvit a myslet jako člověk. Bez společnosti, která mu vytváří podmínky, člověkem nebude. Všechny jeho znalosti i většina schopností, jakkoliv k nim dospěl vlastními příčiněním, jsou především vytvořeny společností, a to nejen současnou, ale i mnoha minulými generacemi. Jednotlivec je sice jejich nositelem, vlastníkem, může je využívat, ale je až tím posledním článkem, který se na jejich vzniku podílel.

Osobnost je produktem společnosti

Osobnost, to je individuum srostlé se společností. Vytrhneme-li jej ze společenských vztahů, stává se nepochopitelným, iracionálním jevem. Každý z nás ve společnosti vznikl, žije a vyvíjí se. Od okamžiku svého zrození s touto společností vytváří nejrůznější vztahy. Čím bohatšími jeho vztahy, tím lepším člověkem může být. Ve společnosti pracuje a formuje své zájmy. Je sociálně zakotven v její struktuře, ať si to uvědomuje či nikoliv. Čím více chápe svou společnost, její potřeby a zájmy, čím aktivněji v ní působí, čím širší a hlubší jsou jeho společenské vztahy, tím výraznější osobnost z něho vyrůstá. Osobnost je vždy především produktem společenských vztahů.

Význam osobnosti roste s intenzitou a šířkou jejích společenských vztahů

Osobnost, to je jednotlivec, který má své individuální vlastnosti, rysy a stránky. Je průsečíkem biologických, psychických i sociálních faktorů. Zformovaly se sice ve společnosti, ale jsou jeho, zčásti zděděné po předcích, z části převzaté od ostatních a zčásti získané vlastními úsilím. Člověk, ačkoliv se jeho jednotlivé individuální rysy a stránky ve společnosti tisíckrát opakují, je jejich souhrnem neopakovatelným a nezaměnitelným individuem. Jeho individualita je společensky podmíněna, ve společnosti se však nerozpouští, své individuální stránky člověk do společnosti vnáší.

Osobnost je jednotou svých individuálních a společenských stránek

Ani jednu z těchto dvou stránek osobnosti nelze podceňovat či přeceňovat. Společenskou stránku osobnosti absolutizuje zpravidla mechanický kolektivismus, reprezentovaný zejména fašismem, maoismem, trockismem i stalinismem.

Individuální stránku člověka zveličuje především subjektivní idealismus, zatímco objektivní idealismus zkoumá člověka prostřednictvím vnějších idejí jako např. boha, světového rozumu, absolutní ideje či věčných principů. Antropologické chápání člověka pak přeceňuje jeho biologickou stránku, psychologizující přístupy se zaměřují hlavně na jeho instinkty a pudy.

Společným rysem idealistického pojetí osobnosti pak bývá podceňování hmotné determinace. Důležitou součástí individuálních i společenských podmínek vývoje osobnosti jsou totiž materiální podmínky, hmotné a ekonomické vztahy v nichž člověk vyrůstal, ve kterých žije a o jaké usiluje. Nedostatečné podmínky vždy rozvoj lidské bytosti nějak omezují, naopak nadbytečné podmínky mívají tendenci ji deformovat.

Osobnost je sociálně a materiálně determinována

Běžné chápání mívá tendenci osobnost zjednodušovat, vidět ji jednostranně, bezrozporně, černobíle. Každá osobnost je však rozporuplná; jen v pohádkách jsou postavy zřetelně kladné či záporné. Skutečný, živý člověk je však složen z rozporů; svých vlastních, i těch společenských, které se v něm odrážejí. I největší géniové lidských dějin měli své slabosti, dopouštěli se chyb a omylů, které však u velikánů historie taktně odpouští.

Marxismus chápe osobnost v její přírodně historicky vzniklé jednotě

Lid

Lid, to není národ nebo veškeré obyvatelstvo. Tak tomu mohlo být v prvotně pospolném společenství, žijícím jednotným životním způsobem, v rovnoprávnosti založené na biologické nerovnosti a společném vlastnictví nejzákladnějších zdrojů obživy. Jakmile se však tato forma soužití lidí začala rozpadat v důsledku postupující dělby práce a zejména vzniku protikladných tříd, žijících odlišným způsobem a majících odlišné zájmy, počaly se z tohoto lidového společenství oddělovat skupiny a jednotlivci s výsadním postavením, žijící nad společností a získávající nejen materiální, ale i duchovní nadvládu. Přemýšlejí dál stejným jazykem, ale o něčem jiném.

Oddělovaly se ale i jiné skupiny - příživníci a podvodníci, loupežníci a piráti, poustevníci i povaleči, všichni ti, kteří také žili na úkor společnosti, ne však v ní, s ní či nad ní, ale vedle ní a proti ní.

Široké lidové masy, z nichž se vydělily tyto dvě skupiny však zůstávaly nejpočetnější součástí společnosti, pracovaly a vytvářely zdroje, z nichž žili všichni. Byly a jsou rozhodující silou při tvorbě hmotného i duchovního bohatství společnosti. V celé historii jim byly odnímány prostředky, které sloužily k rychlejšímu rozvoji jiných; tzv. vyšší vrstvy se vždy rozvíjely na jejich úkor. Masy pracovaly, udržovaly život společnosti, byly vykořisťovány. Rozvíjely širokou společenskou praxi, která je zdrojem i cílem lidského poznání a byly zárukou neustálé obnovy intelektuálního potenciálu lidstva. Uchovávaly zvyky a tradice společnosti, její jazyk i kulturu, byly základem národní svébytnosti, stability a kontinuity vývoje. Lid, nedbaje střídajících se idejí a bohů, žije svým každodenním životem a prací, je vždy zárukou

budoucnosti. Jeho jádrem jsou pracující vrstvy, tvořící hlavní výrobní sílu společnosti a ti, kteří jsou s nimi spjatí podobným způsobem života a shodnými zájmy.

Základem lidu jsou široké masy pracujících

Ti, kteří žijí nad společností i vedle ní, mají zájmy a cíle velmi složité, rozmanité, odlišné a protichůdné, často se měnící a střídající. Lid má své zájmy jednodušší, stálejší, ale hlavně v zásadě shodné. Souvisí úzce s jeho životními podmínkami, jsou to zájmy existenční, z nichž nelze ustupovat, protože není kam. Lze je hájit o to úporněji, čím méně je co ztratit. Lid v žádném okamžiku nemůže mít zájem na zhoršení stavu ve společnosti, na jakémkoliv posunu zpět, na žádném rozvratu a zkáze, na jakémkoliv válce či pleťše, protože to vše se vždy odráží proti němu a ohrožuje samu jeho biologickou existenci. Lid je vždy nejbližší u dna. Má instinktivní zájem na skutečném pokroku společnosti, protože jenom v něm je pro něj zrno naděje.

Lid je souhrnem skupin a tříd v daném historickém okamžiku pokrokových

Každý, kdo v dějinách něco znamenal, se musel opřít o široké lidové masy, o jejich zkušenosti, potřeby a zájmy, o jejich aktivitu. Lid, to není jen ovlivnitelný, nemyslíci dav. Lid nelze získat pro cokoliv - pouze pro to, co vychází z jeho životních podmínek a může je zlepšit. Lid, to jsou ti, kteří vybojovali všechny revoluce v dějinách a aniž by na tom vydělali, porazili všechny nepřátele, přinesli nejvíce obětí a přežili všechny vládcy. To jsou ti, kteří jsou každodenně klamáni i ti kteří nakonec intuitivně vždy stáli na straně pokroku.

Lid je hlavní hybnou silou dějin

Vládce, to je jenom splávek, který plave v proudu, Zdá se, že tento proud vede, ve skutečnosti je jím nesen. Jestliže tomuto proudu rozumí, tím lépe, ale nesen je i tehdy, když mu nerozumí. Nesen je i proti své vůli.

V.I.Lenin

Vztah osobnosti a mas v historii

Lidové masy nemohou ničeho dosáhnout, nestojí-li v jejich čele jednotlivci mající autoritu a budící respekt. Žádný jednotlivec nemůže změnit dějiny, nestojí-li v čele mas. Jednotlivec nemůže masy uvádět do pohybu svými názory či teoriemi; masy jsou do pohybu uváděny jen svým postavením ve společnosti, které už nechtějí snášet, jen svými zájmy, které z toho vyplývají. Masy jsou schopny jednotlivce vynést do čela; není-li k dispozici, umí ho zrodit.

Příčiny velikosti každé osobnosti musíme hledat v hlubinách materiálních podmínek života společnosti

Úloha jednotlivců je tím vyšší, čím vyšší je po nich společenská poptávka, čím silnější je odhodlání mas něco změnit, čím vyšší je jejich uvědomění a organizovanost. Vynikající jednotlivci se na scéně dějin objevují ne tehdy, když

chtějí, ale když je společnost naléhavě potřebuje. Vynikající objevy vznikají ne tehdy, když se narodí geniální jednatel, ale tehdy, když je umožní a vyžaduje široká společenská praxe. Vynikající vojevůdci nevznikají na cvičištích či školách, ale v kritických okamžicích války. Vynikající vládcí se rodí tehdy, když je společnost připravena udělat velký skok dopředu.

Významné osobnosti a lidové masy ovlivňují dějiny v dialektické jednotě

Potřeby širokých vrstev a široké společenské praxe vyzdvihují jednotlivce k jejich realizaci. Je jenom náhodou, že to je právě ten či onen. Kdyby nebyl v daném okamžiku k dispozici on, musel by se nalézt jiný. O něco dříve nebo později, o něco lepší nebo horší. Ale našel by se - protože byl zapotřebí. Je-li to náhodou člověk schopný, vzdělaný, může vývoji napomáhat, urychlit jej, usnadnit, ale nemůže jej vyvolat. Je-li to člověk neschopný, je schopen vývoj komplikovat, brzdit, ale nemůže jej zastavit. Každý, kdo se o to pokouší, je smeten a odchází dějinami zapomenut. Velikáni dějin, to nejsou lidé neomylní. Velcí lidé vyjadřují potřeby své doby.

Velké osobnosti jsou nahodilostmi, jimiž se prosazuje historická nutnost

Osobnost může sehrát v dějinách významnou, ale ne určující roli. Aby byla osobností historickou, musí se opírat o široké masy a vycházet z jejich potřeb. Aby se stala osobností velikou, musí postihnout přesněji a hlouběji objektivní tendence vývoje a potřeby mas než ostatní. Musí v zásadě napomáhat společenskému pokroku. Každá epocha vyzdvihuje takové osobnosti, které odpovídají objektivním společenským podmínkám. Subjektivní podmínky, tj. kvality jednotlivce, samy o sobě nestačí. Sebepřecenění vždy vede ke ztrátě kontaktu s realitou a k avanturismu.

Činy jedinců dějiny nevytvářejí, jen je ilustrují

Teorie elit

Člověk od té doby co vznikl, tedy jakmile začal pracovat a myslet, potřebuje svá vítězství nad druhými nejen obhájit silou, jak je to běžné u ostatních savců, ale také zdůvodňovat. Proto jsou nejrůznější elitářské ideje ospravedlňující a vysvětlující sociální nerovnost lidí stejně staré, jako sociální nerovnost sama. Jejich základem bylo a zůstává vyložit nerovnoprávnost lidí jako jev nutný a přirozený. Vznikaly už v prvních otrokářských společnostech a jsou součástí ideologií všech vykořisťovatelských tříd. Aristoteles považoval otroka za mluvící nástroj, bible učí poslouchat vrchnost, neboť je to vůle boží, středověk rozšiřuje iluze o ušlechtilosti modré krve, osvícenství vymýšlí neexistující společenskou smlouvu mezi pány a raby.

Elitářské teorie vždy ospravedlňují vládu menšiny nad většinou

Soudobé teorie elit vznikají v době po buržoazních revolucích, kdy si již nová vládnoucí třída vybojovala své vůdčí postavení ve společnosti a začala je zdůvodňovat. V nových společenských podmínkách při značném rozvoji biologie se stará feudální pověra o modré krvi mění na rasové teorie obhajující otroctví v Americe a koloniální panství evropských zemí. Nietzsche vytváří svého "nadčlověka", kterého německý nacismus transformuje do své nadřazenosti

"nordické rasy" a italský fašismus obratem aplikuje myšlenky zakladatele teorie elit Vilfrida Pareta. Protože je fašismus historicky kompromitován, jsou ty dnešní teorie o něco opatrnější. Nevytvářejí jednotný celek, definují a třídí ony elity podle rozdílných kritérií, hledají rozličné mechanismy jejich vzniku a koloběhu, ale jejich podstata a cíl zůstávají stejné. Jsou směsicí mechanicismu a psychologismu, formálně kloužou po povrchu jevu a pokud nacházejí jeho podstatu, končí v teorii u otevřeného biologického determinismu a v praxi u fašismu.

Jsou to filozoficko-sociologické koncepce zvláštního poslání a výjimečných schopností nepočtených, privilegovaných vrstev. Přeceňují duševní kvality jednotlivce, zakládají nadřazenost jedněch a podřadnost druhých. Vycházejí z mylného předpokladu, že základem sociální nerovnosti lidí je nerovnost biologická a psychologická nevidí podstatu nerovnosti v ekonomické oblasti. Elity považují za hlavní faktor pokroku. Spokojují se s popisem a vždy jsou vlastně výrazem deziluze z původních demokratických ideálů buržoazie. Absolutizují úlohu jedince v historii a nevidí jeho dialektický vztah s masami ostatních. Hledají původ společenských rozdílů v subjektivistických kritériích a tyto rozdíly obhajují. Nejsou schopny vysvětlit fakt, že lidé mající elitní schopnosti se běžně nestávají subjektem moci, ale častěji jejím objektem, že lidé vystupující jako elity jsou často jen velmi průměrní až podprůměrní. Zůstávají tak jenom u svého nedemokratického východiska: že široké lidové masy nejsou schopny si sami vládnout, a že je třeba, aby jim vládl někdo povolanější.

Ale skutečná věda nemůže obhajovat jen své vlastní východisko. A tak zastánci teorií elit podobni bulváru bloudí mezi svými vyvolenými, nevnímají materiální a sociální kořeny z nichž vyrůstají, a které je mění. I při bloudění lze ale občas něco zajímavého nalézt.

Tak zvané elity jsou jako duha.
Jsou viditelné jen za určitých podmínek, ale při pohledu zblízka zmizí.
Jsou reálným výsledkem momentální situace, nikoliv její příčinou.

Determinismus a svoboda člověka

Po dlouhá staletí byla zkoumána otázka, do jaké míry je člověk svoboděn ve všem co činí a jakou měrou je při tom závislý na vůli boží, osudu či jiné předurčenosti. Je vše, co nás obklopuje, náhodné nebo nevyhnutelné? Je v silách člověka přemoci "osud", změnit svět po svém? Vznikaly desítky učením vždy poplatných své době, často protikladných, v nichž se objevovaly vedle iluzí a spekulací i zrnka pravdy. Neřešily jen otázku teoretickou, ale navýsost praktickou. Je to každodenní problém každého z nás.

Determinismus

Je to filozofické učení o předurčenosti přírodních či společenských jevů, které prošlo mnoha vývojovými stadii a vytvořilo několik základních koncepcí, odlišujících se v pojetí přírody a člověka jako hříčky čehosi mimo ni až po absolutizaci lidské svévole, kdy člověk může vše, co chce. Determinismus je učení o příčinnosti věcí a jevů.

Mechanický determinismus

Je uznáním existence strohé, holé nutnosti, popírání nahodilosti, ale i lidské svobody a aktivity. Takový přístup bývá zpravidla spjat s materialismem a je ovlivněn poznáním některých přírodních zákonů. Mechanické vztahy v přírodě jsou totiž nejjednoduššími, a proto byly lidmi poznávány nejdříve. Opírá se především o newtonovskou mechaniku, jejíž poznatky absolutizuje a přenáší i do života člověka. Vychází z toho, že vše je nutně předurčeno předchozím stavem. Uznává přísně kauzální souvislosti, neuznává zpětné působení účinku na příčinu, redukuje všechny druhy pohybu na mechanický pohyb a vysvětluje nahodilost jako nepoznanou nutnost. Je to technokratický přístup ke světu, vyústující ve fatalismus, osudovost, příznačnou pro různá náboženství. Biologický determinismus je teoretickým základem rasismu, geografický determinismus základem revanšismu. Jakýkoliv automatický mechanicismus je vždy jednostranným, nedialektickým přístupem, začínajícím kdesi u Demokrita a končícím byrokratem, který je ukryt v každém z nás.

**Mechanický determinismus je zjednodušeným chápáním
některých stránek materiálního světa**

Indeterminismus

Je odmítáním, existence zákonitostí a determinace, zejména ve společnosti. Jeho základním východiskem je individualismus, voluntarismus, projevuje se i v posibilismu a probabilismu. Odmítá nutnost i příčinnost, abstraktně zveličuje svobodnou vůli člověka a nahodilost. Je reakcí na neschopnost mechanického materialismu vysvětlit společenské jevy, je jeho protipólem. Je zpravidla spjat se subjektivním idealismem a uznává determinaci člověka pouze zevnitř - svými počitky, prožitky a vědomím. Dnes se objevuje spojen s nihilismem ve filozofiích existencialismu, pozitivismu a jejich odrůdách i v řadě dalších směrů. V přírodních

vědách má podobu kondicionalismu. V politice se projevuje jako anarchismus, živelnost a subjektivismus, je příznačný pro maoismus, trockismus i neotrockismus a pseudorevolucionářství všeho druhu. V praktické činnosti vyúsťuje ve svévoli.

Indeterminismus je neuznáním zákonitostí a přeceněním individua

Teleologie

Opakem determinismu je finalismus, častěji nazývaný teleologií. Je to učení o účelovosti, finalitě či cílovosti přírodních a společenských jevů, o jejich předurčenosti svým cílem či účelem, nikoliv příčinami. Absolutizuje řád a systém, který panuje v přírodě, a který člověku vnucuje myšlenku, že tento řád byl stvořen někým zvenčí. Je spjat s objektivním idealismem, vychází ze stvořitelské teorie, přejaté křesťanstvím. Teleologie předpokládá, že vše bylo stvořeno k určitému účelu, s konkrétním cílem, a podle tohoto účelu se vše vyvíjí, pohybuje a chová. Neuvědomuje si, že to není předem určený cíl, ale přírodní a společenské podmínky a zákonitosti z nich vyplývající, v jejichž rámci se svět pohybuje.

Na počátcích těchto názorů stáli Sokrates, Platon a Aristoteles, později tento přístup vrcholí u Kanta a Hegela. V modernějších podobách jde o antropomorfní pojetí přírody, o její oduševňování, připisování jí některých vlastností člověka. Soudobá věda tyto finalistické přístupy opustila.

Teleologie bývá pokusem smířit vědu a víru

Historický determinismus

To je marxistické chápání determinismu, jehož východiskem je dialektika. Je to komplexní pojetí objektivních podmínek, z nich vyplývajících zákonitostí i subjektivní činnosti člověka v dialektické jednotě. Vychází z toho, že všechny jevy, procesy a události spolu souvisejí, podmiňují se a ovlivňují navzájem. Tedy z toho, že člověk je především omezen tím, co vytvořily předchozí generace, neboť právě to, ať chce či nechce, musí respektovat, měnit a překonávat. Při tom je člověk ovlivňován objektivními zákonitostmi svého prostředí, je závislý na společnosti v níž žije, a teprve v těchto mantinelech marxismus uznává i vůli subjektu. Zdůrazňuje poznatelnost objektivních zákonitostí, které vznikají současně s jevy a procesy, možnost jejich využívání i jejich změnu prostřednictvím změny podmínek, z nichž vznikají. Rozlišuje tyto vlivy na vývoj událostí:

- Podmínky, v nichž jevy probíhají a zákonitosti, které jsou v nich obsaženy
- Nutnost, která je dána podmínkami, podstatnými vztahy a zákonitostmi
- Nahodilost, vyplývající ze zřetězení nepodstatných podmínek, které vyústí v nutnost v neočekávaném čase, místě a ne zcela předvídatelným způsobem
- Příčinnost, vyplývající z kauzálních vztahů
- Svobodná vůle subjektů, působící v mezích nutnosti a zákonitostí, a proti sobě navzájem

Marxismus považuje za základní materiální determinaci člověka, tedy hmotné podmínky v nichž žije a reprodukuje se, i sociální podmínky, které si při tom vytváří. Odvozeně z toho jsou základní determinantou společnosti podmínky ekonomické, ve

kterých společnost zprostředkovává svou výměnu látek s přírodou. Teprve poté působí faktory ostatní, mezi něž patří i svobodná vůle člověka a jeho vědomí. Marxismu bývá vytýkáno, že právě tyto ostatní faktory podceňuje. Nikoliv, uznává jejich působení, ale nepřeceňuje je.

Historický determinismus je uznáním vůle subjektu, působící v mezích možného

Svoboda

V běžném nazírání je svoboda chápána jako individuální možnost volby jednat nezávisle na ostatních jedincích. Jakákoliv determinovanost člověka společností je považována za opak svobody, nesvobodu. Každá volba člověka je však vždy omezována zvenčí. Člověk nežije sám, neumí to a nikdy to neuměl. Svou svobodu vždy sdílí s ostatními, a proto vždy byl a bude omezován svou společností.

Svoboda jednotlivce končí tam, kde začínají práva druhých

Každá společnost proto musí potlačovat svobodu jednotlivce. Rozdílné je, v zájmu koho je potlačována. Čím menší je okruh těch, v jejichž zájmu je svoboda omezována, tím větší je okruh těch, jimž je omezována, a tím širší je rozsah tohoto omezování. Důležité je vždy kdo, koho a proč omezuje.

Neexistuje absolutní svoboda

Svoboda bývá nesprávně chápána jako nějaký ideální, abstraktní, jednou pro vždy daný stav, nezávislejší na člověku a společnosti. Jakoby to byl souhrn předem vytvořených zásad a práv, nesouvisejících s ničím ostatním, jako by to bylo něco, co bylo a má být i nadále člověku jednou pro vždy dáno. Nikoliv. Sám pojem svoboda vytvořili lidé až tehdy, když pocítili nesvobodu, teprve když je společenské vztahy počaly tísnit. A jejich pojetí svobody se vždy zužovalo právě na to, co je tísnilo. V rozdělené společnosti však každou třídu tísnilo něco jiného, a proto i pojetí svobody bylo vždy různé, často protikladné, vzájemně se vylučující.

Svoboda je historicky podmíněným společenským vztahem

Není jednorázovým stavem či aktem. Je to vyvíjející se proces. Míra svobody je vždy závislá na stupni rozvoje výrobních sil a společenských vztahů i na stupni poznání. Obsah svobody se historicky mění, vyvíjí a nelze říci, že se rozšiřuje. Člověk už nevystačí se desaterem božích přikázání. S přibývajícím počtem lidí se prostor pro svobodu jednotlivce zmenšuje. S přibývajícím působením společnosti na člověka sdělovacími prostředky, s rostoucím vlivem reklamy, s rozšiřujícím se okruhem toho, co musí být regulováno zákonem, se rovněž možnosti volby člověka omezují. Roste jeho závislost na dodávkách vody a energie, na dopravních prostředcích i lécích, na informacích, vhodném oděvu i módě, na pravidelném získávání peněz a placení splátek i úroků, na soustavném zbavování se odpadů. Ve světě přibývají ploty, zákazy, značky, úřady, předpisy, nemoci, uniformovaní strážci i neuniformovaní detektivové, rostou možnosti odposlechu čehokoliv a kohokoliv. To, co dříve bývalo samozřejmostí, je dnes nemožné; to co bývalo nemožné, je dnes samozřejmostí. Jakýkoliv pokus dát svobodě nějaký obsah platný jednou pro vždy je nesmyslem.

Svoboda je společenský proces

Roste okruh toho, co člověk musí znát, aby mohl existovat, toho co musí vědět, pochopit a přijmout za své, aby nebyl okamžitě vyveden, zadržen, odsouzen, potrestán, přejet, zmrzačen, otráven či považován za blázna. Zvyšuje se podíl nutností na člověka působících a člověk je musí poznat, aby nepůsobil proti nim, nenarážel na překážky a mohl vůbec nějakou vůli uplatnit. Svoboda je kladným vztahem člověka ke své sociální skutečnosti, z níž určitá nutnost pramení.

Předpokladem svobody je pochopením nutnosti

Pochopit nutnost ovšem nestačí. Svoboda, to je působení subjektu na objekt. Člověk je tvor aktivní a nečinností degeneruje. I odpočívat musí aktivně. Aktivita jej činí člověkem. Aby mohl být svoboděn, musí být činorodý, aby nenarážel na nepřekonatelné bariéry, musí být aktivní volným směrem, činný v souladu s podmínkami, které má, které poznal, a které může měnit. Svoboda je tedy nejen poznáním nutnosti, ale především jejím aktivním používáním.

**Svoboda je aktivní činností člověka,
vycházející z poznání objektivních zákonitostí a nutností na něj působících,
při níž si člověk osvojuje a využívá přírodní i společenskou skutečnost,
kterou v souladu se svými potřebami i působícími zákonitostmi přetváří**

Svoboda člověka, stejně tak jako člověk sám, je materiálně podmíněna. Není nic platná jakákoliv formální svoboda zdůrazňovaná liberalismem, která není hmotně zajištěna. Svoboda slova či tisku nemůže být dána nějakým paragrafem zákona, může být vytvořena pouze reálnou možností své slovo publikovat. Neexistuje svoboda slova tam, kde sdělovacím prostředkům vládnou jejich soukromí vlastníci. Pak je to pouze jejich svoboda. Není svobodou pohybu stav, kdy je pohyb teoreticky umožněn všem, ale prakticky jen těm, kteří na tento pohyb mají peníze. Pak je to svoboda majetných. Svoboda je vždy ekonomicky determinována.

Svoboda člověka je určena jeho materiálními podmínkami

Není rovností před zákonem situace, kdy jeden může zaplatit kauci a druhý na ni nikdy nemůže vydělat. Nelze považovat za svobodnou společnost, ve které jedni nemohou získat práci, zatímco druzí nevědí co s penězi. Není svoboda v zemi, v níž jeden vykořisťuje druhého, čímž mu odnímá materiální podmínky jeho svobody.

**Komunisté usilují o společenství lidí, majících srovnatelné životní podmínky
a tudíž i přibližně shodnou svobodu**

Nezávislost

Jako synonymum svobody bývá často chápána nezávislost. Ta ale vždy může znamenat jen nezávislost něčeho konkrétního na něčem konkrétním; jako taková neexistuje. V přírodě i ve společnosti jsou vztahy vzájemné závislosti natolik rozšířeny, že je nezávislost vlastně jen iluzí, naivní snahou o absolutní soběstačnost, která je v rozporu s objektivními tendencemi vývoje. Sama společnost je především soustavou nejrůznějších závislostí člověka na přírodě i ostatních lidech, a tato

závislost se historicky rozšiřuje a prohlubuje. Sám pojem "nezávislost" je spíše emotivní reakcí člověka na tento trend. Každá nezávislost je vždy jen dílčí, podmíněná, relativní, dočasná a ve své podstatě pouze zdánlivá.

Nezávislost je skrýváním závislosti

Odcizení

V původní lidské komunitě bylo společné vlastně vše: životní prostor i prostředky, práce i boj, božstvo i příroda, radost i strach, sexuální partneři i děti. Vše bylo všech, přirozeně a samozřejmě, nezprostředkováno nikým a ničím. Výsledky každého počínání byly okamžitě vidět, každý neúspěch se okamžitě projevil, z každého úspěchu byl okamžitý užitek. Každý viděl, jak věci vznikají, spotřebovávají se a zanikají, věděl, k čemu slouží a kde jsou. Vše, co člověk činil, bylo jasné, srozumitelné všem, přijímáno všemi a chápáno jako vlastní.

Tento jednoduchý svět se však člověku počal rozpadat již v lůně rodové společnosti. S rostoucí schopností vyrábět vznikla možnost hromadit zásoby, vytvářet i věci nepotřebné ale hezké, a také možnost vyměňovat a přivlastňovat si je. Schopnějším jednotlivcům, zdatnějším lovcům a bojovníkům byla prokazována větší úcta, přirození vůdcové začali požívat určitých výsad a jejich privilegované postavení se projevilo i v lepším materiálním vybavení. Stále to však bylo přirozené - všichni věděli proč tomu tak je. I společnost, pomalu se sociálně rozvrstvující, člověk stále pokládal za svou.

Se vznikem tříd a civilizace, s oddělením duševní a fyzické práce, s rozpadem společnosti na ovládající a ovládané však dochází k zásadním změnám ve vědomí lidí. Vedle původního osobního užívání spotřebních předmětů vzniká i soukromé vlastnictví výrobních prostředků - takové vlastnictví, které umožňuje prostřednictvím věcí ovládat lidi. Pracovní předměty, prostředky i výrobek sám už nejsou vždy toho, kdo pracuje. Výsledků své práce už neužívá on ani jeho nejbližší. Už to není jeho práce pro jeho potřebu, je to práce pro vlastníka. Už to není jeho společnost, ale společnost vlastníků, a ten, kdo v ní vytváří materiální hodnoty už v ní je cizí.

Práce, produkce i společnost byly člověku postupně odcizeny

To se prohlubovalo s postupující dělbou práce, kooperací i specializací a s rozvíjejícím obchodem. Výrobce už nevěděl ani pro koho vyrábí, často dokonce ani neznal konečný výrobek. Nástroj už nebyl jeho nástrojem, a pozdější stroj už nebyl jeho pomocníkem v práci, nýbrž on byl pouhým doplňkem stroje. Nový, kvalitnější a modernější stroj se dělníkovi může a mnohdy musí jevit jako nepřítel, který jej připraví o práci. Sama součinnost jednotlivců, původně přirozená, se počala člověku jevit jako proti němu stojící, živelná, zvenčí vnucená. Přestala být vlastní, spojenou silou těch kteří pracují, a začala na ně působit jako vnější, cizí síla stojící mimo ně a nad nimi.

Odcizení je pocit izolovanosti od sociálního prostředí, marginalizující člověka

Toto odcizení jako společenský vztah bylo vždy nutno překonávat donucením, nejprve fyzickým. Bylo příčinou nízké produktivity a rentability v otrokářské a později

i feudální společnosti. Způsobilo neschopnost těchto systémů reagovat na rozvíjející se poznání a uplatnit jej ve výrobě; stalo se podstatným faktorem jejich zániku.

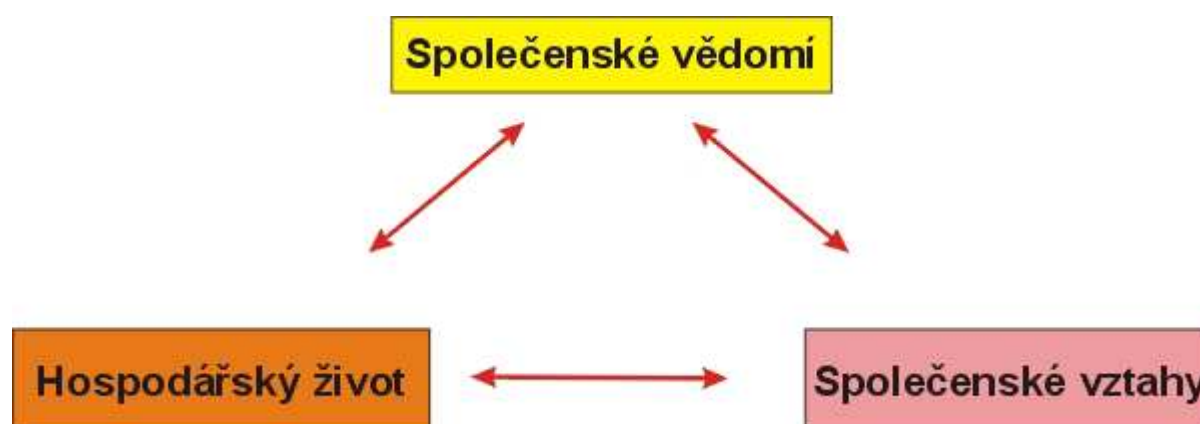
I v kapitalismu, který fyzické donucení nahradil přinucením ekonomickým, je odcizení významným společenským jevem. Člověk, redukovaný na prodejce své pracovní síly, není zpravidla ochoten udělat nic, za co nedostane zapláceno, a naopak ochoten je vykonat cokoliv, za co zapláceno dostane. Na jedné straně je odcizení příčinou pasivity obrovských mas lidí, jejich společenské lhostejnosti i nízké volební účasti. Na straně druhé má za následek destruktivní, sebe i společnost ničící chování. Alkoholová a drogová závislost, vandalství, vysoká zločinnost a sebevražednost, rozmáhající se individualismus, rozpad rodiny jako normálního stavu - to jsou jen některé dílčí projevy prohlubujícího se odcizení ve společnosti, která si říká "moderní".

Odcizení je vztahem člověka k práci a společnosti,
vyplyvajícím z dělby práce a soukromého vlastnictví.
Je produktem rozporů mezi zájmy ovládající menšiny a ovládané většiny,
je brzdou aktivity lidí a limitujícím faktorem všestranného rozvoje člověka
i společnosti.

Odcizení má svůj prazáklad v dělbě práce a soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Nelze jej odstranit jinak, než zespolečenštěním výrobních prostředků a změnou dělby práce tak, aby byly odstraněny její protiklady. Tak, aby se člověk mohl považovat nejen za tvůrce, ale i spoluvlastníka vytvářených hodnot. Tak, aby mohl rozhodovat nejen o tom, zda prodá svou pracovní sílu či nikoliv. A o to usilují komunisté.

Společenské vědomí

Vědomí každého jednotlivce, přestože je vázáno na něho, je produktem společnosti. Tím, že společnost působí na člověka, jeho vědomí vytváří. Nemohlo se vyvinout samo od sebe, jinak než působením společnosti. Ta však nepůsobí na každého jednotlivce zvlášť, izolovaně. Společenské prostředí a vztahy působí na celé skupiny lidí, opakovaně, podobně či shodně. Část tohoto společenského působení se ve vědomí jednotlivce odráží individuálně a toto působení je vědomím jednotlivce odlišně přijímáno. Tím vědomí nabývá své individuální stránky. Druhá část je však odrážena stejně nebo alespoň velmi podobně, u velkých skupin jednotlivců. Například jazyk, jako výsledek společenských kontaktů, je společný pro celá velká společenství, ve kterých jej všichni jednotlivci s malými odchylkami používají podobně.

Společenské vědomí je odrazem hospodářského života a společenských vztahů z něho vyrůstajících. Je na nich závislé a zpětně na ně prostřednictvím činnosti člověka působí; je však relativně samostatné. Může je částečně předbíhat, a tím urychluje jejich vývoj; může za nimi i zaostávat, a tím jejich vývoj brzdí, ale nikdy se od nich nemůže odtrhnout. Tvoří s nimi dialektickou jednotu.

Společenské vědomí je odrazem společenského bytí

Určité skupiny lidí vždy odrážejí, poznávají, uvědomují si některé věci, vztahy a jevy v zásadě shodným způsobem, byť v různém rozsahu a hloubce. Prvky individuálního vědomí se tak opakují ze stejných příčin ve velkých skupinách či celých společenstvích, a to je základem společenského vědomí.

Společenské vědomí, to jsou prvky individuálního vědomí, opakující se ve velkých skupinách, ve kterých se společně vytvářejí a mění

Vědomí člověka vzniklo jako důsledek společného života lidí ve stejných přírodních podmínkách, což vytvářelo shodné potřeby a zájmy, nutilo je ke společné práci. Při ní vznikala artikulovaná řeč, myšlení a později i písmo. Ne jako individuální záležitost jednotlivců, ale jako společenský produkt. Myšlení není schopností izolovaných jedinců, je důsledkem jejich společenských vztahů. Individuální vědomí nemůže být

starší než společenské. Vědomí společnosti není souhrnem či výběrem individuálních vědomí; nevzniklo jejich nějakou kolektivizací.

**Společenské vědomí je jediným možným prostředím,
ve kterém a ze kterého se utváří vědomí individuální**

Individuální vědomí dnešního člověka mohlo vzniknout teprve tehdy, když člověk prací změnil své životní podmínky natolik, že prodloužil svůj věk, umožnil běžné soužití několika generací po delší dobu, tím prodloužil čas získávání poznatků a usnadnil jejich předávání z pokolení na pokolení. Počal žít ve větších společenstvích, v nichž se snáze poznatky uchovávaly. Pak už tak snadno nezánikaly jako v minulosti, kdy musela každá generace, ale i každá skupina, získávat své vědění vždy znovu a znovu. Vytvořila se kontinuita společenského vědomí.

**Individuální a společenské vědomí vznikaly a rozvíjejí se současně,
ve vzájemném dialektickém vztahu a podmíněnosti**

Společenské vědomí v sobě obsahuje minulost, tj. tradice a zvyky, současnost, tedy odraz minulé i existující reality, ale také budoucnost, například záměry a cíle určitých skupin. Mezigeneračním přenosem, byť ve změněné formě, není ukončeno smrtí žádného jednotlivce, který je jeho nositelem. Je tedy výrazně stálejší a zániku odolnější než vědomí individua, které je jeho nositelem; je reprodukovatelné. Současně je společenské vědomí k vědomím individuí autonomní, není závislé na momentálních změnách ve vědomí jednotlivců. Avšak přenosem se odděluje od zkušenosti, která je nepřenositelná, od reality, jež se mění, a také často od pravdy, neboť je při přenosu zkreslováno odlišnou interpretací. Proto běžné společenské vědomí mívá své falešné stránky, obsahuje i pověry, mýty, sny a iluze; často i výplody fantazie a vědomé nepravdy minulých interpretů. Má setrvačnost a tendenci zaostávat za vědeckým poznáním i za realitou, které se rychle mění.

**Každý odraz reality v individuálním i společenském vědomí, věrný i falešný,
jakmile jednou vznikne, má schopnost přežít podmínky, které jej zrodily,
a je schopen žít svým vlastním životem**

Individuální vědomí

Každý jednatel má své vlastní vědomí. Je odrazem obecných i zvláštních, nutných i nahodilých stránek jeho života a postavení. Obsahuje v různé míře i kvalitě prvky různých rovin a forem společenského vědomí, ale i mnoho dalších prvků, vlastních jednotlivci. Individuální vědomí je nestálejší, časově omezenější, rychleji se vyvíjí, je bohatší a rozmanitější než vědomí společenské. Poznatky individuálního vědomí postupně mohou proniknout do vědomí společenského cestou společenské praxe, a tím se stávají stálejšími, nezávislymi na délce života svého nositele a přetrvávají jej. Nemusí být uskutečňovány vždy znovu a znovu, jako v dávné minulosti, kdy komunikace lidí byla kvalitativně i kvantitativně omezená, což urychluje rozvoj společnosti.

**Individuální vědomí je přetržitě,
společenské vědomí se vyvíjí nepřetržitě**

Své společenské vědomí si v různé míře vytvářejí všechny existující skupiny a společenství lidí, ať je to rodina, rod, kmen, národ, obyvatelé jednoho místa, příslušníci téže pracovní skupiny, shodného povolání. Toto společenské vědomí je odrazem jejich společné existence, sdílení materiálních podmínek, společné činnosti a vztahů při ní vznikajících. Je hluboce a široce strukturováno, jeho jednotlivé roviny a formy, úrovně či oblasti mají rozdílnou kvalitu a stálost. Vzájemně se prolínají a ovlivňují, nejsou mezi nimi ostré hranice ani v rozsahu ani v čase. Přesto tyto jednotlivé útvary existují a působí jako relativně samostatné.

Individuální vědomí vzniká, existuje a rozvíjí se pouze jako součást vědomí společenského

Národní vědomí

Součástí společenského vědomí je národní vědomí, tedy odraz národní pospolitosti. Jeho základem je společný jazyk, vzniklý v procesu společné výroby a směny. Národní pospolitosti mají i své společné tradice a psychické zvláštnosti, spojují je vztahy k vnějšímu prostředí, k jiným národům a národnostem, mají svou národní kulturu. Toto vědomí národnostní nebo národní pospolitosti se vyvíjí spolu s národem či národností, neoddělitelně k nim patří a zpětně na národní pospolitost působí - upevňuje ji či rozkládá.

Oslabit národní sebevědomí znamená porobit národ

Státní vědomí

Při soužití lidí ve společném státě se postupně formuje i jejich státní vědomí. Není totožné s národním, je vázáno hranicemi a uvnitř nich existujícím systémem řízení. Ve vícenárodních státech může být i v silném protikladu proti vědomí národnímu, v jiných podmínkách naopak může být vyšší formou vědomí národního. Odráží objektivní stránky státní pospolitosti lidí.

Dlouhodobá příslušnost člověka k jakékoliv skupině u něho vytváří nové prvky vědomí, s touto skupinou jej ztotožňující

Třídní vědomí

Jakmile ve společnosti vznikly protikladné třídy, rozdělily se některé prvky společenského vědomí jako odraz odlišného postavení a rozdílných zájmů tříd ve společnosti. V některých formách, například v národním vědomí, může být tato podvojnost či protikladnost zastřena. Vědomí vládnoucí třídy je vždy vědomím vládnoucím, je vnučováno ostatním; vědomí utlačované třídy je utlačováno spolu s ní. S rozvojem společnosti se rozvíjejí i nástroje vládnoucích tříd k ovlivňování vědomí ostatních. Zatímco se feudálové kdysi museli spokojit se sice mocným, ale jediným prostředkem rozšiřování svých idejí, s náboženstvím, dnes vládnoucí buržoazie vytvořila obrovský složitý systém sdělovacích prostředků, které nepřetržitě, dnem i nocí šíří její ideje a potlačují ostatní. Pod rouškou svobody slova a tisku, fakticky znemožněnou soukromým vlastnictvím sdělovacích prostředků, je neustále potlačována pravda a šířena lež, což je překryto umělým vytvářením přitažlivých ale

zcela zbytečných informací či senzací ze světa showbyznisu i politikaření, které odvádějí pozornost lidí od podstatných problémů.

Třída, která si podřizuje ekonomiku, podřizuje si i myšlenky ostatních

Třídní vědomí je formulováno ideologií, jeho součástí je však i psychika třídy. Ty se vzájemně utkávají s vědomím vládnoucích tříd. Jejich vzájemný boj je jednou z forem třídního boje. Třídní vědomí vždy vystupuje do popředí v okamžicích narůstajících sociálních rozporů a konfliktů, jinak může být skryto a potlačeno jinými formami. Jeho nositeli nemusí být nutně jen příslušníci určité třídy, ale také ti, kteří se usilovně snaží své třídní zařazení změnit i ti, kteří podléhají iluzím. Třídní vědomí, stejně tak jako kterákoliv jiná forma vědomí, vzniká a upevňuje se prostřednictvím společenské praxe.

Třídní vědomí nevzniká prostřednictvím teorie,
ale za její účasti prostřednictvím praxe.

Úrovně společenského vědomí

tj. jedna stránka pohledu na vědomí společnosti, tyto úrovně prostupují ostatními strukturami:

- **Společenská psychika**
je nejnižší a historicky nejstarší, nejstálejší, úrovní společenského vědomí. Má empirický charakter, postihuje jevové stránky společenského bytí. Vzniká živelně, má výraznou emocionální a volní stránku, obsahuje povahové rysy dané skupiny, její city, nálady, prožitky, myšlenky, iluze a zvyky i zaměření její vůle
- **Ideologie**
není od psychiky společnosti oddělena. Je odrazem třídních zájmů, ekonomických a sociálních vztahů. Nevzniká živelně, je vždy vypracována, zahrnuje v sobě sociální zkušenosti, záměry i omyly tříd; ovlivňuje společenskou psychiku a vědomí jednotlivců určitým směrem, upevňuje skupinové vazby, vytváří motivy pro jednání tříd, sladuje individuální a kolektivní jednání, vyjadřuje světový názor konkrétní třídy
- **Věda**
je nejmladší a nejvyšší úrovní společenského vědomí. Není zcela oddělena od ideologie, protože i ta může v určité míře obsahovat prvky vědy, nebo být sama vědou. Věda je nevyšší mírou zobecnění společenské praxe, zasahuje do všech oblastí, rovin, forem, vrstev vědomí i činnosti jednotlivců a společnosti.

Vrstvy společenského vědomí

tj. další z možných úhlů pohledu. Vrstvy prolínají ostatními formami, oblastmi a úrovněmi.

- **běžné vědomí**, tedy to, co ve společnosti převládá (poznatky teorie pronikají do společnosti pomalu a omezeném rozsahu, ale pronikají - to, co bylo dříve vědou je pro další generace běžnou samozřejmostí)

- **teoretické vědomí**, tytéž znalosti a ideje ve vyšší, propracovanější, ale méně rozšířené podobě

Oblasti společenského vědomí

prostupují ostatnímu strukturami. Jsou nejen souhrnem převažujících názorů dané skupiny na určitou oblast reality či souhrnem znalostí o ní, ale také úhlem pohledu jakoby z této oblasti na realitu ostatní. Jsou vždy zvláštní formou odrazu odrazu skutečnost. Můžeme rozlišovat např. vědomí:

- **politické**, tj. koncentrovaná forma třídního vědomí, souhrn názorů na uspořádání společnosti a vztah k němu
- **právní**, tj. teorie práva, právní věda, znalost práva, vztah k němu a stupeň jeho respektování
- **etické**, tj. souhrn představ o chování lidí i uvědomění si rozporu mezi ideály a skutečnou morálkou
- **estetické**, tj. umění a vztah k němu, pohled na realitu při němž převládají kritéria krásna
- **filozofické**, spolu s náboženstvím je nejvíce vzdáleno ekonomicko základně, z níž vzniká
- **náboženské**, je jednou z nejstarších a nejkonzervativnějších forem, je převráceným odrazem reality
- **historické**, tj. znalost historie a vztah k ní
- **technické**, tj. znalost techniky a schopnost i ochota využívat ji
- **ekonomické**, tj. stupeň poznání ekonomické stránky života a umění zacházet s vytvořenými hodnotami
- **sociální**, tj. hloubka a přesnost uvědomění si společenských vztahů nejen svých, ale i těch ostatních
- **ekologické**, tj. uvědomělý odraz souvislostí člověka s přírodou
- **branné**, tj. převládající míra ochoty a znalostí, potřebných k obraně státu
- a mnoho dalších

Společenské vědomí je mnohostranně strukturováno, přičemž každý pokus o definování této struktury je jen zjednodušením. Všechny části jakkoliv vymezené struktury se vzájemně prostupují, podmiňují i ovlivňují. Vytvářejí mnohotvárný, měnící se celek, reagující pomalu či rychleji na pohyb společnosti a zpětně tento pohyb ovlivňující. Jakkoliv je struktura společenského vědomí relativní, bez uvědomění si existence této struktury a vnitřních vztahů v ní existujících je společenské vědomí nepochopitelným a nevysvětlitelným jevem.

Vědomí společnosti se vyvíjí převážně směrem od iluzí k vědě. Při tom však mnohé iluze přetrvávají, nové živelně vznikají, jiné jsou uměle šířeny s cílem přizpůsobit vědomí společnosti potřebám těch, kteří vládnou. Ani věda se zcela nemůže oprostit od **iluzí**, může a musí je trpělivě, znovu a znovu odhalovat.

Společenské vědomí je určeno společenským bytím, ale zpětně na něj působí. Každé společenství svým způsobem stmeluje, dotváří, sjednocuje a usměřňuje jeho postoje, chování i jednání. Každá skupina, každý kolektiv se stává svébytným a aktivním teprve v okamžiku, kdy si prvky společného vědomí vytvoří; stává se

svébytným a silným do té míry, v jaké si je vytvoří. Bez pochopení vztahu mezi bytím a vědomím se společenské vědomí jeví iracionálním a náhodným.

Společenské vědomí je aktivním odrazem společenského bytí

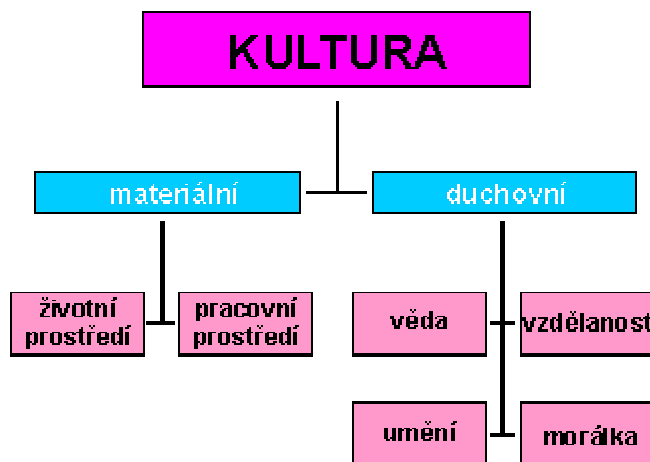
Duchovní produkce

Vedle materiální produkce, která je základem existence lidské společnosti, existuje také produkce duchovní, jež je neodmyslitelnou součástí lidstva a jeho vývoje. Mezi těmito dvěma součástmi výsledků činnosti člověka existuje dialektický vztah - tedy vztah rozporný, vytvářející jednotu. Vzájemně se podmiňují a ovlivňují, nelze je od sebe oddělit. V určitých fázích vývoje jakoby jedna předbíhala druhou, stávala se důležitější, a druhá zaostávala. Často bývá duchovní tvorba člověka přeceňována a jeho materiální činnost podceňována. Podobně je tomu i při posuzování jednotlivců - jejich práce a myšlení. Práce bývá považována za méně důležitou, zatímco myšlení bývá absolutizováno. Skutečnost je však složitější. Každá duchovní produkce mohla vzniknout teprve tehdy, když k tomu materiální výroba vytvořila podmínky a stala se společensky užitečnou jen do té míry, do které podněcovala rozvoj materiálních podmínek života lidí. Duševní produkce člověka nikdy nemůže být samoučelná, vždy vychází z podmínek, které jí společnost připravila a směřuje ke zlepšení těchto podmínek. Je od nich neoddělitelná, ať si duševní tvůrce myslí cokoliv. Každá myšlenka má smysl a je zdrojem lidského bohatství jen tehdy, je-li materializována.

Jakákoliv duševní produkce je vždy podmíněna produkcí materiální a může být úspěšná jen tehdy, pomáhá-li tuto materiální produkci rozvíjet

Kultura

Součástí společenského vědomí je i nemateriální, duchovní část kultury, která je svébytnou součástí života společnosti. Kultura jako celek je však širší než společenské vědomí. Má totiž svou materiální i praktickou stránku. V nejširším slova smyslu je kulturou vše, co bylo vytvořeno člověkem, je to druhá, člověkem přetvořená příroda.

Kultura humanizuje člověka i skutečnost, v níž se pohybuje. Je vždy dokladem toho, jak člověk přetváří přírodu a tím i sám sebe:

- **Materiální stránka** kultury, tj. činnost člověka navenek, která se zpředměťuje v hmotnou kulturu, např. nástroje, obydlí, stavby, oděv a spotřební předměty
- **Duchovní stránka** kultury je činností člověka

Také o kultuře platí to, co o ostatních součástech života společnosti: má své základy v materiálních podmínkách života lidí, je jejich aktivním odrazem, tzn. že vzniká a rozvíjí se v procesu lidské práce, a je od ní neoddělitelná.

Pracovní proces, jehož se člověk účastní má dvě složky:

- **výrobní proces**, v němž vznikají užité hodnoty
- **kulturní proces**, ve kterém vzniká lidská kultura

Kultura není výsledkem činnosti vynikajících jednotlivců, i když ti vždy mají významný vliv, je především výsledkem společnosti jako celku. Vznikla již v prvotně pospolné společnosti a teprve po jejím rozpadu se duchovní, stejně tak jako materiální hodnoty, staly vlastnictvím a začaly sloužit především vládnoucím třídám.

Kultura je aktivní tvořivou činností individuů, skupin, tříd, národů i celé společnosti, která se uskutečňuje ve sféře materiální i duchovní produkce, směřující k osvojení světa.

Je to činnost, v níž se produkují, rozdělují, uchovávají, vyměňují a spotřebovávají materiální i duchovní hodnoty, je to i souhrn těchto hodnot.

Umění

Umění je významnou, ale nikoliv jedinou či určující součástí kultury. Je to společenský jev, vznikající v procesu lidské práce, starý jako lidstvo samo. V každé společnosti bylo determinováno výrobními silami i výrobními vztahy, společenskými a hmotnými podmínkami, ve kterých vznikalo. Je výsledkem činnosti jednotlivců, jakkoliv spojených či organizovaných, je to jejich subjektivní odraz objektivní skutečnosti. Odráží dobu, v níž se rodilo, i pohled svého tvůrce na tuto dobu. Umění vzniklo jako spontánní činnost jednotlivců, v otrokářské společnosti se stalo prací otroků, kteří je vytvářeli na zakázku. Tento stav se transformuje i v dalších společensko ekonomických formacích a přetrvává dodnes. Profesionální umělec byl zpočátku otrokem-tvůrcem. Po celou historii byl a zůstává závislý na společenských vztazích, v nichž tvoří. Netvoří pro sebe, ale pro společnost, která ho za to platí, které má nebo chce něco říci. A jeho společenské postoje s tím mohou být v rozporu.

Umění je společenskou činností

Každé umění má vždy dvě stránky:

- **zobrazení**, tedy to co odráží, popisuje, vyjadřuje, ono vycházející ze skutečnosti, tedy onu objektivní stránku, která tvoří míru pravdivosti, realismu umění
- **výraz**, tj. způsob jakým tak činí tvůrce, jak zobrazované vnímá a přetváří, vycházející z něho samého, tedy subjektivní stránku, odrážející spíše pohled autora

Žádná z těchto dvou stránek nemůže chybět, jde-li o umění; jedna může převažovat, ovlivňovat druhou, ale nemůže ji zcela potlačit. Extrovertní umělci (Balzac, Jirásek, Wolker, Smetana) více odrážejí svou dobu, introvertní tvůrci (Kafka, Gogen) sami sebe. Ale skutečné umění obsahuje vždy obojí.

Umění je jednotou zobrazení a výrazu

Umění je složitým subjekto-objektovým vztahem, procesem, při němž vždy současně:

- tvůrce (subjekt) působí na objekt a ten mění
- tato činnost zpětně rozvíjí tvůrce
- výtvor (artefakt) působí na diváka, posluchače (subjekt) a ten je jeho odražením převážen

Nejde však o jakékoliv přetváření, jde o povznášení směrem od přírody k člověku, směrem od nižšího k vyššímu, od jednoduššího k dokonalejšímu, nikoliv naopak, což dělá kýč. Umění je vytvářením nové reality, závislé na vědomí. Je to výrobek, jako každý jiný, stává se uměním teprve v procesu své spotřeby. Jako každý výrobek je schopno spotřeby pouze tehdy, odpovídá-li potřebám. Jeho hodnotu tvoří práce tvůrce, do něj vložená. Jeho užitnou hodnotou je právě ona schopnost povznést lidské vědomí, nikoliv peníze, které na něm lze vydělat.

Umění je uměním pouze tehdy, povznáší-li svého tvůrce i svého diváka.

Umění je společenským jevem, je činností ve společnosti a pro společnost. Vychází z ní a pomáhá ji měnit. Tvoří jej člověk a při tom mění sám sebe. Je to poznávání světa a jeho přeměna. Je to práce jako každá jiná, činí svět lidštějším. Také jeho výsledků se zmocňují ti, kteří vládou prostředkům, jimiž je tvořeno a šířeno.

Umění společnosti slouží - nesmí však posluhovat!

Věda

Věda je součástí duchovní kultury lidstva, je to nejracionálnější lidská činnost vůbec. Vznikla jako důsledek společenské dělby práce po oddělení práce fyzické a duševní. Dříve pro to nebyly předpoklady. Zdrojem jejího vývoje a cílem jejího úsilí je společenská praxe, především pak materiální výroba. Z ní a pro ní věda vznikala, je plodem lidské práce, je její druhou stránkou. Věda bez práce nemohla vzniknout, a jakmile vznikla, práce se již bez vědy neobejde. Obojí jsou produktem společnosti, třebaže existují jen prostřednictvím jednotlivců. Věda odráží svět v pojmech, kategoriích a zákonech.

Věda je pravdivým odrazem skutečnosti ve vědomí a současně mocí i silou

Pravdu odhaluje věda pouze jako celek; její jednotlivé disciplíny se na tom pouze podílejí. Absolutizace dílčích poznatků speciálních věd a jejich aplikace na celou skutečnost jsou stejně škodlivé jako nevědění.

Pravdivost vědy není absolutní, i ona obsahuje svou absolutní a relativní stránku pravdy a poznává svět pouze v rozmezí, které je dáno materiálními, gnoseologickými a sociálními kořeny, z nichž vyrůstá a podmínkami, ve kterých se rozvíjí. Ani ona není imunní vůči omylům a přesto zůstává vědou.

**Vědeckost vědy nespočívá v její neomylnosti,
ale v odmítání iluzí, které by jí bránily omyly opravovat**

Věda vznikla v třídně rozdělené společnosti zpočátku jako činnost vlastníků, od fyzické práce osvobozených, ale ihned nato se stávala prací specializovaných otroků i zaměstnáním námezdním. Její výsledky proto vždy byly soukromým vlastnictvím tříd, které ovládaly výrobní prostředky a vědce. Věda se stala nástrojem vykořisťování, ale osoby dospívající k vědeckým poznatkům, které si přisvojuje vládnoucí třída, jsou jeho předmětem. Vědec slouží vykořisťování a sám je vykořisťován, což je úděl převážné většiny inteligence.

Věda je službou vládnoucí třídě, s ní upadá a vzkvétá

Věda se v zásadě zabývá přírodou a společností. Zatímco na pravdivém poznání přírody mívají vlastníci výrobních prostředků zpravidla zájem (odmyslíme-li si největšího feudálního vlastníka středověku, církve svatou), potřeba pravdivého poznání společnosti u jednotlivých tříd kolísá podle toho, jak jsou jejich zájmy v souladu či v rozporu s pravdou, s objektivními tendencemi vývoje. Nestrannost vědy o společnosti je velikou iluzí, neboť ten, kdo zveřejňuje své poznatky o společenských procesech, tyto procesy ovlivňuje a stává se jejich aktivním účastníkem. Pak se ale nemůže vydávat za nestranného. Vytváří se tak rozpor mezi racionálními přírodními a značně iracionálními společenskými vědami, které jsou závislé na vládnoucích poměrech a jsou nuceny jim přisluhovat. Tento rozpor je možné odstranit pouze vytvořením třídně nerozdělené společnosti.

Budoucnost lidstva je ve vytvoření jednotné vědy

Lidské vědomí, individuální i společenské, má svou setrvačnost. Člověk nerad mění své názory a když už je jednou získá, má tendenci na nich setrávat a novým se bránit. Své poznatky často považuje za definitivní a neměnné, snadno je absolutizuje a přeceňuje. A jsou-li to poznatky, zaštitěné určitou autoritou, tradicí, světskou či duchovní mocí, propagované silou peněz či zvučnými jmény, pak se z nich snadno stávají těžko překonatelná dogmata. Autoři Bible, Aristoteles, Platon, Akvinský či Marx se stejně jako mnoho dalších bez vlastního zavinění stali nedotknutelnou překážkou rychlejšího poznání. To co není v Bibli, po dlouhá staletí nebylo pravdou, a bylo to stejně hloupé jako názor, že to čím se nezabýval Marx, není společenskou vědou.

Nekritické přejímání autorit bylo vždy největší brzdou rozvoje vědy

Věda, jakkoliv je činností společenskou, je přece jen i zaměstnáním a způsobem obživy vědců, kteří jsou v soukromovlastnických vztazích hmotně závislí nejen na výsledku své práce, ale také na svém postavením mezi ostatními vědci, na své výjimečnosti, na publikování své práce a jeho honorovaném rozsahu. Někdy, zvláště ve vědách společenských, pak zahalují své poznatky či bezradnost do roušky mnoha slov, nejasných termínů, ponechávají si zadní vrátka před případnými kritiky, obalují se názory druhých, činí své závěry ještě vědecktějšími, než ve skutečnosti jsou. A to vše na úkor srozumitelnosti.

Z vědy se nemá "dělat věda"!

Věda, v období když vznikala, vyvíjela se jen velmi pomalu. Stejně tak poznenáhlu ovlivňovala činnost člověka. Poznatky z materiální výroby, pro vědu nezbytné, se jen těžkopádně přenášely od těch, kteří pracovali k těm, kteří tvořili vědu. Čím větší třídní bariéry mezi nimi byly, čím nižší vzdělanost měly pracující masy, tím pomalejší tento přenos byl. Také zpětná transformace vědeckého poznání do materiální výroby byla jen pozvolná a komplikovaná. V mnoha případech natolik, že to budilo dojem, jako by se věda a výroba vyvíjely zcela odděleně.

Úroveň vědy je závislá na vzdělanosti pracujících mas

S postupným růstem vzdělanosti populace se vzdálenost mezi vědou a výrobou historicky zkracovala. Již ve svých raných pracích tak došli Marx a Engels k přesvědčení, že se věda jednou stane součástí výroby. Jejich vize byla naplněna v období vědeckotechnické revoluce.

Věda se dnes stala bezprostřední výrobní silou

Vědecké poznatky mají cenu jen do té míry, do jaké jsou materializovány, tj. uplatněny v široké společenské praxi člověka. Věda se rozvíjí geometrickou řadou. Na jedné straně roste objem vědeckého poznání, na straně druhé roste velikost rozhodujících výrobních prostředků, které určují světový vývoj. To vede k růstu nároků na financování a řízení vědecké práce na straně jedné, a ke stále se zvyšující ekonomické, technické i organizační náročnosti na zavedení poznatků vědy do praxe. Věda přestala být činností jednotlivců a stává se stále více prací velikých týmů, těsně závislých na nejmocnějších průmyslových kruzích. Slouží jejich zájmům, často bez ohledu na zájmy lidstva. Věda je monopolizována. Vědci dávají svou práci do rukou úzké skupiny lidí to, co může lidstvo spasit i zničit. Jediným řešením pro budoucnost je zamezit soukromému vlastnictví vědy.

Věda je lidstvu stále užitečnější i nebezpečnější

Morálka

Prvotně pospolná společnost neměla právo. Řídila se svými zvyky, tradicemi, nutností a pudem sebezáchovy. Byla regulována morálkou. Teprve postupně si vytvářela specializované jedince, kteří v souladu s morálkou rozhodovali ve sporných případech. Tak se vytvořily zárodky zvykového práva, které existuje dodnes např. v mezinárodních vztazích jako "právo obyčejové". Takovéto vžitě zásady jsou obsaženy ve společenském vědomí, jsou proto stálejší a dodržovanější než právo psané. Jsou důležitým prvkem soudržnosti každého lidského společenství.

V době, kdy se společnost rozpadala na třídy, mající protichůdné zájmy, žijící odlišným životním způsobem, vytvářivší si jiné zvyky a tradice, tedy i odlišnou morálku, nemohla už morálka sjednocovat celou společnost. K tomu bylo vytvořeno právo, avšak morálka existovala dále, v souladu i v protikladu s ním.

V třídně rozdělené společnosti má každá třída svou vlastní morálku

Morálka je vždy konkrétně historickým jevem, nemá jednu pro vždy daný jakýsi nadčasový obsah. Je podmíněna stupněm rozvoje výrobních sil, výrobních i ostatních společenských vztahů a vždy se jen velmi těžko reguluje. Přesto se o to každá společnost vždy snaží, podporuje či potlačuje její různé složky, vytváří nejrůznější etické normy i ideové systémy morálku hlásající. Jedním z nejznámějších pokusů morálku ovlivnit, je např. Bible, jedním z nejstarších např. stoicismus. V období feudalismu byl např. podporován asketismus, kapitalismus prosazuje individualismus, pro socialismus byla typická podpora prvků kolektivismu. Nakonec si však vždy každá společnost vytvořila morálku po svém.

Neexistuje věčná lidská morálka

Jsou nesmyslné všechny pokusy vymýšlet jakousi univerzální, jednou pro vždy platnou lidskou morálku, tu si vytváří a mění život sám. Morálka, to je souhrn běžně se opakujících společenských vztahů, v dané době danou skupinou považovaných za účelné. Je historicky proměnlivým jevem, existuje uvnitř společnosti, je jí tvořena i měněna, a nikdy nestojí nad ní. Jakmile vznikne, reguluje život společnosti k lepšímu i horšímu.

Morálka, to je panující společenské praxe.

Je to způsob života společnosti konzervovaný i měněný vědomím.

Vědomí společnosti je ve vztahu k bytí společnosti druhotné, je od něho odvozeno, ale je aktivní. Jakmile vzniká, zpětně na společenské bytí působí. Může za ním relativně zaostávat, může jej částečně předbíhat, ale nemůže se od něj nikdy odtrhnout. Vyvíjí se spolu se společenským bytím a tvoří s ním dialektickou jednotu. Ve vztahu ke společenskému bytí je společenské vědomí subjektivní, ale ve vztahu k jednotlivci je objektivní, tj. nezávislé na jeho vůli a vědomí. Jednotlivec sám o sobě nemůže vědomí společnosti změnit. K tomu musí být vytvořeny objektivní podmínky,

na které pak jednatel může reagovat a prosazovat svůj vlastní odraz skutečnosti do společenského vědomí. Jednatel však sám může tyto objektivní podmínky ovlivnit. Společenské vědomí není produktem vědomí individuálních, je produktem společné činnosti lidí.

Společenské vědomí je komplexem znalostí, názorů, citů, teorií, idejí, zvyků, tradic, nálad a představ dané doby, které odrážejí sociální skutečnost.
Vzniká jako nutný produkt vzájemných vztahů, jenž tyto vztahy prohlubuje a upevňuje.

Vědomí bylo vždy při zkoumání historie přeceňováno, bylo zpravidla chápáno jako určující při vývoji společnosti. Jakoby nejprve vznikala myšlenka a poté na ni společnost reagovala. Opak byl pravdou. Vždy nejprve vznikají podmínky a situace, z nichž se myšlenky rodí, potřebné i nepotřebné, správné i chybné, včas i opožděně. Jakmile ale vzniknou, začínají žít svým vlastním životem, mohou se od reality libovolně vzdalovat, mohou nechávat i předvídat, vývoj společnosti urychlují či brzdí, jsou člověku užitečné i škodlivé, ale vždy na život společnosti nějak působí. Je stejnou chybou vědomí společnosti podceňovat.

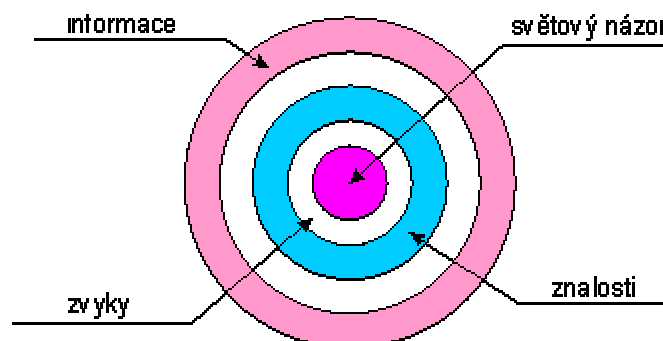
Společnost je tvořena dialektickou jednotou společenského bytí a jeho odrazu - společenského vědomí

Světový názor

Vědomí člověka, utvářející se v procesu vývoje jeho vztahů se společností, je velmi členité. Skládá se z mnoha rovin, vrstev a oblastí. Neobsahuje nikdy pouze vědomosti o skutečném světě, ale vždy také subjektivní postoje a vztahy k tomuto světu, vnitřní přesvědčení a cíle, emoce a osobní hodnocení všeho, s čím se jednotlivec setkává.

Všechny prvky se ve vědomí ukládají v různé hloubce s rozdílnou stálostí. Nejblíže k povrchu a nejméně stálé jsou každodenní informace, z nichž některé přecházejí hlouběji do vědomí, zatímco jiné se rychle vytrácejí a jsou nahrazovány novými. O něco hlouběji jsou uloženy znalosti a zvyky, které jsou stálejší a vyvíjejí se pomaleji. Ještě hlouběji jsou ukryty postoje, a kdesi hluboko uvnitř je cosi, co se poznenáhlu formuje celý život, v zásadě se výrazněji nemění, je relativně nejstálejší a nejpevnější. Je to světový názor - postoj ke světu, k materiálním i sociálním podmínkám svého života i k sobě samému. Je produktem společenského bytí; odráží přírodně společenskou celistvost.

Zjednodušeně a nepřesně to lze vyjádřit třeba takto:

Světový názor je nejnitřnější a nejstálejší součástí obsahu vědomí člověka

Je to nejhlubší, nejobecnější a nejstálejší obsah paměti člověka, vytvořený znalostmi, zkušenostmi, prožitky a jejich hodnocením i spolu s tím vším spojenými emocemi, tedy nejobecnějšími názory, ideály a přesvědčeními člověka. A protože znalosti a zkušenosti, prožitky a emoce bývají alespoň v něčem protikladné, je světový názor člověka rozporný, a díky tomu se přes svou relativní stálost vyvíjí. Obsahuje nejen nejobecnější informace a jejich hodnocení, ale také metodu jejich posuzování. Je to ona část paměti, v níž ukládáme hodnocení světa a sebe samého. Je nejvyšším výsledkem indukce a slouží k dedukci. Je to soubor principů, z nichž si člověk vykládá svět.

Světový názor je integrující složkou paměti

Každý normálně vyvinutý člověk nějaký světový názor má, i kdyby tisíckrát tvrdil, že ne. Většinou není vědomě, teoreticky formulován, ale přesto jej člověk má; je filozofickým základem jeho myšlení a jednání, bez něhož by nemohl existovat jako člověk. Světový názor sjednocuje jeho myšlení a jednání, utváří postoje, je mu každodenním rádcem. Vytváří subjektivní postoj člověka k právům i povinnostem jednotlivce vůči společnosti a jeho vztah ke společnosti vůbec. Obsahuje vědění, které si ověřil svou životní praxí, s nímž se ztotožnil a kterému věří, hodnotové představy, zkušenosti, zásady a normy, které tvoří jeho životní orientaci. Je kořenem, z něhož se odvíjejí ostatní názory. Spolu s charakterem člověka určuje základní orientaci jeho osobnosti.

Světový názor není zdaleka určován jen znalostmi. Např. velké množství lidí má rozsáhlé vědecké znalosti, přesto jejich světový názor není vědecký. Mnoho lidí má rozsáhlé znalosti Bible a přesto jsou nevěřící; a naopak mnoho lidí nezná Talmud, Korán ani Bibli, a přesto je jejich světový názor náboženský. Stejně tak mnoho lidí získalo rozsáhlé znalosti marxismu a marxisty se nestali. Většina obyvatel planety má minimální znalosti, a přesto všichni nějaký světový názor mají.

Důležitou složkou světového názoru je okolnost, s jakým prožitkem či jakými emocemi jsou znalosti spojeny a tudíž jak sami získané znalosti hodnotíme, což je ovlivněno tím kdy, od koho, jakým způsobem a za jakých okolností jsme znalosti získali, jak je v životě používali a jaké prožitky z toho máme v paměti uchovány. Emotivní stránka vědomí bývá často materialisty podceňována a idealisty přeceňována.

Světový názor je vždy formován pod vlivem zájmů, které člověk má, a které objektivně vyplývají z jeho společenských vztahů. Pokud znalosti či zkušenosti s jeho zájmy souhlasí, přijímá je kladným způsobem, pokud jsou s nimi v rozporu, přijímá je člověk se záporným znaménkem a nedotýkají-li se jich, přijímá je lhostejně. Podle toho se do paměti různě hluboko ukládají.

U znalostí je důležité i to, zda ve vědomí zůstávají izolovány od druhých či jsou s nimi vzájemně skloubeny, zda vytvářejí obrazně řečeno "slovník" nebo systém, jak je vědomí dokáže zobecňovat. Protože světový názor vytvářejí především ona zobecnění. Znalosti, které nejsou spojeny s aktivní činností, zájmy, prožitky a emocemi, které nejsou člověkem hodnoceny, jeho světový názor neovlivňují.

Znalosti a zkušenosti máme alespoň částečně ve svém vědomí spojeny s jejich zdroji; pamatujeme si alespoň přibližně, kde a kdy jsme je získali. Světový názor jako jejich syntéza už je od svých zdrojů značně oddělen, je více náš, vnitřní, individuální. Jeho část přerostla do podvědomí, nedokážeme si jej celý uvědomit, formulovat jej a používáme jej teprve tehdy, když nemáme k aktuální skutečnosti dostatek přesných informací, které lze vyhodnotit rozumem. Takový proces bývá nazýván intuicí.

Světový názor je názorem člověka na svět a na jeho místo v něm, je odrazem společenských vztahů člověka

Vzniká v procesu společenské praxe člověka, je jejím produktem. Je důsledkem aktivity člověka a jen při ní vzniká a upevňuje se. Je nezbytný pro praktickou činnost lidí, vytváří motivy a bariéry pro jejich každodenní aktivitu, inspiruje a reguluje ji. Utváří se na základě zkušeností, je formován především postavením člověka v ekonomicko-sociálních vztazích. Souhlasí-li s objektivní realitou, může člověku výrazně napomáhat, je pro jeho něho dobrým nástrojem. Je-li zkreslený, odráží-li

objektivní realitu nepravdivě, je pro praxi člověka brzdou a překážkou. Je klíčovým integrujícím činitelem člověka. Jestliže se světový názor dostává do rozporu s jednáním jedince či jeho společenskou determinací, ozývá se svědomí.

Světový názor je jednotou myšlení a jednání člověka

Světový názor není jen osobním hlediskem člověka, je v něm skrytě obsaženo i stanovisko třídy, k níž člověk patří, nebo ke které patřit chce. Je určován postavením člověka ve společnosti a jeho vůlí své postavení udržet či změnit. V třídní společnosti má vždy třídní charakter, ať si to člověk uvědomuje nebo ne. V rozdělené společnosti nemůže být člověk nestranný, stále někomu straní. Je s touto rozpolcenou společností neoddtělitelně svázán, má v ní své kořeny, vztahy a zájmy. Vždy straní určité třídě a chtíc i nechtíc obhajuje její zájmy, protože je považuje i za své. Chová-li se člověk racionálně, uvědomuje si alespoň částečně, ke které třídě patří. Podléhá-li iluzím, pak může být jeho světový názor v rozporu s jeho skutečným postavením ve společnosti. Organizujícím prvkem světového názoru v třídní společnosti je ideologie, pod jejímž vlivem se tento názor také utváří.

Světový názor v třídní společnosti je vždy třídní

Vědomosti se stávají součástí světového názoru člověka ne tím, že si je zapamatuje, ale tím, že se změní v jeho přesvědčení, že se stanou základem jeho způsobu života. Prostřednictvím světového názoru pak přijímá nebo nepřijímá, hodnotí, třídí a zařazuje poznatky nové. Světový názor vědce nemusí být vždy vědecký. Vědec je totiž vědcem zpravidla v jediném a to ještě úzce specializovaném oboru, zatímco v ostatních oborech je laikem a v každodenní životní praxi mu zcela může chybět tzv. "zdravý selský rozum". Ve své vědě je třeba uznávaným géniem, ale mimo ni se může chovat, jednat a myslet zcela jinak. Ve své vědě nemůže podléhat iluzím, všude jinde ano. Naopak člověk jen průměrně vzdělaný může mít takový názor na svět, který je v souladu s poznatky vědy. Světový názor je velmi všestranný, obsahuje i systém etických a estetických norem, které si člověk vytváří. Má velmi blízko ke svědomí, ale není s ním totožný.

Světový názor je souhrnem vědeckých, filozofických, politických, morálních, náboženských estetických a dalších přesvědčení a ideálů lidí

Světový názor je souhrnem představ o řešení základních životních problémů. Může být neucelený, rozporný a nepevný, tak jako člověk sám. Čím vyzrálejší osobností jedinec je, tím je jeho světový názor kompaktnější a stálejší. Normálně si člověk toto své duchovní jádro příliš neuvědomuje, neformuluje ho ani nezveřejňuje, a pokud jej deklaruje, pak většinou nepřesně. Ale vždy jej má a používá. Pokud by kdokoliv svůj ucelený, vnitřně kompaktní a vyzrálý světový názor vyjádřil v obecné teoretické podobě, pak se to stane filozofií. A protože tak mnozí již učinili, zpravidla vždy každý vyhraněnější a ucelenější světový názor jednotlivce koresponduje s některou filozofií.

Jádrem světového názoru je filozofie

Světový názor každého jedince je jedinečný. Různost světových názorů lidí je dána rozmanitostí materiálních i společenských podmínek jejich života a z nich vyplývajících rozdílností potřeb a zájmů, rozdílností jejich výchovy, a teprve nakonec

odlišností jejich vnitřních vlivů, jako jsou vzdělání, intelekt, povaha, emocionální citlivost, sklony, záliby a pod. Podobnost světových názorů je naopak dána podobností podmínek, v nichž lidé žijí. Světový názor může být převážně:

- vědecký či nevědecký, což nemusí souviset se vzděláním, označuje to pouze shodu či rozpor s celkovými poznatky vědy
- deterministický či indeterministický; dialektický či metafyzický
- materialistický i idealistický, což může být protikladné u posuzování přírody a společnosti
- ateistický či religiózní, což automaticky nesouvisí s vírou v boha, v něhož sice mnoho lidí nějak věří, ale přírodu a společnost si jím nevykládá
- pokrokový či reakční; mělký i hluboký, pevný či nepevný; který se často stává konformistickým
- ucelený či neucelený; důsledný i nedůsledný, rozporný či kompaktní (i kompaktní je vnitřně rozporný)
- odrážející, odmítající či absolutizující vztahy člověka s přírodou
- rozsáhlý i omezený, což souvisí s šíří a hloubkou poznatků i prožitků
- individualistický či kolektivistický, což nemusí korespondovat s introvertní nebo extrovertní povahou
- živelný, odrážející přímo životní podmínky své doby, či filozofický, formovaný pod vlivem určitých teorií
- optimistický či pesimistický, pokud jde o poznatelnost světa a smysl života

Každé takové označení však označuje pouze podstatu, nikoliv celý jev, který je vždy daleko širší, komplikovanější a rozpornější.

Žádné označení však nemůže být absolutní, je jen orientační, charakterizující celkové zaměření člověka; každý konkrétní světový názor je vždy různorodou směsicí, odrážející a ovlivňující život a osobnost jedince

Světový názor si nelze osvojit pouhým rozumem, naučením se čehokoliv. Není jen souhrnem výsledků vědění. Je vždy především výsledkem prožitků člověka, jeho zkušeností se světem, je součinem působení společnosti na jedince a vztahu jedince ke společnosti. Začíná se utvářet s uvědoměním si sebe sama v dětství, s uvědoměním si existence svých nejbližších a s vytvářením prvních hodnotových soudů. Dotváří se v celém životě a na život působí. Podle něj člověk reaguje na nové, závažné skutečnosti, o nichž nemá dostatečné informace, s nimiž nemá dostatečné zkušenosti. Zformováním světového názoru člověk vyspívá, stává se z dítěte osobností. Výchova člověka je především formováním jeho světového názoru. Čím je tento duchovní kořen jednotlivce blíže pravdě, čím je stabilnější, důslednější, širší a hlubší, tím lepším je jeho nositel člověkem.

Světónázorově vyhraněný člověk je stabilnější, vyrovnanější i odolnější při všech životních nárazech, je integrovanější osobností

A to jest nová doba ve vývoji smýšlení sociálního,
že totiž socialismus přestává být náboženský.
Toto nové stádium nám představuje marxismus,
a to jest jeho velká zásluha.
Tomáš Garrigue Masaryk

Náboženství

Jedním z nejstarších a nejrozšířenějších sociálních jevů je náboženství. Neprovázelo člověka odjakživa. Jeho první stopy lze nalézt až kdesi v době kamenné a od té doby provází člověka dodnes. Vzniká zákonitě - nepodařilo se prokázat existenci takové vyšší pospolitosti lidí, ve které by neexistovalo. Pokaždé se však zrodilo náboženství jiné, a každé se považovalo za jediné správné. Při styku s ostatními zpravidla vstupovalo do konfliktu, často velmi nemilosrdného. Jak pochopit tuto absurditu, kdy lidstvo vytvořilo statisíce různých bohů, jejichž jménem byly povražděny stamiliony lidí?

Náboženství zpravidla není příčinou bojů ve společnosti,
je jen prostředím, v němž tento boj probíhá,
bývá jen praporem, pod nímž je z materiálních důvodů veden

Náboženství

Náboženství není beztvaré, nepochopitelné, neexistuje mimo realitu; je to organizovaný společenský jev, který má své zákonitosti a nutné součásti:

- **víra** člověka v existenci nadpřirozených bytostí, dokonalejších než je člověk, a v existenci nadpřirozeného, dokonalejšího světa než je ten pozemský
- **ideje**, které tuto víru zdůvodňují, ospravedlňují a upevňují
- **instituce** s vlastním aparátem, které tyto ideje šíří, a prostřednictvím víry ovládají chování lidí
- **vztahy**, které se při tom všem vytvářejí

Uvědomíme-li si náboženství jako takovýto nedílný celek, je již srozumitelnější. Náboženství je soustavou vztahů mezi jednotlivci, skupinami, institucemi a přírodou, vytvořených vírou a idejemi, zprostředkovaných institucemi, někomu a něčemu sloužícími.

Náboženství jsou ideje, instituce, vztahy a tradice
člověkem vytvořené a člověka ovládající

Gnozeologické příčiny náboženství

Náboženství vzniká přibližně před 90 tisíci lety, kdy člověk dosáhl vývojem schopnosti abstraktního myšlení. Ne dříve. Bůh mu nebyl vrozen. Abstraktní myšlení, to je možnost své dosavadní zkušenosti, získané stykem s materiálním světem, přetvářet ve svém vědomí, vytvářet pojmy a kategorie v hmotném světě neexistující, materiální skutečnost správně či nesprávně zobecňující. V procesu myšlenkové abstrakce tak vzniká možnost vzdálení se od reálného světa, schopnost vytvářet něco, co v přírodě neexistuje; člověk byl postupně obdařen fantazií. Vědomí

prvobytného člověka ovládal primitivní naivní realismus a absolutní senzualismus. V důsledku toho člověk považoval za pravdivé všechny své pocity, dojmy, tedy i iluze, halucinace a sny. Náboženství vznikalo jako falešný odraz skutečnosti ve vědomí lidí, jako převrácený obraz reality. Je vedlejším produktem procesu myšlení. To je odpověď na otázku, proč náboženství mohlo vzniknout.

Příčiny náboženství nejsou nadpozemské, ale pozemské

Náboženství však není pouze náhodným omylem. Člověk je závislý na prostředí, v němž žije. K jeho základním potřebám patří poznat ono prostředí. S rozvojem myšlení si člověk počal svou závislost uvědomovat, a tím rostla i potřeba poznávat, vysvětlovat si nevysvětlitelné, pochopit nepochopitelné. Bez ohledu na stupeň dosažených znalostí vždy zůstával prostor pro nepoznané, ba dokonce s každým novým objevem se tento prostor rozšiřoval. Člověk však potřeboval vysvětlení, hledal je, a když je nenacházel, tak si prostě jednoduché, srozumitelné vysvětlení musel vytvořit sám. Taková živelná vysvětlení se stávala základem mythologie. Často věřil více svým představám než praxi. Byl nucen svou potřebu uspokojit a činil to tak, jak uměl. Náboženství je proto zákonitým produktem vývoje člověka; přejímá dosavadní iluze a vytváří nové.

Náboženství je nutným vedlejším výsledkem schopnosti abstrakce

Víra v bohy je tedy paradoxně produktem rozumu, nikoliv nerozumu. Miliony inteligentních, vzdělaných a racionálně uvažujících lidí na celém světě v bohy věří, protože je k tomu přivedly psychologické a sociální příčiny. Lékař bojující denně se smrtí, ocitající se v bezmocnosti poražen, potřebuje odejít z práce k rodině duševně vyrovnaný a klidný. Přesvědčení, že bůh to tak chtěl, mu k tomu pomáhá možná lépe než lhostejnost či cynismus. Vědec narážející na rozhraní známého a neznámého na problémy, se kterými si ani při vysokém vzdělání neví rady, snadno sklouzne k náboženskému vysvětlení, orientujícím jej v nepoznaném. Rozvinuté myšlení vytvořilo předpoklady pro vznik náboženství, ale samo o sobě není příčinou.

Rozum sám ke vzniku víry ani k jejímu odstranění nevede.

Psychologické příčiny náboženství

Základní možnost vzniku náboženství v oblasti psychiky si člověk přináší již ze své původní živočišné říše. Je to strach, obava před bouřkou, ohněm, před živelným působením dalších přírodních sil, před vším neznámým a tajemným. A neznámého, tajemného s rozvojem vědomí neubývá, spíše naopak. Člověk si na rozdíl do zvířete začíná uvědomovat protiklad mezi životem a smrtí; čím bohatší a plnější život žije, tím je onen strach ze smrti silnější. Člověk se jej musí zbavit, protože s ním nemůže žít, hledá záchranu a pomoc při všech životních krizích. Víra v nadpřirozeno mu ji může dát.

Člověk však nemá jenom strach. Získává i přirozenou potřebu něčemu věřit, na něco se spolehnout, mít jistotu a klid. Lidé jsou smrtelní i nespolehliví, příroda je vrtkavá a nic jiného člověk nemá. Potřebuje i naději. Proto si to vše vytváří i přejímá od ostatních. Pomáhá mu to přežít. Omyl představivosti je logikou nevyvratitelný jen proto, že ustrašený, životem vylekaný člověk pociťuje naléhavou potřebu věřit v jeho

útěšnou nepravdivost. Náboženství vzniká jako logický důsledek toho, že si je člověk schopen uvědomit svou bezmocnost vůči přírodním silám. Současně je však i produktem touhy člověka tuto bezmocnost překonat, aktivně proti ní působit, třeba prostředky nereálnými a vysněnými; je i aktivní, i když iluzorní praxí člověka. Významně působí emocionálně na rozvíjející se city člověka, a o je druhá odpověď na otázku, proč náboženství muselo v historii vždy a všude vznikat.

Psychologické příčiny působí dodnes i na lidi, jejichž znalosti jsou v příkrém rozporu s náboženskými dogmaty a umožňují existenci náboženství i v době, kdy už pro bohy není místo. I přírodovědcům vysvětluje víra nevysvětlitelné a s lehkostí řeší tíživé otázky, nad nimiž zůstává rozum stát.

Náboženství je i produktem strachu a touhy

Sociální příčiny náboženství

Na počátcích civilizace se prohlubovaly majetkové a sociální rozdíly mezi lidmi, společnost se rozpadala na velké protikladné skupiny se zcela odlišnými zájmy, z nichž jedna počala utlačovat druhou. Vznikaly třídy. Člověk, který se až dosud obával pouze nepřemožitelného působení přírodních sil, se začal obávat i stejně nepřemožitelných sil společenských, které jej tížily často děsivěji.

Patřil k nim i strach z války, která dostala nový charakter. Až dosud člověk bojoval za svůj rod či kmen, o svůj prostor, půdu a stáda, tedy za své přežití. Měl za co bojovat, byla to jeho válka. Nyní byl nucen bojovat za zájmy někoho jiného, cizího; za cíle které ani neznal. Válka mu byla odcizena. Nevyzval se v tom.

Náboženství je seberozdvojením člověka, odcizením se svému vlastnímu životu

Odcizována mu byla i jeho práce a výtěžek z ní. Původně přirozená kooperace, která jej spojovala s rodem byla nahrazena kooperací vnucenou, a z jeho přirozených vztahů jej vytrhovala. Člověk byl sociálně dezorientován. A náboženství mu nabízelo řešení všude tam, kde si nebyl schopen udělat rozumný úsudek. Jedinci usnadňovalo snášet sociální útlak a nahrazovalo jeho spojení se společností. A to je třetí odpověď na otázku, proč mohlo a muselo vzniknout.

Náboženství je na jedné straně útěchou či neúčinným protestem
proti novým poměrům, na druhé straně se stává nástrojem ospravedlnění
a upevnění nových společenských vztahů

Stát podporuje církev a církev podporuje stát. slouží mu zdarma jako duchovní policie.
T.G.Masaryk

Sociální funkce náboženství

V prvotní pospolitosti lidí se náboženství v mnohém prolínalo s morálkou. Přirození vůdci postupem času začali náboženství ovlivňovat a využívat jako jeden z nástrojů svého vedení. Náboženství již v pravěku integrovalo společnost. Později, s počínající

dělbou práce, se i řízení věcí náboženských počalo oddělovat jako samostatná činnost a náboženství se postupně institucionalizovalo. Často tu musely vedle sebe existovat dvě autority - přirozená a náboženská, které spolu na jedné straně vedly zápas o moc, a na druhé straně byly nuceny spolupracovat. V dobách silných společenských rozporů se pnutí společnosti do náboženství přenášelo, bylo do něho i uměle vnášeno; náboženství se pak rozdvjovalo a stálo proti sobě tak jako společnost.

Náboženství sloužilo k integraci společnosti, i když ji často dezintegrovalo

Po definitivním rozpadu společnosti na třídy vždy noví vůdcové rychle pochopili význam božstev při manipulaci s lidmi a udržování moci. Náboženské ideje a instituce počaly sloužit k ovládnání ohromných skupin lidí prostřednictvím jejich víry. Náboženství bylo a dodnes je běžně využíváno, podporováno a šířeno vládnoucími třídami jako důležitý mocenský faktor. Potlačeným dává iluzi určité rovnosti se stejně věřícími elitami, zatímco elity jej využívají k zdůraznění svého majoritního postavení. Posvěcuje dané sociální vztahy, ospravedlňuje zavedené společenské pořádky a přispívá k jejich upevnění. Revolta proti nim vždy nutně byla i vzpourou proti vládnoucímu náboženství. Proto je náboženství podporováno panujícími třídami. Vedení pudem sebezáchovy jim církevní organizace a jejich představitelé pomáhají šířit sociální demagogii a iluze. Náboženství je tak sociálně přitažlivé, a proto existuje dodnes. Ovládá myšlení lidí, udržuje sociální smír a zakrývá mnohé zdánlivě náboženské konflikty, které jsou ve skutečnosti konflikty sociálně-ekonomickými. Současně při tom vždy otevřeně či skrytě usiluje i o vlastní moc. Svým autoritářským dogmatismem vede ve vypjatých situacích masy lidí k fanatismu, který je snadno zneužitelný k jakýmkoliv cílům.

Náboženství je nástrojem ovládnání lidí; rozšiřuje se a mění spolu s politickou mocí

Člověk nikdy nežil sám, uměl a stále umí žít pouze ve společnosti. A měl-li v ní žít, byl nucen se s ní ztotožnit, musela to být jeho společnost. Chtě-nechtě se jí podřizoval, dodržoval její zvyky, tradice i způsob chování. Jestliže už náboženství vzniklo, tak jej přejímali doopravdy či formálně, celé nebo zčásti, dobrovolně i povinně běžně všichni. I ti, kteří nevěřili. Člověk musí být se svou společností do značné míry konformní. Náboženství působilo na život lidí od narození, provázelo je stále a nebylo z něho úniku. Zvláště když bylo šířeno mečem a ohněm, jeho neuznávání člověka ze společnosti vyřazovalo či jej činilo méněcenným, když rozejít se s vírou znamenalo rozejít se se svým okolím.

Náboženství se stalo i společenskou konvencí, kterou není lehké opustit

Nespornou skutečností je, že centralizované náboženské systémy tím, že se staly součástí kultury a ovlivňovaly morálku, pomohly v určité míře rozšířit a ustálit některé předchozí lidské zkušenosti týkající se potravy, hygieny, sociálních vztahů, rozmnožování apod. Přebíraly je z tradic, od rodových vůdců, tehdejších myslitelů či tzv. proroků; vytvořily si na jejich výklad monopol a kodifikovaly je. Tím je však značně zakonzervovaly a bránily rozšíření zkušeností nových.

Čím pevněji je náboženství institucionalizováno,
tím konzervativnější je jeho společenská role

Bůh a jeho předchůdci

Počátky božstev je třeba hledat v dobách, kdy si člověk počal uvědomovat svou odlišnost od ostatní přírody. To, čemu rozuměl a co využíval, si vykládal jednoduše, materialisticky. Mnohé věci a přírodní jevy se mu však zdály tajemné, nechápal je, a tak tak si je snažil vysvětlit tím, že jim přisuzoval své, lidské vlastnosti. Obdařil je především vědomím. Pak už se zdály pochopitelnější - dobré nebo zlé, přátelské či nepřátelské, ale srozumitelné. Tento antropomorfismus se stal základem božstev.

Bozi vznikali a dodnes vznikají jako idea v lidském vědomí. Jsou falešným odrazem reality, existují jako všudypřítomný ochránce, utěšitel, strašidlo, rádce i četník. Jsou produktem lidské fantazie. Prapůvodní formy náboženství, jako např. animismus a totemismus byly postupně střídány dalšími, složitějšími, odpovídajícími vývoji lidstva.

Člověk si své bohy vytvářel, střídal a předělával podle měnící se potřeby k obrazu svému. Jeho božstva vždy reagovala na změnu přírodních i sociálních podmínek, v nichž žil. Vycházela z jeho reálných problémů, řešila to, co on sám neuměl a chtěl. Bozi, jako produkt lidského myšlení se vyvíjeli spolu s lidmi. Náboženské představy a tradice na jedné straně čerpaly z těch předchozích, na druhé straně si vždy jejich změnu vnucovala proměna společnosti.

Lidstvo si takto postupně vytvářelo:

- **přírodní náboženství**, v nichž člověk přímo zbožšťoval živé organismy, věci a jevy tím, že jim připisoval lidské vlastnosti, odpovídá přibližně období nazývanému jako "divoštství"
- **polyteismus**, kterým své bohy člověk personifikoval, vytvářel z nich nadpřirozené osoby s nadlidskými vlastnostmi, přičemž vzorem k tomu mu byli první rodící se majetnější vládcí v rozkládající se prvotní pospolitosti, což je zhruba shodné s dobou "barbarství". Každý polyteismus však obsahoval stopy předchozích náboženství.
- **monoteismus**, vznikající postupně v civilizaci, kdy byla božstva po vzoru pozemské moci centralizována a spolu s velkými říši se vytváří i velká náboženství (jako např. judaismus, křesťanství a islám). Ta se však při rozpadu těchto velkých říší opět štěpí na nejrůznější konfese, denominace, církve a sekty. Monoteismus vždy obsahuje stopy předchozích polyteistických a dokonce přírodních náboženství.

Protože božstva měla své sídlo ne na nebesích, ale ve společenském vědomí, měnila se spolu s ním. Někdy rychleji, většinou však pomaleji než reálný život a podmínky, které je stvořily. Božstva jsou konzervativní. Ale přesto se prolínala a komplikovala tak, jak se komplikovaly vztahy mezi jejich stvořiteli - lidmi.

Jakmile člověk své bohy vytvořil a uvěřil jim, stala se jeho víra materiální silou, protože podle ní žily, jednaly, rozmnožovaly se, pracovaly a bojovaly velké skupiny lidí

Náboženství však nikdy neovládalo veškeré jednání a myšlení člověka. Vždy jen koexistovalo s jeho reálnou živelně materialistickou praxí a vědomím. Rozdvojovalo vědomí a chování lidí, kteří se navzdory iracionálním bohům chovali při běžných činnostech, práci a poznávání převážně racionálně - a k náboženství se upínali tam, kde to bylo povinné, nebo kde si nevěděli rady.

Žádné náboženství nikdy stejnou měrou neovládalo celou populaci. Vždy ve společnosti existoval ateismus, většinou však skrytý, nemilosrdně pronásledovaný, opovrhovaný a mocnými znevažovaný. Vždy vedl k samostatnému myšlení i neposlušnosti, zatímco náboženství vedoucí ke strachu a poslušnosti, bylo nástrojem vládnutí. Mnohý vládce si proto vytvořil náboženství své vlastní.

Náboženství vznikala a zanikala spolu s okolnostmi, které je vytvořily. Často však tyto okolnosti dlouho přežívala a přizpůsobovala se podmínkám novým. Vždy měla nejprve místní charakter, a teprve poté byla přenášela lidmi do vzdálenějších oblastí, či ještě častěji byla násilím vnucována do podmínek, ve kterých nevznikla, kterým neodpovídala, a potom pomáhala ničit předchozí kulturu i tradice, většinou k neprospěchu tamních obyvatel.

Náboženstvím byly zdůvodňovány, ospravedlňovány a zaštiťovány mnohé zločiny, sociální konflikty, třídní boje i války mezi různými panovníky a vládci. Nikdy v nich nešlo primárně o víru, vždy šlo především o ekonomické zájmy mocných; před tisíci lety i dnes.

Náboženství bylo využíváno ke konzervování a upevňování existujících společenských vztahů, zejména sociální nerovnosti, posvěcovalo je a zdůvodňovalo jejich přirozenost i platnost. Odpor proti světským silám se proto často musel odehrát nejprve na půdě náboženství, které bylo občas jedinou možnou formou opozice.

**Víra v bohy člověku nic nového nepřinášela;
náboženství, jako organizovaná síla však byla mnohdy jedinou platformou,
kterou mohly nové myšlenky tu a tam využít**

Každé náboženství se vždy dostávalo do sporu s rozvíjejícím se poznáním. Mnozí myslitelé, kteří nebyli schopni či ochotni odpoutat se od náboženských představ, nebo tak ve své době ani nemohli učinit, hledali nesměle cesty, jak se tomuto konfliktu vyhnout. A tak vznikaly a dodnes vznikají nejrůznější pokusy smířit náboženství a vědu, jako např. dualismus, deismus, panteismus nebo středověký nominalismus. Ve své podstatě to vždy byl opatrně materialistický přístup k náboženství.

Ti, kteří se nechtěli podříditi oficiálnímu náboženství, to nikdy neměli lehké. Řada myslitelů raději nezveřejňovala své poznatky, nebo je obalovala víře přijatelným balastem, aby se nedostaly do konfliktu s náboženstvím. Ve jménu víry byly umlčeny, vyhnány do emigrace, uvězněny i popraveny tisíce myslitelů. Byly zakázány a spáleny hory knih jen proto, že jejich myšlenky ohrožovaly víru v božstva a tím

i zájmy vládnoucích tříd.; Církevní instituce často zbrzdily lidské poznání o stovky, někdy i tisíce let.

Panuje názor, že zrod náboženství měl přesto pro lidstvo pozitivní význam, že činilo a činí člověka lepším. Pokroku však člověk dosahoval ne proto, že objevil náboženství, ale navzdory tomu. Ve svém rozvoji nebyl podněcován náboženskými představami, nýbrž potřebami života a praxe. Vyskytují se domněnky, že náboženství sehrálo pozitivní roli v tom, že zkontrolovalo "zoologický individualismus" člověka v prvotně pospolné společnosti. Ve skutečnosti jej však zkontroloval prvobytný houf, bez něhož člověk nemohl žít. Náboženství bývá obhajováno, protože prý bojovalo proti pověrám. Ve skutečnosti ale vždy současně vytvářelo a upevňovalo jiné.

Náboženství lidem nesloužilo, vždy jen někomu přisluhovalo

Náboženství je neoddelitelnou součástí historie lidstva. Pomáhalo člověku žít, ale vždy mu bránilo v pravdivém poznání. Utěšovalo jej, ale vždy ho odvádělo od reálných řešení problémů. Usnadňovalo jeho soužití se společností, ale vždy bylo proti němu zneužito.

Náboženství je historicky podmíněným produktem pasivní závislosti člověka na přírodních a společenských silách, přičemž tuto pasivní závislost prohlubuje a upevňuje

Každé náboženství mělo vždy tendenci ovládnout veškeré myšlení a jednání člověka a často se mu to daří. V takovém případě se stává chorobným stavem jedince - zcela jej mění. Je-li člověk chorobně žárlivý, pak je pro něho důkazem nevěry cokoliv. Je-li člověk chorobně zbožný, pak se pro něj stejně nesmyslně stává cokoliv důkazem boží existence.

Vědění nebo vzdělání samy o sobě s náboženstvím nesouvisí. Vytěšňují sice na jedné straně prostor pro bohy, ale zároveň otevírají prostory nové, dosud neprobádané, běžnému chápání nedostupné, v nichž se bozi opět stávají nevyvratitelnými.

Víra v bohy je pouhým rozumem nevyvratitelná

Náboženství je ve společnosti pevně zakotveno. Stabilizuje totiž společenské poměry, které jej zrodily, a při tom je dokáže přežít, přizpůsobit se poměrům novým a sžít se s nimi - i bojovat proti nim. Pomáhá integrovat společnost, ve které vzniklo, avšak štěpí-li se tato společnost, štěpí se zpravidla s ní. Vyrůstá v sociálně rozvrstvené společnosti, ale dokáže se rozvrstvovat spolu s ní. Vyrůstá v určitých ekonomických vztazích, těmto vztahům se přizpůsobuje a využívá je, ale na druhé straně je pro jejich uhájení či změnu používáno jako zbraň. Bývá hluboce uloženo ve společenském vědomí, a proto je neuchopitelné, nevyvratitelné. Protože je součástí tradic, je relativně stálé. Čím větší silou se proti němu bojuje, tím více spojuje své nositele k obraně víry. Všechny tyto důvody společně způsobují, že jakkoliv jsou proměnlivé jeho jednotlivé podoby,

náboženství je nezničitelné!

Vztah komunistů k náboženství byl už dávno definován klasiky marxismu. Nebojují proti věřícím, bojují proti zneužívání náboženství v politice církvemi. Nebrání člověku ve víře, brání jakémukoliv vnučování víry. Nebrání církvím vlastnit majetek sloužící k náboženským obřadům, odmítají jim však přiznat takový majetek, který by sloužil k vykořisťování člověka člověkem. Pravda, mnozí to nepochopili.

Přestože ve vyspělém světě již dlouhou dobu probíhají procesy sekularizace, náboženství nelze odstranit. Ale lze pomalu, trpělivě a do nekonečna odstraňovat podmínky, z nichž vyrůstá, a které jej obnovují; lze bránit všem, kteří jej mocensky zneužívají. Je možné oslabovat jeho negativní vliv na život člověka, ale nelze jej jednotlivci brát. Je mu však nutné brát jeho nevědomost, pocity bezmocnosti a strachu, které náboženství každodenně plodí. Marnou víru v nadpřirozené bytosti je možné pomalu a po generace, vždy jen v určité míře, nahrazovat odůvodněnou důvěrou jednotlivce v rozum a sílu společnosti i v lepší budoucnost lidstva ne kdesi na nebesích, ale na této zemi.

A to patří k cílům komunismu

Politika

Prvotně pospolná společnost, i když již vytvářela určitou vnitřní strukturu, byla založena na vzájemné rovnosti lidí, která vyplývala z jejich společného vlastnictví nejdůležitějších zdrojů obživy - prvních výrobních prostředků. Společnost byla udržována pohromadě pudem sebezáchovy, přírodní závislostí jednotlivce na skupině, tradicemi a zvyky i přirozenou autoritou některých jednotlivců. Nepotřebovala žádnou zvláštní činnost, sílu či instituci k udržení vzájemné soudržnosti. Ten, kdo stál v čele skupiny neměl žádnou moc, měl jen přirozenou autoritu.

To vše se významně změnilo v období rozpadu prvotní pospolitosti, který byl důsledkem schopnosti člověka vyrábět nadprodukt. Tento nadprodukt se již nerozděloval podle potřeb, jako předchozí výsledky práce, protože jej bezprostředně k životu nepotřeboval nikdo. Byl navíc, bylo jej možno odejmout tomu, kdo jej vytvářel, zcizit, rozdělit jej jinak a koncentrovat. Ekonomickou činností vzniklo bohatství, které dosud lidé neznali. Lidé, kteří dosud znali jen společné vlastnictví nejdůležitějších prostředků k životu a osobní vlastnictví předmětů osobní potřeby, vytvořili soukromé vlastnictví toho, co bylo hlavní potřebou k tvorbě nadproduktu, tedy výrobních prostředků. Ekonomika změnila společnost.

Politické uspořádání společnosti vzniká z ekonomických vztahů a mění se spolu s nimi

Výsady, které v omezené míře někomu poskytovala prvotní společnost z přirozených důvodů, jako např. stáří, největší zkušenost, nejúspěšnější lovec a pod., mohly být nyní výrazně větší. Nezískávaly se již podle přirozených odlišností, ale podle majetku. Fyzická práce, která byla doposud povinností všech, se stala povinností jen některých. Vytváření hodnot, které bylo až do té doby zájmem všech, se nyní stalo zájmem některých. Dosavadní biologická nerovnost byla doplněna vznikající nerovností sociální. Lidé, společně utlačovaní zatím jen vnějším prostředím, se nyní počali utlačovat uvnitř společnosti - mezi sebou. Násilí, které až dosud každá skupina používala pouze navenek a pouze k uhájení své holé existence, začalo být uplatňováno uvnitř skupiny k obraně výsadního postavení jedněch a k udržení poslušnosti druhých. Vznikla politika a její nejdůležitější produkt - stát. Jejich základním úkolem bylo, a dosud je, silou zajistit existující vlastnické vztahy.

Politické uspořádání chrání vlastnické vztahy a vytváří předpoklady pro rozvoj výrobních sil

Politika

Politika je součástí společenské praxe člověka. Vznikala jako příčina i důsledek formujících se tříd, existence státu a oddělení fyzické práce od duševní. Předpokladem jejího zrodu tedy byla výroba nadproduktu ve společnosti. Je to historický jev, vyvíjející se v souladu s rozvojem materiální činnosti lidí. Vznik, obsah

i formy politiky jsou materiálně podmíněny. Utvářejí se podle velikosti vyráběného nadproduktu i podle velikosti výrobních prostředků k jeho výrobě nutných. Politika se jim přizpůsobuje tak, aby co nejefektivněji mohla vytvářet podmínky a pravidla odnímání, rozdělování a soustřeďování vytvářeného nadproduktu.

Politika je činnost velkých skupin, bojujících ve společnosti o metody, formy a podmínky rozdělování vytvářeného nadproduktu

Politika, to jsou ideje tříd a vztahy mezi třídami. Je činností, která vytvořila instituce ovládající a spravující společnost, především stát, ovlivňuje je, určuje jejich základní chování a stanovuje, které z existujících tříd budou sloužit. Je to zejména boj o vládu nad státem a o udržení této vlády. Není to správa státu, ale boj o vládu nad správou státu. Je to boj o moc, který má vždy nejprve ekonomický obsah.

Politika je činnost, směřující k řízení státu a umění řídit stát

Protože stát je nástrojem vládnutí určité třídy, souvisí politika úzce s existencí, činností a se zájmy tříd. Politika je takový druh práce, kdy člověk působí na velké skupiny lidí a snaží se přizpůsobit jejich organizaci, chování a vědomí v souladu se zájmy určité třídy. Bez pochopení vztahu politiky k existujícím třídám je politika jevem iracionálním a nevysvětlitelným. Politika je službou některé z tříd. Jen třída je schopna vytvořit stát, jen třída je schopna uchopit a udržet v něm moc. To nemohou udělat malé skupiny lidí s roztržštěnými zájmy, to mohou udělat pouze lidé, spojení zájmy prolínajícími celou společností, reprezentující zájmy takových významných skupin, jakými jsou jediné třídy. Politika je bojem zájmů.

Politika je vědomým společenským pohybem tříd, je prosazováním, obhajováním a zdůvodňováním zájmů určité třídy

Existence politiky je vyvolávána rozpory tříd, základních velkých skupin lidí, bez kterých společnost v daném uspořádání nemůže existovat. Takových tříd, které jsou dostatečně silné k tomu, aby své rozpory s ostatními řešily tím, že jedna z nich reálně uchopí moc. Politik nebo skupiny politiků mohou, a často jsou okolnostmi nuceni, přihlížet i k zájmům ostatních tříd. Politika je pak hledáním takového kompromisu mezi zájmy tříd, který neohrožuje zájem třídy vlastní.

Politika je řešením existujících rozporů tříd

Politik nemusí být příslušníkem třídy, jejíž zájmy reprezentuje, stejně tak jako voják nemusí být příslušníkem třídy, za jejíž zájmy bojuje. Politika je postupně s vývojem společnosti stále více prací za mzdu, přičemž jediným kritériem pro její vykonávání je ochota a schopnost ji vykonávat. Politik musí být se svou třídou ekonomicky spjat a je lhostejné, zda to má podobu stejného vztahu k výrobním prostředkům, stejných životních podmínek, podobného sociálního postavení nebo podobu mzdy či úplatku. Politika je činností převážně duševní, a proto musí být politik se svou třídou spojen také myšlením, má-li být nositelem jejích idejí. Ať začne v politice působit z jakýchkoliv důvodů, neslouží veřejnosti, jak by se mohlo zdát, a jak je běžně předstíráno. Jeho zájmy jsou automaticky spjaty se zájmy těch, kterým je nucen sloužit, kteří jej do politiky prosadili a udržují v ní. Ona třída se stává jeho třídou; jinak

je z politiky nemilosrdně odstraněn. Politika je činností společenskou, týmovou, i když je vykonávána i prostřednictvím jednotlivců.

Politika sjednocuje třídy dosud rozpolcené konkurenčními rozpory k prosazení společných zájmů

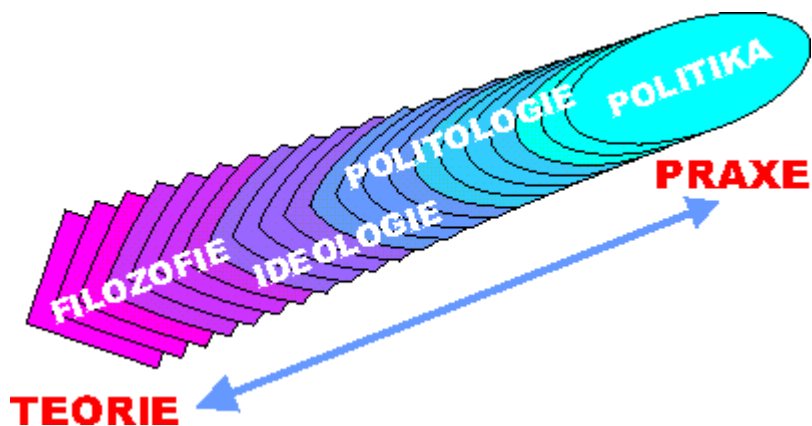
Politická činnost skupin i jednotlivců, kteří je reprezentují, má vždy ekonomický základ. Ve své podstatě vždy směřuje k ovlivnění způsobu, jakým budou ve společnosti rozdělovány a přerozdělovány vytvořené hmotné hodnoty, respektive nadhodnota vznikající při jejich produkci. Politika, je odrazem ekonomiky ve společenských vztazích, vychází z jejího lůna a zpětně ji ovlivňuje. Je to aktivní spokojenost či nespokojenost s existujícími společenskými vztahy. Pasivní nespokojenost s politickými poměry bývá vydávána za apolitičnost.

Politika je boj o způsob rozdělování hmotných statků

Politik může být dobrý či špatný, úspěšný či neúspěšný. Často je nucen předstírat, že slouží zájmům všech, nebo alespoň zájmům někoho jiného. To je součástí jeho taktiky. Jakmile však tuto taktiku začne považovat za strategii, je odmrštěn třídou, jejíž zájmy reprezentovat má. Jestliže těžiště jeho činnosti spočívá v manévrování, udržujícím jej u moci a nesloužící třídě, stává se nepoužitelným, bezzásadovým oportunistou. Jakmile jeho kompromisy jdou za hranice zájmů jeho třídy, nebo jakmile vědomě začne prosazovat pod rouškou politiky zájmy užších skupin či dokonce zájmy své vlastní, přestává být jeho činnost politikou a stává se politikařením. Tak jako každá lidská činnost je i politika poznamenána vlastnostmi, zájmy a chybami těch, kteří ji vykonávají, neboť zájmy tříd, skupin i jednotlivců nestojí samy o sobě a mimo sebe. Proto je politika zpravidla vždy doprovázena politikařením, které tvoří její druhou stránku a je s ní v dialektické jednotě. Jde jen o to, aby nepřevažovalo.

Politika je službou některé třídě, politikaření je podváděním této třídy

Politika je praktickou činností tříd, která má své teoretické základy nejobecněji vyjádřeny v určité filozofii. Jejich konkrétnější podoba je formulována ideologií a nejpraktičtějšími stránkami se zabývá politologie.

**Politika je filozofií,
transformovanou konkrétními podmínkami a zájmy tříd v jejich aktivní činnost**

Politika je činností historicky vzniklou. Nebyla zde odedávna, objevila se až v počátcích civilizace, kdy pro ni vznikly podmínky v podobě třídního rozdělení společnosti. Jakmile toto třídní rozdělení definitivně zanikne, přestane mít politika jako činnost člověka smysl. Správa věcí veřejných ztratí svůj třídně potlačovatelský obsah, a činnost lidí bude dále plánována, řízena a spravována bez své dnešní politické podstaty. Ale odmítat politiku, zrušit či zakázat ji dříve, než se k tomu podmínky vytvoří není možné, i když o to anarchismus usiluje.

**Podstatou politiky je vždy prosazování či potlačování rovnosti lidí,
ať je to skrýváno jakkoli**

Politický systém

Politiku nikdo nemůže uskutečňovat sám a přímo. K tomu si vládnoucí třída vytváří nejenom stát, ale také další systém. Vzniká soustava norem, které upravují politické vztahy ve společnosti, a institucí, jejichž prostřednictvím se tyto vztahy realizují. Tento systém je historicky podmíněn, mění se a reaguje na nové skutečnosti, ve společnosti vznikající. Jeho součástí bývají útvary státní, správní, ale i zdánlivě nepolitické, přesto politice sloužící, jako např. náboženské, kulturní, zájmové a jiné instituce, národní i nadnárodní. Politický systém je systémem moci; je ovlivněn tradicemi i kulturou prostředí, ale vždy je určován především zájmy té třídy, která vládne a vytváří si jej.

**Politický systém je momentální konfigurací institucí a norem,
realizujících a regulujících politické vztahy v zájmu vládnoucí třídy**

Politické strany

V průběhu vývoje si panující třídy vytvářely postupně nejrůznější nástroje, jimiž si vládu probíjávaly a udržovaly. Byli to zprvu ozbrojení členové rodiny či rodu, později osobní gardy, otroci - strážci s určitými výsadami, žoldnéři, feudálova družina a její ozbrojení poddaní, zvláštní úředníci i celé úřady, ministři a vlády, policisté, domobrany, milice, legie složené z cizinců, pravidelné vojsko a mnoho jiných.

V epoše vzniku buržoazie a jejího boje o moc, při vzniku občanské společnosti se začíná formovat nový nástroj politického boje tříd - politické strany. Buržoazie jako nový subjekt politiky si tento nástroj boje proti feudální a církevní moci vytvářela pro sebe. Avšak jakmile existoval, počaly si jej vytvářet i jiné třídy. Buržoazie, potřebující spojence i v ostatních nevládnoucích třídách je byla nucena tolerovat, dokonce i využívat. Tak se postupně vyvinul nový prvek politického systému společnosti, kterým politické strany jsou dodnes.

Ačkoliv politické strany vždy hájí především zájmy určité třídy, kvůli čemuž vznikly, jsou logikou politického boje o hlasy voličů nuceny zakrývat svou třídní podstatu a předstírat, že hájí zájmy daleko širšího okruhu lidí. Zaštiťují se různými všeobjímajícími hesly a předkládají široké programy, v nichž jsou zájmy vlastní třídy

ukryty, ale vždy plněny, zatímco programová hesla sloužící jako vůně na mucholapce zůstávají pro získání moci nenaplněna.

K zakrytí třídního charakteru politických stran jsou vymyšlena nepřesná, matoucí označení, která jen málo vypovídají o jejich podstatě, a která mohou být používána jako samochvála stejně tak dobře jako nadávka:

- **konzervativní** - snažící se uchovat nějaký existující nebo obnovit minulý stav či tradice. Toto pojmenování je relativní, nepřesné a spíše naznačuje snahu zabránit pokroku. Za konzervativní se vydávají strany spíše náboženského charakteru, zahleděné do minulosti, z opačného pólu tak bývají označovány strany bránící jakékoliv změně.
- **liberální** - ohánějící se svobodou jednotlivce, odmítající větší autoritu státu, což bývá charakteristické spíše pro maloburžoasii
- **občanské** - což má symbolizovat "zahrnující všechny" a ve skutečnosti vždy skrývá skutečnost, že pod pojmem "občan" byl vždy myšlen vlastník a občanem byl vždy do té míry, kolik vlastnil
- **demokratické** - předstírají že usilují o vládu lidu, ve skutečnosti však vždy zabezpečující skutečnou vládu majetku, tudíž usilující pouze o moc poloviční, neúplnou
- **totalitární** - což je chápáno jako opak "demokratické", ve skutečnosti vždy zakrývající skutečnost, že bezmoc tradičního buržoasně demokratického systému musí být nahrazena v případě ohrožení existence tohoto systému "úplnou vládou", tedy otevřenou diktaturou vládnoucí třídy samé nebo jejího protivníka.
- **extremistické** - což je v politice nejnovější propagandistické, nedefinovatelné a tudíž iracionální označení všeho, s čímž uživatel tohoto pojmu nesouhlasí. Vyjadřuje to pouze emocionální vztah k jevu, nikoliv jeho podstatu, což je charakteristické pro každou nadávku. Bývá používán k odsouzení snah o jakoukoliv podstatnější změnu.
- **nacionální** - zdůrazňující národní zájmy, zdůrazňující nacionalismus či šovinismus

Skutečným kriteriem pro určení charakteru stran či hnutí je vždy jejich vztah k rovnosti:

- **ultrapravivé**, otevřeně prosazující nerovnost některých skupin lidí, bez ohledu na které vrstvy se obracejí vždy slouží jako záloha velkých vlastníků pro případ selhání tradičního liberalismu, v případě levicové revoluční hrozby dostávají podporu a slouží k potlačení levice
- **pravivé**, prosazující formálně právní rovnost před zákonem a chránící skutečnou nerovnost ekonomickou, spatřující roli státu především v ochraně soukromovlastnických vztahů a základních podmínek, za nichž se tyto vztahy reprodukuje
- **středové**, centristické, ve snaze získat voliče a sympatizanty formálně hledající měnící se kompromisy mezi pravíci a levíci, vždy nakonec souhlasící s ekonomickou nerovností lidí, a v konečných důsledcích vždy skrytě pravivé; opravující systém při zachování podstaty, spíše maloburžoasní a tudíž velmi kolísavé, nestálé a nespolehlivé, přičemž jejich střed je vždy jen pomyslný, široký a relativní

- **levicové**, prosazující třídní rovnost lidí a snažící se odstranit vykořisťování člověka člověkem, hledající u státu ochranu širokých mas proti vlastníkům výrobních prostředků či usilující o změnu vlastnických poměrů
- **ultralevicové**, absolutizující požadavek rovnosti nad rámec odstranění třídních rozdílů a snažící se odstranit rozdíly vůbec; často jsou tolerovány či skrytě podporovány jako nástroj dehonestace skutečné levice

Politické strany tvoří jen příslušníci určitých tříd. Ti jsou pouze jejich určujícím základem. Vedle nich tu působí vědomí či podvědomí příznivci, lidé spjatí majetkově, ideově, příbuzensky často jen částečně, běžně i omylem, často jen z přirozené lidské potřeby sdružovat se, být příslušníkem určitého širšího společenství. U stran zaštiťujících se náboženstvím jsou důvody formální i neformální příslušnosti ke straně ve společné víře, u stran nacionalistických hraje roli příslušnost k určitému národu. Ve vládnoucích stranách či v těch, které by mohly v nejbližší době vládnout má velký význam přirozená snaha prosadit se a běžně i prachsprostý kariérismus.

**Politická strana je nástrojem určité třídy,
ať už ji vytváří a reprezentuje kdokoliv**

Přesto je vždy strana nástrojem určité politické třídy, i když to většinou příliš nezdůrazňuje, neboť to by omezovalo její členskou základnu a okruh příznivců. Pouze sektářství usiluje o malou stranu tvořenou pouze pravověrnými. V tomto historicky novém politickém systému je zapotřebí hlasů ve volbách, ber kde ber. Každá významnější třída má svou stranu, většinou pouze jednu. A vždy se snaží, aby jich její soupeři měli více, aby bojovali mezi sebou, štěpili své síly i hlasy voličů. Je to hra i boj, čestný i nečestný, ve všem všudy lidský. Ať je na jeho povrchu cokoliv, v hlubinách je vždy ukryt ekonomický zájem určité třídy, který je prvotní, určující, a bez jehož pochopení se každá politická strana jeví jako zcela iracionální a zbytečný útvar.

Politická strana vždy reprezentuje konkrétní ekonomické zájmy

**Stát je organizovaným násilím vládnoucí třídy.
Bedřich Engels**

Stát

Stát je produktem třídní společnosti. Vzniká současně se třídami, je jejich existencí podmíněn a vynucen. Je jevem historickým, tedy má svůj historicky podmíněný počátek a historicky podmíněný konec. Není něčím člověku vrozeným, nebo vzniklým z vůle boží, je výtvozem lidí, přesněji řečeno jejich velkými skupinami - třídami. Důvodem jeho vzniku i současného trvání je potřeba násilím ochránit existující uspořádání společnosti, existující způsob výroby a rozdělování nadproduktu, rozdělení společnosti na třídy a výsady z něho vyplývající. Stát je produktem základních rozporů třídní společnosti, je nástrojem řešení těchto rozporů. Je jedním z důsledků ekonomické činnosti lidí, která tyto rozpory vyvolala. Stát vznikl z vůle vládnoucí třídy proto, aby jí natrvalo zabezpečil stávající stav. Je iluzí domnívat se, že stát slouží všem, nebo že hájí jakési vyšší zájmy. Stát na jedné straně udržuje poměry,

umožňující nadvládu jedné třídy, na druhé straně krotí konflikt mezi třídou vládoucí a potlačovanou.

Stát je nástrojem vládoucí třídy

Vnitřní funkce státu

- **potlačovatelská**, eliminující projevy odporu proti stávajícímu stavu, pokusy změnit existující způsob rozdělování nadproduktu, panující formy vlastnictví a vykořisťování. Tato funkce je uplatňována především proti potlačené třídě, ale nejenom proti ní. Je to rozhodující funkce státu, kvůli ní vznikl a bude existovat jenom potud, pokud bude společnost rozdělena na třídy. Ostatní funkce již nebude muset vykonávat stát, ale samosprávné organizace společnosti.
- **hospodářská**, vytvářející podmínky pro takový hospodářský rozvoj, který vyhovuje vládoucí třídě jako celku nebo alespoň nejvyšší špičce této třídy. Zajišťuje přerozdělování vytvořeného nadproduktu ve prospěch vládoucí třídy.
- **kulturní**, vytvářející podmínky pro takový rozvoj vzdělanosti a kultury, který odpovídá potřebám vládoucí třídy. Je to takové ovládnutí vědomí společnosti, které ji především snadněji umožňuje reprodukci dostatečně kvalifikované a pokojné pracovní síly, vytvářející nadprodukt.
- **pořádková a správní**, zajišťující veřejný pořádek v souladu se zájmy vládoucí třídy, tedy i proti individuálním a skupinovým zájmům jednotlivých příslušníků této třídy, ohrožujícím zájmy vládoucí třídy jako celku.

Obsahem státu jako formy je diktatura třídy ovládající ekonomiku

Vnější funkce státu

- **územní**, tedy obrana vlastního území proti zájmům vládnoucích tříd jiných států a také mocenské prosazení zájmů vládnoucí třídy na jiných územích.
- **hospodářská**, prosazování obchodních zájmů vládnoucí třídy navenek.
- **politická**, vytváření jednoty, spojenectví se státy majícími obdobné, neprotikladné zájmy.
- **ideová**, rozšiřování vlastních idejí, kultury, jazyka a popularity v jiných státech v zájmu lepšího prosazování svých zájmů na jiných územích.

Vnitřní funkce státu jsou vždy prvotní

Znaky státu

Aby jakýkoliv útvar mohl být považován za stát, musí vždy mít základní charakteristické znaky, které jej odlišují od jiných forem organizace lidí.

- **státní moc**, tedy systém mocenských orgánů a sil, schopných plně působit v zájmu vládnoucí třídy uvnitř a alespoň v míře nezbytné obrany navenek
- **územní organizace**, tedy zánik rozdělování lidí podle pokrevní příbuznosti a určování jejich příslušnosti podle území, tedy vytvoření hranic, oddělujících území od států jiných

- **svrchovanost**, tj. alespoň formálně neomezenou vnitřní moc vnějšími silami
- **ekonomickou soběstačnost**, daně a poplatky, tedy zdroj státních příjmů, který jen ojediněle může být nahrazen jinou formou příjmů, z nichž je stát udržován

**Stát je relativně stálé území, v němž je zajištěna suverénní moc
jedné z existujících tříd**

Typy státu

V historii vznikla celá řada typů, forem či druhů států, z nichž každý něčím navazoval na předchozí stav společnosti a něčím předznamenával stav budoucí.

- **otrokářský**, zajišťující především vládu otrokářů a mimoekonomické donucení pracovní síly k tvorbě a odevzdávání nadproduktu
- **feudální**, udržující vládu pozemkových vlastníků, kdy se vedle mimoekonomického donucení počaly objevovat prvky ekonomického donucení
- **kapitalistický**, hájící zájmy buržoazie, v němž převládají prvky ekonomického donucení a rodí se prvky ekonomické stimulace
- **socialistický**, který při obhajobě vlády dělnické třídy až dosud zpravidla vždy podcenil prvky ekonomické stimulace, přecenil a navíc zcela nezvládl pomalu se rodící prvky morální stimulace a nahrazoval je administrativním přinucením

Stát je organizované násilí vládnoucí třídy.

V kapitalismu je ochráncem a dojnou krávou soukromých institucí.

Vláda

Obsahem vlády jako lidské činnosti je vždy uplatňování moci, především potlačování jedné třídy druhou třídou. Každá vláda je vždy svým obsahem diktaturou té třídy, která vládne nad ekonomikou. Vláda musí zajišťovat jednotu ekonomické a politické moci. Společnost by nemohla existovat, kdyby ekonomice vládly jiné síly než společnosti. Ekonomika jako základ společnosti by se nemohla rozvíjet, kdyby jí vládly síly, které jí nevlastní. Společnost by se zhroutila, kdyby nebylo vládnuto v zájmu vlastníků ekonomiky. Ekonomická a politická moc musí vycházet z týchž zájmů, tj. být de facto v jedné ruce. De jure, formálně, může vládnout kdokoli. Není-li však vláda schopna či ochotna vládnout v zájmu vlastníků rozhodujících výrobních prostředků, je vyměněna vláda. Není-li možná vláda v zájmu vlastníků, jsou vyměněni vlastníci. To je pud sebezáchovy společnosti.

Vláda zajišťuje jednotu ekonomické a politické moci

Typy vlády

- **absolutní monarchie**, tedy jednovláda, charakterizována spojením zákonodárné, soudní a výkonné moci, kdy v zájmu třídy vládne jednotlivec
- **konstituční monarchie**, tedy formální jednovláda, obsahující prvky republiky
- **republika**, v níž jsou vládnoucí orgány volitelné a kolektivní

Nikdy v historii nebylo nejdůležitější kdo vládne, ale v zájmu koho vládne

Forma vlády - režim

To je souhrn, to je souhrn metod a prostředků, užívaných vládnoucí třídou. Je vždy takový, jaký vládnoucí třída v daných podmínkách považuje za nejvýhodnější. Je-li její moc dostatečně zajištěna a málo ohrožována, může být volnější. Je-li moc ohrožována, je vždy tvrdší. Každý režim je vždy konkrétně historický, tedy podmínkami determinovaný, vyvíjející se a podmínkám se přizpůsobující. Tvrdost režimu zesiluje odpor a ten vyžaduje vyšší stupeň potlačení. Měkký režim je snesitelnější, vzbuzuje menší odpor, je levnější; avšak na druhé straně poskytuje větší prostor odpůrcům a přináší více rizik. Tvrdost režimu je v tom, do jaké míry odebírá práva a respektuje zájmy tříd nevládnoucích, je mírou kompromisu mezi zájmy tříd. V okamžiku ohrožení buď vládnoucí třída tvrdost režimu zesílí a nebo přestane vládnout.

Tvrdost režimu je vždy přímo úměrná stupni ohrožení moci vládnoucí třídy

Demokracie a diktatura

Tyto dva pojmy jsou často chápány jako neslučitelné protiklady, vzájemně se vylučující. Je to způsobeno chybnou interpretací pojmů, záměnou formy za obsah. Podstatnou částí každého vládnutí, bez ohledu na momentální konkrétní formu, podobu či tvrdost režimu, je diktatura jedné třídy nad zbytkem společnosti. To je obsah každého vládnutí, který může mít dvě základní formy:

- **diktatura** je jednou z možných forem vlády, tedy jedním z možných režimů. Vládne kolektivní orgán či jednotlivec, ale vždy je poměrně úzký okruh osob, které se na vládě podílejí. Používá zpravidla tvrdé prostředky vládnutí, neskrývá je, spíše naopak jimi zastrašuje jakýkoliv potenciální, i neškodný odpor. V propagandě bývá běžně pojem diktatura nahrazován pojmem totalita, který však má jen ekonomický obsah.
- **demokracie** je druhou z možných forem vlády; je to takový režim, kdy se na vládě alespoň zčásti podílí široký okruh lidí, ale nikdy ne všichni. Je to stav, kdy je dovoleno některým příslušníkům jiných tříd podílet se na vládě do té míry, do jaké to neohrožuje zájmy třídy vládnoucí; je to možnost prosazování takových zájmů nevládnoucích tříd, které neohrožují panující společenský řád. Používá navenek mírnější prostředky uplatňování moci a formálně snáší mírný odpor. Charakteristickým znakem jsou volby, ve kterých má občan možnost vybírat formální vykonavatele moci, nikoliv formu vlády či společenský systém. Je pro široké vrstvy nejpřijatelnější formou diktatury. Demokracie je vždy nástrojem udržení moci.

Při obou formách vlády nemusí být formální vykonavatelé moci skutečnými vládci. Ti často stojí v pozadí, nemění se s jednotlivými figurami v čele, naopak sami je podle potřeby vyměňují.

Každá diktatura je pro někoho demokracií a naopak

Demokracie a diktatura jsou jednou stranou téže mince, jejich míra vytváří tvrdost režimu. Jejich poměr je historicky proměnlivý, je dán proměnlivostí zájmů

vládnoucích tříd a nestálostí podmínek, v nichž vládou. Je stupněm řešení rozporů mezi vládou a ostatními vrstvami společnosti.

Vláda je vždy diktaturou jedné třídy, prosazovanou takovou formou, kterou vládoucí třída považuje v daných podmínkách za optimální

Každá vláda, ať formou diktatura či demokracie, byla vždy především ekonomickým potlačováním jedné třídy druhou třídou. Potlačení politické a ideové bylo vždy druhotné, bylo jen nezbytným předpokladem nadvlády v ekonomice.

Každá diktatura, stejně tak jako každá demokracie, hájí vždy především něčí ekonomické zájmy

Ve všech dosavadních formách státu až do socialismu se vždy jednalo o diktaturu menšiny nad většinou. Většina byla utlačována v zájmu menšiny. Toto utlačování vždy vzbuzovalo odpor a ten byl vždy základem budoucích změn uspořádání společnosti. Každý, kdo by chtěl společnost změnit, odstranit diktaturu jedné třídy nad ostatními a třídy zrušit, musí ve společnosti nastolit historicky zcela nové, přechodné období, jehož podstatou stále ještě bude diktatura, ale poprvé v dějinách lidstva to bude diktatura většiny nad menšinou - diktatura dříve potlačovaných nad dřívějšími potlačovateli. Teprve v tomto období může dojít k odstranění tříd ekonomickou cestou a k postupnému vytváření všelidového společenství bez jakéhokoliv potlačování z ekonomických důvodů, tedy skutečnou demokracii na základě ekonomické rovnosti lidí.

Socialismus byl v historii prvním pokusem o diktaturu většiny nad menšinou

Demokracie a centralismus

Také tyto dva pojmy jsou běžně pojímány jako zcela protikladné, vylučující se principy. Ve skutečnosti jde jen o dvě stránky vládnutí, z nichž jedna může převažovat, potlačovat tu druhou, ale nikdy ji nemůže beztréstně nahradit či vyloučit. Ve všech existujících formách vládnutí v historii lze tyto dvě stránky nalézt v konkrétní historické podobě, sledovat jejich proměny, ale i příčiny a důsledky těchto proměn.

- **Demokracie**, podle svého jména "vláda lidu", nikdy v čisté podobě neexistovala a ani nemohla existovat. Nikdy nevládl lid přímo a zcela. Pokud se na vládě podílel, pak vždy jen nepřímo a pouze částečně. Demokracie chápaná jako vláda zdola je nesmyslem, protože už pojem "zdola" předpokládá, že je také nějaké "nahore". Je to vždy taková forma vlády, která oficiálně vyhláší podřízenost menšiny většině a formálně uznává rovnoprávnost a svobody občanů. Demokracie, tedy určitý podíl širokých vrstev lidí na moci, má své obrovské klady. Především nepotlačuje, ale využívá iniciativu lidí, vyvolává ji a povzbuzuje. Avšak absolutizace této stránky vede ke zmatku, anarchii a faktickému bezvládní. Každá demokracie má tuto tendenci, která není-li ničím regulována, směřuje k tříštění sil, neschopnosti reagovat, k neorganizovanosti, k přenechávání moci agresivním, majetným a současně k rozporům s nimiž připravuje podmínky k zániku systému.

Demokracie vždy obsahuje tendenci k anarchii

- **Centralismus**, je soustředění moci nahoře, v centru. Jeho předností je organizovanost a vysoká akceschopnost, možnost soustředit energii a prostředky na rozhodující problémy. Nemá však zpětnou vazbu, sebekontrolu, má sklony potlačovat iniciativu, která nevychází z centra, kontrolovat a řídit vše, na což však nemůže mít síly, takže se pak neřeší to, co centrum nepovažuje za rozhodující, ale nejnižší články ano. Tuhý centralismus ztrácí schopnost korekce svých chyb. To vede k rozporům, strnulosti, k závislosti na centru, k dlouhodobému setrvávání v omylech, umožňuje to zvláti a ve svých důsledcích vždy přispívá k zániku systému.

Centralismus vždy obsahuje tendenci k byrokracii

- **Demokratický centralismus** je systém, v němž jsou obě stránky v dynamické rovnováze, kdy se vzájemně kontrolují a regulují, kdy podle reálné situace může jedna stránka dočasně převažovat a druhá být dočasně potlačena (např. při vnějším ohrožení posiluje centralismus), ale nikdy nesmí jedna zvítězit natrvalo. Je to systém v němž iniciativa není potlačována, ale povzbuzována a regulována, v němž centrum není přetíženo řízením všeho, kdy všechny články řízení mají své kompetence a svou kontrolu, v němž omyly kohokoliv mohou být korigovány. Demokratický centralismus není nadávka, ale princip používaný pod nejrůznějšími jmény odedávna.

Demokratický centralismus
je dialektickým spojením předností demokracie a centralismu

Právo

V okamžiku kdy se počaly vytvářet třídy vládnoucí a utlačované, nemohly už společnost regulovat pouze vžitá zásady a tradice, tedy morálka. Nové postavení lidí bylo třeba stanovit a upevňovat jinak. Vůli vládnoucí třídy lze prosazovat jenom tak, že ji nejprve někdo zformuluje. Srozumitelně, jednoznačně, konkrétně. Nemusí přitom být deklarovány všechny cíle, ty mohou zůstat skryty. Musí být vyjádřeny konkrétní meze chování a jednání lidí tak, aby zájmy vládnoucí třídy nebyly ohroženy. Bylo zapotřebí zachovat denně se opakující akty výroby, rozdělování, směny a spotřeby, které umožňují neustále obnovovat existující nadvládu jedněch nad druhým. Proto vzniklo právo, které vůli vládnoucí třídy definuje, a stanoví sankce za vše, se této vůli staví do cesty. Je nástrojem panující třídy a slouží především k potlačení tříd ostatních.

Právo je projevem vůle vládnoucí třídy;
vyjadřuje soubor pravidel chování, stanovených v jejím zájmu,
jejichž dodržování je zajištěno státním donucením

Prvotním právem ve všech společnostech, založených na vykořisťování bylo právo občanské, tj. soukromovlastnické. Hlavním úkolem práva se stala ochrana nových, soukromovlastnických vztahů a zůstala jím dodnes. Teprve druhotnou, odvozenou formou bylo a stále je právo trestní. Právo je vždy podmíněno rozvojem výrobních sil a vztahů ve společnosti, materiálními a sociálními podmínkami, intenzitou boje tříd

a na všechny jejich změny reaguje. Právo vždy bylo právem silnějšího, ať to bylo skrýváno sebehezcími frázemi.

Právo je nástrojem politiky

Neexistuje právo jako takové, věčné, abstraktní, s nějakým jednou pro vždy daným obsahem. Nestojí nad společností, je jejím produktem; nevyrůstá a nevyvíjí se z vlastních, nýbrž ze společenských kořenů. Každé právo se zpožděním reguluje jevy, které ve společnosti již vznikly; jen mimořádně a krátkodobě může vývoj společnosti předbíhat, ale nikdy se od něho nemůže odtrhnout. Právo vyjadřuje a chrání panující ekonomické vztahy.

Právo je odrazem podmínek v nichž působí a spolu s nimi se mění

Právo, které není odrazem skutečných vztahů ve společnosti, které není zajištěno jemu odpovídající věcnými vazbami, morálkou a příslušnými sankcemi, je jen právem formálním, samoučelným a bezzubým. Právo, které není materiálně zajištěno, je podvodem. Nelze právem stanovit to, co nevyvěrá ze stavu společnosti, co není vymahatelné, čemu neodpovídá struktura společnosti. Přesto se tak běžně děje.

Právo bývá i uzákoněnou formou pokrytectví

Vládnoucí třídy se často honosily tím, že právo zabraňuje diskriminaci. Ve skutečnosti však vždy bylo jen regulací diskriminace nebo závojem, pod kterým probíhala. Formální rovnost lidí, předstíraná právem, byla vždy jen zástěrkou pro jejich nerovnost hospodářskou a sociální. Právo slouží vládnoucí třídě, a to i proti jejím jednotlivcům, ohrožujícím zájmy třídy jako celku.

Právo je takové, jaká je společnost

Právní normy jsou vždy jen teorií, pokud nejsou vymahatelné. Vymahatelné jsou jen tehdy, jsou-li k jejich vymáhání vytvořeny nástroje, a je-li vůlí vládnoucí třídy tyto nástroje užívat. Každé právo je formálním, jestliže člověk nemá hmotné podmínky k jeho využívání, ty jsou důležitější, než právo samo. V nerovné společnosti je i právo nerovné.

Právo přestává být literaturou jen tehdy, je-li materiálně zajištěno

Lidská práva

V průběhu civilizace si lidé vytvářeli jakési ideály o univerzálnosti lidských práv. Vždy to byly jen ideje, podmíněné dobou v níž vznikaly a odrážející zájmy těch tříd, které je formulovaly. Poprvé se tak stalo asi 450 let př.nl. v Římě v Zákoně dvanácti desek, který např. zakazuje sňatky mezi patricii a plebejci. V roce 1215 vznikla v Anglii Magna charta libertatum, která je vydávána za počátek lidských práv, ale která řeší jen práva šlechty vůči králi a nezabývá se skutečným bezprávím - nevolnictvím. Deklarace nezávislosti vzniklá v USA v r. 1776 sice konstatuje rovnost

lidí, ale neruší otroctví. Francouzská Deklarace práv občana a člověka z r. 1789 neruší majetkové výsady šlechty a feudální platby za užívání půdy, za to zavádí institut tzv. Nejvyšší Bytosti; nestala se součástí práva, stejně tak jako Všeobecná deklarace lidských práv přijatá OSN v r. 1948. I později, když byla lidská práva zakotvena v právních systémech, jsou vždy především právy vlastníků.

Lidská práva jsou abstrakcí vytrhující z celkových vztahů člověka jeho politická práva, odhlížejíce od jeho práv existenčních, přičemž vždy posvěcují práva té třídy, která je formuluje a zakotvují existující sociální nespravedlnost

Spravedlnost

Takové myšlení a jednání lidí, které odráží prostý fakt, že ačkoliv lidé nejsou stejní, jsou si od přírody rovni, bývá nazýváno spravedlností. Popírání a nerespektování této elementární rovnosti vždy vyvolává odpor u těch, kterých se dotýká, a je i u malých, ještě nerozumných dětí vnímáno jako nespravedlnost. Tyto subjektivní pocity, odrážející sociální realitu, stmelují či rozdělují společnost.

Spravedlnost je subjektivním odrazem objektivních vztahů

Obsah pojmu spravedlnost je historicky proměnlivý, a je podmíněn skutečným stavem společnosti. To, co je v dané praxi spravedlivé, bývá většinou chápáno jako samozřejmost a není příliš vnímáno. Naopak vše, co potlačuje rovnost lidí, bývá vnímáno velmi silně a narušuje přirozený kladný vztah lidí ke společnosti, v níž žijí. Spravedlnost se mění spolu s lidmi a se společností.

Spravedlnost je jednou z mnoha součástí společenského vědomí i společenské praxe

V prvotní lidské společnosti bylo jako spravedlivé chápáno vše, co umožňovalo a usnadňovalo přežití rodu, byť to pro jednotlivce mohlo být i velmi kruté. Spravedlnost byla přirozeným stavem, který nebylo třeba nijak zvlášť definovat. Teprve civilizovaná společnost, která vytvořila ekonomickou nerovnost lidí, vyprodukovala i zájem rozlišit rozdíly mezi spravedlivým a nespravedlivým; a takto rozdělená společnost počala chápat spravedlnost rozdílně. Spravedlnost přestala být objektivním stavem a stala se subjektivním názorem.

Spravedlnost je pocitem vítěze

Spravedlnost i nespravedlnost počaly být zdůvodňovány, obhajovány a zkruslovány, vždy na základě protichůdných, především ekonomických zájmů tříd. Vítězné zájmy si vytvářely právo a do něho vkládaly svůj výklad spravedlnosti, přičemž vždy tvrdily, že ta jejich spravedlnost je věčná, přirozená a pochází od boha.

Spravedlivé je vše, co v dané době a podmínkách umožňuje dlouhodobé přežívání lidské pospolitosti a při tom nepotlačuje elementární rovnost lidí

Pojmy politika, stát, vláda, moc, demokracie, diktatura, spravedlnost i právo, jsou pojmy abstraktními. Neexistují nikde jako takové, vždy existují jen ve své konkrétně historické podobě. Vyskytují se vždy pouze jako něčí stát i právo, vláda někoho nad někým, něčí moc, spravedlnost, politika a diktatura, jako demokracie pro někoho.

**Stát a vláda, politika i právo jsou historickými jevy,
majícími konkrétně historický obsah a třídní charakter**

Pokusy předepisovat těmto pojmům jakýkoliv všelidskou podstatu jsou demagogií, nehistorickou spekulací a podvodem. Je možné studovat obsah těch konkrétních forem, které již historicky existovaly a je nutné čerpat z nich poučení pro budoucnost. Ale nelze je vydávat za něco, co stojí nad námi a mimo nás.

**Komunisté usilují o zrušení státu, politiky a práva jako nástroje ovládnutí tříd
a o jejich nahrazení samosprávnou společností,
budovanou na základě sociální rovnosti**

Dějiny

Dějiny lidstva jsou na první pohled nepřehledným chaosem, směsí strašlivých konfliktů a ohromných objevů, plnou velikých osobností, jejichž velikost je nepochopitelná, i lidských malicherností, jejichž důsledky jsou obrovské. Jsou přeplněny prapory a idejemi, láskou i nenávistí, prací a krví. Historie nám popisuje války za čest a slávu i prohry kvůli krásným ženám, stejně jako velká vítězství s miliony mrtvých. Ničemové a hrdinové, statečnost i lest, pravda a lež, věrnost i zrada, slovo panovníků či vůle boží. A ze všeho pak zbyly obrazy a kosti, střepy i trosky - aniž by to mělo jakýkoliv smysl a řád, který je jinak člověku vlastní. Aby to bylo ještě složitější, jsou občas včerejší ničemové označováni za hrdiny a naopak.

To ale není historie, to jsou jen její zlomky, dohady a iluze, které si o ní vytváříme, neznáme-li podstatu. Tou podstatou je pohyb společnosti, vysvětlitelný a zákonitý, v němž tisíce náhod vytváří systém, v němž miliony nesmyslů dávají smysl, a ve kterém ti nejdůležitější, vytvářející hodnoty, jsou ukryti hluboko pod povrchem. Dějiny jsou procesem přeměny člověka a přírody prostřednictvím práce, přetváření lidské pospolitosti v důsledku její materiální činnosti. Jsou procesem většinou nepochopeným, protože se na ně vždy díváme z hlediska svých soudobých, měnících se znalostí i stanovisek a rozdílných zájmů.

Lidské dějiny jsou především dějinami práce a vztahů z ní vznikajících

Slovy Bedřicha Engelse: "Tak, jako Darwin objevil zákon vývoje organické přírody, tak objevil Marx vývojový zákon lidských dějin: prostý fakt, skrytý dosud pod ideologickými nánosy, že lidé musí především jíst, pít, bydlet a oblékat se, a teprve pak se mohou zabývat politikou, vědou, uměním, náboženstvím atd., že tedy výroba bezprostředních materiálních životních prostředků, a tím určitý daný stupeň ekonomického vývoje národa nebo epochy tvoří základnu, z níž se vyvíjela státní zřízení, právní názory, umělecké a dokonce i náboženské představy lidí oné doby, a z níž je proto také nutno je vysvětlovat a ne naopak, jak se to dělo dosud."

Dějiny lidstva jsou hledáním nových výrobních způsobů a vytvářením souladu společenských vztahů se stavem výrobních sil člověka

Dějiny lidstva jsou vlastně pokračováním dějin přírody, a stejně jako ony obsahují miliony nahodilostí a zvrátů. Je to zdánlivý chaos, v němž jsou však ukryty určité zákonitosti, které si příroda i společnost vytvářejí stejně jako sebe samé. Vyplývají z jejich materiální podstaty, nikoliv z vůle jednotlivců, božských či lidských.

Dějiny lidstva jsou procesem zákonitým

Dějiny jsou výsledkem lidské práce a bojů lidstva za prosazení svých měnících se různorodých zájmů; je to minulá politika.

Společensko ekonomická formace

Materiální výroba a její způsob jsou základem společnosti. Souhrn podstatných rysů společnosti, tj. jejích ekonomických základů i společenské nadstavby, tj. stav výrobních sil a jimi vytvořené výrobní vztahy, z nich vznikající ostatní společenské vztahy a společenské vědomí, to vše představuje určitý definovatelný stupeň rozvoje společnosti, který je výrazně odlišitelný od stupňů jiných. Ačkoliv k němu společnost dospěje na různých místech v rozdílných dobách a odlišným způsobem, podstatné rysy se při tom opakují, třeba že konkrétní podoba společnosti je modifikována spoustou zvláštností. Takové stádium vývoje společnosti, jehož základem je jiný výrobní způsob, tvoří společensko ekonomickou formaci.

Společensko ekonomická formace je souhrnem podstatných rysů společnosti, odvozených od jejích výrobních sil

Společensko ekonomická formace je historicky odlišným stupněm vývoje společnosti, jehož základ je tvořen výrobním způsobem

Prvotně pospolná společnost

Rodová, neboli prvotně pospolná společnost byla prvním historickým stupněm vývoje, který se formoval z předchozích forem živočišného společenství, existujících u některých vyšších živočichů, mezi něž člověk patří. Tímto vývojovým stupněm prošlo všechna společenství lidí bez výjimky. Lidé byli organizováni v rodech, kmenech a kmenových svazech podle pokrevní příbuznosti. Tyto útvary byly základními výrobními jednotkami, v nichž byla charakteristickým rysem rovnost přístupu k výrobním prostředkům, jejich společné vlastnictví a biologicky podmíněná rovnost rozdělování výsledků společné práce. Lidé si přivlastňovali přírodu kolektivně. Základem tohoto společenství byla existenční závislost jedince na komunitě, jeho plné podřízení se zájmům rodu. Rod zprostředkoval člověku jeho vztah k přírodě. Existoval zde přísný řád, při jeho porušení následoval trest nejvyšší, tj. vyobcování, které se při neschopnosti člověka přežít sám rovnalo smrti.

V tomto seskupení se začala vytvářet morálka a počátky dělby práce. Odděluje se pastevectví, zemědělství a řemeslo. Postupně s výrobou složitějších nástrojů už v této fázi vzniká směna. Přivlastňování přírody přestává být bezprostřední, prostředníkem je právě směna, tj. vznikající obchod v naturální podobě.

S růstem počtu lidí se rod počíná dělit na rodiny, jejichž podoba se vyvíjí od matriarchátu k patriarchátu. Příčinou je vznikající majetek, který se v rodě i rodině dědí. Postupně s omezováním incestu přicházejí do rodin a rodů cizí muži, kteří nejprve k rodu nepatří a nemají v něm možnost dědit. S rozvojem řemeslné výroby, jejímž nositelem jsou převážně oni, se však situace mění; mužům začínají patřit výsledky jejich práce, objevují se první zárodky soukromého vlastnictví výrobních prostředků, jejichž držitelem jsou stále více oni. Začíná vznikat sociální nerovnost.

První rozdíly vznikají již z přirozených důvodů jako důsledek odlišných schopností jednotlivců, rozdílné úrodnosti půdy a výtěžnosti jiných přírodních zdrojů. Vůdcem byl jednotlivec přirozeně nejlepší, který měl určité výsady a postupně s tím i větší majetek. Ten se dědí a spolu s tím i některé vrozené dispozice, což dále prohlubuje nerovnost lidí. První přirozené rozdíly jednotlivců, které se mohou ekonomicky realizovat se stávají počátkem vzniku tříd.

S rostoucí schopností člověka přežít v přírodě postupně vzrůstá počet lidí a prostor k jejich životu je stále omezenější. Dochází k bojům mezi nimi, v němž jsou poražení nejprve zabíjeni či v případě potřeby někteří z nich zařazováni jako plnoprávní členové rodu.

Zásadní zvrat ve vývoji přináší rozvoj zemědělství a pasterectví a s nimi schopnost vyrábět nadprodukt, tedy více, než člověk potřebuje k udržení a reprodukci své existence a rodu. Pokud byla tato schopnost malá, rozdělovali vytvořený nadprodukt přirození vůdcové rodů a kmenů, což vedlo k první sociální diferenciaci. S růstem nadproduktu člověk začíná mít cenu, kterou je právě tento nadprodukt, jenž je mu možné odejmout. Začínají být bráni zajatci, otroci, jsou nuceni k práci, její výsledky jsou jim odnímány a přerozdělovány. To osvobozuje část lidí od fyzické práce a ti se pak mohou věnovat více činnosti duševní. Vyrobený nadprodukt začíná být ve velkém směňován, vytváří se obchod a ten si vynucuje vznik platidel - peněz. Vedle dosavadního osobního vlastnictví spotřebních předmětů a společného vlastnictví výrobních prostředků vzniká i nová forma - vlastnictví soukromé. Prvotně pospolná společnost se rozkládá, vznikají protikladné třídy a s nimi vykořisťování jedné druhou i oddělení duševní a fyzické práce - civilizace. Prvotně pospolná společnost se pomalu rozkládá a vývoj společnosti se výrazně zrychluje.

Civilizace je historické období po oddělení duševní a fyzické práce, v němž existují třídy a vykořisťování

Otrokářská společnost

Tato nová společnost vzniká na různých místech v nestejných dobách a v odlišných podmínkách, ale vždy na podobném stupni vývoje. Otroctví je vyvoláno ekonomickou činností lidí, tím že se otroci se postupně stávají hlavní výrobní silou. Někde to bylo při vytváření zavlažovacích systémů, jinde v zemědělství, v dolech či při kultovních a jiných velkých stavbách. Tam, kde ekonomický rozvoj nedosáhl vyššího stupně, existovalo jen tzv. domácí otroctví jako okrajový a nevýznamný jev.

Na počátku otroctví bylo zotročení ženy

Prvotní formy otroctví byly patriarchální; otroci byli součástí rodiny, pracovali a pán k nim měl určité povinnosti, přežívající jako pozůstatky rodové společnosti. Teprve později byli zcela oddělováni, zbavováni práv úplně a otrokářství nabývalo svou klasickou podobu.

Otrokářství změnilo práci z bezprostředně společenské na bezprostředně soukromou. Jeho základem bylo soukromé vlastnictví výrobních prostředků, z nichž nejvýznamnějším byl právě otrok. Hlavní výhodou otrocké práce byla kooperace ve velkém. Ačkoliv otroctví vyrostlo v podmínkách směny, otrokáře ještě nezajímala ani tak směnná hodnota výrobků otrokem vytvořených, jako jejich hodnota užitná.

Udržení poslušnosti otroků si vynutilo vznik silného a despotického státu. Snaha o rozmnožení počtu otroků vedla k válkám, k podmaňování si a zotročování jiných etnických společenství i států, k vytváření početných armád a zesilování moci. Vyrůstali silní, často zbožšťovaní vládcové. Původní formy patriarchálního otroctví byly vítěznými státy nahrazovány za krutější formy klasického otroctví a spolu s územními výboji se rozšiřovala částečně i kultura a ideje vítězů. V Evropě to byly zejména výboje Římanů. Na jiných územích v Asii a Americe měl vývoj otrokářství odlišné podoby, ale podstata byla v zásadě stejná.

Otrok se stal hlavním výrobním prostředkem

Otrokářství bylo přes svou odpudivost historickým pokrokem. Dosáhlo významného rozkvětu některých společností, ale zničilo společnosti jiné. Dospělo k vysokému stupni poznání, ale nebylo schopno jej uplatnit při tvorbě výrobních sil, protože preferovalo extenzivní rozvoj. Otrocká práce byla levná, ale udržení poslušnosti otroků bylo drahé. Čím více byl otrok vykořisťován, čím krutější bylo zacházení s ním, tím nižší byla jeho schopnost biologické reprodukce, a tím nutnější bylo vydržovat velké armády k získání otroků nových. Čím více poznatků společnost měla, tím obtížnější bylo seznámit s nimi otroky tak, aby je mohli používat v praxi. Čím odcizenější byla jejich práce, tím méně iniciativy projevovali. A čím složitější výrobky člověk vyráběl, tím více iniciativy bylo potřeba. Čím více otroků bylo, tím více lidí žilo z jejich práce. Rostoucí počet obyvatel vyžadoval vyšší produkci potravin, ale otroci byli schopni a ochotni produkovat jen to, k čemu byli bezprostředně přinuceni. A čím více byli nuceni, tím méně jim záleželo na životě. Otrocká práce vedla k postupné degeneraci společnosti a přestala se vyplácet. To vedlo k oslabení i rozpadu všech otrokářských říší. Staré výrobní vztahy se dostávaly do stále větších rozporů s rostoucími možnostmi, rozvoj výrobních sil byl brzděn pouty otroctví a společnost potřebovala přežít. Proto se mění.

S rozvojem společnosti se otrocká práce stává stále více neproduktivní

Feudální společnost

Ne všude prošlo lidstvo vývojovým stupněm otrokářství, někde jen v prvotní či pozměněné podobě. Rostoucí počet lidí a potřeba uživit je vedla k rozvoji zemědělské výroby a hlavním výrobním prostředkem se stále více stávala půda. Její vlastnictví se stalo vlastnictvím rozhodujícím. Půda byla přidělována různými formami těm, kteří na ní pracovali tak, aby pracovali ve svém vlastním zájmu, iniciativně, aby hospodařili, a nadprodukt jim byl odnímán jinými formami, nejprve v naturální

a později v peněžní podobě formou dávek, daní, roboty, dědičných povinností aj. Konkrétní podoby byly nejrůznější, ale základ společný - soukromé, dědičné, feudální vlastnictví půdy, s níž se dědilo i společenské postavení člověka. To vytvořilo hmotnou zainteresovanost lidí na produkci, vyšší produktivitu práce a lepší podmínky pro reprodukci pracovní síly než otroctví.

Hlavním výrobním prostředkem se stala půda

Přechod k feudalismu měl nejrůznější podoby. V rozsáhlé Římské říši, kterou již nebylo možné spravovat dosavadními způsoby vzniká forma kolonátu, pronajímání půdy svobodným občanům i otrokům. Rozdíl mezi těmito dvěma skupinami postupně zanikal a vytvářela se nová forma závislosti - poddanství a jeho pozdější, tužší forma - nevolnictví.

Někde byla půda výhradním vlastnictvím panovníka, který ji propůjčoval za různé služby formou léna svým vazalům, jindy byla darována či prodána, děděna či vyženěna, ale vždy bylo její držení spojeno právy nad těmi, kteří na ní žili. Na nevyužívaných územích probíhá kolonizace, tj. předávání a pronajímání půdy novým přistěhovalcům za určité povinnosti. Nevolníci půdu nevlastnili, za její využívání odváděli dávky a služby. Část půdy držela nebo vlastnila šlechta, část církev a postupně i vznikající města.

Základním vztahem ve společnosti zůstala osobní závislost, vyplývající z vlastnictví půdy

Byl to složitý systém, který se vyvíjel, ale vždy měl svůj přísný řád. K jeho charakteristickým rysům patřila roztržitost území a moci, jejich ekonomická i kulturní izolovanost a uzavřenost, rozdělení společnosti stavovskými přehradami, silné tradice; a to vše bylo brzdou rozvoje společnosti. Převládala naturální směna, samozásobitelství, feudální hranice byly překážkou rozvoje obchodu. Řemeslnou výrobu, jejíž význam stále rostl svazoval cechovní korporativní systém, který reguloval kvantitu i kvalitu výroby, ale současně překážel jejímu rozvoji. Pro všechny druhy lidské činnosti byly vytvářeny řády, svazující rozvoj. Zesiloval ekonomický, ideový i politický vliv církví, které jako jediné překračovaly feudální přehradu, integrovaly společnost, ale konzervovaly ji. Velké zámořské objevy významně rozvíjejí obchod a půjčování peněz. Pomalý, postupný rozvoj evropské společnosti ve 14. a 15. století je počátkem změn, začínajících vznikem kapitalistických ekonomických prvků v lůně feudální společnosti (a s nimi spojenými humanismem a renesancí), které později vrcholí buržoazními revolucemi a zánikem feudalismu. Staré feudální výrobní vztahy se dostaly do rozporu s novými výrobními silami a byly odstraněny.

Feudalismus představoval historický pokrok ve vývoji lidstva až do okamžiku, kdy začal překážet rozvoji průmyslu a obchodu

Kapitalismus

Postupně vznikaly nové formy výroby a směny. S rostoucí rozmanitostí řemeslné výroby i poptávkou po jejích výrobcích vzniká faktorský způsob výroby, který překračuje feudální parcelaci. Později vznikají manufaktury a s rozvojem strojů

i továrny. Přestává být rozhodující vlastnictví půdy, protože hlavním výrobním prostředkem se stávají stroje a práce lidí za mzdu. Pilířem společnosti, vyjadřujícím její podstatu, se stává kapitál - hodnota vkládaná do výroby, přinášející vlastníkově nadhodnotu prostřednictvím vykořisťování námezdní práce dělníků. Kapitál, vytvořený prací milionů, se stává vládnoucím nástrojem v rukou jednotlivců. Původní prostá zbožní výroba, při níž byla vyráběna pouze hodnota odpovídající hodnotě pracovní síly při ní vynaložené, a jejímž cílem bylo pouze vytvoření určité užitné hodnoty, byla nahrazena novým způsobem výroby. Pracovní síla člověka se stala zbožím, které její nositel, námezdně pracující proletariát, v důsledku nerovného postavení ve výrobních vztazích prodává vlastníkově výrobních prostředků za cenu menší než je její hodnota.

Základem společnosti se stala námezdní práce

Než k tomu však došlo, musel být nějakým způsobem nahromaděn kapitál tak, aby jej bylo možno ve velkém využít k podnikání. Tento historický proces se nazývá původní akumulací kapitálu; původní proto, že pozdější akumulace již byla výsledkem kapitalistického podnikání. Na jeho počátku však vždy stál zvrát, který započal v Anglii, v Západní Evropě probíhal od 16. do 18. století, jehož obsahem bylo násilné přerozdělení majetku. Šlo o odebírání půdy dosavadním vlastníkům, potlačení soukromého vlastnictví založeného na individuální práci, vyvlastnění a centralizaci majetku ve prospěch nových vlastníků. Běžně šlo i o privatizaci majetku, který byl dosud ve společenském držení domorodých kmenů, občin či států. Někde tento proces proběhl i vícekrát.

Původní akumulace kapitálu znamenala prudkou sociální polarizaci, byla to koncentrace bohatství i chudoby

V každé zemi měl tento proces jinou podobu. V Anglii to bylo ohrazování pozemků, při čemž byli dosavadní drobní vlastníci a nájemci vyháněni z půdy, v USA to bylo násilné zabrání celé země přistěhovalci stejně jako v koloniích, u nás to byly konfiskace po bitvě na Bílé hoře a pod. V nejmírnější podobě byl zdrojem původní akumulace likvidující lichvářský úrok. Současně s tím byla měněna zákonodárství tak, aby lidé se lidé mohli a byli nuceni stát se námezdní pracovní silou. Na jedné straně byla rušena nevolnictví i robota, a na druhé straně zaváděny tvrdé tresty těm, kteří neměli prostředky a nebyli zaměstnáni. Bylo znovu zaváděno otroctví, krutě trestáno tuláctví. Kapitalismus, všude tam kde vznikl, byl doprovázen krutým násilím a zločiny. Teprve poté, kdy mu původní akumulace kapitálu vytvořila prostor pro jeho existenci, se počal kapitalismus rozvíjet na svém vlastním základě.

Původní akumulace kapitálu byla ve všech zemích zločinem

Vznikající kapitalismus boří vše staré a buduje zcela jiný svět. Současně se změnou výroby dochází ke změnám ve vývoji obchodu, zejména v důsledku velkých zámořských objevů a rozvoje mořeplavby. Jako důsledek průmyslové revoluce vzniká zcela nová vrstva majetných, buržoazie, která již nemusí být vlastníkem půdy a její bohatství pramení z výroby a obchodu. Ta potřebuje změnit společnost podle svých potřeb, naráží na feudální roztržičnost, která ji omezuje a svazuje, brání jí v rozvoji. S postupnou akumulací kapitálu roste ekonomický vliv buržoazie a dostává

se do rozporu s politickou mocí, která je v rukou feudálů. Konflikt těchto dvou tříd je nevyhnutelný - vrcholí buržoazními revolucemi.

Se vznikem kapitalismu se zcela rozbíjejí dosavadní feudální vztahy i s jejich pozůstatky prvotně pospolné společnosti, spočívající v určité osobní závislosti pána a poddaného, definitivně se vyhrcoje protikladnost tříd. Vzniká společnost formálně nezávislých lidí, právní závislost je nahrazena závislostí ekonomickou, z dosavadní společnosti pánů a poddaných vzniká občanská společnost. Jsou likvidovány všechny pozůstatky přírodních základů lidského společenství, zmizela pospolitost. Člověk se stává příslušníkem společnosti ne zrozením, ale nabytím směnné hodnoty, je to společnost vlastníků této směnné hodnoty. Příslušnost k třídám, která se do této doby alespoň částečně brala jako přirozenou, se stala definitivně záležitostí výlučně ekonomickou. Práce je člověku zcela odcizena, přestává být jeho tvůrčí silou a stává se jeho zbožím, které buď prodá dobře, špatně nebo vůbec. Smyslem výroby již není užitná hodnota výrobku, ale nadhodnota, která je mu odnímána, tedy vykořisťování.

Osobní závislost byla nahrazena závislostí ekonomickou

Boří se feudální hranice a dotváří se národy, překračují se jednou pro vždy hranice států a vytváří celosvětový trh. Živelně se rozvíjející výroba však naráží na zcela nové překážky a rodí úplně nové problémy. Hromadná, neplánovaná výroba pro neznámého zákazníka v určitých fázích nemá odbyt. Výrobu je nutno omezit nebo zastavit, a to vede k propouštění lidí. Až dosud se člověk v tísní neocital úplně bez prostředků. Postaral se o něj rod, povinnost živit otroka měl i otrokář, feudální vlastník mu ponechával malý kus pole pro vlastní obživu. Dělník, usídlený ve městě již nemá nic. Bez zaměstnání je ničím. Krize kapitalistické výroby se cyklicky střídají, nezaměstnanost roste a postihuje celou společnost. Konkurence jednotlivých podnikatelů je bezohledná, ničí je navzájem a s nimi i zaměstnance. Nová odvětví ruínují ta dosavadní. Vztahy nerovnosti a boje jsou i mezi prvovýrobci a zpracovateli, mezi výrobcem a obchodem. Živelná, neplánovaná výroba vede k nadprodukcí a krizím. Produkce, pro kterou není odbyt, je znehodnocována, zatímco jinde lidé umírají hladu.

Rozvíjející se výroba hledá zdroje a odbytiště. Vzniká kolonialismus, tedy podmanění si celých národů a států, podvázání jejich ekonomického rozvoje, zničení jejich dosavadní vlastní ekonomické struktury a vytvoření struktury nové, přizpůsobené zájmům zahraničních vlastníků. Až dosud jednotlivci vykořisťovali jednotlivce. Nyní se na tom podílejí celé státy i národy, z nichž jedny prožívají ohromný rozvoj a druhé nezměrný úpadek. Prohlubují se rozdíly mezi kontinenty i celými oblastmi zeměkoule.

Kapitalismus vytvořil celosvětový trh a spolu s ním i světové krize a války. Jednotliví vlastníci se sdružují, vlastnictví překračuje meze národů a států. Jestliže až dosud byli vždy osobně či alespoň jmenovitě známi, nyní jsou anonymní, vzdálení a o to jsou bezohlednější a nepostižitelnější. Ohromné výrobní prostředky, které jsou jejich vlastnictvím často zasahují do celého světa, vznikají nadnárodní monopoly a korporace, které postupně ekonomicky, ale i politicky ovládají svět. Počet lidí roste a okruh vlastníků se zužuje. Jestliže dříve byli vlastníci v rozporu jen se svými otroky, svými poddanými, svými zaměstnanci, dostávají se postupně stále více do rozporu se zájmy naprosté většiny společnosti i světa jako celku.

Kapitalismus dospěl do svého nejvyššího stádia - imperialismu. Nic to nemění na jeho podstatě. Bohatství jedněch je udržováno chudobou druhých. Čím větší rozdíl mezi nimi je, tím větší odpor to vzbuzuje.

Kapitalismus vyčerpал svůj historicky pokrokový obsah,
naráží na meze svého rozvoje, brání rozvoji všech
a vytváří důvody svého nahrazení systémem spravedlivějším

Onen spravedlivější systém hledají už druhé století komunisté

A co dál?

Lidstvo se vyvinulo z mála nepočetných hloučků, utopených v přírodě, až do nepočítatelné masy, přírodu ovládající. Skupiny i jednotlivci si svůj svět začali postupně různou měrou přivlastňovat. A nejen přírodu, ale i to, co vytvořili jiní svou prací. Někomu ten jeho kousek nestačí ani na ukojení hladu, jiní mají tolik, že by se za to mohly nasytit miliony. Původní biologická rovnost lidí zůstala zachována, někdejší sociální rovnost, v níž se lidstvo zrodilo, byla nahrazena hrůznou nerovností. Miliardy lidí se rodí pro krátké žití ukončené smrtí hladem, miliony čeká relativně dlouhý a spokojený život a několik tisíc jedinců žije v nezměrném bohatství, kdy ani nestačí pochopit, co všechno jim patří. Tyto tisíce rozhodují o miliardách, přičemž nikdy neuvidí jejich bídu. Ona hrstka nejmajetnějších je skutečnými vlastníky světa. Svou vinu za stav světa vykupuje charitou, která nemůže odstranit příčiny sociální nespravedlnosti, ale jen tu a tam, naoko a nakrátko zmírnit její nejviditelnější následky. Bohatství i chudoba rostou a koncentrují se.

Není důležitý původ majetku, rozhoduje jeho velikost. Bohatí, soustředění převážně na severní polokouli, odčerpávají z planety prostředky, které jinde chybí. Vládnoucí síly si podmaňují celé národy, vnucují jim své ekonomické podmínky, dosazují tam vlády ochotné poslouchat a zabezpečují je hrubou vojenskou silou. To vše vyvolává odpor a střety, které již dnes dosahují obrovských rozměrů s nesmírnými následky. Ten, kdo tyto konflikty zapříčiňuje, ohrožuje celou Zemi. Vlastnické rozdělení planety mezi soukromníky a jejich korporace hrozí být předebranou zkázu.

Životní prostředí na Zemi se zhoršuje. Ubývá ozonu a přibývá ultrafialového záření, úměrně se stoupajícím množstvím kyslíčnatého uhlíkatého v ovzduší se zvyšuje teplota, přibývá radioaktivních látek, těžkých kovů a jedů v přírodě, hromadí se odpady všeho druhu a ubývá pitné vody, snižuje se zalesnění, ztrácí se zemědělsky využitelná půda a rostou betonové plochy. Místo racionálního řešení reaguje lidstvo malovýrobou tzv. biopotravin. Ten, kdo na tom všem vydělává, se stává nepřítelem našich potomků.

Hlavním cílem lidského vyrábění už dávno není uspokojení lidských potřeb. Hlavním cílem je zisk. A zisku lze dosahovat všelijak. Například tím, že se vyrábějí věci zcela zbytečné a poptávka po nich se vyvolá uměle. Lidstvo na jedné straně hladovějící na druhé straně marnotratně plýtvá nenahraditelnými zdroji. Vydělávat se dá i na drogách, alkoholu a spoustě jiných věcí, které člověku škodí. Zisk přináší i kých, pornografie, nepravdivé informace a drby. Běžně se obchoduje s kvótami, s osobními údaji i lidskými orgány, s dluhy i s hodnotami, které dosud nebyly vytvořeny; koupit se dá politik, soudce, policajt, vzdělání i jakákoliv pocta. Největší zisky přináší zbraně. Stačí vyvolat jakoukoliv válku a zisky jdou ještě výše. Svět se ocitl v rukou vojensko-průmyslového komplexu.

Člověk byl tzv. moderní společností redukován na zboží, schopné vyrábět a spotřebovat. S rostoucí produktivitou lidské práce klesá počet pracovních sil, potřebných k dosažení vysokého zisku. Stále větší část lidského rodu se tak stává nezaměstnanou, zbytečnou masou, která je zbavována základního existenčního

práva - práva na práci, a odsunována na okraj společnosti. Stejným tempem, jakým vznikají hradby okolo moderních střežených sídel nejbohatších, roste i ve vyspělých zemích bezdomovectví.

Počet obyvatel roste, na mnoha místech nad schopnost této planety uživit je. Člověk nejprve zaplnil planetu sám sebou a nyní ji zaplňuje svými výrobky a odpadem. Sjednocuje tím své dosud rozmanité životní podmínky na úkor budoucích generací. Lidstvo se pomalu blíží k celosvětové nutnosti plánovat a rozumně řídit své počty. Zdroje, ze kterých lidstvo čerpá, se nezvětšují, mnohé doslova mizí. Budoucnost vyžaduje regulovat i jejich spotřebu. Ten, kdo se této regulace zmocní, bude rozhodovat o celé planetě. Nutnost trvale udržitelného a rovnoměrného vývoje je však blokována potřebou individuálních vlastníků vydělávat co nejrychleji.

Základní ekonomický rozpor kapitalismu, tj. rozpor mezi přísnou organizací výroby v jednotlivém podniku a výrobní anarchií v celé společnosti se postupně přenesl z výroby i do spotřeby. Rozumně spotřebovávající jednotlivci vytvářejí neracionálně spotřebovávající společnost. Platí to už nejen ve výrobě, rozdělování, směně a spotřebě, ale stále častěji i v kultuře, ve zdravotnictví a jinde. Obrovské rozpory jsou obsaženy v samých základech společnosti a ohrožují již dlouhodobě samu její existenci.

Inteligentní jednotlivci vytvářejí iracionální společnost, v níž základem rozvoje je plýtvání

Zpočátku bylo každé společenství lidí zcela soběstačné, dnes takové nenajdete. Hospodářské vztahy, původně omezené na rodinu, rod, či kmen se postupně rozšiřují na celý svět. Ti, kteří v nich mají určující postavení, mají je i v ostatních vztazích. Kdo vládne světové ekonomice, vládne globalizovanému světu.

Myšlenky a informace, které se v pravěku šířily rychlostí nejvýše sta kilometrů za jednu generaci, dnes oběhnou svět za několik minut. Ten, kdo má v rukou nástroje jejich šíření, ovládá myšlení světa. Tím spíše, že jeho převážná část je negramotná a absolutní počet negramotných spíše roste. Skutečné informace se dostávají do sdělovacích prostředků často snáze než dezinformace. Reklama devastuje myšlení lidí po milionech a vydává se na ni často více prostředků než na skutečný rozvoj. Virtuální svět showbyznysu a uměle vytvářených senzací je pro stále více lidí důležitější, než svět reálný. Na jedné straně přestávají ve vyspělém světě ovládat myšlení lidí duchovní, na druhé straně je v žoldu mocných nahrazují prodejní žurnalisté a bulvár.

Velké objevy kdysi činili jednotlivci, většinou nemající mimořádné prostředky, a jejich výsledky se sice pomalu, ale téměř volně staly majetkem všech. Sami na tom nijak zvlášť nevydělali a mnohdy zemřeli zcela opomenuti. Dnes jsou i malé objevy dílem početných kolektivů, zpravidla někým financovaných. Jsou pak soukromým vlastnictvím, šíří se většinou rychle, ale musí být tvrdě zaplacený všemi, kdož je chtějí využívat. Ne ten, kdo má na vědu rozum, ale ten kdo má na vědu peníze, rozhoduje o tom, co bude vynalezeno i jak to bude využíváno, a právě on shrabuje nejvíce zisků ze všeho nového.

**Pod heslem "Volnost, rovnost, bratrství"
vznikly největší rozdíly mezi bohatými a chudými v dějinách lidstva**

Kámen, kyj a oštěp, původní zbraně člověka, byly nahrazeny nukleárními a termonukleárními hlavicemi, které již neumí zabít nepřítele, ale dokáží vyhubit lidstvo. Ten, kdo je má v rukou, rozhoduje o životě příštích generací. Budoucí válka je nejen možná, ale má už i své jméno. Má to prý být "střet civilizací".

Nespočet předchozích generací žilo vždy jen z toho, co měly. Dnešní společnost, která si říká "vyspělá" žije na dluh. Mocnosti bombardující chudší země, aby je mohly lépe okrádat, si na to musí půjčovat u dalších chudších zemí. Žijí nejen na úkor jiných, ale i na úkor budoucích generací, které nikdy nebudou schopny splatit to, co si jejich dnešní otcové a dědové vypůjčili. Jednou budou muset bombardovat své dlužníky. Více než internetem je tento svět propojen dluhy.

**Společnost hrdě si říkající "bohatá" je jen beznadějně zadlužená.
Kapitalismus, který rozvinul svět do dnešní podoby, už existuje jen na dluh.**

Vládnoucí buržoazie organizuje ve vyspělých zemích světa tzv. demokratické volby, v nichž mohou zvítězit pouze její exponenti. Vedle nich si pěstuje impotentní levici, která ji nemůže a ani nechce ohrozit; je jen hromosvodem pro nespokojenost mas i alternativním nástrojem její vlády. Vládnoucí kruhy si ale udržují v určitých mezích i extrémní levici, jejíž úkolem je odpuzovat většinu od levice vůbec. A stejně tak si pěstuje i extrémní pravici jako alternativu pro případ, že by selhala její tradiční liberální demokracie a vytváří si tak zálohu pro eventuální vlastní budoucí diktaturu. V obou případech postupuje jako zahradník: nepotírá je, ale stříhá jako keř, který má sílit v určitých mezích, stínit, a když překáží, může být kdykoliv vytržen.

Takový je svět, v němž žijeme, do kterého vychováme své děti a vnuky. Svět silných individuí a jejich egoismu, ve kterém jsou jedinou skutečnou silou velké peníze - takové peníze, jaké nelze vydělat poctivou prací. Je to rozdělený svět bohatých a chudých, ovládajících a ovládaných, vykořisťujících a vykořisťovaných, bombardujících a bombardovaných. Je to svět volající po změně, kterému všichni mocní nalhávají, že změna není možná. Nikoliv, je nutná. A jaký bude ten příští? Kdo ví. Ale jedno je jisté:

**Svět se stal příliš složitým, krutým a nebezpečným na to,
aby mohl být v soukromém vlastnictví**

A to je nejdůležitější poznání marxismu, jeho největší prohřešek i nejvýznamnější východisko pro hledání lepší budoucnosti, kterou nazývá komunismem. Marxismus o sobě nikdy netvrdil, že našel hotové návody pro budoucnost. Snažil se vždy pouze odhalit základní zákonitosti budoucího vývoje a nalézt síly, které mohou cestu k budoucnosti vést. Pochopil, že to nemohou být ti, kterým na zachování stávajícího stavu záleží, že to mohou být jen ti, kteří na nových cestách nemají co ztratit - jen své okovy. Pochopil, že vlastníci výrobních prostředků, dříve pro společnost nepostradatelní, neboť sami na svých výrobních prostředcích pracovali, jsou už dnes postradatelní, neboť na svých výrobních prostředcích převážně už jen parazitují. Idea komunismu nebyla vymyšlena, vyrostla z příčin ležících v samých základech společnosti.

Mnozí lidé už po staletí kritizují nespravedlivosti světa a sní o lepší společnosti, než je ta jejich. Jejich vysněný ideál je v zásadě stále stejný a stále stejně vzdálený. Distančujíc se od komunistů vymýšlejí komunismus svůj vlastní, romanticky krásný a platonicky čistý, nepošpiněný realitou a lidmi, neposkvřněný bojem a kolorovaný vírou v cokoliv. Má jen svou stále stejnou vadu:

Svět se k lepšímu nepředělá sám, mohou to udělat pouze živí a chybuující lidé

Budoucnost se může přihlásit i nevydařenými pokusy a projevy.
Frank Thiess

Komunismus

Myšlenky socialismu a komunismu, tedy společnosti lidí sobě rovných, jsou staré jako nerovnost sama. Mají genetický základ v převládajících lidských vlastnostech, které se formovaly po miliony let biologického vývoje člověka, při němž egoismus a individualismus nebyly dobrou podmínkou k životu a reprodukci. Vytvářely se a udržovaly jako vzpomínky lidstva na společnost prvotně pospolnou v podobě pověstí a bájí, přecházely do náboženských ideových systémů, v době prvních cestopisů dostávaly jejich tvář. V různých dobách a v nejrůznější podobě tyto vedly do politických bojů široké lidové masy ve všech dosavadních revolucích i pokusech o ně. Nikdy nebyly naplněny, a přesto jsou stále živé. Jsou totiž reakcí utlačované části lidstva na sociální nespravedlnost; někdy instinktivní, jindy uvědomělou, ale vždy jsou obnovovány jako odpověď na neradostné společenské podmínky, na bezohledně se prosazující individualismus. Vládnoucí síly je krutě či mírně potlačují, někdy částečně tolerují, vždy podle toho, do jaké míry momentálně ohrožují existující společenský řád, který je každodenně reprodukuje. Ideály socialismu a komunismu rozdělují společnost na ty, kteří je tak či onak vyznávají a na ty, kteří je odmítají. V díle Karla Marxe a Bedřicha Engelse dostaly poprvé podobu ucelené teorie:

- Základem této nové společnosti musí být sociální rovnost všech jejích příslušníků, založená na společenském vlastnictví výrobních prostředků, omezení soukromého vlastnictví, rovnoměrný vývoj společnosti, v nichž se rozvoj jedněch nebude uskutečňovat na úkor druhých, kdy rozvoj každého jednotlivce bude podmínkou rozvoje všech.
- Základem materiální výroby bude její plánovitost tak, aby byla zajišťována rovnoměrnost, plynulost a účelnost vynakládání všech zdrojů.
- Základem rozdělování bude v první fázi zásada "Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce". Teprve v druhé fázi bude možné přistoupit k zásadě "Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb", přičemž nelze zaměňovat potřeby a přání, ani snít o neomezenosti zdrojů a úplném zrušení společenské regulace jejich čerpání.
- Základem politické organizace společnosti musí být co nejširší účast všech jejích příslušníků na jejím řízení, tedy co nejširší a nejúplnější demokracie.
- To vše není možné, dokud do stavu, který to bude umožňovat nedospěje rozvoj výrobních sil a rozvoj člověka.

**Jde o vytvoření takové společnosti,
v níž individuální zájmy budou v souladu se zájmy celospolečenskými**

- To vše není možné zavést najednou, ale postupně, přičemž první fáze bude přechodná a nazývá se socialismem.
- Socialismus jako přechodné období nemůže být považován za končený cíl, bude to pouze období přerodu jedné společnosti v druhou.
- Tato fáze bude nutně obdobím boje o existenci tohoto zřízení, neboť ještě budou existovat síly, mající zájem na jeho zvratu.
- Socialismus nemůže zvítězit v zemi hospodářsky zaostalé, ale v zemi hospodářsky i jinak vyspělé.
- Socialismus nemůže zvítězit v jediné zemi, ale ve významné části světa v relativně krátké době, jinak nebude schopen se ubránit.
- Definitivní vítězství a nezvratnost nového společenského řádu bude v tom, dokáže-li dosáhnout vyšší společenské produktivity práce než kapitalismus.
- Teprve druhou fází vývoje, v níž už nebudou existovat třídy a jejich boj, vykořisťování, sociální nerovnost a politika je možné nazývat komunismem
- Ani komunismus není posledním stádiem vývoje lidstva, je jen prvním stupněm civilizace, v němž proti sobě nebudou stát dvě nesmiřitelně nepřátelské, ekonomicky protikladné třídy.
- Lidstvo se bude vyvíjet dál řešením jiných než třídních rozporů; jeho dějiny komunismem rozhodně nekončí.
- Komunismus je pro lidstvo pouze cestou k přežití svého vlastního rozvoje

**Komunismus, to je pochopení tříd jako základu nerovnoprávnosti,
to je poznání jejich historické dočasnosti,
to je snaha o jejich odstranění a nahrazení sociální rovností lidí**

V politice a publicistice je dnes záměrně nesprávně užíván pojem socialismus a komunismus. Jde o záměnu cíle a prostředku, neboť socialismus je jen způsobem vytvoření komunismu, nezbytnou přechodnou etapou ve vývoji, která v sobě nese mnoho pozůstatků společnosti staré. Socialismus je obdobím boje s překážkami i s existujícími silami vykořisťovatelských tříd, které se chtějí vrátit k moci. Komunismus na zemi dosud nikdy neexistoval.

Současně se slovo komunismus používá jako hanlivé označení jakéhokoliv pokusu o sociální pokrok, jako nadávka. To znamená, že takto užívaný pojem nemá konkrétní obsah a vypovídá spíše o osobě nadávajícího než o předmětu, o němž je řeč.

Je možné charakterizovat základní zákonitosti příštího vývoje lidské společnosti. Bylo by však bláhové snažit se předvídat přesný obraz budoucnosti. O to se Karel Marx a Bedřich Engels nikdy nepokoušeli. Na rozdíl mnohých praktických politiků, dogmatiků i demagogů zatím poraženého socialismu totiž věděli, že tuto novou společnost budou jednou ve zcela nových podmínkách vytvářet zcela noví, úplně jinak myslící lidé.

Marxismus nikdy neusiloval o vytvoření nějakého nového definitivního stavu společnosti, což mu často přisuzují jeho kritici. Vždy mu šlo pouze o definitivní odstranění základní překážky, stojící v cestě vytvoření společnosti sociálně

spravedlivé - to je o odstranění vykořisťování člověka člověkem. Vše ostatní ponechává na těch, kteří v takové společnosti jednou budou žít.

Porážka socialismu v evropských zemích není porážkou marxismu
či myšlenek komunismu.

Byla prohrou omezených představ a iluzí těch,
kteří s nejlepšími úmysly nový řád budovali,
byla prohrou byrokracie a uspěchanosti, samoučelnosti i malomyslnosti těch,
kteří se k nim přidali,
byla způsobena chybami všech i zradou některých.
Je jen poučením pro generace příští.

**Lidstvo se zrodilo podivuhodnou shodou okolností i svým vlastním přičiněním
v nekonečném materiálním světě, který je nuceno neustále měnit.
Ale nemůže si jej přisvojovat libovolně.
Musí poznávat, respektovat a využívat zákonitosti, které jeho svět má,
ale i ty, které svou vlastní činností vytváří.
A mělo by se při tom chovat tak, aby po něm mohly žít ještě tisíce generací, pokud možno lépe.**

Velikost Marxe a Engelse není ani tak v tom, že objevili dialekticko-materialistický pohled na svět,
ale v tom, že se tak na svět opravdu podívali: na přírodu i na společnost –
na minulost, současnost i budoucnost.
A to je skutečný marxismus.

Obsah

Co to je marxismus	3
Část I. Dialektický materialismus	8
Filozofie	10
Základní otázka filozofie	20
Materialismus	22
Dialektický materialismus	24
Dialektika	31
Zákony dialektiky	35
Zákon jednoty a boje protikladů	38
Zákon kvantitativních a kvalitativních změn	43
Zákon negace negace	47
Souvztažné kategorie	50
Vědomí	72
Část II. Historický materialismus	87
Člověk	90
Biologicko-sociální uspořádání společnosti	100
Společnost	108
Společenský pohyb	114
Ekonomická činnost lidí	120
Třídy	135
Potřeby a zájmy	142
Boj	151
Úloha osobnosti a mas	163
Determinismus a svoboda člověka	168
Společenské vědomí	174
Světový názor	186
Náboženství	190
Politika	198
Dějiny	212
A co dál?	220